Elif Batuman

Dünya Edebiyatı/İnceleme

ecinniler

Rusça Kitaplar ve Onları Okuyanlarla Maceralar

DK

Elif Batuman ecinniler

DK

Ecinniler

Rusça Kitaplar ve Onları Okuyanlarla Maceralar

ECİNNİLER
Rusça Kitaplar ve Onları Okuyanlarla Maceralar

Orijinal adı: The Possessed: Adventures with Russian Books and the People who Read Them
© 2010, Elif Batuman
Bu denemelerin bazıları, biraz farklı biçimlerde, *Harper's Magazine*, *n+1* ve *The New Yorker* dergilerinde yayımlanmıştır.
Yazan: Elif Batuman
İngilizce aslından çeviren: Sabri Gürses

Türkçe yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

1. baskı / Haziran 2011 / ISBN 978-605-09-0187-0
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Yavuz Korkut
Baskı: Görsel Dizayn Ofset Matbaacılık Tic. Ltd. Şti. / Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi
A5 Blok Kat: 4 No: 407 İkitelli Organize Sanayi Bölgesi, Başakşehir - İSTANBUL
Tel: (212) 671 91 00

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Ecinniler

Rusça Kitaplar ve Onları
Okuyanlarla Maceralar

Elif Batuman

Çeviren: Sabri Gürses

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Giriş . . 9

Babel Kaliforniya'da 33
Semerkand'da Yaz. 87
Tolstoy'u Kim Öldürdü? 113
Semerkand'da Yaz (devam) 139
Buz Sarayı 177
Semerkand'da Yaz (son) 211
Ecinniler 247

Adı geçen eserler . . . 285
Başvurulan eserler 289

Giriş

Thomas Mann'ın *Büyülü Dağ*'ında, Hans Castorp adlı genç bir adam, İsviçre'de bir sanatoryumda yatan verem hastası kuzenini ziyaret etmek üzere, üç haftalık bir yolculuğa çıkar. Castorp'un kendisi verem değildir, ama bir şekilde sanatoryumda yedi yıl kalır. *Büyülü Dağ*'ın olay örgüsü, ortaya çıkış tarihine benzer: Mann kısa bir öykü yazmak üzere işe koyulmuş, ama sonunda 1200 sayfalık bir roman yazmıştı. Romanın karmaşıklığı bir yana, temel sorusu çok yalındır: *aslında verem olmayan* biri nasıl olur da yedi yılını bir verem sanatoryumunda geçirir? İşte ben de kendime sık sık böyle bir soru soruyorum: Aslında akademik hevesleri olmayan biri nasıl olur da yedi yılını Kaliforniya'nın banliyösünde, Rus romanının biçimini inceleyerek geçirir?

Büyülü Dağ'da, bütün her şey aşk yüzünden olur. Verem olan kuzenini ziyaret eden Castorp, başka bir hastaya ilgi duyar: bir Rus subayın ondan ayrı yaşayan karısına. Kadının çıkık elmacıkkemikleri ve gri-mavi "Kırgız gözleri" ona çocukken Slavlığa –özel olarak da, okulda, hayatının en mutlu döneminde, bir kere kalemini ödünç aldığı, kendisinden büyük, idol yerine koyduğu bir çocuğa– duyduğu hayranlığı hatırlatır. Rus kadının gözleri, özellikle de o öğrencinin gözlerine olan "şaşırtıcı ve korkutucu benzerlik"; aslında, diye düzeltir Mann, " 'benziyorlardı' doğru sözcük değildi – aynı gözlerdi." Bu gözlerin büyüleyici etkisiyle, Castorp, semaver-

ler, Kazaklar ve Mann'ın renkli bir tarzda "Doğu'dan gelen çamurlu, barbar, kemiksiz dil" diye andığı Rus dili hakkında bir şeyler öğrenme tutkusuna kapılır. Sanatoryumda bir öğleden sonra, Castorp "Sevgi Denen Patojenik Kuvvet" başlıklı bir konuşmaya katılır, konuşmayı yapan psikanalist bütün dinleyenler için aşk kurbanı teşhisi koyar: "Hastalığın semptomları güçlü bir sevginin kılık değiştirmiş dışavurumlarından başka bir şey değil; bu hastalık sevginin biçim değiştirmiş bir hali sadece." Castorp bu konuşmanın doğru olduğunu kabul eder. Evli Rus kadına o kadar delicesine âşık olmuştur ki hummaya yakalanır ve ciğerlerinden birinde leke gibi bir nokta belirir. Bu gerçek ya da hayali leke gibi nokta, sevgilisini yemek vakitlerinde görebilme umuduyla birleşerek onu Büyülü Dağ'da tutan şey olur.

Elbette, benim hikâyemle Hans Castorp'un hikâyesi arasında çok, birçok fark var. Ama benzerlikler de var. Stanford karşılaştırmalı edebiyat bölümünde geçirdiğim yedi yıl aynı zamanda aşktan, Rusluğa duyduğum hayranlıktan gelen bir şeydi. Bu sevgi şans eseri okul günlerimde bir Rus'la karşılaşmamla başlamıştı ve bir kurum ortamı içinde gelişmişti.

Cumartesi günleri gidip keman dersleri aldığım Manhattan Müzik Okulu'ndaki öğretmenim tanıdığım ilk Rus olmuştu. Maksim siyah uzun yakalı kazaklar giyer, yumuşak tonlu, portakal renkli bir keman çalar ve derin derin, sıradan insan kavrayışının ötesinde kalan tartım ve hesaplara gömülmüş gibi görünürdü. Sözgelimi, bir dersin sonuna doğru, bana on dakika erken çıkması gerektiğini söylemişti – sonra da *bütün o on dakikayı* bu şekilde erken çıkmasının aslında beni herhangi bir keman bilgisinden yoksun bırakmadığını ısrarla, mantık açısından açıklamaya çalışarak geçirmişti. "Söyle bana, Elif!" diye bağırmıştı, kan ter içinde kalmış bir halde. "Bir elbise aldığın zaman, en güzel olan elbiseyi mi alırsın... yoksa kumaşı en çok olan elbiseyi mi?"

Başka bir sefer, Maksim bana Mozart'ın keman konçertolarının bir Sovyet kaydını dinlememi söyledi. Ahşap bir kütüphane bölmesine oturup peş peşe beş konçertoyu birden dinledim: akıcı, zarif bir icraydı bu, insana Mozart'ın yeryüzündeki yaşamının bütün o kozmik pathosunu gösterir gibi bir yoğunlukla söylenen kısımları vardı. Ama dinlerken gözüm CD kabına takıldı, çünkü kabın üstündeki, hafifçe bulanık, dörtte üçü görünen kemancı fotoğrafı benim keman öğretmenimin *tam anlamıyla tıpkısıydı*. Gergin duruş, aşağı inik ağız, yoğun ve melankolik kaşlar – her şey aynıydı. Adı bile Maksim'di, ama farklı bir soyadı vardı.

Ertesi hafta, Maksim kemancıda bir tuhaflık görüp görmediğimi sordu.

"Ne gibi?" diye sordum.

"Ne bileyim, görünümünde mesela. Moskova'da, konservatuvardayken, onunla birbirimize çok benzediğimizi söylerlerdi – çok benzediğimizi. Kardeşten bile daha çok."

"Aslında, evet – fotoğrafa bakınca fark ettim böyle bir şey."

Bu ılıman yanıt karşısında yüzüne kasvetli bir ifade çöktü, sanki biri başına kara bir bez örtmüş gibi. "Önemli değil, önemli değil" dedi öfkeli denebilecek bir sesle.

Maksim'le belki de en tuhaf olayı müzik okulunun yıllık jüri sınavları sırasında yaşadık. Sınavdan önceki haftalarda, Maksim hangi etüd ve notaları hazırlamam gerektiği konusunda sürekli fikir değiştiriyor, hatta gecenin bir yarısında plan değişikliğini haber vermek için arıyordu. "Çok iyi hazırlanmamız lazım, çünkü jüride kim olacak hiç bilmiyoruz" diyordu sürekli. "Senden ne çalmanı isteyeceklerini bilmiyoruz. Tahmin edebiliriz elbette, ama bilemeyiz."

Sınav günü gelince, içinde büyük bir piyano ve uzun bir masa bulunan sınav odasına aldılar beni. Masanın başında, kıdemsiz iki fakülte görevlisiyle birlikte, tanımadığım bir jüri başkanı değil, Maksim'in *ta kendisi* oturuyordu.

"Merhaba Elif" dedi neşeyle.

Bu tür gizemli haller gençler üzerinde güçlü etkiler bırakabilir, bu da öyle oldu çünkü kısa süre önce *Yevgeni Onegin*'i okumuş ve Tatyana'nın gördüğü düşün anlatıldığı o ünlü bölümden çok etkilenmiştim. Bu düşte Puşkin'in kadın kahramanı kendisini birdenbire karlı bir ovada, "kederli bir karanlıkla kuşatılmış" ve iri bir ayı tarafından kovalanırken bulur. Ayı onu yakalar ve Tatyana kendinden geçer, ayı onu bir koridorun ucuna bıraktıktan sonra, "büyük bir cenazedeki gibi" bağrış çığrışlar ve kadeh çınlamaları duyarak kendine gelir. Kapıdaki bir çatlaktan bakınca uzun bir masanın çevresinde ürkütücü canavarların –dans eden bir yel değirmeni, yarım bir turna, yarım bir kedi– oturduğunu ve masanın başında da Yevgeni Onegin'in durduğunu, tarif edilmez bir dehşetle görür.

Tatyana'nın bu düşü gerçek yaşamda isim günü eğlencesi sırasında gerçeğe dönüşür: Bu isim günü talihsiz bir olay olur, çünkü Onegin görünüşte sıkıntıdan başka bir sebebi olmayan bir tavırla Tatyana'nın kalbini kırar ve genç arkadaşı Lenski'yle ağır bir tartışmaya girer. (Daha sonra, Moskova'da Onegin Tatyana'ya âşık olacaktır – ama artık çok geçtir. Tatyana onu seviyordur hâlâ ama artık yaşlı bir generalle evlidir.) *Onegin*'i Nabokov'un İngilizce edisyonundan okumuş ve onun bu düşün dilinde hem Tatyana'nın kitapta daha önce yaşadığı deneyimlerden gelen "ritim ve terimlerin yankıları"na hem de geleceği önceden haber veren ifadelere yer verildiğini açıklayan notuyla sarsılmıştım: "düşteki hava isim günü eğlencesine ve daha sonra düelloya kadar sürdürülmüştür." Tatyana'nın isim günü eğlencesine ve daha sonra Moskova'daki balolara gelecek olan misafirler, diye yazıyor Nabokov, "onun düşündeki masal hortlakları ve melez canavarlar aracılığıyla kâbus halinde önceden haber verilmişlerdir."

Benim için de keman jürisi Tatyana'nın düşüyle kâbus haline girerek önceden haber verilmişti ve Maksim'in onların başında bulunması da bir şeylerin işaretiydi.

Bu olay beni bir yanıt aramak üzere Maksim'in ulusal edebiyatına yöneltmemişti belki, ama o yaz anneannemin Ankara'daki evinde *Anna Karenina*'nın 1970'lerden kalma bir baskısını bulduğum sırada aklımın bir köşesindeydi. İngilizce kitap kalmamıştı elimde ve böyle uzun bir kitap bulmaktan çok mutlu olmuştum. Kim bilir ne kadar sürmüştü Tolstoy'un bunu yazması! Vaktini frizbi oynayarak ya da bir mangal partisine katılarak rahatlamak yerine böyle geçirdiği için hiç de utanmamış olmalıydı belli ki! *Anna Karenina* romanındaki hiç kimse o kitaba hâkim olan keyfin diktatörlüğü altında benim kadar ezilmemiştir. Tolstoy'un romanındaki keyif etkinlikleri –buz pateni, balolar, at yarışları– güzel ve seçkindi, üstelik olay örgüsünü geliştiriyorlardı.

Sonraki iki haftayı anneannemin gül renkli, süper burjuva ipek divanına yatıp bol bol üzüm yiyerek ve delice okuyarak geçirdim. *Anna Karenina* tam da *Onegin*'in bıraktığı yerden devam ediyor gibiydi, aynı dünyadaydı, sanki opera binasındaki insanlar da Tatyana'nın düşüyle, Anna'nın at yarışlarında ve karla kaplı trenle yaşadıklarına sızan atmosferle bir kâbusun içine girmiş gibiydi. Bu aynı dünyaydı, aynı atmosferdi, sadece her şey daha büyüktü – sanki ayrıntılı bir bebek evi vardı ve uzun koridorları, ışıl ışıl mobilyası, ıssız bir bahçesi olan gerçek bir eve dönüşmüştü. *Onegin*'den öğeler yeniden beliriyordu: bir kış düşü, şeytani bir balo, bir silah, bir ayı. Sanki bütün *Onegin*'i baştan sona Anna düşlemişti ve kendi yaşamında da Tatyana'nın çözümsüz kalan kaderini tamamlamıştı.[1]

1. Biçimci eleştirmen Boris Eyhenbaum, bir keresinde, tam da bu çerçevede, *Anna Karenina*'yı "*Yevgeni Onegin*'in bir devamı" olarak ve Anna'yı da "bir tür Tatyana reenkarnasyonu" olarak nitelemişti.

Anna Karenina mükemmel bir kitaptı, öte dünyadan gelen bir kusursuzluğu vardı: akla hayale gelmez, yekpare, doğayla kültür arasında aşırı gergin bir gri alanda duran bir eser. Bir canlı nasıl olmuş da hem bu kadar büyük hem bu kadar küçük –bu kadar ciddi ve bu kadar uçarı– bu kadar tuhaf ve bu kadar doğal bir şey yazmayı başarmıştı? Kadın kahraman 18. bölüme kadar görünmüyordu ve kitap onun ölümünden sonra on dokuz bölüm daha devam ediyordu ve Anna'nın âşığıyla kocasının isimleri aynıydı (Aleksey). Anna'nın hizmetçisinin de kızının da isimleri Anna'ydı ve Anna'nın oğluyla Levin'in üvey kardeşinin isimleri de Sergey'di. İsimlerin bu şekilde tekrar etmesi hem tuhaf hem de hayatta sıkça görülen bir şey olduğu için beni özellikle çarpmıştı.

Annem eskiden onun olduğu anlaşılan *Anna Karenina*'yı okuduğumu görmekten çok mutluydu. "Şimdi sen bana kitabın aslında ne anlattığını söyleyebilirsin!" dedi. Annem bana her şeyin aslında ne olduğunu sorardı sık sık: kitaplar, filmler, çalıştığı yerde ona söylenen bir şeyler. (SUNY Downstate Tıp Merkezi'nde çalışıyordu, insanlar orada özellikle anlaşılması güç şeyler söylüyordu sanki.) Bu soruların bahanesi de benim doğuştan İngilizce konuşmam, onunsa konuşmamasıydı. Aslında, annem küçüklüğünden itibaren Ankara'daki bir Amerikan okulunda eğitim almıştı ve İngilizceyi güzel konuşuyordu, hatta onun sorusunun benim ona İngilizce bir deyimin tam anlamını söylememle çözüldüğü sadece tek bir örnek hatırlıyorum. ("*Knock yourself out*" deyiminin ne demek olduğunu sormuştu.) Bütün diğer örneklerde –aslında o örnekte bile– "Bu aslında ne anlama geliyor?" sorusunun kendisi de aslında şöyle bir anlama geliyordu: "Bu sözcükler bana karşı, ya da benim gibi insanlara karşı ne gibi bir tavır içeriyor?" Annem insanların başkalarına karşı değişmeyen sevme ya da sevmeme tutumları beslediğine ve söz ya da ey-

lemleriyle bu tutumları reddettiğine inanıyordu. Eğer bir fotoğrafta çok kötü çıktıysanız, o fotoğrafı çeken kişinin aslında sizi sevmediğini gösteriyordu bu.

"Peki, ne demek istiyormuş bu?" diye sordu annem, ben *Anna Karenina*'yı bitirince. "Tolstoy ne demeye çalışmış? Vronski sevmiyor muymuş Anna'yı?"

Anna Karenina'yla anagram ilişkisi kuran Ankara'da, mutfakta, Türklerin "Türk çayı" dediği şeyi içiyorduk: ince belli bardaklarda sunulan şekerli, demli Lipton.

Vronski'nin aslında Anna'yı sevdiğine inandığımı söyledim.

"Ama onu yeterince sevmemiş olmalı, yoksa kadın kendini öldürmezdi. Böyle bir şey hiç olmazdı." Annemin kuramına göre *Anna Karenina*'daki çifte olay örgüsü yeryüzündeki iki tür erkeği temsil ediyor: kadınları gerçekten seven erkekler ve kadınları gerçekten sevmeyen erkekler. Kadınları gerçekten seven bir erkek olan Vronski, Anna'yı etkilemiş ve ondan etkilenmişti – ama bir parçası, kadınları gerçekten sevmeyen bir erkek olan Levin'in Kitty'ye bağlandığı gibi bağlanmamıştı hiçbir zaman Anna'ya.

"Kulağa makul geliyor" dedim.

"Tolstoy kadınların Levin gibi erkeklerle birlikte olmasının daha iyi olduğunu mu söylüyor? Kitty doğru seçimi yaptı, Anna da yanlış seçimi yaptı, öyle değil mi?"

"Bilmem" dedim. Gerçekten bilmiyordum. Şimdi geriye baktığımda, o sırada edebiyat hakkında çoktan bazı fikirlere sahip olmuş olduğumu anlıyorum. Onun "gerçekten bir anlam taşıdığına" ve bu anlamın dilsel edince, Chomsky'nin kesin yasasına yani "bir dili doğuştan konuşan kişinin sezgileri"ne bağlı olduğuna inanıyordum. ("Sen *cidden* İngilizce konuşuyorsun" derdi annem kitaplardan bahsettiğimiz sırada hayranlıkla.) Üniversiteye büyük olasılıkla gidince bu yüzden dilbilim okumaya karar verdim; edebiyat okumak aklıma bile gelmedi. En iyi romanların malzemelerini ve esinle-

rini büyük ölçüde yaşamdan aldığına, başka romanlardan almadığına kesin olarak inandığımı ve romancı olmak isteyen biri olarak, bu yüzden de çok fazla roman okumamam gerektiğine inandığımı hatırlıyorum.

Ayrıca edebiyat kuramı ve tarihle ilgili bildiklerime de ilgi duymuyordum. O günlerde "kuram"ın yazarlara göre olmadığı, onları dile karşı düşmanlıkla doldurup postmodern olmaya sürüklediği fikri yaygın bir fikirdi; zaten bir romanın iktidar yapılarıyla ilgili birtakım tatsız olgulara indirgenmesinden, ya da *Gurur ve Önyargı*'yı belirsizlik ilkesiyle karşı karşıya getirmenin yüzeysel heyecanından başka ne verebilirdi ki "kuram"? Tarih de bana bilgiç, tutkudan yoksun geliyordu. Zaten kimsenin hiç tartışmaya kalkışmamış olduğu şeyleri, daha eski bir yazar daha sonraki bir yazarı etkilemişmiş gibi şeyleri kanıtlamak için ne diye uğraşmak gereksindi?

Aslında o zamanlar herhangi bir tarihsel bilincim yoktu ve bir tane elde edeyim diye de uğraşmıyordum. Tarihsel olaylara, sırf olaylar o şekilde oldu diye ayrıcalık atfetmek dar kafalılık olarak geliyordu. Gelip geçici doğrulara köle olmak niye? Doğruya önem vermiyordum ben; güzelliğe önem veriyordum. Bunların aynı şey olduğunu anlamak uzun yıllar sürdü – yaşanmış zamanın deneyimi gerekli oldu bunun için.

Bu arada dilbilim lisans öğrencisi oldum. Dilin ham mekanizmasını anlamak, onun gerçekten ne olduğunu görmek, saf biçimin kendisini öğrenmek istiyordum. Yabancı dil dersi almak gerektiği için, başlangıç düzeyindeki Rusçaya da başvurdum: Belki de bir gün anneme Tolstoy'un gerçekten ne demek istediğini açıklayabilirdim.

Kısa dilbilimcilik kariyerimin tabutuna son çiviyi çakan şey herhalde o kış aldığım dil felsefesi semineri oldu. Bu seminerin hedefi bir Marslıya "Bir dil bildiğimiz zaman bildiğimiz şey nedir?" sorusunun yanıtını verebilecek bir kuram sunmaktı. Bundan daha amaçsız, daha melankolik bir pro-

je duymamıştım hiç. Çözümün "Eğer kar beyazsa 'Kar beyazdır' doğrudur" biçimine sahip bir dizi önermeden ibaret olduğunu öğrendik sonunda. Kızıl saçlardan bir yeleye ve Marslılara karşı yoğun bir ilgiye sahip sıska bir mantıkçı olan profesör, hemen her ders tahtaya bu cümleyi yazdı ve biz de bunun neden önemsiz olmadığını tartıştık. Pencerenin dışında, kar gitgide yükseliyor, yükseliyordu. *Siz ey biçimi ve mantığı çok seven Marslılar – ne yapıyorsunuz burada, evden bu kadar uzakta?*

Dil felsefesi, psikodilbilim, sözdizimi ve fonetik derslerinin tersine, başlangıç Rusçası derin bir çekiciliğe sahipti. Marslılara değil insanlara Rusça öğretmeye çalıştıklarını kolayca anlıyordu insan. Birkaç ay boyunca "Vera'nın Öyküsü" adlı mahirane bir metni inceledik: ilk bölümlerinde hayret verecek kadar az dilbilgisi ve sözlük bilgisi gerektiren bir polisiye. Öykü fizik mezunu olan Vera adlı bir öğrencinin, onun gibi fizikçi olan erkek arkadaşı İvan'ı ziyarete gitmesiyle başlıyor. İvan evde yok – "Beni unut" diye bir not bırakmış. "Neden hiç anlayamadık onu?" diye iç çekiyor İvan'ın babası ve kapıyı Vera'nın suratına çarpıyor. Daha sonraki bölümlerde, hem olay örgüsünün ayrıntıları ortaya çıkıyor, hem de kayıp çekim ekleri ve fiil zamanları. İşte bu şekilde, biçim içeriğin kusursuz bir yansıması oldu ve başlangıç Rusçası bana kusursuz bir dil gibi göründü, sözcüklerin kendilerinin temsil ettikleri şeylerle anlamlı birtakım bağlantılara sahip olduğu bir dil.

Sonra İvan'ın tek başına yaşayan amcasının laboratuvarında çalışmak üzere Sibirya'ya kaçtığı ve orada bir şekilde evlendiği anlaşılıyor. Vera onu takip ederken, Novosibirsk Havaalanı'nda, bir takside karşılaştığı başka bir fizikçiye âşık oluyor. Son bölümde, Vera'nın bir fizik konferansına gidip "fizikte son söz" olarak karşılanan bir çalışmasını sunduğunu görüyoruz. O konferansta bulunan İvan da onu tebrik

ediyor ve yaptıklarını açıklamak için bir fırsat istiyor, ama Vera'nın umurunda değil artık.

Tatyana ve Onegin, Anna ve Vronski, İvan ve Vera: Her adımda, insan davranışı bilmecesiyle aşkın doğası Rusçayla iç içe geçmiş gibi görünüyordu. Bu ilişki, Rusça sınıfımdakilerden birine, çocukken Demir Perde'nin öte yanında bir süre Rusça çalışmış olan bir matematik öğrencisine âşık olunca, benim için daha da güçlenmiş oldu. Rusça adı, Macarca adına yakın bir şekilde, Valya'ydı. Son sınıftaydı ve yüksek lisans için Berkeley'e gitmeden önce yazı Budapeşte'de geçirecekti. Bense daha çaylaktım, o yüzden haziran ayından sonra bir daha birbirimizi görmeyeceğimiz kesindi – ama sonra o bir şeyler yapıp Amerikalı üniversite öğrencilerini Macaristan köylerine İngilizce öğretmeye gönderen bir hayır kurumunda bir yaz işi buldu bana.

Valya'nın sır dolu ve anlaşılmaz bir yanı vardı ve sonradan, tıpkı okuduğumuz öyküdeki İvan gibi, Valya'nın da hakkında hiçbir şey bilmediğim ve onun daha sonra evleneceği bir kız arkadaşı olduğu anlaşıldı. Bu sır bana açıklandığı zaman, Macar köyüne gitmemek için artık çok geçti. Ama, düş yorumu rehberini okuyan Tatyana gibi, ben de "bir sürü üzüntülü maceraya" işaret eden bir şeyler olduğunun farkındaydım.

Kál adlı köyde beni çok nazik bir aile ağırladı ve büyük çoğunluğu Osmanlı işgalcilere karşı kazanılan zaferlerin anısını taşıyan tarihi yerlerin hepsine götürdüler beni. Ben de günde yedi saat İngilizce öğretiyordum, ilginç ama yorucu bir işti. İlk iki hafta Valya'yı hiç aramadım. Üçüncü hafta köy beni Tuna'nın kıyısındaki güzel bir tarihi kentte bulunan bir çocuk kampına gönderdi. Bütün kadın çalışanlar tek bir kulübede yatıyorduk: ben, genç bir İngilizce öğretmeni ve beş jimnastik öğretmeni. Bilinmeyen kişiler kampı düzenleyenleri fazlasıyla yönlendirmişlerdi ve ben, bir Amerikalı olarak,

mısır ve karpuzdan başka bir şey yiyemedim. Her gün bana kutu kutu mısır ve neredeyse tam bir karpuz getiriyorlardı, kulübede tek başıma yiyordum. Resmi bir görevim yoktu, ama ufak tefek, yorulmak nedir bilmez bir Macar kız topluluğu serbest kaldıkları her an peşime takılıyor, onlarla badminton oynayıp saçlarını örmemi istiyorlardı kibarca.

Bütün bunlara dayanıyordum, ta ki bir cumartesi akşamı, jimnastik öğretmenleri özel bir eğlence düzenleyinceye kadar: erkek çocuklar bacak yarışması.

"Bacak yarışmasında yargıç Amerikalı kız olacak!" diye ilan ettiler. Alman tekno müziği çalmaya başlayıp da kampın yaşları sekiz ile on dört arasında değişen erkek çocukları bedenlerini belden yukarı gizleyen bir örtünün arkasına, numaraları şortlarına iğnelenmiş bir halde dizilinceye kadar, yanlış anladığımı ümit ediyordum. Elime birden ona kadar vereceğim bacak notlarını kaydetmek üzere bir form tutuşturdular. Paniğe kapılmış bir halde, forma bakakaldım. Ne yaşam deneyimlerimde ne de araştırmalarımda beni bir ergen çocuklar bacak yarışmasına hazırlayan bir şey yoktu. Sonunda, halimi anlamış gibi görünen İngilizce öğretmeni, kendine göre birtakım puanlar fısıldadı kulağıma, ben de onları forma kaydettim.

Ertesi gün, yani pazar günü, kulübede tek başıma oturmuş bir şeyler okurken, birisi kapıdan içeri daldı. Bacak yarışmasının galibi olan on dört yaşındaki Gábor adlı gözüpek çocuktu gelen, yarışmayı kazanan sol bacağı kan içindeydi.

"Yardım edebilir misiniz?" diye sordu bana ilkyardım çantasını uzatarak.

Yakından bakınca dizinde uzun, derin bir kesik olduğunu gördüm. İki jimnastik öğretmeni bizi buluncaya kadar ilkyardım çantasını açıp bir iyot şişesini tanımayı başarmıştım.

"Lukacs Gábor, Amerikalıyı rahat bırak!" diye bağırdılar ve çocuğu uzaklaştırıp dizini tartışılmaz bir ustalıkla dezen-

fekte edip bandajladılar. İngilizce öğretmeni belirdi yanımda: "Senden bir şey istiyor" dedi esrarengiz bir şekilde.

Öğle yemeğinde, bana karpuzumu getirmelerinin hemen ardından tren istasyonuna kaçtım, bir telefon kartı satın alıp Valya'nın Budapeşte'deki ailesini aradım. Valya nerede olduğumu sordu. İki saat sonra, annesinin, tepesinde bir kano bağlanmış Opel'ine binip annesiyle birlikte geldiler. Tuna Nehri'nde kano yapmamızın eğlenceli olacağını düşünmüştü annesi. O arabayla döndü, biz de gerçekten kanoya binip Budapeşte'ye kadar kürek çektik, beş saatten fazla sürdü. Dört bir yanımızda, mavnaların üzerinde üst üste binmiş on altı tekerlekli kamyonlar yüzüyordu. Anlaşılan kamyonların pazar günleri karayolundan gitmeleri yasaktı.

Budapeşte'de rıhtımı kaçırınca, bir bataklığa sürüklendik. Valya kanoyu karaya çekti, inmeme yardım etti, sonra da ankesörlü telefon aramaya gitti. Benim kanoda kalmam gerekiyordu.

"On beş yirmi dakika içinde dönerim" dedi.

Güneş tarihöncesinden kalma gibi görünen bitkilerin arkasında battı ve yeryüzüne sıvı bir mavilik yayıldı. Valya iki saattir yoktu, ben de kanoyu koruyordum – kimden? Nasıl? Yakında bir söğüt ağacı vardı, bir ara kanoyu söğüt dallarının altında saklamayı düşündüm. Bu sırada, koca iki saat boyunca bana da kanoya da aldırmayan iki keçiyle bir adam ve iki polisten başka bir şey görmemiştim. Polisler beni görünce mobiletlerini durdurup Macarca bir şeyler sormaya çalıştılar. Tek anladığım soru evsiz olup olmadığımdı. "Bir *evin* var mı?" dediler bağırarak, hatta bir tanesi ellerini başına götürüp sivri bir çatı şekline soktu.

"Arkadaşım telefon etmeye gitti" dedim. Tuhaf bir şekilde, bu açıklama polise yeterli geldi. "Peki, peki" diyerek mobiletlerine binip gittiler.

Tam çantamdan kalemle defter çıkarmış, artık bu karan-

lıkta kanoyu daha fazla koruyamayacağımı açıklayan bir not yazmaya çalışıyordum ki pat pat diye yaklaşan ayak sesleri duydum. Sesler gitgide yükseldi ve sonunda Valya hemen yanıma, yere, nefes nefese, üstü başı yırtılmış, çamura bulanmış bir halde yığıldı. Vahşi bir köpek birkaç kilometre boyunca kırlarda kovalamıştı onu. Kadınları seven erkeklerden olmalı, diye düşündüğümü hatırlıyorum.

Ertesi gün, öğleden sonra Valya beni kampa geri götürürken, vizesini almak üzere Tayland Elçiliği'ne uğradı – bir sonraki gün bir matematik konferansı için oraya gidiyordu. Vedalaştıktan sonra, tarihi şehri, Sırp kiliselerini ve mezarlıkları gezerek birkaç saat geçirdim. Eninde sonunda kampa dönmek zorundaydım. İngilizce öğretmeni beni kapıda karşıladı, bandajlı bacak şampiyonu oğlan da yanındaydı.

"Sen ... *kaçamak* yaptın" dedi İngilizce öğretmeni suçlar gibi.

"Saçınız harika görünüyor" dedi Gábor.

"Hiç de değil!" diye atıldı İngilizce öğretmeni.

Şimdi bütün bunların, yaşamın peşinden gitmeye kalkıştığınız zaman olan olağan şeyler olduğunu anlıyorum. Olaylar ve yerler bir alışveriş listesindeki malzemeler gibi birbirini izler. İlginç ve etkileyici deneyimler olabilir, ama bir şey kesindir: Bunlar kendi kendine harika bir kitap şeklini almaz.

O sonbahar okula döndüğümde, dilbilimin yüzünü görmek istemiyordum – beni bezdirmişti, ne dille ne de dilin anlamıyla ilgili hiçbir şey vermemişti bana. Ama Rusça öğrenmeyi sürdürdüm, çünkü başıma gelenlerin açıklamasını arayabileceğim tek yer gibi görünüyordu. Hatta hızlandırılmış derse yazıldım. İki yıl sonra –bu arada yedi sekiz romandan fazlasını okumak zorunda kalmadan– kendimi edebiyat diploması alabilecek halde buldum: folklor ve mitolojiden sonra, en az koşul getiren bölümdü bu.

Edebiyat lisansı yaparken okuduğum az sayıdaki kuram-

sal metin arasında, benim üzerimde özellikle güçlü bir izlenim bırakan metin, Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler*'de yer alan kısa *Don Quijote* denemesiydi; uzun boylu, sıska, tuhaf görünümlü asilzadeyi "bir göstergeye, uzun, ince bir grafizme, bir kitabın açık sayfalarından az önce kaçmış bir harfe" benzeten deneme. Hemen bu betimlemeyle özdeşlik kurdum, çünkü *elif* –yani Arap ve Osmanlı alfabelerinin ilk harfi– de bir düz çizgi olarak çizilir. Sıra dışı bir şekilde uzun boylu ve sıska bir bebek olduğum için koymuşlar annemle babam bu ismi bana (bir ay erken doğmuşum).

Bu yakınlarda, Amerikalıların kendi isimlerine benzeyen meslekler seçtiğini gösteren bir psikoloji çalışmasıyla karşılaşınca yine Foucault'nun denemesi geldi aklıma. Yani *Dennis* ismi istatistiklere göre daha çok *dentist*'ler yani dişçiler arasında görülüyormuş ve *geoscientist*'ler, yani yerbilimciler arasında da Georges ve Geoffrey isimleri çok yüksek sayıda bulunuyormuş. İnceleme bu fenomenin nedenini "örtük bencillik" olarak, insanların kendi isimleri hakkında "genel olarak olumlu duygulara" sahip olması olarak gösteriyor. Ama belki de dişçilik okulundaki Dennis'ler farklı bir nedenle oradadır: keyfi olan dili fiziksel gerçeklikle uyum içine sokmaya çabaladıkları için. Belki de ben bu yüzden yakınlık duydum *Don Quijote*'ye: ismimin doğruluğunu dünyanın diliyle kanıtlamak için. Bu uygun olurdu, çünkü Foucault'nun denemesinin söylediği de bu: Don Quijote tıpkı şövalye romanslarındaki gibi bir şövalye olduğunu ve içinde yaşadığı dünyanın onun kahramanlığının kanıtlanması için hazırlanmış bir forum olduğunu kanıtlamaya karar vererek kelimeyle dünya arasındaki benzerlikleri aramaya koyuluyor. "Koyun sürüleri, hizmetçiler ve hanlar, gözle görülmez bir şekilde kalelere, hanımefendilere ve ordulara benzediği ölçüde bir kez daha kitapların dili haline geldi" diye yazıyor Foucault.

Anladım ki Don Quijote hayat ile edebiyat ikilisini boz-

muştu. Hayatı yaşamış *ve* kitapları okumuştu; hayatı kitaplar *yoluyla*, daha da iyi bir kitap üreterek, yaşamıştı. Bu arada Foucault da benim edebiyat kuramımı yıkmıştı: karmaşıklık ve güzelliği, indirgemek yerine üretmişti. Doğruluğa olan ilgim ancak daha sonra geldi, güzellik beni edebiyat incelemesine çekmeye çoktan başlamıştı.

Mezun olduktan sonraki tasarım bir roman yazmaktı – ama roman yazmak zaman alır ve zaman pahalıdır. Ben de bazı edebiyat doktora programlarına başvurmak gibi bir önlem aldım. Yaratıcı yazarlık yüksek lisansı almayı düşünmedim, çünkü hem ders parası aldıklarını hem de atölyelere gönderdiklerini biliyordum. Büyük romanları okuyup çözümleme konusunda sahip olduğum çekinceler, benim gibi bir avuç veledin yazdıklarını okuyup çözümlemek söz konusu olunca iki katına çıkıyordu. Fakat Cape Cod'daki bir sanatçı kolonisine başvurdum. Bir kurmaca yazma bursu önerip karşılığında da bir köpeğin perspektifinden yazılacak yetmiş beş sayfalık bir birinci şahıs anlatısı istedikleri zaman çok şaşırdım.

Mart ayının rüzgârlı ve yağmurlu bir günü, bir araba kiralayıp oradakilerin nasıl bir yer işlettiklerini görmek üzere Cape Cod'a gittim. Devrim öncesinden kalma bir kereste değirmeninin temelleri üzerine kurulmuştu koloni. Ahşap, çamurlu bir yoldan gemiye benzer bir binaya yürüdüm. İçeride bir adam bir fıçının içinden yere beton dökmek için tasarlanmış gibi görünen bir makineyi filme alıyordu. Yazarların nerede olduğunu sorunca, eliyle pencereyi, bardaktan boşanırcasına yağan yağmuru gösterdi.

Ekose gömlekler giymiş, plastik çerçeveli gözlükler takmış olan yazarları bir karavanın içinde, elektrikli ısıtıcının başına toplanmış bir halde buldum. Dağınık saçları, gri gözleriyle romantik görünümlü, o bölgeden bir yazar olan program yöneticisi, yirmi bir yaşında birinci şahıs diliyle kısa bir kö-

pek romanı yazmış olan bana etkileyici bir yakınlık gösterdi. Yine de anlaşamadık. Önceliklerimiz ve dünya görüşlerimiz aynı düzlemde değildi.

"Peki, buraya *gelmezsen* ne yapacaksın?" diye sordu. Bazı yüksek lisans okullarına başvurduğumu söyledim. Uzun bir sessizlik oldu. "Peki, eğer akademisyen olmak istiyorsan, git bakalım" dedi. "Ama yazar olmak istersen, buraya gel."

Ben bir yazar olmak istiyordum, akademisyen değil. Ama o öğleden sonra, okyanusa bakan bir otoparkta gümbürtülü bir teneke tentenin altında oturmuş, kafeteryada hazırladığım fıstık ezmeli sandviçlerle kahvaltı ederken, New England'ın bu aşkınsalcı "yaratıcı yazarlık" kültürü karşısında kesin bir hayal kırıklığına kapıldım. Bu yazma atölyesini de içine alan bu kültürde, akademik edebiyat incelemesi bir yazarın kendini biçimlendirmesi açısından kötü bir şey sayılıyordu. "Ne yönüyle kötü?" diye düşünmeye başladığımı fark ettim. Ayrıca, bir yazarın bir kulübede yaşamasının, yazarlık öğrencileri dışında kimse tarafından okunmuyormuş gibi görünen kısa öykü yazarlarının yazdığı kısa öyküleri okumasının onun için iyi olan yanı neydi?

* * *

Yazarlık bursunu geri çevirdim. Sanatçılar kolonisinin yöneticisi bana bir yelkenli kartpostalı göndererek iyi şanslar diledi. O sırada erkek arkadaşım olan Eric, Silikon Vadisi'nde akıllı radar dedektörleri tasarlama işi teklifi almıştı, bana da Stanford'daki karşılaştırmalı edebiyat bölümünde beş yıllık bir burs önerilmişti. Daha önce hiç gitmediğim Kaliforniya'ya taşındık. Yeşil tepelerin altında, dünyanın en büyük çizgisel hızlandırıcısında pozitronlar yarış yapıyorlardı; palmiyelerin üzerinde yükselen kulelerde Rus İmparatorluğu'nun gizli servisine ait bütün Paris dosyaları duruyordu. Stanford, New

England'daki, Amerika'nın sömürge olduğu dönemden kalma bir kereste değirmeninin tam tersiydi.

Yaratıcı yazarlıkla edebiyat eleştirisi arasında yaptığım seçim üzerinde uzun yıllar pek durmadım. 2006 yılında, *n+1* dergisi benden, 2004 ve 2005 yılının *En İyi Amerikan Kısa Öyküleri* antolojilerinden yararlanarak, Amerikan kısa öyküsünün durumu hakkında bir şeyler yazmamı istedi. Ancak o zaman, yani o sayfaları bilim adına çevirirken hatırladım Cape Cod'da, o yağmurlu günde hissettiğim boşluğu.

Sonra da kolonilerin ve atölyelerin ortaya koyduğu püriten yaratıcı yazarlık kültürünü ve "zanaat" idealini hatırladım. Edebiyatı bir meslek, bir sanat, bir bilim ya da bambaşka bir şey olarak düşünmeyi yeğlediğimi, ama zanaat olarak düşünemediğimi anladım. Zanaat ne zaman dünya hakkında, insan olmak hakkında ya da anlam arayışı hakkında bir şey söylemişti? Onda sadece olumsuz emirler vardı: "Göster, anlatma"; "Sevdiklerini öldür"; "Gereksiz sözcükleri kaldır". Sanki yazmak kötü alışkanlıklardan kurtulmaktan –gereksiz sözcükleri kaldırmaktan– ibaretmiş gibi.

En İyi Amerikan öykülerinin büyük kısmını neredeyse okunmaz bir şekilde sert sözcükler ve canlı isimler kaynağı haline getiren şeyin, zanaatın bu emirleri olduğunu düşündüm – sanki hedef, olabildiğince çok somut varlığı, olası en az sözcükle tanımlamakmış gibi. İlk cümleler o kadar çok tanımlarla, istisnalarla, kırılan umutlarla ve önemsiz anlaşmazlıklarla doluydu ki insan bir yandan da onların akrostiş olduğunu ya da e harfini kullanmadan yazıldıklarını öğrenmeyi bekliyordu. Hepsi de olayların orta yerinden başlıyordu. Genellikle de "beş N ve bir K" sorusuna yanıt veriyorlardı.[2]

2. Sözgelimi: "Torunuyla yaptığı telaşlı telefon görüşmesinden sonraki sabah, Lorraine her zaman kahvesini içtiği yer olan Limestone Lokantası'na gitmedi ve bunun yerine kaza mahalline gitti"; "Graves, Mazar ile Kunduz arasındaki uzun, düz otoyolda üç gündür hasta yatarken, onlara doğru gelen lacivert bir kamyonun arka tekerleği turuncu-sarılı kıvılcımlar saçarak yerinden koptu."

Zanaatın vecizliğe verdiği öncelik özel isimlerin de büyük değer taşıması anlamına geliyordu – böylece isimler bir tenis topu makinesinden fırlar gibi uçarak üzerinize geliyordu: Julia, Juliet, Viola, Violet, Rusty, Lefty, Carl, Carla, Carleton, Mamie, Sharee, Sharon, Sharon Gülü (bir Kızılderili), Hassan.[3] Her isim gizli bir hesaplamayı, kesinlikle kabul edilirlik tartımını gösteriyordu: bir yanda John Briggs ve John Hillman... diğer yanda okuru Bayan Sibby demeye davet eden Sybil Mildred Clemm Legrand Pascal. Bir yanda, King Spanky adlı kedi; diğer yanda Cat adlı kedi. Her iki durumda da, sonuç bir şekilde sahte, uydurma görünüyordu – Tolstoy'un ikiz Alekseylerinden ve Çehov'un, çoğu isim bile taşımayan karakterlerinden farklıydı bunlar. "Küçük Köpekli Kadın" öyküsünde, Gurov'un karısı, Anna'nın kocası, Gurov'un kulüpteki yakın arkadaşı, hatta küçük köpek isimsizdir. *Çağdaş Amerikan kısa öykü yazarlarından hiçbiri o küçük köpeğe isim vermeme cesareti gösteremezdi.* Özel bir isme anlamlı bir bireysel öz yükleme çabasına kapılmışlardı – tıpkı meslektaşlarına "Bu kadının bir *ismi* var" diyen "şefkatli" televizyon doktoru gibi.

Ama isimler bu şekilde işlemez. Derrida'nın da bir zamanlar yazdığı gibi, özel bir ismin tekilliği onun genelliğinden ayrılamaz: bir şeyin başka bir isim sahibi şeyden *ismini alması* ve, *Anna Karenina*'daki karakterler gibi, farklı insanların aynı isimle çağrılması her zaman mümkün olmalıdır. İsmin bu temel gerilimi, eşsiz bireyi eşzamanlı olarak hem belirtmesi hem belirtmemesidir. Derrida Gezegeni'ne –görünüşte ikincil olan bütün fenomenlerin aslında birincil olduğu ve yaptığınız her şeyin, sırf onu Aristoteles'in bile bildiği birtakım sözcükleri kullanarak *düşündüğünüz* için, bir şiddet eylemi haline geldiği o topraklara– yaptığı ziyaretleri olabildi-

3. 2004 ve 2005 tarihli *En İyi Amerikan Kısa Öyküleri* antolojilerinin ikisinde de İslam dünyasını anlatan, her birinde de Hassan adlı bir karakter olan en az bir öykü vardı.

ğince kısa tutmak isteyen biri olarak, ben onun her şeye rağmen isimler konusunda haklı olduğunu hissediyordum. Daha da önemlisi, o gerçekten *düşünmüştü* isimler üzerine, onların ne kadar özel oldukları üzerine ve o yüzden, *Gramatoloji*'yi okumak *En İyi Amerikan Kısa Öyküleri*'ni okumaktan çok daha zorlu olsa bile, her şeyin anlamı üzerine bir şey söylemeye çalışan bir söylemde yer alıyordu.

Dahası, edebiyat eleştirisi söylemi kendine yeterlik ve hermetizm suçlamalarına en az yaratıcı yazarlık atölyesi kadar açık olsa bile, çok önemli bir üstünlüğü vardır: kökten bir şekilde işbirliğine dayanma öncülü. Her eleştiri çalışmasının mevcut çalışmaların üzerine inşa edilmesi, insani anlayış toplamını artırması gerekir. Evinizi sürekli daha güzel hasır sepetlerle doldurmaya benzemez bu. Birikerek çoğalması gerekir – gelişmeye inanır.

Buna karşılık, yaratıcı yazarlık atölyesi işbirliği öncülüne sahipmiş gibi *görünür*, hatta bir işbirliği *sürecini* içerir de – ama o sürecin göstergeleri tamamlanan üründen sistemli bir şekilde silinir. Çağdaş kısa öyküler bu alanda son yirmi, elli ya da yüz yıldır yapılan herhangi bir ilginç çalışmaya görünüşte hiçbir gönderme içermiyormuş gibi görünür; tersine, orta sınıf kadınları kleptomaniyle mücadele etmeyi sürdürür, tuhaf kardeşler hapse ya da tımarhaneye girip çıkmaya devam eder, herkes elektrik kesintileri ve doğal felaketlerden üzüntüye kapılır hâlâ ve zavallı yazar tipleri ona buna tereddütle bakmaya devam eder.

Sonunda akademisyenlerin cephesinde yer almam sırf kendimi yüksek lisansta bulduğum için mi oldu, yoksa yüksek lisansa gizli gizli akademisyenlerin cephesinde olduğum için mi geldim, bilmiyorum. Her koşulda, "kuram"ın herhangi biri için edebiyatı yıkma gücüne sahip olduğuna, insanın sevdiği bir şeyi inceleyerek tehlikeye atmasının mümkün olduğuna inanmaktan vazgeçtim. Sevgi gerçekten bu kadar narin bir şey

miydi? Sevginin amacı da insana daha çok öğrenme, daha derinlere dalma, cinlere karışma isteği vermek değil miydi?

Burada yüksek lisansın parkta uzun bir gezi olduğunu söylemiyorum, özellikle de başta hiç öyle değil. Sınıf arkadaşlarımdan biriyle, Taşkent'te büyümüş bir Rus göçmeni olan Luba'yla hemen dost olmak benim için büyük bir şanstı. Meslek hayatımın o hassas noktasında böyle harika biriyle tanışmış olduğum için kendimi çok şanslı hissediyorum. 1920'lerdeki Rus sinemacılarının, sirk takım taklavatını ve insan büyüklüğündeki lastik mankenleri "eksantrik" bir şekilde kullanmakla ünlenmiş tuhaf bir ekolünü anlatan bir seminerin ders aralarında, yurt binalarının arasında uzun uzun yürür, her seferinde kaybolurduk, hatta bir keresinde hendek gibi bir şeye yuvarlanmıştık. Mann'ın kahramanının Büyülü Dağ'daki ilk haftalarında düşündüğü gibi düşündüm ben de: Bu çok uzun süremez.

Aslında, dersler, konferanslar, ders vermeler ve sonu gelmez öğle yemekleri arasında, Stanford'da ödevden başka bir şey yazamayacağımı anladım. İlk yılın sonunda, bir izin aldım, San Francisco'ya taşındım ve tuhaf bir sürü iş yaparken, bir yandan da bol bol yazdım. Yine de, bir roman çıkmadı ortaya. Bir başlangıcı ya da sonu yoktu. Belli bir öykü anlatıyor gibi değildi. Bu da benim için şaşırtıcı ve anlaması güç bir şey oldu. İşin başında yazma güçlüğü çekerim diye korkmuştum, ama romana benzemeyen dev bir şey üretmeyi de hiç beklemiyordum doğrusu.

13 Eylül 2001 akşamı, Golden Gate Köprüsü üzerinde koşarken, daha sonra köprüyü teröristlerden korumak niyetiyle koyduklarını öğrendiğim plastik bir bariyere takılıp düştüğümde yine bu sorunu düşünüyordum. Oradan geçen koşucular ayağa kalkmama yardım ettiler. Kolumda bir tuhaflık vardı. En yakın hastaneye yürüdüm ve bekleme odasında

birkaç saat geçirdim. Tavana sabitlenmiş bir televizyon durmaksızın Dünya Ticaret Merkezi'nden çıkarılan cesetlerin filmini gösteriyordu. Sonunda acil odasına alındım, doktorlar dizlerimdeki çakıl taşlarını çıkardılar, kolumun röntgenini çektiler, dirseğimin kırıldığını söyleyerek kolumu alçıya alıp askıya astılar. Fatura 1700 $ geldi. Bu deneyim yaşamımın nereye gittiğine doğru soğuk, katı bir şekilde bakmama yol açtı. Bu dünyada –hakkında kesinlikle hiçbir şey bilmediğim bir yerde– herhangi bir sağlık sigortası ve herhangi bir ciddi iş sahibi olmadan koşturarak, neden bahsettiğini Tanrı bilir bir sonu gelmez roman yazarak ne yapıyordum ben? Bir hafta sonra, bölüm başkanı telefon etti ve Stanford'a dönmek isteyip istemediğimi sordu. İstediğimi söyledim.

İşte o zaman, beklediğimden daha da derinlere yuvarlandım. Bu kitabın adı Dostoyevski'nin en tuhaf romanı, daha önce *Ecinniler* adıyla çevrilmiş olan ve bir grup entelektüelin Rusya'nın uzak bir eyaletinde deliliğe sürüklenmesini anlatan *Cinler*'den ödünç alındı: Bu durum, bazı açılardan, benim yüksek lisans sırasındaki deneyimlerime benziyor.

Gerçek dünyaya yeniden çıktığım zaman, olaylar hakkında daha farklı düşünüyordum. Artık romanların başka romanlardan değil, sadece yaşamdan esin alması gerektiğine ya da alabileceğine inanmıyordum. Artık bu inancın kendisinin de bir roman yöntemi olduğunu biliyordum – Avrupa roman geleneğinin, *Don Quijote*'den başlayarak, edebiyatın sahte ve kısır olduğu fikrini, onun gerçek yaşam ve gerçek eğitimle bağlantılı olmadığı fikrini ortaya koymuş olduğunu biliyordum.

Dahası, bu fikir *Don Quijote*'de ikircikiz bir şekilde yer almıyordu. O ünlü "kitap engizisyonu" bölümünü, rahiple berberin, kitaplarını yakarak şövalyenin deliliğini tedavi etmeye çalıştığı bölümü düşünün. Bu bölümün elimizdeki versiyo-

nuna göre Quijote'nin dostları onun kitaplarının büyük kısmını yakar, böylece *Don Quijote*'nin romansların budalaca ve tehlikeli olduğu mesajını tekrarlarlar. Ama gerçekten dikkat ederseniz, engizisyon sırasında otuz kitabın adının geçtiğini, sadece on dört kitabın alevlere atıldığını, on dört tanesininse resmen affedildiğini görürsünüz. Bu denklem olay örgüsünde yer alan yaşam ve edebiyat dengesini yansıtır – Foucault'nun da gözlediği gibi, bu denge "yeryüzünün bütün her yerinde kitapların söylediği şeylerin doğru olduğunu kanıtlayacak biçimlerin hamarat bir aranmasını" içerir. Quijote'nin yeryüzündeki maceraları, Sancho Panza'yla dostluğu, ayrılan âşıkları barıştırması, sıkıntıya kapılmış sayısız İspanyol'u eğlendirmesi – bütün bunlar, en az yol açtığı zarar kadar, yaşamı sevdiği kitaplar açısından yaşamaya, kitapları sahaya çıkarmaya olan kararlılığından gelir. *Don Quijote*, sadece ve sadece, şövalye romanslarını gerçekten seven ve gerçekten yaşamının onlara daha çok benzemesini isteyen ve bunun bedelini anlamış olan biri tarafından yazılabilirdi.

Don Quijote'yi düşünürken, insanın yaşamını sevdiği kitaplara daha da yaklaştırmasının olası başka yöntemleri olup olmadığını merak etmeye başladım. Cervantes'ten bugüne, romanın yöntemi genel olarak taklit olmuştur: Karakterler anlamlı buldukları kitaplardaki karakterlere benzemeye çalışırlar. Ama peki ya farklı bir şey denerseniz – ya taklit yerine incelemeyi, eğretileme yerine düzdeğişmeceyi yeğlerseniz? Peki ya ortalıkta *Gaul'lü Amadís* adlı romanın kahramanıymış gibi yaparak dolanmak yerine, yaşamınızı *Amadís*'in asıl yazarının esrarını incelemeye adar, İspanyolca ve Portekizce öğrenir, bütün akademik uzmanların izini sürer, Gaul'ün nerede olduğunu bulursanız (çoğu uzman Galler ya da Breton diye inanıyor) – peki ya bütün bunları kendi başınıza yapar, kurgusal bir karakter uydurmazsanız? Peki ya siz bir kitap yazdıysanız ve baştan sona doğruysa?

31

Peki ya *Sönmüş Hayaller*'i okursanız ve New York'a taşınmak, bir çatı katında yaşamak, kendi şiirinizi kendiniz basmak, kitap tanıtımları yazmak ve aşk ilişkileri yaşamak yerine –kendinize has bir *Sönmüş Hayaller* yaşayıp, bir gün aynı romanı yirmi birinci yüzyıl Amerikası için yazmak yerine– Balzac'ın evine ve Madame Hanska'nın çiftliğine giderseniz, Balzac'ın yazdığı her sözcüğü tek tek okursanız, onunla ilgili bulabileceğiniz her şeyi bulursanız – ve *sonra* da yazmaya başlarsanız, ne olur?

İşte bu kitabın yaslandığı fikir budur.

Babel Kaliforniya'da

Rus Bilimler Akademisi bir yazarın *Toplu Eserler*'ini hazırlamışsa, bavula koyup taşıyabileceğiniz bir şey söz konusu olamaz. Tolstoy'un "milenyum" edisyonunun tamamı yüz ciltir ve ağırlığı yeni doğmuş bir beyaz balina kadardır. (Banyomdaki tartıyı alıp kütüphaneye götürdüm ve tek tek tarttım, her seferinde on cildini.) Dostoyevski toplam otuz cilt, Turgenyev yirmi sekiz, Puşkin on yedi cilttir. Yirmi altı yaşında düelloda öldürülen lirik şair Lermontov'un bile bütün eserleri dört cilt tutar. Fransa'da durum farklıdır, orada her şeyi içeren edisyonlar ince kâğıda basılır. Bibliothèque de la Pléiade, Balzac'ın *İnsanlık Komedisi*'ni on iki cilde, kalan yazılarını da iki cilde sığdırmıştır, toplam ağırlığı sekiz kiloyu geçer.

İzak Babel'in *Toplu Eserleri*'yse iki küçük ciltten ibaret. Tolstoy'un *Eserler*'inin yanında Babel'inkiler uzun bir yolu bir cep saatiyle karşılaştırmaya benziyor. Babel'in en sevilen eserleri ilk ciltte yer alıyor: Odessa, Çocukluk ve Petersburg çevrimleri; *Kızıl Süvariler*; ve *Kızıl Süvariler*'in kaynağı olan 1920 günlüğü. Bu derli topluluk kendisini iyice hissettiriyor, çünkü Babel'in yapıtının tamamlanmamış olduğu da bilinen bir şey. 1939 yılında NKVD elemanları daçasına geldiği zaman, Babel'in ilk söylediği şey "Bitirmeme izin vermediler" olmuştu. Gizli polis daçadan dokuz ve Babel'in Moskova'daki evinden on beş dosyayı alıp hepsine el koydu. Babel'i de

Fransa, hatta Avusturya için casusluk yaptığı suçlamasıyla alıp hapse attılar. Bir daha ne elyazmalarından ne de yazardan haber alınabildi.

Daha sonraki yıllarda, Babel'in yayımlanan eserleri piyasadan toplatıldı. Adı ansiklopedilerden ve film jeneriklerinden silindi. Çeşitli söylentiler vardı –Babel yazarlara tahsis edilmiş bir toplama kampındaydı, kamp gazetesinde yazıyordu– ama kimse yaşayıp yaşamadığından emin değildi. Stalin'in 1954 yılında ölmesinden bir yıl sonra, Babel resmen aklandı ve dava dosyası da halka açıklandı. Dosyada sadece tek bir evrak vardı: 17 Mart 1941 günü, nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde, öldürüldüğünü bildiren bir belge. "Son Vaka Macerası"ndaki Sherlock Holmes gibi, Babel de ortadan kaybolmuş, geriye tek bir yaprak bırakmıştı.

Tutuklandığı sırada kimse Babel'in neden tutuklandığını bilmiyordu. Meslek hayatının daha başındayken, 1920 yılındaki o başarısız Rusya-Polonya askeri seferini anlatan *Kızıl Süvariler* öykülerinin yayımlanması sonucunda güçlü düşmanlar edinmişti. 1924 yılında, Birinci Süvari Ordusu'nun komutanı Semyon Budyonni, Babel'i "karşı devrimci yalanlar söylemek" ve karakter suikasti yapmakla suçladı. Daha sonraki yıllarda, Budyonni'nin Parti sistemi içinde, Sovyetler Birliği mareşalliğinden savunma komiserliği komutanlığı birinci vekili görevine ve Sovyetler Birliği Kahramanı statüsüne yükselmesiyle birlikte, Babel kendini çok tehlikeli bir konumda buldu – özellikle de onu koruyan Maksim Gorki 1936 yılında ölünce. Yine de, 1937 yılındaki Büyük Kovuşturma'dan kurtuldu ve ancak 1939 yılında, İkinci Dünya Savaşı yaklaşır ve Stalin'in planları büyürken tutuklandı. Buna yol açan şey neydi?

Nazi-Sovyet anlaşması bir rol oynamış olabilir: Babel'in Fransız Solu'yla yakın ilişkiler içinde olması nedeniyle, Sovyet-Fransız diplomatik ilişkilerini sürdürmek için hayat-

ta olması gerekliydi belki de. Fakat Stalin'in Hitler'e destek vermesiyle birlikte, Fransız radikalleri üzerinde iyi bir izlenim bırakmak boş bir çaba haline gelmişti. Bazı kanıtlar Babel'in, bütün entelektüelleri, efsanevi sinemacı Sergey Eyzenşteyn'den kutup kâşifi Otto Şmit'e dek herkesi suçlamak üzere hazırlanan, ama Eylül ayında Hitler'in Polonya'yı işgal etmesiyle iptal edilen son bir gösteri mahkemesi için yapılan hazırlıklar çerçevesinde tutuklandığını gösteriyor.

Bazı uzmanlar Babel'in tutuklanmasını onun eski halk komiseri Nikolay Yejov'la olan tuhaf ilişkisine atfediyor: Babel 1920'lerde, Yejov'un gelecekte karısı olacak olan Yevgeniya Gladun-Hayutina'yla ilişki kurmuştu ve 1930'larda bile Babel'in çifti evlerinde ziyaret ettiği, hep birlikte oyunlar oynayıp Yejov'un gulag'larla ilgili ürkütücü hikâyelerini dinledikleri söyleniyordu. Levrenti Berya (namıdiğer "Stalin'in Kasabı") 1938 yılında iktidara gelince, Yejov'la ilişki kurmuş herkesi yok etmek gibi bir amaca adamıştı kendini.

Başkaları Babel'in "yok yere" tutuklandığını ve başka türlüsünü düşünmenin totaliter mekanizmaya sahip olmadığı bir mantığı atfetmek günahını işlemek olacağını söyler.

Babel'in KGB arşivlerindeki dosyası 1990'larda gizlilikten çıkarılınca, tutuklama belgesinin olaydan otuz beş gün sonra hazırlandığı anlaşıldı. Babel, yetmiş iki saat süren kesintisiz sorgulama ve büyük olasılıkla işkencenin ardından, 1927 yılında İlya Ehrenburg tarafından bir casus şebekesine alındığını ve yıllarca sistemli bir şekilde André Malraux'ya Sovyet havacılığına dair sırlar verdiğini söyleyen bir itirafname imzalamıştı – bu son ayrıntı herhalde Babel'in son senaryosundan alınmıştı, yani Sovyet zeplinleri üretilen bir fabrikadaki bilimciler arasında dönen Bizans entrikalarını konu eden *Staraya Meydanı 4 Numara* (1939) adlı senaryodan.

Berya'nın odasında gerçekleşen yirmi dakikalık "mahkeme"sinin kayıtlarında, Babel, "Ben masumum. Hiçbir za-

man casusluk yapmadım" diyor. "Yalan yere suçladım kendimi. Kendime ve başkalarına karşı yalan suçlamalar yapmaya zorlandım... Tek bir şey rica ediyorum – yapıtımı tamamlamama izin verin." Babel, 26 Ocak 1940 günü Lubyanka'nın [KGB] bodrumunda bir idam mangası tarafından kurşuna dizildi ve cesedi bir toplu mezara atıldı. Bin dokuz yüz kırkta, 1941 değil: ölüm belgesi bile yalandı.

İzak Babel'i ilk kez üniversitenin yaratıcı yazarlık dersinde okudum. Dersin öğretmeni sevimli bir Yahudi romancıydı, İsa gibi bir sakalı, Rus edebiyatına düşkünlüğü vardı ve melankolik bir mizah anlayışı kendisini, insan ölümlülüğünün gerçekliğini, bir öğleden sonra, hemen oracıkta, sınıfın ortasında "kavramasıyla" kendini göstermişti. Bir masanın çevresine toplanmış olan bizleri eliyle tek tek gösterdi: "*Sen* öleceksin. *Sen* de öleceksin. Ve *sen* de öleceksin." Sınıf arkadaşlarımdan birinin yüzündeki ifadeyi hâlâ hatırlarım: Kennedy ailesinin şen şakrak bir üyesiydi, karısını ihmal eden çok meşgul bir şirket avukatıyla ilgili hikâyeler yazıyordu hep. Yüzünde tam bir şaşkınlık ifadesi belirmişti o anda.

Bu derste bize "İlk Kazım" adlı, Yahudi bir entelektüelin 1920 seferi sırasında yeni gittiği bir Kızıl Ordu kışlasında ilk gecesini anlatan öyküyü okuma ödevi verildi. Yeni yoldaşları olan cahil Kazaklar adamı gelir gelmez, bavulunu sokağa atarak karşılıyorlardı. O sırada kışlanın etrafında dolanan bir kaz gören entelektüel onun boynuna basıyor, bir kılıca geçiriyor ve kalacağı evin sahibesinden onu akşam yemeği için pişirmesini istiyor. O zaman Kazaklar onu içlerinden biri sayarak bağırlarına basıyor ve ateşin yanında ona yer açıyorlar, o da onlara *Pravda*'dan Lenin'in konuşmasını okuyor.

Bu öyküyü üniversitede okuduğum zaman, bana kesinlikle bir şey anlatmadı. O kazı neden öldürmek zorundaydı? Bir ateşin başına oturup Lenin okumakta güzel olan ne vardı? O

derste okuduğumuz öyküler arasında, Çehov'un "Küçük Köpekli Kadın" öyküsü bende çok daha güçlü bir izlenim bırakmıştı. Herkesin –biri açık ve görünür, işlerle, alışkanlıklarla, sorumluluklarla, şakalarla dolu, diğeri de "gizlice kendi yolunda akan"– iki hayatı olduğunu ve koşulların en önemli, ilginç ve anlamlı saydığınız her şeyin bir şekilde ikinci hayatta, gizli hayatta yer almasına neden olmasının çok kolay olduğunu anlatan bölümü hiç unutmuyorum. Aslında, bu ikinci, gizli hayat teması Babel için de çok önemliydi, ama bunu çok sonra fark edebildim.

Babel'i ikinci kez yüksek lisans sırasında, bir yaşamöyküsü semineri için okudum. 1920 günlüğünü ve *Kızıl Süvariler*'in tamamını tek bir solukta, Şubat ayının yağmurlu bir cumartesi günü, bir Kara Orman pastası pişirirken okudum. Babel 1920 yılının o beceriksiz Rusya-Polonya seferinin askeri utancını gelecektekiler için ölümsüzleştirirken, benim için de bu pastanın mutfak utancını ölümsüzleştirdi, pasta fırından eski bir şapka gibi çıktı ve iyimserlik ederek onu iki dolarlık bir şişe Kirschwasser'in [kiraz rakısı] yarısıyla kendine getirmeye çalıştığım halde, son aşamada öksürük şurubuna batmış eski bir şapka gibi görünüyordu.

İnsanın okuma koşullarına göre hatırladığı bazı kitaplar vardır: Okumak ne kadar sürdü, hangi mevsimdeydi, kapağının rengi neydi? Genellikle, bir kitabı o şekilde hatırlamanızı sağlayan şey maddi koşullardır – ama bazen de tam tersi olur. O öğleden sonraya ait hatıralarımın –yağmur ve pişen çikolata kokusu, şişme kanepesiyle bunaltıcı ev, yağmurlu palmiye ağaçlarına ve bir Safeway süpermarketinin otoparkına bakan raylı cam kapı– Babel'in 1920 yılı günlüğünün o değerli, kaybolmaya yüz tutmuş kalitesi sayesinde olduğuna eminim.

Günlük elli beşinci sayfadan başlıyor – Babel ilk elli dört

sayfayı kaybetmiş. Üç gün sonra, yirmi bir sayfası daha kayboluyor. Yazılar bir ay sonra devam ediyor. "Kaybettiğim sayfaları düşünerek kötü uyudum" diye yazıyor Babel. "Keyifsizlik, enerji kaybı, bunu atlatacağımı biliyorum, ama ne zaman?" Sonraki birkaç gün boyunca, bütün çabalarına rağmen, her şey ona kayıp sayfaları hatırlatır: "Bir köylü (askerlik hizmetini Elizavetpol'da yapmış olan Parfenti Menlik) atının sütle şiştiğinden, sıpasını aldıklarından yakınıyor, üzüntü, kayıp yazılar, yazılar..."

Bu günlük, savaş hakkında değil, savaşı yaşayan bir yazar hakkında – yaşamı, yazmak üzere coşkulu bir şekilde öğrenen bir yazar hakkında. Yazmak önce geliyor; savaş sadece malzeme. Edebiyatın konu malzemesinin edebi biçime göre hep ikincil olduğu kuramını icat eden Viktor Şklovski, Babel'in hayranlarından biriydi. "Yaşamdan yabancılaşmış değildi" diye yazıyordu Şklovski. "Ama ben her zaman Babel'in, akşam yatmaya gittiği zaman bile, yaşadığı güne, o gün sanki bir öyküymüş gibi imza attığını düşünürdüm." Babel yaşamdan yabancılaşmış değildi –tersine, onu ortaya çıkarıyordu– ama onu edebiyat malzemesi hali dışında yaşayamıyordu.

1920 yılı günlüğünün epigrafı *Don Quijote*'nin başlangıç cümlesi olabilirdi: "sürekli okuduğum, sokakta bulduğum gazete parçalarını bile okuduğum için..." Brodi pogromundan sonra, atı için yulaf arayan Babel bir Alman kitapçısına rastgelir: "hiç okunmamış muhteşem kitaplar, albümler... bir derleme, bütün Boleslavların bir tarihi. (...) Tetmajer, yeni çeviriler, bir yığın yeni Polonya ulusal edebiyatı, ders kitapları. Deli gibi karıştırıyorum ortalığı, koşuşturuyorum." Yağmalanan bir Leh çiftliğinde, içindeki halının üstünde atların gezindiği bir çalışma odasında, Babel bir sandık dolusu "çok değerli kitap" bulur: "18. yüzyıl başında Sejm tarafından onaylanan anayasa, I. Nikolay döneminden eski folyolar, Lehçe hukuk kitapları, değerli ciltler, 16. yüzyıldan Lehçe elyaz-

maları, keşişlerin yazıları, eski Fransız romanları (...) sehpalarda Fransızca romanlar var, çocuk bakımı üzerine bir sürü Fransızca ve Lehçe kitaplar, kırık dökük özel kadın eşyaları, bir tereyağı kabında yağ kalıntıları – yeni evli miydiler?" Terk edilmiş bir Leh kalesinde mektuplar bulur: "1820 tarihli Fransız mektupları, *nôtre petit héros achève 7 semaines*. Tanrım, kim yazdı bunu, ne zaman..."

Bu malzemeler hemen özümsenir ve Kızıl Süvari öykülerinde ele alınır, sözgelimi "Beresteçko" öyküsündeki anlatıcı da bir Leh kalesinde Fransızca bir mektup bulur: *"Paul, mon bien aimé, on dit que l'empereur Napoléon est mort, est-ce vrai? Moi, je me sens bien, les couches ont été faciles..."* Babel, *"nôtre petit héros achève 7 semaines"* ibaresinden, dönemin bütün tedirginliğini hayal eder, insan tarihinde yedi haftalık bir çocuk kadar hassas bir konumu olan bir nokta ya da Napoléon'un ölümüyle ilgili sahte bir söylenti.

Günlüğün ardından *Kızıl Süvariler*'in tamamını okurken, "İlk Kazım" öyküsünü anladım. Kazaklar tarafından sokağa atılan bavulun yazı ve gazetelerle dolu olmasının ne kadar önemli olduğunu anladım. Babel için Kazaklara yüksek sesle Lenin okumanın ne anlama geldiğini anladım. Edebiyatın yaşamın kendisiyle, yaşamın bütün düşmanlığıyla buluşması demekti bu. "İlk Kazım", *Kızıl Süvariler*'in büyük kısmı gibi, Babel'in yaşamı öğrenmek için ödediği bedelle ilgili. Osip Mandelştam'ın dul eşi kocasının bir keresinde Babel'e neden Yejov gibi insanlarla, gizli polis ajanlarıyla yakınlaşmak için kendi benliğini bir kenara bıraktığını sorduğunu hatırlıyor: "Ölümün satıldığı bir dükkânda işlerin nasıl yürüdüğünü görme arzusu muydu bu? O eşyaya parmaklarıyla dokunmak mı istemişti? 'Hayır,' demişti Babel, 'Parmaklarımla dokunmak istediğim yok – sadece koklamayı ve nasıl koktuğunu görmeyi seviyorum.' " Ölüme yaklaşması gerekiyordu. Kan dökmesi, en azından bir kaz olsun öldürmesi gereki-

yordu. "Bazen kendime hiç acımıyor ve bir saati düşman döverek geçiriyorum, hatta bazen bir saatten fazla bir zamanı" diye anlatıyor Babel'in öykülerinden birinin Kızıl Kazak anlatıcısı. "Yaşamı anlamak, gerçekten ne olduğunu öğrenmek istiyorum."

Yaşamı anlamak ve onu anlatmak 1920 günlüklerinin acil, ısrarlı bir nakaratı olarak beliriyor.

"Emir erlerini anlat –genelkurmayın ve diğerlerinin emir erlerini– Çerkaşin, Tarasov."

"Matyaj'ı, Mişa'yı anlat. *Mujikleri*, onların ruhuna nüfuz etmek istiyorum."

Biriyle tanıştığı zaman, onun ne olduğunu anlaması gerekiyor. Her zaman "ne", "kim" değil.

"Mihayl Karloviç ne?" "Jornarkeviç ne? Bir Leh mi? Duyguları?"

"Bizim askerlerimiz ne?" "Kazaklar ne?" "Bolşevizm ne?"

"Kiperman ne? Onun pantolonlarını anlat."

"Bir savaş muhabirinin çalışmasını anlat, nedir bir savaş muhabiri?" (Bu cümleyi yazdığı sırada, Babel'in kendisi teknik olarak savaş muhabiriydi.)

Bazen soru için yalvarır, Vinokurov diye birini aranır gibidir: "Bu obur, zavallı, uzun boylu delikanlı, hafif sesli, mahzun ruhlu, keskin zekâlı kişi nedir?"

"Grişçuk nedir? İtaatkârlık, sonsuz sessizlik, sınırsız uyuşukluk. Evden elli *verst* uzakta, altı yıldır gitmemiş evine, kaçmıyor."

"Değirmene gidiyorum. Bir su değirmeni nedir? Anlat."

"Ormanı anlat."

"Serbest kalmış iki at, atları anlat."

"Havayı, askerleri anlat."

"Pazarı, kiraz sepetini, meyhanenin içini anlat."

"Bu katlanılmaz yağmuru anlat."

" 'Seri ateş'i anlat."

"Yaralıyı anlat."

"Dayanılmaz uyku arzusu – anlat."

"Aksak Gubanov'u, alayın haydudunu kesinlikle anlatmalı."

"Bahturov, İvan İvanoviç ve Petro'yu anlat."

"Kont Raciborski'nin kalesi. Yetmiş yaşında bir adamla doksan yaşındaki annesi. Sadece ikisinin kaldığını söylüyorlar, deli olduklarını. Anlat."

Babel'in günlüklerindeki "anlat" sözünde, Watson'un vakayinamelerde yer almayan Sherlock Holmes vakalarından bahsederken takındığı belli bir melankoli havası aynen vardır: "Darlington ikamesinin skandalı vakası", "eşsiz alüminyum koltuk değneği olayı" ya da "dünyanın daha hazır olmadığı bir hikâye, Dev Sumatra Faresi'nin gizemi". Hiç anlatılmayacak olan bütün o hikâyeler – tamamlamasına izin verilmeyen bütün o yazarlar! Onlar gibi yapıp, yerine getirilmiş olan vaatleri düşünmek çok daha rahatlatıcı – Babel'in zaten alayın haydudu olan aksak Gubanov'u yeterince anlatmış olduğunu ve Dev Sumatra Faresi'nin gizeminin de, sonuçta, zaten Dev Sumatra Faresi'nin gizemi olduğunu düşünmek. Babel *Kızıl Süvariler*'de Raciborski'lere dönüyor: "Doksan yaşında bir kontesle oğlu yaşıyordu kalede. Kadın oğlunu aileye bir mirasçı getirmediği için ayıplıyordu ve –bunu *mujikler* anlattı– arabacının kamçısıyla dövüyordu onu." Ama bu Zolavari kalıtsal bozulma notu, arabacının kaçmasının Turgenyevci tuhaflığı ve (Babel'in başka bir yerde, kendi propaganda çalışmasında söylediği gibi) şövalye Polonya'nın "delirmiş olduğuna" dair imalı bir Sovyet retoriğiyle bile, "anlatım" sadece iki cümleden ibaret kalır.

* * *

Babel'in KGB dosyasından çıkan en ürpertici kutsal emanetlerden biri de 1939 yılında, tutuklandıktan sonra çekilen bir çift polis fotoğrafı.

Profilden çekilmiş olan fotoğrafında, Babel uzaklara bakıyor, çenesi kalkık, yüzünde acılı bir kararlılık ifadesi var. Ancak, cepheden çekilen fotoğrafta, çok yakınındaki bir şeye bakıyormuş gibi duruyor. Korkunç bir eylem gerçekleştirmenin kıyısında olduğunu bildiği birine bakıyormuş gibi duruyor. Bu görüntülere bakan bir Alman tarihçi şu gözlemi yapmıştı: "İkisi de yazarı gözlüksüz ve tek gözü mor halde, tıbben söylenirse, *monocle haematoma*'yla, yani ona uygulanan şiddetin kanıtıyla gösteriyor."

Alman tarihçi için üzüldüm. Onun "tıbben söylenirse, *monocle haematoma*" gibi saçma bir ifade kullanmaya sürükleyen şeyin "gözlüksüz ve tek gözü mor" ifadesinin yetersizliği olduğunu anlıyordum. Gözlüğün olmaması tarifsiz bir şiddet içeriyor. Bunu anlatmak için uzun sözlere, Latince sözcüklere ihtiyacınız var. Babel hiçbir zaman gözlüksüz fotoğraf çektirmezdi. Ayrıca onlarsız yazmazdı. Anlatıcısının hep, Odessa öykülerindeki popüler bir satırı alıntılarsak, "burnunda gözlük ve kalbinde sonbahar" olurdu. Babel'in anlatıcısının miyop bir yoldaşına Finlandiya'daki güzel bir kış tatil mekânında söylediği ünlü bir söz de şöyleydi: "Rica ederim Aleksandr Fyodoroviç, kendine bir gözlük al!"

"İlk Kazım"da, Kazak takım komutanı Yahudi entelektüele şöyle bağırır: "Seni hiç düşünmeden yollamışlar – sense burada sırf gözlük taktığın için öldürüleceksin! Ne yani, yaşayabilir misin sen aramızda?"

Gözlükler Babel'in onlarla yaşama kararlılığını, her hareketi seyretme, sevginin kıyısında duran bir dikkatle seyretme –her şeyi görüp hepsini yazma– kararlılığını temsil ediyor. "Babel hakkındaki her şey, her şeyi tüketen bir merak izlenimi veriyordu" diye yazdı bir keresinde Nadejda Mandelştam: "Kafasını, ağzını ve çenesini ve özellikle de gözlerini tutma tarzı. İnsan bir yetişkinin gözlerinde böylesine saklanmamış bir merakla pek sık karşılaşmıyor. Babel'i asıl ya-

şatan şeyin hayatı ve insanları gözlemesini sağlayan o dizginsiz merak olduğunu hissediyordum." Gözlüklerinin yerine *monocle haematoma* koydukları zaman işte bunu alıp götürmüş oldular.

Beni yaşamöyküsü seminerine katılmaya Standford'daki sınıf arkadaşlarımdan biri olan Matey ikna etmişti, seminerin profesörünü tanıyordu. "New York'tan gelen, kitaplardan fırlamış bir Yahudi entelektüel" dedi heyecanla, nadir bir orman yaratığını anlatır gibi. (Matey de Zagreb'den gelen, kitaplardan fırlamış bir Katolik entelektüeldi.) "İzak Babel'den bahsederken o kadar heyecanlanıyor ki kekelemeye başlıyor. Ama anlamaya engel olan türden bir kekeleme değil bu. İnsanın yakınlık duyup etkilenmesine yol açan coşkulu bir kekeleme."

Dönem sonunda, sınıftaki herkesten bir sunum yapması bekleniyordu ve Matey'le ben birlikte Babel hakkında bir sunum yapmaya karar verdik. Soğuk, puslu bir öğleden sonra, kütüphanenin dışındaki kirli madeni masada buluştuk, notlarımızı karşılaştırdık, kahve içtik ve Matey'in bir Kızılderili rezervasyonundan koli koli getirttiği düşük vergili Winston Light sigaralarından bir paketi içip bitirdik. Genel bir bakış açısında uzlaşmak zor olmadı, ama konu ayrıntılara gelince, hiçbir şeyde anlaşamadık. Yaklaşık bir saat boyunca "Taçanka Kuramı" adlı öyküdeki tek bir cümle üzerinde tartıştık: Öykü, *taçanka* denen, arkasına bir makineli tüfek takılmış bir atlı arabanın savaş üzerindeki etkilerini anlatıyordu. *Taçanka*'larla silahlanan bir Ukrayna köyü, diye yazıyor Babel, askeri bir hedef olmaktan çıkar, çünkü silahlar samanların altına saklanabilir.

Yağmur yağmaya başlayınca, Matey'le birlikte kütüphaneye girip tartıştığımız cümlenin Rusça özgün haline bakmaya karar verdik: "Bu saklı noktalar –dikkat çeken, ama doğ-

rudan algılanmayan bu noktalar– toplamda yeni Ukrayna köyünün yapılanmasını özetliyor: vahşi, asi ve kendi kendini arayan." Rusça metne baktığımız halde, "saklı noktaların" anlamı konusunda anlaşmazlık içindeydik. Şimdi öyküyü yeniden okuyunca, neden bu kadar uzun süre tartıştığımızı anlayamıyorum, ama Matey'in sinirli sinirli şöyle dediğini hatırlıyorum: "Sen hep sanki adam her şeyi topluyormuş gibi düşünüyorsun, sanki çift girişli defter tutan bir muhasebeci var karşımızda."

"İşte bu kesinlikle doğru" diye atıldım. "Adam *tam da* çift girişli defter tutan bir muhasebeci!"

Ben maddeci olduğum, o da tarihe köktendinci olarak baktığı için hiçbir konuda anlaşamayacağımız konusunda anlaştık. Sonunda yollarımızı ayırdık, Matey Babel'in eski tanrıların yerine yeni bir mitoloji getirmesi hakkında yazacaktı, ben de Babel'in bir muhasebeci olması hakkında.

"Ne kadar iyi oldu," diye yazıyor Mandelştam, "ikon lambasının uhrevi alevini değil de, edebi nefretin küçük kızıl alevini sevmeyi başardım!" Matey'in sunumunu ikon lambasının uhrevi alevi altında yazıp yazmadığını bilmiyorum, ama benim Babel'in "gerçekten" bir muhasebeci olduğunu kanıtlamaya çalışmama yol açan şey edebi nefretti sanırım. Fakat, beni bile şaşkınlık içinde bırakarak, bu gerçekten doğru çıktı: Muhasebeci ve kâtiplerle Babel'in öykülerinde sıkça karşılaşmamız bir yana, Babel'in kendisi de Kiev Ticaret Enstitüsü'nde eğitim almış, genel muhasebe dersinden yüksek notlarla mezun olmuştu. Beni özellikle de "Pan Apolek" adlı öykü etkiledi. Öyküde, Polonyalı kahraman anlatıcıya "Kâtip Bey" diyor, özgün haliyle "*pan pisar*." *Pan* "bey" ya da "bay" sözünün Lehçesi ve *pisar* da kâtibin Rusçası – ama Lehçede, *pisarz* "kâtip" değil, "yazar" anlamına gelir. Pan Apolek anlatıcıya Yazar Bey demek istiyordu, ama *Kızıl Süvariler*'deki yazar bir kâtip halini aldı.

"Pan Apolek"i merkeze alarak, Babel'in yapıtında edebiyatla canlı deneyim arasındaki çift girişli muhasebe ilişkisi üzerine bir şeyler yazdım ("Pan Apolek", Kitabı Mukaddes kişilerini, tanıdığı köylülerin yüzleriyle resmeden bir köy kilisesi ressamının öyküsüdür: mevcut sanatsal biçimle yaşamdan gözlemlerin çift girişli muhasebesinin yapıldığı bir öykü). Seminer sunumu çok iyi geçti ve bunu birkaç ay sonra, bir Slav dilleri kolokyumu için daha da genişletince, orada Slav dilleri bölümünün Babel uzmanı Grisha Freidin'in ilgisini çekti. Freidin çalışmayı yayımlanması için gözden geçirmeme yardım edeceğini söyledi –"Neden İncil'i Aziz Petrus'tan başkasıyla inceleyesin ki?" diye sormuştu– sonra da bana Babel için hazırladığı yeni eleştirel yaşamöyküsü için gerekli araştırmayı yapma işini önerdi.

Kitabın adı o sırada *At Üstünde Bir Yahudi* ile *Öteki Babel* arasında gidip geliyordu. Ben *Öteki Babel* fikrinden etkilenmiştim, yani Babel'in bizim sandığımız ya da kendi söylediği kişi olmaması fikrinden: o *başka biriydi*. Babel'in kendisi de insanları yanıltmak istemişti. Kendi "Özyaşamöyküsü" –sadece bir buçuk sayfa uzunluğunda bir belge– doğru olmayan şeylerle doluydu: Sözgelimi, Ekim 1917'den itibaren Çeka için çalışmaya başladığı doğru değildi, Çeka iki ay sonra kurulmuştu. "Romanya cephesinde" çarpıştığı da doğru değildi. "Şimdi sen 'Romanya cephesi' ifadesinin bir şaka olduğunu sanabilirsin" dedi Freidin. "Ama değil, anlaşılan gerçekten varmış. Ama Babel hiç gitmemiş oraya."

Bu arada Babel'in gerçek yaşamı da sırlarla doluydu – bunların en önemlisi, yani bütün 1932 yılını yurtdışına gitmek için izin alma çabasıyla geçirdikten sonra, 1933 yılında neden Paris'ten Moskova'ya döndüğü tam bir sırdı. Daha da tuhaf bir şekilde, 1935 yılında, tam kovuşturmalar başladığı sırada, Babel neden annesini, kız kardeşini, karısını ve kızını Brüksel ve Paris'ten Sovyetler Birliği'ne getirmeye kalkmıştı?

Bu ilk araştırma işimde, 1934-35 yıllarında, Paris'te çıkan Rus göçmen gazetelerine bakmak üzere Herbert Hoover arşivine gidip, Babel'in ailesinin kovuşturmaların ne kadarından haberdar olduğunu öğrenmek üzere, Sergey Kirov suikastinden sonrasını taramaya başladım. Gazeteler mikrofilme alınmamıştı, o yüzden asıllara bakmam gerekti, ama onlar da dev ciltlerin içindeydi ve kâğıdın nazikliği yüzünden fotokopileri alınamıyordu. Bir köşede oturdum, öldürülmüş ya da Sibirya'ya gönderilmiş kişilerin listesini çıkarmaya, Kirov'la ilgili manşetleri ve "Reichstag'ı Kim Yaktı?" ve "Bonnie ve Clyde Öldürüldü" gibi manşetleri kopyalamaya başladım. Zamanın nasıl geçtiğini anlamamış olmalıyım, çünkü kendime geldiğimde, ışıkları söndürmüşlerdi. Oturduğum yerden kalkınca, kütüphanenin hem bütün ışıklarının söndürüldüğünü hem de bütün görevlilerinin gittiğini, kapılarının kilitlendiğini anladım. Kapalı kapılara vurup durdum ama uzun bir süre yanıt alamadım, sonra karanlıkta idari kısma giden bir koridor buldum ve orada ufak tefek bir Rus kadının bir yandan bir mikrofiş okurken, diğer yandan küçük plastik bir kutudan lazanya yediğini gördüm. Beni görünce şaşırdı, binadan çıkmak için yardım istediğim zaman daha da şaşırdı.

"Dışarı çıkmak mı?" dedi. "Ah, hiç bilmiyorum."

"Oh" dedim. "İyi ama *siz* nasıl çıkacaksınız dışarı?"

"Ben mi? Yani, şey ..." Kaçamak bir şekilde etrafı yokladı. "Size bir şey göstereyim." Masasından kalktı, bir çekmeceden bir fener çıkardı ve onu takip etmemi işaret ederek koridora yöneldi. Karşımıza çıkan acil çıkış kapısının üzerinde kocaman bir levha asılıydı: ALARM ÇALAR.

"Kilitli değil" dedi. "Ama dışarı çıkarsanız, arkanızdan kilitlenir."

Alarm çalmadı. Birkaç kat aşağı indim, sonra başka bir yangın kapısından çıktım ve kendimi sarı akşamüstü güneşinin ve yer seviyesinin altında, beton bir kuyunun içinde bul-

dum. Birkaç basamak tırmandım. Hoover Kulesi'nin ana girişinde, hemen köşede, dev saman şapkalar takmış olan iki Çinli kadın kapıya vuruyorlardı. Bisikletimin kilidini açtım ve ağır ağır eve döndüm. Babel'in 1935 yılında ailesini Sovyetler Birliği'ne neden getirmek istediği konusunda en ufak fikrim yoktu.

Freidin, o ay Stanford'da yapılacak bir uluslararası Babel konferansının hazırlıklarına başladı, ben de bu konferansa eşlik edecek olan, Hoover arşivindeki edebi malzemelerin yer alacağı bir sergi için çalışmalara başladım.

Babel'le ilgili yüzün üstündeki arşiv kutularının içinden, o yağmalanan Polonya çiftliklerinde olduğu gibi, çok değişik şeyler çıktı: İspanyolca ve İbranice *Kızıl Süvariler*; Polonya çarpışmasının, 1970'lerde yapılmış, "özgün suluboya resimleri"; 1990'lara ait bir *Yahudi Mizahı Antolojisi*; Mayakovski'nin editörlüğünde yayımlanan avangard *LEF* dergisinin bir sayısı; ünlü kişilerin çocukluk resimlerine alfabetik sırayla yer veren, on dört yaşındaki denizci mayolu Babel'in Joan Baez'in gençlik haliyle karşı karşıya durduğu sayfasına bir ayraç konmuş olan, *Bir Zamanlar Böyleydiler* adlı bir kitap. Tasarımını Aleksandr Rodçenko'nun yaptığı, Süvari Ordusu konulu bir 1921 kitabı vardı, kitabın içinde de Komutan Budyonni'nin annesi Melaniya Nikitiçna'yı bir kulübenin önünde durmuş, kameraya gözlerini kısarak bakar, kollarında da bir yavru kaz tutarken gösteren bir fotoğraf vardı. ("Budyonni'nin ilk kazı," dedi Freidin, "şu da Bodyoni'nin pantolonu." Pantolon arka plandaki bir çamaşır ipinde sallanıyordu.)

Ayrıca benden 1920 yılına ait, biri Polonya'ya biri Sovyetler'e ait iki propaganda afişinden birini seçmem istenmişti. Sergi koordinatörü beni içinde bir koleksiyonun fihristlere geçirildiği, labirent gibi bir bodrum katına indirdi. Dosya dolaplarından oluşan bir duvarın tepesinde, 1920 yılına ait, Rusya'yı

Babil Fahişesi ya da Lenin ve Trotski kafalı atlarla mahşerin dört atlısı olarak temsil eden çeşitli afişler vardı; bir tanesi İsa'nın cesedini kıyamet sonrası bir karmaşanın ortasında yatarken gösteriyor –"Bolşevikler Ele Geçirince İşte Polonya Böyle Olacak"– ve Babel'in "eski bir kilisenin yağmalanmasını" anlatan günlük yazısını akla getiriyordu: "Sayısız kont ve serf, muhteşem İtalyan sanatı, bebek İsa'yı sallayan gül rengi Pederler, Rembrandt... Açıkça yok ediliyor eski tanrılar."

"Elimizde hiç Rus propaganda afişi yokmuş, kusura bakmayın" dedi koordinatör. "Korkarım biraz tek taraflı olacak."

"Ama baksanıza" dedim yığının içinde Kiril bir yazı görerek. "Şurada Rusça bir tane var." Kocaman bir afiş çekip çıkardım, başında bir taçla salyalar akıtarak duran, uysal bir buldog vardı afişte: "Polonya Sarayı: İtilaf Güçlerinin Son Köpeği."

"Doğru, tabii," dedi koordinatör, "Rusça afişler var, ama onlar da Bolşevik yanlısı değil. Bunların hepsi Polonya'da hazırlanmış afişler."

Postere bakıp Polonyalıların neden "Polonya Sarayı" için bu ürkütücü, vahşi gözlü köpeği seçtiğini anlamaya çalıştım. Sonra Rusça bir afiş daha gördüm, bodur, şişko, bıyıklı ve melon şapkalı bir kapitalist vardı üzerinde – elinde kamçı tutan bir Monopoly figürüydü sanki.

"Polonyalı efendiler Rus köylülerini köleleştirmek istiyor" yazıyordu afişte. Bunu Polonya yanlısı bir afiş olarak yorumlamanın güç olduğunu söyledim.

Koordinatör de coşkuyla kabul etti bunu: "Evet, bu afişlerde ikircikli bir hayalgücü var."

Yukarıdaki okuma odasına dönünce, tekrar giydim eldivenlerimi –arşivdeki herkesin beyaz pamuklu eldivenler giymesi gerekiyordu, Alice'in çılgın çay partisindeki gibi– ve 1920 yılından Polonya savaş hatıralarıyla dolu bir kutuyu açtım. Gözüme sararmış bir parça kâğıt ilişti. Üzerinde "*Obywatele*

Rzeczpospolitej!" diye başlayan Lehçe bir yazı vardı, altında da Başkomutan Józef Piłsudski'nin 3 Temmuz 1920 tarihli imzası. "Obywatele..." ibaresini Babel'in 15 Temmuz günü yazısından tanıdım. O da Belyov'dayken, yerde bu bildirinin bir kopyasını bulmuştu: "'Sizi unutmayacağız, sizin için her şey hazır olacak *Rzeczpospolita* Askerleri!' Dokunaklı, hüzünlü, Bolşevik sloganlarının çelik sertliğinden yoksun sloganlar... *düzen*, *idealler* ve *özgürce yaşamak* gibi sözler hiç yok."

Kızıl Süvariler'de, anlatıcı karanlıkta kazara bir cesedin üzerine işerken yine bu bildiriyle karşılaşır:

> El fenerimi yaktım (...) ve yerde bir Polonyalının cesedini, benim sidiğime bulanmış bir halde yatarken gördüm. Cesedin yanında bir defter ve Piłsudski'nin bildirisinin parçaları vardı. Defterdeyse (...) harcamaları, Krakow Dram Tiyatrosu'ndaki gösterilerin bir listesi ve Maria-Louisa adlı bir kadının doğumgünü. Bu tanımadığım kardeşimin kafatasından iğrenç kokulu sıvıyı silmek için mareşal ve başkomutan Piłsudski'nin bildirisini kullandım ve sonra da, yükümün ağırlığı altında iki büklüm olmuş bir halde oradan uzaklaştım.

Söz konusu belgenin o sırada elimde tuttuğum belge olduğunu düşünmek! Böyle bir tesadüfün olup olmadığını düşündüm. Herhalde binlerce kopya basılmış olmalıydı, bir tanesinin arşive ulaşmış olmasında şaşırtıcı bir yan yoktu – Hoover üzerinde Babel'in sidiği olan kopyayı bulmamış olabilirdi, ama Freidin bildiriyi "bir şişe sidikle yan yana" sergilemenin iyi olacağı gibi şakalar yapmaya başlamıştı. Bu şaka da aslında Hoover ekibine yönelikti: Kitap ve evraklar yerine "daha çok üç boyutlu nesnelere" yer verirsek, serginin daha geniş bir topluluğa ulaşabileceğini söyleyip duruyorlardı. Hatta biri "Hahamın Oğlu" adlı öykünün sonu için, ortaçağ Yahudi düşünürü Musa ibn Meymun ile Lenin'in resimleri-

ne, bir de Yahudi muskasına yer veren bir diyorama hazırlamamızı önerdi. Freidin eğer bir muskaya yer verirsek, "yaşlı bir Sami erkeğinin pörsümüş cinsel organlarına da yer vermemiz" gerektiğini hatırlattı, sonuçta o da vardı öykünün sonunda. Diyorama fikri rafa kaldırıldı.

Piłsudski bildirisini bulmak beni Babel'in andığı başka bazı eşyaları da aramak için heyecanlandırdı. 1920 günlüğünde en sevdiğim karakter olan, tutsak Amerikalı pilot Frank Mosher hakkında bir şeyler bulmak için çalışmaya karar verdim. Babel onu 14 Temmuz günü sorguya çekmişti:

> Yaralı bir Amerikalı pilot, yalınayak ama kibar, boynu sütun gibi, dişleri göz alıcı beyazlıkta, üniforması kir pas içinde. Bana kaygıyla soruyor: Sovyet Rusya'ya karşı mücadele ederek bir suç mu işledim acaba? Biz hâkim konumdayız. Ey Avrupa'nın kokusu, kahve, uygarlık, güç, antik kültür, birçok düşünce. Onu gözetimde tutuyorum, serbest bırakamam. Binbaşı Fauntleroy'dan bir mektup: Polonya'da işler kötü, anayasa yok, Bolşevikler güçlü... Mosher'le sonsuz bir sohbet, geçmişe dalıyorum, seni sarsarlar, Mosher, eh, Conan Doyle, New York'a mektuplar. Mosher budalalık mı yapıyor – durmadan Bolşevizmin ne olduğunu soruyor. Hüzünlü, cana yakın bir hali var.

Bu kısmı sevmemin nedeni Conan Doyle, kahve, Binbaşı Fauntleroy diye biri ve bir "üzücü, cana yakın izlenim"den bahsetmesi. Ayrıca "Frank Mosher", gelecekte *King Kong* adlı filmi yaratacak ve filmin prodüksiyonunu yapacak olan Yüzbaşı Merian Caldwell Cooper'ın takma adıydı. Bu olay gerçekten oldu: Temmuz 1920'de, Galiçya'da, gelecekte *King Kong*'u yaratacak olan kişi gelecekte *Kızıl Süvariler*'i yaratacak olan kişi tarafından sorgulandı. Hoover katalogunda Merian Cooper'ı aradım ve o ne sürpriz: Hoover'ın onun bütün evraklarına sahip olduğu ortaya çıktı.

Merian Cooper'ın 1894 yılında, Babel'le aynı yılda doğduğunu öğrendim. Birinci Dünya Savaşı'nda askerliğini pilot olarak yapmış, St.-Mihiel Savaşı'nda bir bölüğü yönetmiş, Argonne'da uçağı düşürülmüş ve savaşın son aylarını bir Alman hapishanesinde geçirmiş, orada "Ruslarla çok şey paylaşmış" ve Bolşevizme yaşam boyu sürecek bir tiksinti geliştirmiş. 1918 yılında Mor Kalp madalyası almış. 1919 yılında, Polonya Hava Kuvvetleri'nin resmi bir birimi olan Kściuszko Hava Filosu'ndaki dokuz Amerikalıya, Binbaşı Cedric Fauntleroy'un komutasında Kızıl Tehdit'le mücadele etmek üzere katılmış. Cooper, takma adı olan Onbaşı Frank R. Mosher adını, Kızıl Haç'ta ona verdikleri kullanılmış iç çamaşırının etiketinden almış.

13 Temmuz 1920 günü, Associated Press, Cooper'ın Galiçya'daki düşman hatlarının ötesinde "Kazaklar tarafından düşürüldüğünü" haber veriyordu. Bölgedeki köylülere göre, Cooper "Budyonni'nin süvari birliğindeki atlıların eline geçmişti" ve *İngilizce konuşan isimsiz bir Bolşevik* olaya karışmasa, hemen orada öldürülecekti. Ertesi gün, 14 Temmuz günü Frank Mosher adı Babel'in günlüğünde beliriyor.

Cooper Babel'in üzerinde "hüzünlü, cana yakın" bir izlenim bırakmış olsa da, anlaşılan Babel, "o sonsuz sohbet" hakkında geriye hiçbir kayıt bırakmayan Cooper üzerinde hiçbir izlenim bırakmamıştı. Kızıl Süvariler arasında yaşadıkları konusunda, ona "Bolşevik ordusuna uçuş eğitmeni olarak katılmasını" öneren Budyonni'nin sorgulamasını yazmış sadece. (Babel haklıydı yine de; Mosher "Sovyet Rusya'ya karşı mücadele ederek bir suç mu işledim acaba?" diye sorarken kaygılanmış gibi yapıyordu.) Cooper uçuş eğitmeni olmayı reddetti ve beş gün boyunca Bolşevik uçuş birliklerinin "misafiri" oldu. "Kaçtım, ama iki gün sonra yine yakaladılar ve sıkı koruma altında Moskova'ya götürüldüm." Cooper kışı Moskova demiryolundan kar küreyerek geçirdi. Baharda Polon-

yalı iki teğmenle birlikte Vladikino Hapishanesi'nden kaçtı ve Litvanya cephesine gidinceye dek yük trenlerine saklandı ("Amerikalı berduş yöntemlerini koşullarımıza uydurduk"). Sınırda, görevlilere rüşvet vermek zorunda kaldılar. Cooper botlarını verdi ve Riga'ya yine yalınayak girdi.

Hoover arşivinde Cooper'in Kościuszko Filosu'ndaki pilot arkadaşlarından birinin tuttuğu harika bir karalama defteri de yer alıyor. Kenneth Shrewsbury adlı pilot Polonya seferi süresince, kuru tabakayla çalışan makineler kullanarak fotoğraflar çekmiş. (Filo yolda Paris'te durmuş ve orada bütün filonun Ritz'in önünde çekilmiş bir toplu fotoğrafı var; ürkütücü bir şekilde boş olan, tek bir atlı arabayla bir iki otomobilin göründüğü bir Champs-Élysées geniş çekimi de vardı; Tuileries gibi görünen bir kuğu fotoğrafı da vardı.) Haftalardır 1920'lerde çekilmiş Galiçya ve Volhinya fotoğraflarına bakıyordum, ama bunlar Babel'in anlattığı yer gibi görünen ilk fotoğraflardı. Her şey oradaydı: bir ortaçağ kalesinin eteğine kümelenmiş bir köy, "Bolşevikler tarafından yıkılmış" bir kilise, uçaklar, yakışıklı Binbaşı Fauntleroy, "bir araziyi düzleştiren Yahudiler", "Polonyalı teknisyenler", Podolya'daki bir eczanenin yanından geçen zırhlı birlikler – ve tıpkı Babel'in anlattığı gibi görünen, iriyarı, Amerikalı, sütun gibi boynuyla Cooper'ın ta kendisi. Fotoğraflardan birinde hafifçe gülümsüyor ve elinde Arthur Conan Doyle gibi bir pipo tutuyordu.

Cooper film yapım işine 1923 yılında, arkadaşı Rus-Leh gazisi Yüzbaşı Ernest B. Schoedsack'la birlikte girdi. "Tehlike, macera ve doğal güzellikler" aramak üzere Türkiye'ye gitti ve Bahtiyar aşiretinin İran'a yaptığı yıllık göçü filme aldı (*Çayır: Bir Milletin Yaşam Mücadelesi*); sonra Tayland'da, yabani hayvanları yakalamak için evlerinin önüne çukur açan bir Lao ailesiyle ilgili *Çang: Yaban Hayatta Bir Dram* (1927) adlı bir film yaptı. Çukura her tür hayvan düşüyor-

du: leoparlar, kaplanlar, beyaz bir şebek ve son olarak da bir *çang* denen, ama sonra bebek fil olduğu anlaşılan gizemli bir yaratık. Cooper, *Çang*'ı çekerken, oyuncuların Ay'ın evrelerinden kaynaklanan davranışlarını önceden tahmin edebildiğini iddia ediyordu. Tutkulu bir havacı olarak, cevapları gökte arıyordu çoğu zaman: Kâğıtları arasında 1950'lerden bir mektup buldum, mektupta hem Sovyetler'i alt etmek hem de Kaliforniya'da insan ve motorlu araç sayılarındaki artışın yol açacağı krizleri çözmek için güneş sistemini sömürgeleştirme planının ana hatları vardı.

1931 yılında, Babel "Uyanış" öyküsünü yayımlarken, Cooper *King Kong* için hazırlık yapıyordu: Uzak bir adada, bir belgesel sinemacıyla ekibi "tarihöncesi hayvan yaşamının en büyük temsilcisini" keşfeder. Belgesel yapımcısı, Cooper ile Schoedsack karışımı biri olacaktır: "Bizi de koyun filme" dedi Cooper senaristlere. "Filme gerçek bir Cooper-Schoedsack araştırma gezisi havası katın." Ekip tarihöncesi canavarı New York City'ye getirecekti, "bizim maddeci, mekanik uygarlığımızla yüzleşmesi" için.

O hafta ilk *King Kong* filmini, filmdeki dev maymunun Empire State binasına tırmanıp kolunu uçaklara savurmasını seyrederken, Babel'in de "Bölük Komutanı Trunov" adlı öykünün sonunda buna benzer bir sahne yarattığını fark ettim. Öykünün sonunda, Trunov bir tepeye tırmanıp elindeki makineli tüfekle Kościuszko Filosu'ndaki dört bombardıman uçağını düşürmeye çabalamaktadır – "Binbaşı Fauntleroy'un hava filosundan gelen iri, zırhlı araçlar (...) Uçaklar istasyonun üzerine gitgide daralan daireler çizerek geldiler, havada huzursuzca hırladılar, dalış yapıp yaylar çizdiler..." King Kong gibi Trunov'un da uçağı yoktur. King Kong gibi o da öldürülür. *King Kong*'un DVD notlarından, Empire State binasındaki yakın çekim pilotlarının Schoedsack ve Cooper'ın ta kendileri olduğunu öğrendim, Cooper'ın "Bu orospu çocuğu-

nu biz öldürmeliyiz" önerisiyle onlar da oynamışlardı filmde.

Bulgularımı Grisha Freidin'e bildirdim. "Vay canına, bak sen şu işe! Bölük komutanı Trunov!" diye haykırdı, King Kong ile donanma uçaklarının göründüğü bir film karesine bakarken. "Bu imge kolektif bilinçdışında yer etmiş olmalı" diye fikir yürüttü. "Biliyor musun, ne yapmamız lazım? Hoover'a dönüp bütün o Bolşevik karşıtı afişlere bakmamız lazım. Bolşevizmi dev bir maymun olarak gösteren bir tane bulacağımıza bire on bahse girerim."

Hemen arşive telefon etti ve onlardan afiş veritabanında *ape* [insansı maymun] ve *propaganda* araması yapmalarını istedi. Hoover'a gittiğimde on sekiz sayfalık bir çıktı beni bekliyordu. Ne yazık ki, sadece aranan *ape* sözcüğünü içerenleri değil, bütün dillerde *ape* ile başlayan her şeyin dökümünü almışlardı.

"*Apertura a sinistra*" ve "*25 lat Apelu Jtoholskiyevo*" gibi şeyleri ayıklayınca, gerçek maymunların sayısı birkaç taneye indi. İlki bir Prusyalı şapkası takmış, bir pençesinde bir kadını, diğerinde de üzerinde "*Kultur*" yazan bir sopa tutan bir maymunu gösteren Alman afişiydi. Bu görüntüyü nasıl yorumlayacağımı bilemedim, ama Bolşeviklikle bir ilgisi olmadığına karar verdim. Sonra Macarca bir afiş vardı, ortasında, katalogda "maymun adam" diye anılan, ama baştan aşağı kana bulanmış çok çirkin bir adam duruyordu, adam üzerindeki kanı Meclisin hemen dibindeki Tuna Nehri'nde yıkamaya çabalıyordu.

Freidin'e Rus Bolşevizminin maymun olarak tasvir edilmediğini nasıl söyleyeceğimi düşünmeye başladığım sırada, ansızın İtalyanca bir İkinci Dünya Savaşı afişiyle karşılaştım: "*La monstruosa minaccia torna a pesare sull'Europa.*" Canavar Bolşevizm tehdidi utangaç görünümlü, parlak kızıl bir maymundu, bir Avrupa haritasının üzerinde duruyor ve orak-çekiç sallıyordu. Herhalde maymunun yeterince tehditkâr görünme-

diğinden kaygılanan ressam, onun hemen arkasına maskeli bir Ölüm figürü koyarak önlem almayı da ihmal etmemişti.

Bir maymun Avrupa haritasının üzerinde, başka bir maymun Empire State binasının. Beyaz eldivenlerimi çıkardım; buradaki işim bitmişti.

Ama yanılmışım. Öncelikle, bendeki kopya bana bir notla geri gönderildi: "Kazakların ilkel canavarlar olarak tasvir edilmesi nedeniyle acilen arayın." Kazaklara ilkel canavarlar diyenin ben olmadığını açıklamaya çalıştım – ben sadece başkalarının o şekilde hissettiğini ima ediyordum. Sergi koordinatörü kabul etmedi. Başkaları, Kazakların ilkel canavarlar olduğunu *düşünmüyormuş:* "Aslında, Kazakların biraz romantik bir imgesi vardır."

Flaubert'in *Yerleşik Düşünceler Sözlüğü*'ndeki Kazak maddesini hatırlatsam mı diye düşündüm: "Yağlı mumları yer." Ama bunu yapmayıp sergiye herhangi bir Kazak'ın bizzat çıkıp gelmesinin çok küçük bir olasılık olduğunu söyledim.

"Evet, ama konu bu değil. Zaten, Kaliforniya'da ne olacağı belli olmaz."

Birkaç gün sonra "üç boyutlu nesnelerle" ilgili telefon görüşmeleri yapmaya başladım. "Elif, seni yakaladığıma çok sevindim! Kızıl Süvariler vitrinine kürklü bir şapka koysak, bir itirazın olur mu?"

Bir an düşündüm. "Nasıl bir şapka bu?"

"Tabii, bu da bir sorun, otantik bir şey değil ne yazık ki. Biri Moskova'daki bir bitpazarından almış. Ama tıpkı kürklü bir Rus şapkası gibi duruyor."

"Sorduğun için çok teşekkür ederim" dedim, "ama bu konuda kararı Profesör Freidin'in vermesi gerekir."

"Hımın" dedi. "Profesör Freidin vitrinde o şapkayı istemez."

"Evet" diye onayladım.

Ertesi gün yine aradılar. "Peki, Elif, şuna ne dersin: Vitrinin zeminine geleneksel bir Kazak kıyafeti sereceğiz."

"Geleneksel Kazak kıyafeti mi?" dedim.

"Yani-yani-peki, *sorun* şu ki çocuk giysisi var elimizde, ama vitrini tamamıyla kaplayacak, yetişkin bir Kazak olsaydı, sığmazdı zaten."

Hemen her gün vitrine koyacak yeni bir şey düşünüyorlardı: bir semaver, bir Talmud, üç ayaklı bir lastik King Kong. Sonunda, sanırım, yine Moskova bitpazarından alınmış dev bir Kazak kılıcında karar kıldılar. Kılıcı kılıçlarla en ufak anlam bağlantısı olmayan bir vitrine koydular, o yüzden de sergiye gelen herkes durmadan bunun ne demek olduğunu sordu. "Neden 'İlk Kazım' öyküsünün vitrinine koymadınız?" dedi ziyaretçilerden biri. "En azından o öyküde kılıç var."

O sırada, konferans da başlamıştı. Dünyanın dört bir yanından uzmanlar geliyordu: Rusya, Macaristan, Özbekistan. Ben Gurion'dan bir profesör "Babelobibliyografiya" adlı bir bibliyografyayla ve "Babel, Bialik ve Büyük Kayıp" adlı bir konuşmayla geldi. Ama yıldız konuklar Babel'in çocuklarıydı: Yevgeniya adlı eşinden olan kızı Nathalie ve son yıllarını birlikte geçirdiği Antonya Pirojkova'dan olan kızı Lidiya.

Antonya Pirojkova'nın kendisinin de geleceği anlaşılınca, sınıf arkadaşım Josh çok heyecanlandı. Josh'un ailesi *Yıldız Savaşları* hayranıydı ve tam adı da Joshua Sky Walker'dı; onu Stanford'daki diğer Josh'lardan ayırt etmek için, ona genellikle Skywalker derdik. Skywalker da sergide çalışıyordu ve 1930'ların fotoğraflarına bakarak, Pirojkova'ya gönlünü kaptırmıştı.

"Ahbap, umarım onu havaalanından alan kişi ben olurum" dedi.

"Doksan yaşından büyük olacağını biliyorsun, değil mi?"

"Hiç fark etmez – çok ateşli biri. Sen anlamazsın."

Gerçekten anlamıyordum. Rodçenko'nun kitabında gördüğüm, havaalanından almaktan mutluluk duyacağım Kazakların hiçbirinin, tahmin ettiğim gibi konferansa gelmediğini fark etmiştim.

Fakat Skywalker dileğine kavuştu: O ve arkadaşı, doğuştan Rusça konuşan Fishkin, konferanstan önceki pazar günü Pirojkova'yla Lidiya'yı karşılamak üzere seçildiler. Başta benim de Nathalie Babel'i almam gerekiyordu, ama Nathalie Babel son anda bölüm yöneticisini arayıp çok ağır bir bavulu olduğunu bildirmişti: "Bana çok güçlü bir erkek öğrenci göndermeniz lazım. Yoksa, göndermeyin daha iyi. Otobüsle gelirim." Bölüm de ona erkek öğrenci göndermeye karar verince benim öğleden sonram boş kaldı. O sırada sözlü sınavlara hazırlanıyor, sekiz kiloluk *İnsanlık Komedisi*'ni bir ayda bitirmeye çalışıyordum ve telefonum çaldığı sırada umutsuz bir telaşla *Louis Lambert* okuyordum. Arayan Skywalker'dı, önceki gece Euromed 13 dans eğlencesinde ayağını kırmıştı ve Pirojkova'yla Lidiya'yı almak için benim gitmemi istiyordu. "Görmemen imkânsız" dedi. "Göz alıcı güzellikteki doksan yaşında bir kadın ve tıpatıp İzak Babel'e benzeyen elli yaşında bir kadın."

"İyi de Fishkin ne oldu?"

"Fishkin Tahoe'ye gitti."

"Ne demek Tahoe'ye gitti?"

"Matrak bir hikâye, sonra anlatırım, şimdi asıl önemli olan şu: Uçakları yarım saat sonra inmiş oluyor..."

Telefonu kapatıp arabamda biriktirdiğim çöpleri boşaltmak için dışarı koştum. Antonya Pirojkova'nın kızlık soyadını bilmediğimi fark ederek, eve koşup, internette aradım. Rusça "O ayağını kırdı" demeyi de unuttuğumu fark ettiğim sırada kapıdan yarı yarıya çıkmıştım. Dönüp internette onu da aradım. Bir kâğıdın üstüne iri harflerle BABEL yazdım, çantama attım ve "Antonya Nikolayevna, *slomal nogu*" diye tekrar ede ede kapıdan dışarı fırladım.

Havaalanına uçak indikten on dakika sonra vardım. Yarım saat boyunca terminalde BABEL kâğıdıyla dolandım, göz alıcı doksan yaşında bir kadınla, tıpatıp İzak Babel'e benzeyen elli yaşında bir kadın aradım. Havaalanındaki o kadar insan arasında bu tarife uygun tek bir kişi bile yoktu o gün.

Umutsuzluk içinde Freidin'i aradım ve durumu anlattım. Uzun bir sessizlik oldu. "Seni aramıyorlardır" dedi sonunda. "Bir erkek bekliyorlar."

"Olay da bu ya" dedim. "Ya bir erkek görmedik, diyerek otobüse bindilerse."

"Ne bileyim, benim içgüdülerim hâlâ orada, havaalanındalar diyor." Bolşevik maymun konusunda haklı çıkmıştı, o yüzden aramayı sürdürmeye karar verdim. Elbette, on dakika sonra Pirojkova'yı bir köşede, başında beyaz bir eşarpla ve çevresinde bavullarla otururken buldum: Ufak tefek yaşlı bir kadın, her şeye rağmen güzelliğiyle arşiv fotoğraflarından kolayca tanınıyor.

"Antonya Nikolayevna!" diye bağırdım neşe içinde.

Bana şöyle bir bakıp, ortadan kaybolacağımı umut eder gibi, hafifçe çevirdi başını.

Bir daha seslendim. "Affedersiniz, merhaba, Babel konferansı için mi geldiniz?" Hemen başını çevirdi. "Babel" dedi oturduğu yerde doğrularak. "Babel, evet."

"Çok memnun oldum – beklettiğim için özür dilerim. Sizi bir erkek alacaktı, ama ayağını kırdı."

Bana şöyle bir baktı. "Çok memnunsun," dedi, "sen gülüyorsun, ama Lidiya acı çekiyor ve sinirli. Telefon aramaya gitti."

"Ah, hayır!" dedim çevreye bakınarak. Görünürde telefon yoktu. "Gidip onu arayayım."

"Sen niye gidiyorsun? O zaman ikiniz de kaybolursunuz. En iyisi burada otur, bekle."

Oturdum, ortama uygun üzüntülü bir surat takınmaya çalıştım ve Freidin'i aradım yine.

"Tanrı'ya şükür" dedi. "Orada olacağını biliyordum. Pirojkova nasıl? Çok kızmış mı?"

Pirojkova'ya baktım. Biraz kızmış görünüyordu. "Bilmem" dedim.

"Bana bir Rus erkek göndereceklerini söylemişlerdi" dedi yüksek sesle Pirojkova. "Rusça bilen bir erkek."

Arabadaki ortam nedense çok gergindi. Gerçekten babasına çok benzeyen Lidiya ön koltukta oturmuş, bütün reklam panolarını yüksek sesle okuyordu. "Nokia Wireless" dedi. "Johnny Walker."

Pirojkova arka koltukta oturuyordu ve yolculuk sırasında sadece bir kere konuştu: "Ona sorsana," dedi Lidiya'ya, "aynanın üstündeki o şey neymiş?"

Aynanın üstündeki şey bir McDonald's Happy Meal oyuncağıydı, kaplan kostümü giymiş küçük bir İyor kuklası. "Oyuncak" dedim.

"Oyuncakmış" dedi Lidiya yüksek sesle, yarım arkaya dönerek. "Bir hayvan."

"Evet, ama ne tür bir hayvan?"

"Eşek" dedim. "Kaplan kostümü giymiş bir eşek."

"Gördün mü, anne?" dedi Lidiya yüksek sesle. "Kaplan kostümü giymiş bir eşek."

"Anlamıyorum. Bunun bir hikâyesi var mı?"

Bildiğim kadarıyla bir hikâye vardı, Tigger adlı kaplanın sinirleri evlat edinilince bozulmuştu, İyor adlı eşek de kaplan kostümü giyip onun akrabası gibi davranıyordu. Bunu nasıl açıklayacağımı düşünürken, portakal renkli başka bir şey çarptı gözüme. Gösterge paneline baktım: Benzin bitmek üzere diyordu.

"Bu benim eşeğim değil" dedim klimayı kapatarak. "Arkadaşımın eşeği."

"Ne dedi?" diye sordu Pirojkova, Lidiya'ya.

"Arkadaşının eşeğiymiş bu. Yani neden kaplan kostümü giydiğini bilmiyor."

"Ne?" dedi Pirojkova.

Lidiya gözlerini devirdi. "Dedi ki eşek kaplan kostümünü, başka eşeklere güçlü görünmek için giymiş."

Bir sessizlik oldu.

"Bence böyle bir şey söylemedi" dedi Pirojkova.

Bir reklam panosunun daha yanından geçtik: "Eyalet senatosu adayınız Ted Lempert."

"Ted Lempert" diye mırıldandı Lidiya, sonra bana döndü. "Kim bu Ted Lempert?"

"Bilmem" dedim. "Sanırım senatör olmak istiyor."

"Hımm" dedi. "Lempert. Bir zamanlar tanıdığım bir Lempert vardı – bir ressamdı. Adı da Vladimir'di. Vladimir Lempert."

"Ya" dedim söyleyecek bir şeyler aranarak. "Ben de bu sıralar Balzac'ın bir romanını okuyorum, kahramanı da Louis Lambert." "Lambert" ismini "Lempert" gibi okumaya çalışmıştım.

Otele giden yolun geri kalanında tam bir sessizlik içindeydik.

O akşamki açılış resepsiyonunda, Babel'in ilk kızı Nathalie'yle tanıştım. Yaşını (yetmiş dört) göstermiyordu, ama sesi çok derindi, mezardan geliyor gibiydi, r'leri ağır Fransız aksanıyla söylüyordu.

"ELİN ÇOK SOĞUK" dedi.

"Burada Stanford'da siyah sincaplarımız var" dedi başka bir yüksek lisans öğrencisi Nathalie Babel'e ve bir sincap gösterdi. "Hiç siyah sincap görmüş müydünüz?"

Nathalie hafifçe sincaba çevirdi bakışlarını. "ARTIK HİÇ-BİR ŞEY GÖREMİYORUM" dedi. "Duyamıyorum, göremiyorum, yürüyemiyorum. Bu yüzden de," diye devam etti, Hoover Pavyonu'na çıkan dik beton merdivenlere bakarak, "herkes sarhoş olduğumu sanıyor."

Merdivenlerin tepesinde, iki Çinli sırayla, kibar bir hali ve

tütün lekeli Eski Mümin[4] sakalı olan bir Berkeley profesörünün, Viktor Zhivov'un yanına geçerek fotoğraf çektiriyorlardı.

"Ne çok Çinli var" dediğini duydum birinin Rusça.

"Öyle. Pek anlamadım niye."

"Zhivov'la resim çektiriyorlar."

"Kaliforniya'ya geldiklerini kanıtlamak istiyorlar. Ha! Ha!"

İki Çinli aslında sinemacıydı, Kızıl Süvari öykülerinden *Qi Bing Jun* adıyla yaptıkları uyarlamanın ilk gösteriminin ertesi yıl Şanghay'da yapılması bekleniyordu. (Sanırım proje daha sonra iptal edildi.) Senarist uzun boylu, yuvarlak yüzlü biriydi, bolca gülümsüyordu ve İngilizceyi iyi konuşuyordu; yönetmen kısa boylu, ince, ciddi biriydi ve hiç konuşmuyordu neredeyse. İkisinin de boynunda iri kameralar vardı.

Senaristin anlattığına göre, Çinli *Kızıl Süvariler*'de Kazaklar "Çin'in kuzeyinden gelen barbarlara" çevrilecekti; Yahudi anlatıcının yerine de bir Çin entelektüeli geçecekti. "Yahudilerle Çinliler arasında çok büyük fark yok" diye açıkladı. "Onlar da çocuklarına keman dersi veriyor ve tek dertleri para. Lyutov Çinli olacak, ama yine de 'burnunda gözlük ve kalbinde sonbahar' olacak." *Burnunda* derken burnuna dokundu, *kalbinde* derken de göğsünü yumruklad. Yönetmen de başını salladı.

Çinli sinemacılara bakarken, Viktor Şklovski'nin anlattığı bir şeyi, Babel'in bütün bir 1919 yılını "iki Çinliyle ilgili bir öyküyü" tekrar tekrar yazarak geçirmiş olduğunu hatırladım. "Genç oldular, yaşlandılar, camları kırdılar, bir kadını dövdüler, bir onu bir bunu yaptılar"; Kızıl Süvarilere katıldığı sırada Babel'in onlarla işi bitmemişti. 1920 günlüğünde, "Çinlilerle ilgili öykü" Babel'in yağmalanan *ştetl*'lere [Yahudi kasabalarına] yönelttiği propagandanın bir parçası olur: "Bolşevizmle ilgili peri masalları anlatıyorum, onun gelişmesini, hızlı tren-

4. On yedinci yüzyılda Rus Ortodoks Kilisesi'ne muhalefet ederek ayrılan bir grubun üyesi.

leri, Moskova'daki dokuma fabrikalarını, üniversiteleri, bedava yemeği, Revel delegasyonunu ve en önemlisi Çinlilerle ilgili öykümü anlatıyorum ve bütün bu zavallı acı çeken insanları neşelendiriyorum." Stanford'da hepsi vardı elimizde: Bir üniversite, bedava yemek ve en önemlisi Çinliler vardı.

Rusların hepsi Çinlilerden benim kadar heyecanlanmadı. "Biz sizin *Yi Cing*'inize karışmıyoruz..." dediğini duydum topluluktan birinin.

Bazı Ruslar, yabancılar Rus edebiyatına ilgi gösterdiğinde kuşkucu davranıyor, hatta saldırganlaşıyorlar. İlk öğrenci vizemi damgalayan pasaport kontrol memurunu hâlâ hatırlıyorum. Bana üzerinde araştırma yapabileceğim yazarları Amerika'da da bulabileceğimi hatırlatarak, "Mesela Jack London" demişti, "hem dil sorunun olmaz, hem de vize alman gerekmez." Bu direniş, kendine özgü bir Rus-Yahudi Odessa diliyle –Rus-Yahudi Odessalıların büyük sıkıntılarla elde ettikleri bir dil ve mizah anlayışıyla– yazan Babel söz konusu olduğunda özellikle artıyor. Tolstoy'un da belirttiği gibi her mutsuz aile kendince mutsuz olsa ve dünya denen gezegende, yani bu gözyaşı pınarında yaşayan herkes de çektiği acıların kendine has olduğunu söylemekte haklı olsa da, insan her şeye rağmen edebiyatın farklı türden mutsuzlukları anlaşılır kılma gücü olduğunu düşünmekten hoşlanıyor. Eğer bunu da yapamıyorsa, neye yarar ki zaten? Bir keresinde bir konferansta bir meslektaşımla tam da bu yüzden tartışmıştım, beni *Kızıl Süvariler*'i hiçbir zaman anlayamayacağıma, çünkü Lyutov'un "kendine has bir Yahudi yabancılığı" olduğuna inandırmaya çalışıyordu. "Haklısın" dedim sonunda. "New Jersey'de büyümüş bir seksenlik bir birinci kuşak Türk kadını olduğumdan, yabancı denen şeyi senin gibi bodur bir Amerikan Yahudisi kadar iyi anlayamam."

Başını salladı: "Bak, gördün mü işte."

* * *

Resepsiyonun ardından, şerefe kadeh kaldırmalarla başlayan akşam yemeği geldi. Moskovalı bir profesör Pirojkova'ya kadeh kaldırıyordu. "Rusçada bir deyiş vardır, az bilinen ama iyi bir deyiş, biri öldüğü zaman söyleriz: 'Bize uzun bir ömür sürmeyi emretti.' Şimdi Antonina Nikolayevna'ya bakıp da erken ölen Babel gelince aklıma, 'Babel ona uzun bir ömür sürmeyi emretti' diye düşünüyorum. Bizler çok şanslıyız, çünkü o bize sadece kendisinin bildiği şeyleri anlatabilir. Yaşasın Antonina Nikolayevna!"

Bu kadeh kaldırma bana hem enfes hem berbat geldi. Bütün şarap kadehini neredeyse kafama diktim ve Freidin'in on sekiz yaşındaki güzel ve sakin kızı Anna'ya edepsiz bir fıkra anlatmaya kalkışacak kadar çakırkeyif oldum. Üniversitelere başvurmuş olan Anna, Harvard'daki okul danışmanlarımı sormuştu. Danışmanlık toplantısını bir barda yapan –bir keresinde toplantıya gidememiştim çünkü kapıda kimlik kontrolü yapıyorlardı– ve telekom bürosunda çalışan orta yaşlı bir İngiliz kadını olan üniversite danışmanımdan bahsettim ona.

"Telekom bürosu mu?"

"Hı-hı. Ne zaman telefon faturamı ödemeye gitsem oradaydı."

"Harvard'la başka bir bağlantısı var mıydı, yani telekom bürosunda çalışmak dışında? Mezunlardan biri miydi?"

"Evet, yüksek lisansını yetmişlerde yapmış, Eski Viking edebiyatı alanında."

Anna bana boş boş baktı. "Eski Viking edebiyatı mı? Eski Viking edebiyatında yüksek lisans yapmanın ne yararı var ki?"

"Sanırım telekomda çalışmak için işe yarıyor" dedim.

"Eski Viking edebiyatı" diye tekrarladı Anna. "Hımın. Herhalde *verimli* bir araştırma sahası olmalı. Vikingler fırtına tanrısı Thor'u uyduranlar değil miydi?"

"Hey – Thor hakkında harika bir fıkram var!"

Tam "Şimdi bir gün Thor yeryüzüne iniyor" diye fıkraya başlıyordum ki birdenbire –beş ciltlik devasa Dostoyevski

yaşamöyküsüyle ünlenen profesör– Joseph Frank'ın Robert Alter'la XIII. Louis hakkındaki hararetli tartışmasını bırakıp beni dinlemeye başladığını fark ettim. İkisi de masanın karşı tarafından beni pürdikkat dinliyorlardı.

"Boş ver," dedim Anna'ya, "birdenbire bunun saçma bir fıkra olduğunu hatırladım. Sana başka zaman anlatırım."

O sırada masadaki herkes bana bakmaya başlamıştı. Frank tekerlekli sandalyesinin yan tarafından, tekerlekli sandalye kullanan başka bir Berkeley profesörü olan Freidin'in karısına doğru uzandı. "Kim bu?" diye sordu yüksek sesle.

"Bu Elif, Grisha'ya çok yardım eden bir yüksek lisans öğrencisi" dedi kadın.

"Ha." Joseph Frank başını sallayıp makarnasına döndü.

Bu olaylar bana çok ağır geldi ve ertesi sabah kalkamadım, sabah dokuzdaki yaşamöyküsü panelini kaçırdım. Konferans merkezine herkes öğle yemeğine giderken vardım ve hemen benim boylarımda olan, iri, üzgün, gri gözlü ve bol kıvırcık saçlı Luba'yı gördüm.

"Elişka!" diye bağırdı. "Daha yeni mi kalktın? Üzülme, ben her şeyi yazdım senin için, yani eğer bir romanda kullanmak istersen diye." Yemek için öğrenci yemekhanesine gittik ve Luba da bana paneli anlattı.

Babel hakkında üç farklı kişi yaşamöyküsü yazıyordu. İlki Freidin'di, Öteki Babel sunumunu yapmıştı. İkincisi Amerikalı bir gazeteci kadındı, 1962 yılında Moskova'da Babel araştırması yaparken yaşadıklarını anlatmıştı. Babel'in eski bir tanıdığı olan, Fransız *chargé d'affaires* [maslahatgüzar] Jacques de Beaumarchais'yle (*Figaro*'nun yazarının oğluydu) görüşmüş ve KGB tarafından takip edilmişti. Beaumarchais cesur bir tavırla "*Fichez le camp!*" [Defolun!] demişti onlara ama KGB yine de kadını sorguya götürmüştü. Werner Platt adlı üçüncü de, Taşkent'te Rus tarihi dersi veren bir Alman-

dı ve "İzak Babel'in Yaşamöyküsünü Yazmak: Bir Dedektiflik Macerası" başlıklı bir sunum yapmıştı. Sunumun büyük kısmında çeşitli Rus arşivlerinden nasıl kovulduğunu ve Babel hakkında nasıl bir şey bulamadığını anlatıyordu. "İyi dedektif suç mahalline döner" ilkesine dayanan tarihçi, Babel'in Odessa'daki evine, Moskova'daki evine, Peredelkino'daki daçasına dönmüş, fakat hepsini de yıkılmış bir halde bulmuştu. Cesareti kırılınca, Lemberg'e giden bir otobüse binmişti. Babel günlüğünde Budyonni'nin 1920 yılında Lemberg'e saldırmamaya karar verdiğini yazıyordu: "Neden yapmıyor? Delilik mi, yoksa bir şehri süvarilerle ele geçirmenin olanaksız olması yüzünden mi?" Lemberg'de gezinen Platt, Babel'in Budyonni'nin geri çekilmesine "delilik" derken kastettiği gibi, Lemberg'in güzel bir şehir olduğuna karar vermişti.

Konuşması pek iyi karşılanmamıştı. Birileri şöyle mırıldanmış: "Beceriksiz bir akademisyene, her şey 'dedektiflik' gibi görünür." Anlaşılan Platt'ın arşivde ulaşamadığı belgelerin bir kısmı yıllar önce yayımlanmıştı. "Barnes&Noble'da satıyorlar bunu" dedi biri.

Platt kayıp elyazmalarıyla ilgili bazı kışkırtıcı iddialarda da bulunmuştu ve bu kayıp dosyaların yeri ve içeriği hakkında tartışmalara yol açmıştı.

"Boş!" diye bağırmıştı kim olduğu anlaşılmayan bir Rus. "Dosyalar boştu!"

Nathalie Babel ayağa kalkıp mikrofonu almıştı –"En iyi kısım da bu" dedi Luba oturduğu yerde sırtını dikleştirip.

Nathalie Babel, defterinden derin, mezardan gelen bir sesle okumaya başladı.

"BEN KÜÇÜK BİR KIZKEN, BANA BABACIĞIMIN YAZAR OLDUĞUNU SÖYLEDİLER." Sessizlik. "DAHA SONRA İNSANLARIN İZAK BABEL'DEN BAHSETTİĞİNİ, ONUN BÜYÜK BİR YAZAR OLDUĞUNU SÖYLEDİKLERİNİ DUYDUM." Sessizlik. "BENİM İÇİNSE O BABACIĞIMDI."

Uzun bir sessizlik.

"KAFAM KARIŞIK."

Başka bir sessizlik.

"KAFAM *KARIŞIK*."

Bir dakika, iki dakika tam sessizlik içinde geçmişti. Sonunda, birisi Nathalie'ye "elinde hâlâ yayımlanmamış bazı mektuplar bulunduğunun" doğru olup olmadığını sormuştu.

Nathalie Babel iç çekmişti. "SİZE MEKTUPLARLA İLGİLİ BİR HİKÂYE ANLATAYIM." Hikâyede Nathalie Babel babasının bir sandık dolusu mektubunu buluyordu. ("Babacığının mektupları" diye açıkladı Luba.) "YAŞAMÖYKÜSÜ YAZARININ GELECEĞİNİ BİLİYORDUM" demişti, "ama beni bunalttı. Ben de mektupları teyzeme verdim. Yazar gelince de, 'Bende hiçbir şey yok' dedim." Peki, mektuplar neredeydi şimdi? Nathalie Babel bilmiyordu. "BELKİ DE YATAĞIMIN ALTINDADIRLAR, HATIRLAMIYORUM." Panel tam bir pandemonium gibi sona ermişti.

Akşamüstüne doğru, bisikletimle yükseköğrenim yurdunun yanından geçerken az kalsın Fishkin'i eziyordum. Pijamalarıyla dışarı çıkmış, sigara içiyordu. Tahoe'den dönmesine sevindiğimi söyleyip konferansı nasıl bulduğunu sordum. Fishkin'in konferanstan hoşlanmadığını öğrendim. Tahoe yüzünden başının belada olması bir yana, ünlü bir yirminci yüzyıl uzmanı olan Boris Zalevski ona otoparkta hareket çekmişti.

"Şaka mı yapıyorsun?" diye sordum.

"H-h-hayır!" dedi Fishkin, duygulanınca kekelerdi. "Gerçekten yaptı, yemin ederim."

Ben zaten o öğleden sonra yapılan Babel ve Dünya Edebiyatı panelinden sonraki soru-cevap oturumundan beri Zalevski'den şüpheleniyordum. Ünlü bir karşılaştırmalı edebiyat profesörü, *Madam Bovary*'de geçen, bir elma şarabı kadehinin dibinde sineklerin öldüğü bir sahneyi, Babel'in bölük komutanı

Trunov'un ölümünü anlattığı sahneyle karşılaştıran aşırı zayıf bir sunum okumuştu. (Sözde benzerlik hem Babel'in hem Flaubert'in banal olanı estetikleştirmesindeydi.) Yönetici –danışmanım Monika Greenleaf– şarap kadehinin dibindeki sinekler konusuna dönerek, onları *Ölü Canlar*'daki cimrinin çiftliğinde bulunan içi ölü sinek dolu hokkayla ve Dostoyevski'nin *Cinler*'inde bulunan Yüzbaşı Lebyadkin'in bir kavanozun içindeki yamyam sinekler hakkındaki şiiriyle karşılaştırdı. Ben bunun daha umut vaat eden bir karşılaştırma olduğunu düşündüm – aslında, Babel de Tiflis'teki bir otelde "süt gibi bir sıvıyla dolu bir kavanozun içinde ölen sinekler" hakkında bir şeyler yazmıştı. Güzel bir şeydi bu: "Her sinek kendince ölüyordu." Ama Monika ölü sinekler için söyleyeceğini tamamlamadan önce, Zalevski onun sözünü kesti: "Flaubert örneği yerindeydi, ama sizinki hiç yerinde değil."

Buna şaşırdım, çünkü Zalevski'nin sunumunu beğenmiştim, "banal olanı estetikleştirmek" ve "algının heyecanlanması" hakkındaki sunumdan çok daha iyiydi. Ama zeki bir adamsa eğer, neden (a) ortalama bir sunumu övüyordu ve (b) bütün Rus kanonunda boğulmuş olan bütün sinekleri avucunun içi gibi bilen Monika'ya kabalık ediyordu?

"Bipolar galiba" dedim Fishkin'e. "Ama bu nasıl oldu?"

Fishkin sinyal vererek boş bir park yerine arabayı park etmek üzereyken, aniden tam tersi yönden köşeyi dönerek gelen bir araba önüne geçip park etmişti. Sonra da Fishkin'e hareket çekmişti – ve bütün bunlar yetmiyormuş gibi, giderken onun Zalevski olduğu anlaşılmıştı!

"Peki sen ne yaptın?" diye sordum.

"Be-be-ben başımı çevirdim, şöyle." Fishkin başını sola çevirdi. "Yüzümü görmedi o yüzden. Sonra da gaza basıp kaçtım."

Eve dönünce çay yapıp biraz daha Balzac okumak için bir yere yerleştim. Ama Babel'den kaçmanın imkânı yoktu. Eleş-

tirel önsözlerden birinde aşağıdaki anekdotu buldum, Balzac babasının Paris'te bir savcının yanında kâtip olarak çalıştığı günleri anlatıyordu ve buna rahatça "İlk Kekliğim" adı verilebilirdi:

> Dönemin alışkanlıklarına uygun olarak [Balzac'ın babası] yemeklerini diğer kâtiplerle birlikte patronun masasında yiyordu (...) Yeni gelen kâtibi incelemekte olan savcı karısı, "Mösyö Balzac, nasıl oyma yapılır, biliyor musunuz?" diye sordu. "Evet, Madam" diyen genç adam, saç diplerine kadar kıpkırmızı oldu. Cesaretini toplayıp çatalla bıçağı aldı eline. Yemek anatomisinden bihaber olduğundan, kekliği dörde böldü, ama bunu o kadar sert bir şekilde yaptı ki tabağı kırdı, masa örtüsünü yırttı ve masanın tahtasına kadar soktu bıçağı. Savcının karısı gülümsedi ve o günden sonra genç kâtibe evde büyük bir saygı gösterildi.

"İlk Kazım" gibi bu da yeni bir işe başlayan, kendisini hoş karşılamayacak bir kültüre sahip insanlarla yaşamaya gönderilen, ama bir kümes hayvanını parçalayarak saygı ve kabul kazanan genç bir adamın hikâyesiydi.

Anekdot Théophile Gautier'nin 1859 tarihli Balzac yaşamöyküsündendi. Babel'in Gautier'yi okuduğunu kanıtlamak mümkün olabilir mi diye merak ettim. Sonra evde yiyecek bir şey var mı diye merak ettim. Yoktu. Arabama binmiş, bir şeyler almak için El Camino Real'e gidiyordum ki cep telefonum çaldı. Telefon neşeli bir ezgiyle çalıyordu, ama ekranında "FREIDIN" yazıyordu.

"Profesör Freidin! Ne hoş bir sürpriz!"

"Selam Elif. Bilmiyorum bu hoş bir sürpriz mi, ama evet, arayan benim, Grisha."

Freidin konferansa katılanlarla yemeğe çıkmıştı. Yemekte hiç yüksek lisans öğrencisi olmaması yüzünden şaşkınlık içindeydi. "Sen yoksun. Fishkin yok. Josh yok. Kimse yok.

Yani – bu biraz tuhaf görünüyor. Biraz utanç verici."

"Ama biz yemeğe çağrılmadık ki" diye karşı çıktım.

Sessizlik.

"Anlıyorum. Demek *davet* bekliyordunuz."

Bir U dönüşü yapıp fakültenin restoranına yöneldim.

Özel yemek salonunda dört masa vardı, üçü tümüyle doluydu, biri tümüyle boştu. Boş masaya tek başıma oturup oturmamayı düşünürken, Freidin beni fark etti ve kendisiyle Janet Lind adlı, 1920 günlüğünün ilk İngilizce çevirisini yayıma hazırlamış olan profesör arasında bir yer açtı. Masada onların dışında Nathalie Babel, Amerikalı gazeteci, Alman tarihçi-dedektif, Budapeşte'den gelen bir edebiyat profesörü ve bir süre önce Babel'in tam bir İngilizce edisyonunu yayımlamış olan bir çevirmen vardı.

Freidin beni Janet Lind'le tanıştırdı ve *King Kong*'dan bahsetmekten hoşlanabileceğimizi söyledi. *King Kong* hakkında birbirimize söyleyecek bir şeyimiz olmadığını kısa zamanda anladık. Bu sohbette bir kıvılcım oluştuysa da, Lind'e sabit ve tatsız bir ifadeyle bakan Nathalie Babel bunu kısa sürede söndürdü. Masaya buz gibi bir sessizlik çöktü.

"JANET" dedi Nathalie, o dipsiz sesiyle. "BENDEN HOŞLANMADIĞIN DOĞRU MU?"

Janet Lind sakin bir tavırla ona döndü. "Affedersiniz, ne dediniz?"

"BENDEN HOŞLANMADIĞIN DOĞRU MU?"

"Neden böyle söylediğinizi hiç anlayamadım."

"Bunu soruyorum çünkü bilmek istiyorum, BENDEN HOŞLANMADIĞIN DOĞRU MU?"

"Bu fazlasıyla tuhaf bir soru. Size böyle bir fikri veren ne?"

"Sana benim TATSIZ YAŞLI BİR CADI olduğumu söylediklerine inanıyorum."

"Bu gerçekten çok tuhaf. Biri size böyle bir şey mi söyledi?" Lind hafifçe yüzünü buruşturdu. "Siz ve ben pek görüşmedik bile."

"Öyle bile olsa, bendeki izlenim şu yönde: SEN BENDEN HOŞLANMADIN."

Janet Lind'in, her nedense, Nathalie Babel'e ondan hoşlanmadığını söylememeye kararlı olduğu besbelli olmasına rağmen, bu konuşma insanın akıl sınırlarını zorlayan bir süre devam etti. Bir Lind'e bir Babel'e bakarken, Smiths'in şarkısının arkasında yatan o çok önemli gerçekle şaşkına dönmüştüm: "Bazı kızlar diğerlerinden daha büyük olur." Nathalie Babel'in yüzünün fiziksel olarak daha büyük olması bir yana – onun farklı bir yer ve zamandan, insan büyüklüğünün farklı ve daha büyük olduğu bir zamandan geldiği apaçıktı.

"Yeter, Nathalie" diye araya girdi Freidin.

Nathalie derin, ıslak gözlerini ona çevirdi. "BAZI İNSANLAR BENDEN HOŞLANIR, BİLİYORSUN..." İç çekti ve iki şarap kadehini gösterdi: "Hangisi benim kadehim?"

"İkisi de senin."

"Ya? Hiçbir şey göremiyorum. Hangisi su?"

"Sanırım ikisi de beyaz şarap."

Nathalie dimdik baktı ona. "PEKİ NEDEN İKİ KADEH ŞARABIM VAR BENİM?"

"Niye bunu kötü bir şeymiş gibi söylüyorsun? Senin yerinde olsam, 'Demek ki çok iyi bir şey yapmışım' diye düşünürdüm. Neyse, *al*, bu senin su bardağın."

"Ah." Nathalie Babel bir yudum su içti.

Uzun bir sessizlik oldu.

"Peki" dedi Platt, Freidin'e, garsonlar ana yemekleri getirirken. "Amerika'da Slav dili bölümlerinde kadroya yeni elemanların alınmasına sınırlamalar getirildiğini duydum."

"Öyle mi? Bilmem, haklısındır herhalde."

"Stanford'daki kadroda da böyle bir şey oldu mu?"

"Geçen birkaç yıl içinde birçok kişiyi aldık diye biliyorum."

"Peki ya mezunlar – çok mezununuz var mı? Nedense öğrencilerinizi göremedim."

"İşte Elif" dedi Freidin. "Bizim mezunlarımızdan biri."

Platt gözlük çerçevesinin üzerinden beni birkaç saniye süzdü, sonra Freidin'e döndü. "Evet – öyle. Türünün bir örneği burada. Başkaları da var mı?"

Bu sırada hepimize bir tereyağı denizinde yüzen pirzolalar servis edilmişti. Pirzolalar herkesi bunalttı. Macar uzman ona geleni, ayrıntılı talimatlar vererek geri gönderdi. Tabak birkaç dakika sonra, gözle görülür bir değişiklik olmadan geri geldi.

Yemeğin sonuna doğru, Lidiya Babel masasından kalkıp geldi, Nathalie'nin sandalyesinin arkasına geçti, kollarını omuzlarına dayadı ve başını okşadı. "Canım," dedi, "seni ne çok seviyorum! Hep birlikte olmamız ne *güzel*!"

Nathalie arkaya doğru bir bakış attı, yüzünde dokunulmak istemeyen bir kedi hali vardı.

Freidin, Nathalie'den Lidiya'ya çevirdi bakışlarını. "Teşekkürler!" diye bağırdı. "Teşekkürler, Lidiya!"

Lidiya ona boş boş baktı. "Ne için?"

"Geldiğin için! Senin yerinde olsam tereddüt ederdim."

"Ne demek istiyorsun – annemle seyahat etmek zor mu?"

"Hayır, elbette hayır – ama uzun bir mesafe, bilinmeyen bir yer..."

"Annenden bahsetmişken," dedi Nathalie, Lidiya'ya, "kaç yaşında oldu? Bazıları doksan iki diyor, bazıları doksan altı. Yoksa bir sır mı bu?"

"Annem doksan beş yaşında."

"Doksan üçten bir gün fazla görünmüyor" dedi Freidin kibarca.

"Doğru, hem sağlıklı hem de iyi görünüyor" dedi Lidiya. "Fakat iki yıl önceki kadar iyi değil. Ama bunun önemi yok. Önemli olan her şeyin hâlâ *şurada* olması." Alnını gösterdi. "Hafıza ve idrak."

Lidiya masasına dönerken, Nathalie gözleriyle onu izledi.

"ŞU YAŞLI CADI HEPİMİZİ GÖMECEK" dedi.

"Nathalie!" dedi Freidin.

Nathalie dönüp ona baktı. "SANA GÖRE BENİM ÇENEMİ KAPAMAM LAZIM" dedi. "Ama – NİYE? KAYBEDECEK NEYİM VAR? KAYBEDECEK HİÇBİR ŞEYİM YOK BENİM."

Freidin şaşırmamış görünüyordu. "O zaman, herhalde her şeyi tehlikeye atacaksın" dedi. Ve konuyu değiştirmek için belirgin bir çabayla: "Nathalie, sen de burada olduğuna göre, sana sormak için can attığım bir şey var. Teyzenin adı neydi? Çok değişik şekillerde yazıyorlar. Meriam, Miriam, Mary, Maria – hangisi?"

"Ah! Lütfen doğru telaffuzu söyle bize!" diye haykırdı Platt, gözleri ışıl ışıl olmuştu.

Nathalie ona baktı. "Doğru telaffuz derken neyi kastettiğinizi anlamıyorum. Bazıları Meriam diyor ona, bazıları Mary, bazıları da Maria. Üçü de kullanılırdı."

"Ne ilginç" dedi Janet Lind, Freidin'e dönerek. "Senin hemen Odessa'ya gidip de nüfus kayıtlarına bakmamış olmana şaşırdım."

"Orada başka sürprizler de olacağından korkuyorum. Odessa'ya gidip bütün bunları araştırmayı çok istedim, ama bir türlü yapamadım."

"Neden şimdi gitmiyorsun?"

"Babel konferansı neden burada yapılıyorsa, o yüzden: Aslında ben hiç seyahat etmem."

"Neden?" diye sordu Amerikalı gazeteci kadın.

Freidin karısının sağlık sorunları yüzünden bölgeden ayrılamadığını söyleyince konu kapanacak sandım, ama kapanmadı.

"İyi ama kızın da senin yanında, değil mi?" diye sordu biri. "Kızın kalamaz mı onunla?"

"Anna gerçek bir mutluluk kaynağı ve çok destek oluyor, ama daha on sekiz yaşında, üstelik kendi hayatı var."

Gazeteci düşünceli görünüyordu. "Biliyor musunuz, ne gel-

di aklıma?" dedi. "Bence ona bir köpek almalısınız."

Freidin kadına bakakaldı. "Efendim?"

"Karınıza bir köpek almalısınız" diye açıkladı gazeteci. "Bu onun hayatını değiştirir."

"Bir köpeğin bu olayla ne alakası var anlamadım."

"Köpek onun hayatını değiştirir!"

"Onun hayatının değişmesi gerektiği fikrine nereden kapıldınız?" Yine sessizlik oldu. "Bir köpekle yapılamayacak olan şeyler vardır."

Gazeteci kederlenmiş gibiydi. "Eğer hastaysa, köpek onunla birlikte yatabilir diye düşünmüştüm sadece."

"Yatmak sorun değil" dedi Freidin sertçe.

Gazeteci başını salladı. "Yanlış bir şey söylediğimi anlıyorum" dedi. "Ama köpeklere bayılırım." Gerçekten üzülmüş gibiydi.

"Yıllar önce bir köpeğimiz vardı" dedi Freidin uzlaşmacı bir sesle, "adı Kutya'ydı."

Griler giymiş, hüzünlü görünen Macar profesör kadın bu söylenenle ilgilendi. "Macarca 'köpek' demektir Kutya!" Yüksek sesle konuşuyordu, biraz kukla gibi.

"Kutya'da Macar kanı olabilir diye düşünüyorduk. Biraz karışık bir soyu vardı – biraz Alman çoban köpeği, biraz Labrador av köpeği, biraz da bas bariton."

"Köpeğiniz şarkı mı söylüyordu? Konuştuğu da oluyor muydu? Bir zamanlar bizim konuşabilen bir kedimiz vardı."

Sessizlik.

"Ne –" diye söze girdim ve boğazımı temizledim. "Ne diyordu kediniz?"

Macar profesör bana baktı. "*Açım*" diye şakıdı.

Bu sırada masada tümüyle sessiz kalmış olan tek kişi İngiliz çevirmendi: Kıvrak, yakışıklı bir adamdı –sonradan eski bir dansçı olduğunu öğrendim– ve uzun çene kemikleri, kısık gözleri ve hafifçe küçümser bakışları vardı. Hafif bir yabancı

aksanla, Britanya İngilizcesi konuşuyordu.

Çevirisinin kendisi de bir muammaydı: Parlak kısımlar vardı, öyle ki metnin bir aslına bir çevirisine bakıyor ve akla gelmesi imkânsız ama tam yerini bulan bir sözcüğü nasıl bulabildiğine şaşırıyordu insan, ama tuhaf hatalar da vardı. Sözgelimi, "İlk Maaşım" öyküsünün sonunda Babel, "Sevginin ellerinden bir altın para daha *–ve bu sonuncu olacak–* kopartmadan ölmeyeceğim" diye yazıyor; çeviriyse şöyle diyor, "sevginin ellerinden bir altın ruble daha (*ve bu kesinlikle sonuncu olmayacak!*) kopartmadan ölmeyeceğim." "Guy de Mauppassant" öyküsünde, Babel şöyle yazıyor: "Gece, aç gençliğimi bir şişe 1883 Muscatel'le *besledi.*" Çeviriyse "Gece, gençliğimi bir şişe Muscatel 1883'le *engelledi.*" Bu tür tuhaf değişikliklerden bir sürü bulunabilir. Babel "saat dokuz" diyor, çeviriyse "sekizi az geçe" diyor. Babel "gece yarısı" diyor, çeviri "on birden sonra" diyor. Freidin "nah çekmenin" "burun karıştırmak" olarak aktarılmasından ya da Petrograd kıtlığı sırasında evsiz şairin "cebinde Sibirya'dan gelme somon havyarı ve bir somun ekmek" bulunmasından hoşlanmamıştı. "Evsiz insanların ceplerinde havyar olmayacağına" göre, Freidin doğru çevirinin "somon yumurtası" olması gerektiğini düşünüyordu.

Bu gibi tartışmalar yüzünden, sonunda sergi için kendi çevirilerimizi yapıp "bu serginin hazırlanmasında birçok çeviriden yararlanıldı" diye kendi isimlerimizi sıralayan bir not yazmıştık.

Akşam yemeğinin sonuna kadar her şey yolunda gibi görünüyordu, sonra yakışıklı çevirmen aniden Freidin'e döndü.

"Biliyor musunuz," dedi, "dün serginize gittim ve çok tuhaf bir şey fark ettim. Belki siz açıklayabilirsiniz bana." Bir vitrinin içinde kendi kitabını görmüştü, Babel'in "Odessa" adlı öyküsünün olduğu sayfaları açık halde duruyordu kitap – yanında da "Odessa" öyküsünü farklı bir çeviriyle veren bir metin vardı.

"Redaksiyon" dedi Freidin tereddütle. "Hoover bütün metinlerimizi redakte etti. Ne kadar çok değişiklik yaptılar, inanamazsınız." Bütün italik Yiddiş kısımları çevirerek *Luftmensch*'i (işe yaramaz hayalperest) "pilot", *shamas*'ı (sinagog görevlisi) "shamus" yani "aynasız" diye okuyup "özel dedektif" yapan redaktörün hikâyesini anlattı.

Çevirmen hiç de eğlenmemiş görünüyordu. "Hoover redaktörlerinin benim çevirimi değiştirdiğini mi söylüyorsunuz yani?"

"Yani, metinlerin çok farklı ellerden geçtiğini söylüyorum."

"İyi de ben ne anlamalıyım bundan, bir çevirmen olarak? Kitabım benim yazmadığım bir şeyin yanında sergileniyor. Buna karşı yasal bir işleme başvurmak mümkün mü?"

Freidin duraksadı. "Michael," dedi, "hepimiz seviyoruz senin çevirini ve sana müteşekkiriz. Ben dost olalım diyorum. Yasal yollardan falan bahsetmeyelim. Hiçbir anlamı yok. Sergi için giriş ücreti almadık ki."

"Bunun önemi yok. Önemli olan şey şu: Oradaki vitrinde *benim kitabım* duruyor, yanında da *hatalarla dolu* daktilo bir alıntı olduğunu görüyorum. Üstelik siz bana sergiye giriş ücreti almadığınız için bundan kimsenin sorumlu olmadığını mı söylüyorsunuz?"

"Michael. Dost olmamızı istiyorum. Biraz dürüst olalım. Sergide hatalar var mıydı? Evet! Her taraf hatayla dolu. Yani eğer laf oraya gelecekse, *Toplu Eserler*'de de hatalar var."

Enfes bir duruşu olan çevirmen, daha da dikleştirdi sırtını. "Ne hatası? Dipnotlardakileri mi kastediyorsunuz? Karton kapaklı baskıda düzeltilmişti onlar."

"Hayır, dipnotlardan bahsetmiyorum."

"Öyleyse, açıkçası neden bahsettiğinizi hiç bilmiyorum."

"Michael, dost olmamızı istiyorum. *Toplu Eserler* çok, çok güzel. Hepimiz çok seviyoruz onu. Ama Babel'i çevirirken –herhangi birini çevirirken– hatalar kaçınılmaz oluyor. *Ben*

hata buldum. *Elif* hata buldu." Çevirmen bir an için kapalı gözlerini bana doğru çevirdi. "Ama *ben dost olmamızı istiyorum*."

"Nelerle uğraştığımı görüyor musun?" dedi Freidin. Yemekten sonra konferans salonunun dışında duruyorduk. Çinliler sunum yapmak üzereydi. Genç bir simgecilik profesörü de yakınlarda durmuş, sigara içiyordu.

"Ne oldu?" diye sordu simgeci.

"Ne olmadı ki? Tam Dostoyevski'ye yakışır bir yemekti, hepsi bu."

"Ne anlamda? 'İki Aile' mi?"

"Eh, onun gibi bir şey."

"Peki, başka?"

"Yani –" Freidin koridora bakınca aniden sustu, iki profesör Çinli sinemacılardan biriyle bir masanın altına çömelmiş, uzatma kablolarıyla bir şeyler yapıyorlardı. "Affedersiniz." Freidin telaşla konferans salonuna girerken, Lidiya Babel birkaç Uluslararası Babel Uzmanı'yla birlikte merdivenlerden yukarı çıktı, herhalde *sadece onun söyleyebileceği* şeyleri öğrenmeyi umut ediyorlardı. "Bu iki Çinliden birinin Müslüman olduğunu" diye sordu bir tanesi, "biliyor muydunuz?"

"Hangisi?"

"Kısa olan."

"Çin'de çok Müslüman var mı?" diye sordu Lidiya.

"Çinli değil o!" diye bağırdı sıkılmış görünen bir tarihçi.

Herkes dönüp ona baktı.

"Onun gerçekten Çinli olduğunu sanmıyorum" dedi tarihçi tekrar.

"Biraz farklı görünüyor" dedi Lidiya.

"Belki de bir Uygur'dur" dedi Zalevski.

"Ne-e-dir?"

"Bir Uygur, Uygur, Uygur."

"Öbür Çinliye hangi dinden olduğunu sordum," diye devam

etti ilk akademisyen, "bana 'Benim dinim İzak Babel' dedi."

"Çok tuhaf" dedi tarihçi.

Bir yanıt bekler gibi Lidiya Babel'e döndü herkes. "Çok ilginç" dedi o da ağır ağır. "Bir keresinde Alman bir kadınla evlenen bir adam tanımıştım, Çin'e gidip Çinli çocukların fotoğraflarını çektiler. Resimleri kitap haline getirip yayımladılar: Çinli çocuk fotoğraflarıyla dolu bir kitap. Ama asıl ilginç olan şey şu, adama ne tip kadınlar tercih ettiğini sordukları zaman, hep 'Ah, uçucu olmalı – kelebek gibi' derdi. Ama gelin görün ki kadın – yusyuvarlaktı."

Uzun bir sessizlik oldu.

"Ah, evet" dedi simgeci sonunda. "Gerçekle hayal arasındaki ebedi kopuş."

"Yusyuvarlak" diye tekrarladı Lidiya Babel. "Ama daha sonra, salatalık ve siyah havyar dışında bir şey yemedi, şimdi iyice zayıfladı. Tabii, siyah havyar Rusya'da neredeyse bedavaya satılırken oldu bu."

Panik derecesinde tuhaf bir duyguya kapıldım. Bize sadece onun söyleyebileceği şey, o çok önemli şey bu muydu yoksa?

Konferans salonunda, Çinli sinemacılar titreşen bir ekranın karşısına, uzun bir masanın başına oturmuşlardı. Senarist içeri gelen herkese gülümsüyor ve hepsiyle göz teması kuruyordu. Yönetmen bir köşede boş boş çevresine bakınıyordu. Ne düşünüyor diye merak ettim, gerçekten bir Uygur olup olmadığını mı?

"Ben de burada Stanford'da öğrencilik yaptım" diye başladı senarist. "Hemen burada. Bilgisayar programcılığı okudum. Hemen yan odada bütün gece bilgisayar başında çalışırdım. Sonra yaratıcı yazarlık dersi alıp öykü yazmayı öğrendim. Orada, öğretmenim ödev olarak İzak Babel'in 'İlk Kazım' adlı öyküsünü verdi. Bu öykü hayatımı değiştirdi."

İnsanların ne değişik şeyler yaşadığını görerek bir kez da-

ha şaşırmıştım: aynı öyküyü benzer koşullarla okumuştuk ve ikimizde çok farklı etkiler bırakmıştı.

"Babel benim için baba gibiydi" diye devam etti senarist. "Ben kendimi Babel'in oğlu sayıyorum. Bu yüzden, Nathalie ve Lidiya benim kız kardeşlerim sayılır." Ortamda dinleyicilerin hepsinin onun düşünce mantığını izleyemediğini belli eden bir şeyler vardı. "Bugün Nathalie, Lidiya ve Pirojkova'yla el sıkışabildim. Sanki Babel'in eline dokundum. Umarım Babel de oradan bizi seyrediyordur şimdi!"

Sonra, yönetmen Çince kısa bir konuşma yaptı ve senarist onun sözlerini çevirdi. "İzak Babel'in *Kızıl Süvariler*'i benim varoluşumu temelinden sarstı. Yazdıkları çok keskin." Yönetmen "keskin" sözünü duyunca küçük bir baş selamı verdi. Babel'in atlarla insanlar arasındaki ilişkiyi derinden kavraması karşısındaki hayranlığını dile getirmeye başladı. Kendisi de ata biniyordu ve ilk Çin Westerni olarak bilinen filmi çekmişti. Her türde film yapmıştı, aksiyon, savaş ve aile türleri de dahildi buna.

"Evrenin ve dünyanın dört bir yanından gelen Babel uzmanlarıyla burada tanıştığıma çok minnettarım" diye bitti konuşma. "Büyük coşkuyla karşılaştım! Size İzak Babel'in *Kızıl Süvariler*'inden yaptığım filmi gösteremiyorum, çünkü onu daha yapmadım. Onun yerine kendi filmimden bir parça göstereceğim, *Çifte Bayrak Kasabasındaki Kılıççılar* adlı ilk Çin Westerni'nden. O zaman atlar için neler hissettiğimi ve belki İzak Babel için neler hissettiğimi de anlayacaksınız."

Birinin dizüstü bilgisayarına DVD takıldı ve büyük ekrana yansıtıldı. Ses çalışmıyordu. Sarı kum tepeleripeşpeşe sessizce geçti, bir çöl, bir atın dörtnala giden ayakları, bir sürü Çinli karakter. *"Çifte Bayrak Kasabasındaki Kılıççılar!"* diye bağırdı yönetmen, tek kolunu savurarak. İngilizce söylediği ilk sözler bunlardı.

O gece geç vakitte, Matey'le sitenin dışındaki piknik ma-

salarında buluştuk. Yaşamöyküsü seminerinden bu yana iki yıl geçmişti. Ben Safeway'in karşısındaki daireden kampüsteki bir stüdyo daireye taşınmıştım. Matey de Winston Light'larını artık Kızılderililerden değil, Avustralya'dan alıyordu. Dört şişe bira getirmişti – üç tane kendisine, bir tane bana – ve ben ona iki Çinliyi anlattım, dünyanın ve evrenin dört bir yanından gelen uzmanlarla buluşmaktan duyduklarını minnettarlığı anlattım. "Sanırım onlardan birini bu öğleden sonra gördüm" dedi Matey. "Dünyadan gelen bir uzmanı, evrenin başka bir yerinden gelen bir uzmanla konuşurken gördüm."

Gezegenlerarası ziyaretçi meselesi, Cooper'ın Batı Yakası'ndaki nüfus patlaması ve Sputnik krizi sorunlarını eşzamanlı olarak Kaliforniya'lıları Ay'a göndererek çözme planını Matey'e söylemeyi getirdi aklıma.

"Nasıl – Nikolay Fyodorov gibi mi yani?" dedi Matey.

Nikolay Fyodorov'u, insanlığın gelecekteki hedefleri arasında ölümün ortadan kaldırılması, bütün ölmüşlerin diriltilmesi ve (dirilen insanlar yaşayacak yer bulabilsin diye) dış uzayın sömürgeleştirilmesinin yer alacağını söyleyen önemli Rus filozofunu tümüyle unutmuştum.

Fyodorov hayattayken hemen hiçbir şey yayımlamadı. Moskova'da kütüphanecilik yaptı, ziyaretçileri arasında Lev Tolstoy ve genç Konstantin Tsiyolkovski de vardı. Tsiyolkovski 1903 yılında –Fyodorov'un öldüğü yıl– uzay uçuşlarının olası olduğunu matematiksel olarak kanıtladı. Tsiyokolvski daha sonra "Sovyet kozmonotiğinin dedesi" oldu ve Sovyet kozmonotiği Cooper'ın kâbusuydu: "Demek Fyodorov'dan Cooper'a giden bir yol cidden varmış!" diye bir sonuca vardım.

"Böyle bir yol olmasaydı da, sen zaten bulurdun" dedi Matey. "Bana bir Hırvat atasözünü hatırlatıyorsun. Kar tepeyi örtmek için yağmaz, av hayvanı iz bıraksın diye yağar."

"Bu da ne demek şimdi?"

"Eh, biraz muammalı bir atasözüdür bu da."

Sonra Matey'in o sırada üzerinde çalıştığı konudan bahsettik: "İnsan sorunu" diye bir şeydi bu. Sorun, diye açıkladı Matey, insan olmanın eylemle ortaya çıkması ve oluşması, yani insanın bütün olarak her eylemde mevcut olması – fakat insanın buna rağmen herhangi bir eylemle, hatta bütün eylemlerinin toplamıyla "tükenmesi." Sözgelimi, "İlk Kazım" öyküsünü yazma eylemi Babel'in kişiliğinin tamamını ifade ediyordu ("İlk Kazım" öyküsünü yazan Babel'in bir kısmı değildi sadece); buna rağmen, ne Babel'in "İlk Kazım" öyküsü ne de bütün yazdıkları, bir insan olarak onun her şeyini ifade etmiyordu.

"Bunu şöyle de söyleyebiliriz" dedi Matey. "Birine âşık olduğun zaman, tam olarak neye âşık olursun?"

"Bilmem" dedim.

"Gördün mü, işte bu – âşık olduğun şey... *insandır.*"

İnsan eylemleri yüzünden tükenmez hiçbir zaman: geriye hep bir şeyler kalır. Ama geriye kalan o değerli şey nedir – onu nerede buluruz?

İnsan sorunu bana hep sevdiğim, ama bir türlü tam olarak anlayamadığım bir romanı açıklıyordu: İvan Gonçarov'un *Oblomov* (1859) adlı romanını. Eyleme geçmekten de karar vermekten de aciz olduğu için, yattığı kanepeden kitabın Birinci Kısım'ı boyunca hiç kalkamayan bir adamı anlatır bu roman. İlk bölümde, Oblomov değişik insani etkinlik alanlarında etkin olan çeşitli misafirleri ağırlar. Oblomov, hiçbirinin etkinliğinde "insanın" var olmamasından yakınır. Sosyeteden biri gelir, balolardan, akşam eğlencelerinden ve *ta-bleaux vivant*'lardan, yani canlı tablolardan bahseder, sonra da daha on yere gitmesi gerektiğini söyleyerek telaşla gider. "Bir günde on yer – zavallı!" diye düşünür Oblomov. "Bir de buna hayat diyor! Peki bütün bunlarda insan nerede?" Sonra "insanca saygınlı-

ğını ve huzurunu bozmadan" kanepesinde yatıp uzanabildiğine sevinerek, kanepesinde dönüp durmaya devam eder.

Memuriyet yıllarından eski bir meslektaşı olan ikinci misafir, bir süre önce bölüm şefi yapıldığını, yeni ayrıcalık ve sorumluluklar edindiğini anlatır. "Böyle birilerine gidip gelerek bir sürü iş hakkında gevezelik edecek ve terfi edecek" diye düşünür Oblomov. "Bizde de buna kariyer diyorlar! Ama burada insana ne gerek var: aklına, iradesine, duygularına – bunlara ne gerek var?" İyice bir gerinen Oblomov, rapor yazması gerekmediği için, burada, kanepede yatarken "duygularına, imgelemine yer bulabildiği için" gurur duyar.

İnsan sorununun Oblomov'un tembelliğinin anahtarı olduğunu anlıyordum artık. Oblomov eylemlerinin toplamına indirgenmeye o kadar gönülsüzdür ki, sistemli bir şekilde *eylemsizliğe* karar verir – böylece kendi insanlığını daha tam olarak sergilemeye ve onun tadını ona hiçbir şey katmadan çıkarmaya karar vermiştir.

Oblomov'un üçüncü misafiri olan edebiyat eleştirmeni, edebiyatta gerçekçiliğin icat edilmesinden dolayı heyecana boğulmuş bir halde gelir. "Toplumsal gidişatımızın bütün mekanizması, baştan sona şiirsel renklerle tasvir ediliyor. Bütün zembereklere dokunulmuş; toplumsal merdivenin bütün basamakları ele alınmış" der eleştirmen hayranlıkla. "Bütün o düşmüş kadınları ele alıyor yazar... Fransızları, Almanları, Finlandiyalıları, hepsini, hepsini... etkileyici, canlı bir inandırıcılıkla anlatıyor..." Oblomov hem yeni gerçekçi eserleri okumayı reddeder hem de duyduklarından hiç etkilenmez. "İnsan nereye gitti? (...) Hırsızları, düşmüş kadınları tasvir ediyorlar, ama insanı ya unutuyor ya da tasvir edemiyorlar. (...) İnsanı, insanı verin bana!" diye bağırır.

İnsan sorununu edebiyatta gerçekçilik bağlamında düşünürken, Babel'in bana daha önce şaka gibi gelen bir cümlesini hatırladım: "Bu obur, zavallı, uzun boylu delikanlı, hafif sesli,

mahzun ruhlu, keskin zekâlı insan nedir?" Bu bir şaka değildi – insanın bu özelliklerin neresinde olduğunu soruyordu. İnsan *neydi*? 1936 yılında yaptığı bir konuşmada, Babel edebi üretime ilişkin görüşündeki bir değişimi anlatıyordu: Daha önce, yaşadıkları dönemin olaylarının çok ilginç ve şaşırtıcı olduğuna, bu yüzden onları yazmanın yeterli olduğuna, "onların kendi adlarına konuşacağına" inanıyordu; ama "nesnelcilik" edebiyatının "ilginç olmadığı" ortaya çıkmıştı. "Eserimde hiç insan yoktu", sonucuna varmıştı. "İnsan kendinden kaçmıştı." Üç yıl sonra, NKVD onu tutukladı ve eserini bitirmesine izin vermedi. İnsan geri dönmemek üzere kaçmıştı.

Matey'le insanların onları etkileyen şeylerle nasıl şekillendiğini, yaşamlarında başkalarının nasıl önemli roller üstlendiğini konuşmaya başladık. Maupassant'ın edebi açıdan en çok etkilendiği kişi olduğunu söyleyen Babel'e inanmadığımı söylediğimi hatırlıyorum.

"Herhalde senin aklından başka bir etki kaynağı geçiyor?"

"Belki... Cervantes." En son kuramıma göre, Babel öykülerinden birine, İspanyol Armadası için yedi yıl muhasebecilik yapmış olan Cervantes'in yaşamöyküsünden bir şeyler katmıştı.

"Korkarım, seni ne zaman dinlesem" dedi Matey sonunda, "bana şu Alman filozofu hatırlatıyorsun." Alman filozof Leo Strauss, bütün Batı felsefesini kapsayan bir yorum yazmış ve bu yorumda, büyük filozofların hepsinin gerçek fikirlerini şifrelemeyi gerekli gördüğünü öne sürmüştü. Strauss, bu yorumunda, Platon, Hobbes ve Spinoza'nın hiçbir zaman açıkça söyleyemediği şeyleri söyleyen Öteki Platon, Öteki Hobbes, Öteki Spinoza'yı ortaya çıkarmayı görev bilmişti.

"Onun Spinoza'ya atfettiği fikirlerin çoğu ilginç şeyler," dedi Matey, "ama eğer Spinoza gerçekten bunları düşündüyse, neden kendisi söylememiş?"

O bunları söylerken, karanlığın içinden iki kişi çıkıp geldi: Fishkin ve Skywalker.

"Elif!" dedi Skywalker. "Biz de tam seni arıyorduk. Öyle değil mi?"

"Evet" dedi Fishkin sıkıntıyla.

"Fishkin sana bir şeyler söylemek istiyormuş. Öyle değil mi?"

"Evet" diye derin bir nefes aldı Fishkin. "Hani dün sana Zalevski hareket çekti demiştim ya? Ya, aslında olay biraz fafarklı oldu..." diyerek sustu.

"E-e-vet?" diye ısrar etti Skywalker.

"Aslında" dedi Fishkin, "*ben* ona hareket çektim. Zar zor bir park yeri bulmuş, park etmek üzereyken, arabasıyla karşı yönden hızla gelip benim bulduğum yere park etti. Doğal olarak, hemen ona hareket çektim. O zaman o da bana hareket çekti ve onun Zalevski olduğunu o zaman gördüm. Sonra gaza basıp gittim oradan. Sana dün gerçeği söyleyecektim. Ama ben Zalevski'nin hareket çektiğini söylerken senin yüzünde 'Olacak şey değil, ne rezalet' gibi bir ifade belirince, önce ben yaptım diyemedim."

Olguya dayanan doğruyla düz bir ilişki kurmak, hiçbir zaman Babel'in başlıca önceliklerinden biri olmamıştı. "Ben yalan söyleyen bir çocuktum" diye başlar Çocukluk öykülerinden biri: "Bunu okuyarak öğrenmiştim." Okumayla ilgili daha sonraki öykülerden biri olan "Guy de Maupassant" öyküsü, Mauppassant'ın Édouard Maynial'in yazdığı yaşamöyküsünün büyük ölçüde doğru olmayan bir yeniden anlatımıyla sona erer. "Şöhreti elde ettikten sonra, kırk yaşında kendi gırtlağını kesti, çok kan kaybetti, ama ölmedi. Onu bir tımarhaneye kapattılar. Dört ayak üzerinde emekleyip kendi dışkısını yedi ..." Aslında, bir uzmanın gösterdiği gibi, "Maynial de ne de diğer yaşamöyküsü yazarları da Maupassant'ı emekleyip kendi dışkısını yerken tasvir etmemiştir"; bu imge, *Nana*'da (Kont Muffat Nana'nın ayaklarının dibinde sürünür, "kendi dışkılarını yiyen" azizleri düşünür) ve *Madam*

Bovary'de (ölüm döşeğinde "kendi dışkısını yiyen" Voltaire'e bir gönderme vardır) görülür. "Guy de Maupassant" öyküsünde, Babel ne Voltaire ne Zola ne de Flaubert'den bahseder – sadece Maupassant'in annesinin Flaubert'in kuzini olduğunu belirtir: bu da Maynial'ın açıkça karşı çıktığı sahte bir söylentidir.

Babel insanın yaptığı şeylerden bağımsız olduğunu mu göstermeye çalışıyordu – insan olarak Maupassant'ın, olgusal açıdan kesin olan yaşamöyküsünden bağımsız olduğunu mu? Yoksa bu "doğruluk önsezisinin" tarihsel olgudan daha doğru olduğunu mu?

Evime dönerken, çamaşırhanenin yanından geçtim: Zemine yakın havalandırmalardan sıcak, deterjan kokulu bir hava fışkırıyor ve açık pencereden Leonard Cohen'in "Önce Manhattan'ı Alacağız" şarkısı yükseliyordu: *Senin bedenini de, ruhunu da, giysilerini de seviyorum.*

Âşık olunca âşık olduğunuz şey nedir? Onun giysileri, kitapları, diş fırçaları. Daha önceden birbirlerine yabancı olarak durdukları halde, büyülü bir şekilde o kişinin özellikleri olarak, eylemlerin, seçmenin ve kullanmanın organik ifadeleri olarak bir araya gelen yapma eşyalar. Yevgeni Onegin yedinci bölümde ortadan kaybolunca, Tatyana onun terk edilmiş çiftliğini ziyaret eder. Onun bilardo istekalarına, kütüphanesine, tarladaki hasadına bakar ve "Her şey ona değersiz görünür". Kitaplarını karıştırıp başparmaklarının sayfa kenarlarında bıraktığı izleri incelerken "O nedir?" diye sorar.

Aynı şekilde, şimdi uzmanlar bir zamanlar Babel'e ait olan yazıları karıştırıyorlar. Babel'in Moskova'daki evinden alınan, Büyük Nikolo-Vorobinski Geçidi'ndeki evinden alınan eşyaların envanterini yorumladılar. (Pirojkova, anılarında, Büyük Nikolo-Vorobinski Geçidi'nin, yani "Büyük Nikolay ve Kırlangıçlar Geçidi"nin varlığını öğrenince ne kadar şaşırdı-

ğını yazıyor; Babel ona sokağın adını yakınlardaki Aziz Kırlangıçlı Nikolay Kilisesi'nden aldığını, kilisenin "kırlangıçların yardımıyla inşa edildiğini, yani inşaatı için yakalanan kırlangıçların pişirilip satılmasıyla elde edilen parayla inşa edildiğini" anlatmıştı. Bu kesinlikle doğru değildi, çünkü aslında *Vorobinski*, sıfat hali "kırlangıç" sözcüğüyle aynı olan, "iğ" anlamındaki eski bir sözcükten geliyordu, ama Babel her şeyden bir öykü eğirebilme yeteneğine sahipti.) Nesneler listesinde insanı görmek mümkün mü?

Dürbün – 2 tane
Elyazması – 15 dosya
Taslak – 43 tane
Motorlu taşımacılık ağı haritası – 1 tane
Yabancı gazete – 4
Yabancı dergi – 9
Notlarla dolu defterler – 7 tane
Çeşitli mektuplar – 400 tane
Yabancı mektup ve kartpostallar – 35 tane
Diş macunu – 1 tane
Tıraş köpüğü
Pantolon askısı – 1 çift
Eski sandaletler
Banyo için ördek
Sabunluk – 1

On beş dosya elyazması, Babel'in daçasından alınan dokuz dosyayla birlikte ortadan kayboldu. Özel eşyalarsa, "gelir" olarak devlete teslim edilmeden önce üç ay saklandılar. Faturalara göre, dürbünler 153 ruble 39 kopek getirmişti, ama Babel'in lastik ördeğine ne olduğu konusunda hiçbir bilgi yok.

Semerkand'da Yaz

O yaz nasıl olup da kendimi birdenbire Semerkand'da bulduğumu hatırlamaya çalışınca, aklıma hemen Nasreddin Hoca'nın bir fıkrası geliyor. Nasreddin Hoca, bir gece ıssız bir yolda yürürken, karşıdan bir atlı topluluğunun geldiğini görmüş. Onu ya soyarlar ya da askere yazarlar diye korkuya kapılan Nasreddin Hoca, hemen yakındaki bir duvarın üstünden atlamış ve kendini bir mezarlıkta bulmuş. Aslında sıradan yolcular olan atlılar duvarın yanına gelip de arka tarafına baktıkları zaman, Hoca'nın yerde hiç kıpırdamadan yattığını görmüşler.

"İyi misin?" diye sormuşlar Hoca'ya. "Ne yapıyorsun burada?"

"Vallahi, göründüğü gibi değil işin aslı" demiş Nasreddin Hoca. "*Ben sizin* yüzünüzden buradayım, *siz* de *benim* yüzümden."

Bu sahneyi hayal etmek kolay: akşam karanlığında bir yol, uzaklardan gelen bir köpek havlaması, nemli toprak kokusu, yaklaşan atlıların sesleri ve son olarak duvarın üzerinden bakan, kaygılı ve biraz şaşkın yüzler. Bu hikâye özgür iradenin insan tarihindeki yeri bilmecesini özetliyor: Friedrich Engels'in de dediği gibi, özgür iradelerin sürekli birbirlerini engellediği, bu yüzden de kaçınılmaz olarak, "ortaya kimsenin istemediği bir şeyin çıktığı" bir tarih. Nasreddin Hoca'nın o akşam gidip mezarlıkta yatmasını kimse, hele Nasreddin Hoca hiç istemezdi. Kimse de zorlamadı onu oraya yatmaya – ama yattı işte.

Beni sonunda Semerkand'a gönderen olaylar zinciri, Rus edebiyatı okumaya karar vermemle harekete geçmişti: Kendi kendine verilmiş bir karardı bu, bir duvarın üzerinden atlayıp kendini mezarlıkta bulmaya benziyordu, ama bütün olarak bakıldığında beni buraya sürükleyen şeyler vardı. Fakat Rusça öğrenmek uzun bir zaman alır ve zaman üniversitede çok yavaş geçer. Sonu gelmeyen bir öğrenim gibi süren iki yıldan sonra, Rusça bir kitabı elime alıp okuyamıyordum hâlâ. Altyazıları olmadığı sürece Rusça bir filmi anlamıyordum. Ruslarla konuşmaya kalktığımda, bana zekâ özürlüymüşüm gibi bakıyorlardı. Tek çözümün kalkıp Rusya'ya gitmek olduğuna karar verdim.

İkinci yılın baharında, Moskova'daki bir yurtdışı öğrenim programı için bir bursa ve iki tane de işe başvurdum: İşlerden biri, Moskova merkezli bir süpermarket zinciriyle görüşmeler yapan Peru kökenli bir donmuş gıda ihracatçısının yanında sekreterlikti, diğeri de Rusya'da *Let's Go* seyahat rehberlerine araştırmacı olmaktı. Başvuruların sonucu pek kötü olmadı, ama pek istediğim gibi de çıkmadı. Bir seyahat bursu kazandım – ama istediğim miktarın yarısını veriyorlardı, bu da yurtdışında öğrenime yetmiyordu. Perulu girişimci de sekreter olmaya uygun olduğumu söyledi – ama emin olmak için "yakın bir tarihte çekilmiş bir boy fotoğrafımı" göndermem gerekiyordu. *Let's Go* da bana bir iş önerdi – ama iş Türkiye'deydi, çünkü Rusçamın Rusya'da yolculuk edebilecek kadar iyi olmadığına inanıyorlardı. Türkçemse Türkiye'de yolculuk edebilecek kadar iyiydi. Bir önceki yıl, *Let's Go* hiç Türkçe bilmeyen bir genci göndermişti ve genç bir türlü açıklanamayan bir "yanlış anlama" sonucunda, Konya'da bir pezevenkten dayak yemiş, ciddi bir sinir bozukluğu yaşamış ve bu da *Rolling Stone* dergisine haber olmuştu.

Olayları elimden geldiğince düzene sokmaya çalıştım. Peruluya kibar bir red mektubu gönderdim, burs parasını Moskova'da yoksul bir akademisyen ailesinin yanında iki

hafta kalmak için kullandım ve yazın geri kalan zamanı için de Türkiye'deki işi kabul ettim.

Türkiye seyahatlerinin en gösterişli olanı –İstanbul ve Ege kıyısı– Erhan adlı, arkeoloji mezunu bir Türk öğrenciye verilmiş, o da önce Ege'de bir yerlerde kaçırılmış, ama sonra kaçırılmadığı, sadece evlendiği anlaşılmıştı; üstelik, bir daha Boston'a dönmediği gibi, herhangi bir seyahat yazısı da göndermemişti. Ailem deliye dönmüştü – Erhan yüzünden değil, çünkü o sırada bu olayı bilmiyorduk, ama bana en riskli yolculuk verildiği için: Kuzey Kıbrıs'ın tartışmalı toprakları; bir adım ötesi PKK demek olan Suriye sınırına kadar uzanan Eurotrash diskolarla kaplı Akdeniz kıyısı; ve Orta Anadolu'nun arka suları. Annem listedeki şehirlerin yarısının adını hiç duymamış olduğuna yemin etti.

Şehirlerden birinin adı Tokat'tı, yani "yüze atılan şamar". Bu aynı zamanda Rus Fütüristlerinin yayımladığı ünlü bir manifestonun başlığıdır: "A Slap in the Face of Public Taste" ya da Türkçede dendiği gibi, *"Toplumsal zevke bir tokat"*. "Ottoman slap" de –yumruğu zevksizlik sayan Osmanlı ordusunda geliştirilmiş olan bir teknik– *Osmanlı tokat* (ya da dilbilgisi açısından daha doğru şekliyle, *Osmanlı tokadı*) olarak bilinir ve eğer bu terimi YouTube'da ararsanız, suratlarına genellikle başka Türklerden, ama, bir filmde olduğu gibi, eşekten bile tokat yiyen Türklerin yüzlerce filmini görebilirsiniz. Annem en çok benim Tokat'a gidecek olmamdan kaygılanmıştı.

Ankara'ya varıp da anneannemin evinde kalırken, bir süre sonra annemin benim güvenliğim için önlemler aldığını fark ettim. Türk Milli İstihbarat Teşkilatı'nda görevli olan teyzem Arzu'yu, günbatımından sonra beni takip ettirmesi için ikna etmişti: gerçek bir ajan değil, şoförlerinden biri takip ediyordu. Takipçimle bir gece Gaziosmanpaşa'da, bütün elçiliklerle beş yıldızlı otellerin bulunduğu bir yerde karşılaştım. No Parking adlı kocaman, sıkıcı bir gece kulübünün içinde dolanıp bir Efes

Pilsen'in kaç para olduğunu öğrenmeye çalışırken, takım elbiseli bir adam omzuma vurup arabamın geldiğini söyledi.

"Ama ben araba çağırmadım ki" dedim.

Yine de, dedi takım elbiseli adam, araba hazır. Belki de seçkin bir hanım, herhalde bir akrabam göndermişti.

"Sizi çok ayrıntılı bir şekilde tarif etti." Ve beni baştan aşağı süzerek, tekrarladı: "Çok ayrıntılı bir tarif."

Peşinden dışarı çıktım. Park yerinde duran bir arabanın yanında takım elbiseli başka bir adam daha vardı. Onun kim olduğunu, neden orada olduğunu anlayınca, kendimi o kadar kuşatılmış hissettim ki gözyaşlarına boğuldum.

"Hanımefendi, lütfen üzmeyin kendinizi" dedi şoför arka koltuğun kapısını açarken.

Arabaya bindim. İçlerindeki askerlerin gazete okuyup sigara içtiği kurşun geçirmez camla kaplı kulübelerin yanından geçerek Gaziosmanpaşa'dan çıktık, anneannemin yaşadığı Kavaklıdere'ye döndük. Şoför benimle sadece bir kez, Kuğulu Park'ın yanındaki büyük kavşakta konuştu. Kuğulu Park'ta badem kraker satan satıcılar vardır, hem siz yersiniz hem kuğulara atarsınız. Çocukken bu krakerlere hayrandım, içlerinde badem yoktu, ama badem şeklindeydiler. Bu da benim ilk eğretileme ve düzdeğişmece dersimdi. İşte orada, kırmızı ışıkta durunca, şoför yarım dönüp baktı bana.

"Bir elma ister miydiniz?" diye sordu.

"Yok, sağ olun" dedim.

"Bu elmaları kendim topladım" dedi. "Kendi ellerimle, kendi bahçemden."

Ön koltuktaki bir poşetten küçük bir elma çıkardı.

Elma sert, yeşil ve şekilsizdi, anlamsız bir bilmecenin yanıtı gibi.

Ankara'dan sabah erkenden, anneannem uyanmadan önce ayrıldım. Ona kaygılanmamasını, yakında onu arayacağı-

mı söyleyen bir not bıraktım. Nereye gittiğimi söylemedim. Fakat Tokat'ta otobüsten indiğimde, belediyenin su müfettişi beni bizzat karşıladı. Bıyıklı melankolik bir bürokrat olan bu adam teyzem Arzu'dan büyük saygıyla bahsediyordu ve beni su işlerine götürdü.

Sonraki haftalarda, teyzem Arzu'nun benim iyi olmam için çok değişik alanlardan arkadaşlarını seferber ettiğini iyice anladım. Türkiye'nin pastırma başkenti olan Kayseri'de bir akşamüstü, otelden bir astsubay aldı beni. Sonra, Erciyes Dağı denen sönmüş yanardağın tepesindeki bir askeri kebap lokantasına götürdü. Çok sayıda olmadıklarına inandığım kayak yapan Türkler, kışları oraya gidiyorlardı. Yılın o vaktinde Erciyes'te kar yoktu. Askeri lokantanın pencerelerinin dışında, güneş otlayan koyunların üzerinde batıyor, onları pembeye boyuyor, kocaman pamuk helva bulutları haline getiriyordu. Bu pembe ve yumuşacık koyunları seyrederken kuzu eti yemek biraz tuhaftı.

Astsubay ne eğitimi aldığımı sordu. Edebiyat eğitimi aldığımı söyleyince, Yaşar Kemal'in (ilk kısa öyküsünü Kayseri'deki askerlik hizmeti sırasında yazmış olan, ünlü bir Türk romancısı) kitaplarını okuyup okumadığımı sordu. Yaşar Kemal'in eserlerini okumamıştım.

"Peki hangi yazarları okuyorsun? Hangi yazar üzerine çalışıyorsun?" diye sordu.

"Daha bilmiyorum" dedim. "Belki Puşkin."

"Puşkin mi? Kim o, Amerikalı mı?"

"Yoo, bir Rus yazarı."

Bu bilgi astsubay için belli ki hiç anlam taşımıyordu. Bir iki kez gözlerini kırpıştırdı ve böyle ünlü bir Amerikan üniversitesinde eğitim aldığım için ne kadar şanslı olduğumu söyledi, ne çok Türk kızı ve delikanlısı –üstelik sadece kızı ve delikanlısı da değil– böyle bir fırsata sahip olmak için kulaklarını verirdi.

"Nasıl bir fırsat?" diye bir retorik soru sordu, masanın üzerinden bana doğru uzanarak.

"Nasıl bir fırsat?" diye yankıladım.

"Seslerini duyurma fırsatı! İnsanlara Türkiye hakkında Avrupalıların yaydığı saçmalıkları değil, gerçekleri söyleme fırsatı!"

Şehre inip Kayseri'nin pastırma ve kayaktan sonra üçüncü ünlü şeyinin yanından geçtiğimiz sırada hava kararmıştı: siyah volkanik kayadan yapılmış, devasa bir bin beş yüz yıllık kale. Spotlarla aydınlatılınca, şeytani bir kazana benzemişti.

Bugün geriye bakarken, bu astsubay gibi kimselerin sözlerini ne kadar ciddiye aldığıma şaşırıyorum. Amerikalılara Türkiye'yle ilgili gerçekleri anlatmak gibi bir sorumluluğum olduğuna inanmasam da, Türk edebiyatı yerine Rus edebiyatı eğitimi almanın benim için çok yanlış bir şey olduğunu düşünüyordum. Dilbilimi derslerinde bana durmaksızın bütün dillerin evrensel olarak, biyolojik açıdan belirli bir ölçüye dek, karmaşık olduğu anlatılmıştı. Yani bunun anlamı bütün dillerin, nesnel olarak bakılırsa, eşit ölçüde ilginç olması değil miydi? Ben de zaten Türkçe *biliyordum*; bu hiç çaba harcamadan, bir nimet gibi gelmişti bana ve bense bu nimeti bir kenara atıp Rusya'da doğmuş olan herhangi birinin hiç çaba harcamadan elde edeceği bir sürü isim, fiil çekimleriyle kafa patlatıyordum.

Bugün, bunun akıl almaz bir akıl yürütme olduğunu anlıyorum. Sevginin nadir ve değerli bir şey olduğunu, onun nesnesini seçemeyeceğimizi anlıyorum artık. En önemsiz şeylere takılıp dolanırız etrafta – ve eğer yolda ilerlemek için yapmak gereken tek şey biraz daha fazla çaba harcamaksa, o zaman hemen oracıkta duran harika nimet *budur* işte.

Ama o zaman daha genç ve daha aptaldım, Türk romanının içinde bulunduğu ahvalden de canım sıkkındı. Türk romanı dendi mi insanın aklına gelen ilk şey kimsenin onu okumamasıydı, Türklerin bile. Türkiye'deyken bunu sürekli görüyor-

dum. Büyük bir çoğunluk romanla hiç ilgilenmiyordu. Gülünç kısa öykülerden, uzun şiirlerden, gazetelerden, kelime bulmacalarından hoşlanıyorlardı – roman dışında basılı olan her şeyden hoşlanıyorlardı. Tabii, daha 1997 yılında bile, Orhan Pamuk vardı, çoktandır romanlar yazıyordu... Ve bunu yaparken ne kadar acı çektiğini görmek zor değildi. *Kara Kitap*'ı o yaz satın almıştım. "Hayal" denen bir kadını arayan bir adamı anlatıyordu. Adam İstanbul sokaklarında "Hayal! Hayal!" diye bağıra bağıra dolanıyordu. Bu kitabı Türkiye'de şehirlerarası bir otobüste okuduğumu ve derin, duygusal bir sıkıntıya kapıldığımı hatırlıyorum. Otobüs yolculuğunun geri kalanını pencereden dışarıyı seyrederek geçirmiştim. Kasabaların isimleriyle oyalanmıştım. Şereflikoçhisar, yani *Fortress of the Honorable Ram* diye bir kasaba tabelası gördüğümü hatırlıyorum.

"Yerel renk" fikrine biraz daha hafif bir taviz olarak, Puşkin'in Türkiye yolculuğunu anlattığı *Erzurum Yolculuğu*'nu okumaya başladım. *Kara Kitap*'tan daha eğlenceli geldi. Puşkin'in Türkiye'ye ayak basmış olması fikri bile çok eğlendirmişti beni. Hazreti İsa'nın İngiltere'ye ayak basmış olduğunu öğrenmek İngilizleri ne kadar eğlendirirse, işte o kadar eğlendirmişti beni. Böyle bir şey olsa, herhalde William Blake şöyle derdi: "Ve o ayaklar eski zamanlarda / Yürüdü mü İngiltere'nin yeşil dağlarında?" İlginç bir şekilde, Puşkin'in en ünlü şiirlerinden biri de ayaklara övgüdür: "Ah, küçük ayaklar, küçük ayaklar! Neredesiniz şimdi? (...) Doğulu dermansızlığa kapılarak, kederli kuzey karında kayboldunuz şimdi." Puşkin burada elbette kendi ayaklarından bahsetmiyor. Fakat bir keresinde bir müzede Puşkin'in ayakkabılarını görmüştüm, onlar da çok küçüktü.

Yaz boyu bir şehirden diğerine otobüsle gece yolculukları yaptım, Hıristiyanların Romalılardan saklandığı mağaraları ve Selçukluların kervansaraylara çevirdiği Yunan amfiteatrlarını ziyaret ettim; uykuya dalıp çıkarak, otobüs pencerelerinden

bakıp Puşkin'in izlerini aradım. Her yerde olabilirlerdi! Aslında, Puşkin'in karikatür gibi her yerde hazır ve nazır olması Rus edebiyat kültürünün en harika yanlarından biri. Daniil Harms bununla ilgili, *Puşkin ve Gogol* adını verdiği bir oyun yazmıştı, oyunda Puşkin ve Gogol birbirlerine takılıp duruyorlardı:

GOGOL, *ayağa kalkar:* Bu baştan aşağı bir soytarılık!
(yürür, Puşkin'e takılır ve düşer) Al sana, yine Puşkin!

Gerçekten böyle: Puşkin her yerde. "Puşkin", bugün bile, "Peki hesabı kim ödeyecek – Puşkin mi?" gibi sözlerde "baba" figürünün yerine kullanılmaktadır.

Erzurum Yolculuğu'nda en sevdiğim kısım bu: Puşkin'in kendisi de bir soyluya çarpıp düşer... çarptığı adamın adı da Kont Puşkin'dir. Puşkin ve Kont Puşkin birlikte seyahat etmeye karar verir, ama tartışarak yollarını ayırırlar. Puşkin Kont Puşkin'in karlı bir dağ geçidini on sekiz cılız Oset boğasının çektiği bir briçka[5] içinde geçme planında yer almak istemez. Yolları ayrılır... ama Tiflis'te yine buluşurlar. Birbirlerinden kaçamazlar. Türkiye'de ne zaman yoluma bir Elif çıksa, Amerika'da büyüdüğüm için alışık olmadığım bir şey olduğundan, aklıma Kont Puşkin geliyordu. "Elif Giyim" yazan bütün dükkânlara girdim. "Elif Bakkaliye" yazan her yerden bir şey satın aldım. Bir keresinde adımı sorup falıma bakmaya kalkan bir Çingene kadına para verdim. "Kızımın da adı Elif!" diye bağırdı. "Söylesene kız!" Kızın hemen yanımızda durduğunu görerek irkilmiştim: Beş altı yaşlarında, sıska bir çocuktu. Çingene avucumun içine baktı ve bana Mary adlı bir kadına dikkat etmem gerektiğini söyledi.

Puşkin'in *Erzurum Yolculuğu*'nu okudukça kendi yaşadıklarımla daha çok benzerlikler buluyordum. Puşkin gizli polisten saklanıyordu, ben de Arzu teyzemden saklanıyordum. Puşkin

5. Rusya'ya özgü, kışın kızağa dönüştürülen, çift atlı, dört tekerlekli ve üstü kapalı araba.

yolculuk sırasında hem Fransız hem de derviş sanılıyordu, beni de hem İspanyol hem de hacı sanmışlardı. Puşkin'in yolculuk sırasında Kafkasya'yı konu eden "Kafkas Mahkûmu" adlı şiirinin –Doğu'daki yeni izlenimleriyle güncellediği sanılan bir metin– toza toprağa bulanmış bir kopyasıyla karşılaşması gibi, ben de çayhanelerde ve parklarda durmadan *Let's Go*'nun eski sayılarıyla karşılaşıyordum. Sonunda, bir Rus olan Puşkin'in "Doğu" ile on yedinci yüzyılın İngiliz-Fransız seyahatname geleneği arasında ikircikli bir konum alması gibi, ben de Türkiye ile yirminci yüzyılın o çıldırtıcı "beş parasız seyahat" söylemi arasında ikircikli bir konumdaydım: Üç Amerikan doları karşılığında Mustafa'nın bana bir yandan ev yapımı bir yemek hazırlarken bir yandan da saç koleksiyonundan bahsedeceği bir pastoralin peşindeydim. Bu söylemin en kötü yanı da kendine özgü solcu bir retoriğinin olmasıydı, sanki lüks bir otelde kalmayı reddedip içi baykuşlarla dolu, sıcak suyu olmayan bir pansiyonda konaklamak "al sana" demenin bir yoluymuş gibi.

Her tür otelde –sütunların üstünde yükseltilmiş üç katlı otellerde de, dolomit taşından yapılmış ilkel mağara otellerinde de– kaldım ve her yerde hep aynı güvensizlik ortamıyla karşılaştım. Yolcular ya soyulma ya da "otantik" bir deneyimi kaçırma korkusuyla yaşıyorlardı. Bölge sakinleri de yabancı ziyaretçilerin getirdiği bazı "fırsatları" kaçıracaklarından korkuyorlardı. Elbette her iki gruptan bir sürü iyi ve makul insanla da karşılaştım, ama genellikle insana tebelleş olup sıkboğaz eden tipler vardı: içerden ipucu isteyen turistler, zengin yabancıları mekânlarına çekmemi isteyen yerliler. Otel işletmeciliğine girmiş bir Türk öğretmen, Ermeni soykırımını çürütmek üzere yazdığı bir raporu, Amerikan hükümetine teslim etmem için bana verdi. Bir tur otobüsü sahibi de amcasının böbrek nakli ameliyatını "Houston'da" yaptırmak için benden yardım istedi. "İyi de kim ödeyecek bunun parasını" diye düşündüm kasvetle, "Puşkin mi?"

Yazın son iki haftasını Moskova'da, çok kibar ama çok bunalmış iki Rus akademisyeni birlikte geçirdim: Bilimler Akademisi'nden bir matematikçi ve Bilimler Akademisi'ndeki işinden bir süre önce çıkarılmış bir biyolog olan ve her gecesini mutfakta bir Nintendo Game Boy'la Super Mario Brothers oynayarak geçiren karısı. Bana kızlarının yatak odasını kiralamışlardı, kız anneannesinin daçasına gönderilmişti.

O yıl okula dönünce biraz daha iyi bir burs bulup yurtdışında eğitim programında bir bahar sömestrine yazılmayı başardım. Programı iki Rus mütercim idare ediyordu, ikisinin de adı İgor'du ve Kansas'taki bir sosyal bilimler üniversitesiyle uzak bir ilişkileri vardı.

Moskova, 1998 yılında Restorasyon döneminin Paris'i gibiydi. Hazar petrol boru hattı Rus tarihinin gelmiş geçmiş en büyük yabancı yatırımlarını çekmişti. Şehir spekülatörlerle kaynıyordu. Belediye Başkanı Lujkov, Büyük Petro'nun Rütbeler Tablosu'nu diriltip yeniden hayata geçirmiş ve şehir dışında bir yeraltı şehri inşa edilmesini tasarlamaya başlamıştı. Devlet Kızıl Meydan'da duran Lenin'in cesedinin bakımına para yatırmayı bırakmıştı ve mafyanın havaya uçurduğu arabalarda ölenlerin parçalarını bir araya getirmek ve mermer mozolelerdeki yeni zenginleri mumyalamak üzere çok sayıda işsiz mumyacı çalışmaya başlamıştı.

Moskova'da, hayatımda ilk ve son kez olmak üzere, bankacılarla çıktım. İlk bankacıyla anlaşamadık, ama ikinci bankacıyı hoşnutlukla hatırlıyorum. Adı Rüstem'di, etkileyici sarımtırak kahverengi gözleri vardı ve kısa süre öncesine kadar Yekaterinburg'daki bir patlayıcı fabrikasında mühendislik yapıyor, çiçek adı verilen bombalar tasarlıyordu. Şimdiyse oligark Mihail Hodorkovski'nin Çernobil kurbanları için ayrılan devlet fonlarını yönetmek ve ayrıca, bu satırları yazdığım sırada hapiste olmasının nedeni olan zimmete geçirme ve vergi kaçakçılığı suçlarını işlemek için kullandığı Bank Menatep'te ça-

lışıyordu. Paraşüt dersleri için para biriktiriyordu.

Rüstem düzenli olarak Özbekistan'a gidiyordu: Kız kardeşi bir Özbek işadamıyla evlenmişti, Rüstem'e göre kovboy filmlerindeki Amerikan Batı'sını hatırlatan Taşkent'te yaşıyordu. Rüstem Özbekçe ona kadar sayabiliyordu ve ben sayıların Türkçeyle neredeyse aynı olmasına çok şaşırmıştım. Özbeklerin Türklerle akraba olduğu söylenmişti bana, ama hiç inanmamıştım. Bu gerçek hiç inandırıcı bir şekilde gösterilmemişti. Uzak bir akrabam Lale (Özbekçede Lola) adlı bir Özbek güzeliyle evlenmişti, ama kız hiç kimseyle konuşmuyor, hatta neredeyse ağzını açmıyordu (ama sıkça gülüyor, güzel gamzelerini sergiliyordu). Evliliğin ikinci yılında Lale'nin üç altın dişi olduğu oraya çıktı. Herkes akrabama soruyordu o sıralar: "Hiç iletişim kuramadığın biriyle nasıl yaşıyorsun?" Akrabam da hep şöyle bağırıyordu: "Özbek Türkçesi bizim Türkçeye çok benzer!"

Akrabama inanmamıştım, çünkü hem biraz deliydi –son yıllarını New Jersey'de bir bahçıvan kulübesinde, ip kuramı ve örümcekler hakkında bir kitap yazarak geçirmişti– hem de Türklerin *bütün* dillerin bizim Türkçemize benzediğine inandığını biliyordum uzun zamandır. Macarcayla Türkçenin akraba olduğunu, Macarlarla Türklerin aynı Altay halklarından geldiğini, Hun Atilla'nın Türk olduğunu falan filan durmadan anlatırlardı bana. Fakat Macaristan'a gidince, Macarların bu inançları hiç paylaşmadığını görmüştüm. "Tabii dilimize bazı Türkçe sözcükler girmiş" diyorlardı, "ama ülkemizi dört yüz yıl boyunca işgal ettiğiniz için girmiş. Biz de sizin gibi *kelepçe* diyoruz mesela."

Fakat Rüstem'in evinde Özbek parası da vardı ve sert bakışlı, badem gözlü Orta Asya ozan ve coğrafyacı portrelerinin üzerinde Kiril harfleriyle yazılmış, tanıdık Türkçe sözcükler görmek çok tuhaftı. Yeryüzünde Türkçeyle Rusçanın üst üste binip *başka bir şey,* incelenebilecek, kendine has bir dil ya-

rattığı bir yer keşfetmek beni şaşkına çevirmişti.

Birkaç yıl sonra, (Avrupa romanlarını konu alan) tezimi yazarken, bir roman kuramı geliştirdim: Roman biçimi, kahramanın tesadüfi, dağınık, verili deneyimini kendi sevdiği kitaplar kadar anlamlı bir anlatıya dönüştürme mücadelesi "hakkındadır". Geriye dönüp baktığımda, Orta Asya'ya duyduğum ilgiyi de böyle anlıyorum: Benim en sevdiğim kitaplarla, *Anna Karenina* ve *Yevgeni Onegin*'le bağlantılı olan, öğrenilebilecek bir dili de olan, gidilebilecek gerçek bir yer vardı ve yaşamımın en keyfi ve "verili" özelliklerinden birini de içeriyordu: Türk olmak.

Varlığını öğrendikten sonra, Taşkent de durmadan karşıma çıkmaya başladı. Anna Ahmatova, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Alman kuşatması sırasında Leningrad'dan Taşkent'e gönderilmişti. Bulgakov'un dul karısı da *Usta ve Margarita* elyazmasını orada saklamıştı. Soljenitsin'in mide tümörü de mucizevi bir şekilde bir Taşkent hastanesinde iyileşmişti ve hastane *Kanser Koğuşu*'nun mekânı olmuştu. *Anna Karenina*'da, Vronski parlak askeri kariyerini "Taşkent'te sonu belirsiz ve tehlikeli bir görev almayı" reddedip Anna'yla İtalya'ya kaçarak mahvediyordu.

Bahar tatilinde Taşkent'e gitmeye karar verdim. Rüstem de benimle gelmek istedi, ama bankadan izin alamadı. Ülkenin bankacıları o zamanlar uzun mesailer yapıyorlardı. Artan finansal kötüleşmeyi takip edemiyordum, Rüstem de pek bahsetmiyordu; yanında yaşadığım yaşlı pansiyoner Raisa da haberleri sadece Lewinsky skandalı için açıyordu. "Bizim haberleri seyretmiyorum artık – baştan sona felaket. İnsanın canını sıkıyor."

"Beni de Monica Lewinsky üzüyor" dedim.

Raisa omuz silkti. "Siz Amerika'dakiler için olay büyük bir dram, ama bizim için eğlenceli bir şey. Clinton genç, sağlıklı, yakışıklı bir adam! Sorun ne ki? Bizim yarı geberik Yeltsi-

nimize bak bir de... Boris Nikolayeviç'i genç bir kızla yakalasak, o günü ulusal bayram ilan ederdik."

Bu arada, üniversitede, iki İgor'un küçük olanının, o sırada çökmekte olan bütün ekonominin başındaki özelleştirme çarı, Anatoli Çubais'in arkadaşı olduğu, hatta onu ileri Rusça sınıfında konuşma yapmak üzere çağırdığı ortaya çıktı. "Biliyor musun kimin bol bol boş vakti var" dedim bunu öğrenince Rüstem'e, "Çubais denen bu herifin. Üniversiteleri gezip yabancı öğrencilerle gevezelik ediyor." Rüstem'i şaka yapmadığıma inandırmak birkaç dakika sürdü. "Vay be, Çubais'i görmüş!" diye hayran hayran baktı bana. "Peki ne söyledi?"

Ne yazık ki söylediklerinden hiçbir şey hatırlamıyordum, bir sürü fiili geçmiş zaman çekimiyle kullandığı dışında.

Sonunda üniversiteden sınıf arkadaşlarımdan biriyle, Alex adlı Tayvanlı bir matematikçiyle gittim Orta Asya'ya. Taşkent'e bardaktan boşanırcasına yağan yağmur altında vardık ve otobüs durağından pansiyona kadar, zincirlerini çeke çeke bize havlayan köpekleri duymazdan gelerek, upuzun bir avlular labirentinden geçip, tahtası çürümüş bir köprünün üzerindeki dev bir su birikintisini aşarak koştuk.

"İşte Taşkent, Doğu'nun Venedik'i" dedi Alex tekdüze sesiyle.

Bu yolculuktan dağınık ama canlı hatıralarım var. Hediyelik Özbek kılıçlarından birini kullanarak bir kavanozdan şokellaya benzer bir şey yiyerek hayatta kaldık. Sürekli birilerine rüşvet vermemiz gerekti. Bir ara bir otobüs durağının yanındaki bir bilardo salonunda yirmi dakika dolanıp rüşvet vermemiz gereken kişinin kim olduğunu bulmaya çalıştık. Bütün konuşmaları ben yapmak zorunda kaldım, çünkü Alex'in dediklerini kimse anlamıyordu. Ne yazık ki, para hesaplarını da ben yapmak zorunda kaldım.

Kırgızistan vizesi için kimin kime ne kadar vermesi gerektiğini anlamaya çalıştığım bir sıra dayanamayıp, "Matematik okumamış mıydın sen?" diye sordum Alex'e.

"Ben sayılarla sadece kuramsal düzeyde ilgileniyorum" dedi Alex.

Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'da üçer gün kaldık. Otobüs duraklarında bir sürü vakit geçirdik, Alex bize "Almanlar gibi" jimnastik yaptırdı. Alman aksanı yapmaya çalışarak, "Vakit kaybediyoruz!" diye bağırıyordu. Bazen, otobüslere askerler el koymuş oluyordu –Kırgızistan'da savaş vardı– ve o zaman, boş koltuk olsa bile, bir sonraki otobüsü beklemek zorunda kalıyorduk.

"Bu otobüsle biz de gidemez miyiz?" diye sordum bir kere.

"Nasıl – askerlerle mi?" diye bağırdı durak amiri. "Ha! Ha! Ha!"

Buhara'da emirin sarayını ziyaret ettik, tavus kuşlarıyla doluydu. Odaların bir kısmı betonla doldurulmuştu. "Burası konservatuvardı ama Sovyetler büyük piyanolara karşı çıktılar." Kırgız dağlarında bir kaplıcaya gittik, tahta odalarda, kükürtlü suya gömülmüş bir halde oturduk. Birilerinin dışarıda yakılmış bir ateşin üzerinde haşladığı at etinin itici tatlı kokusuyla kükürt kokusu birbirine karışıyordu. Bişkek'te Timurlenk'in bir zamanlar gömülmek istediğini söylediği yerde bir dönme dolaba bindik. Oraya gömülmemişti. Dönme dolap başka bir boş meydanda duruyordu, meydanda üç beş tane altın dişi olan küçük bir çocuk bisiklete binmiş, daireler çiziyordu; gri takım elbise giymiş başka bir çocuk da oyuncak makineli tüfekle ıssız bir çalılığa ateş ediyordu.

Ama benim üzerimde en güçlü etkiyi bırakan yer, terk edilmiş Sovyet mağazası, on beşinci yüzyılda Uluğ Bey'in 1018 yıldızın koordinatlarının haritasını çıkardığı gözlemevi ve terk edilmiş tıp üniversitesiyle, Semerkand oldu. Aslanlı Medrese'nin –yarı kaplan, yarı saat– mozaik aslanları belli ki hiç aslan görmemiş birinin işiydi. Timurlenk'in gerçekten gömülü olduğu, Çin'deki bir tapınaktan alınmış bir buçuk metrelik bir yeşimtaşı parçasının altında yattığı yer

Semerkand'dır. Bu kadar yorgun, kirli ve şaşkın olmadığım bir gün buraya gelmek isteyebilirim diye düşündüm.

Ben o yaz Birleşik Devletler'e döndükten kısa bir süre sonra, Rus rublesi değer kaybetti. Birçok banka gibi Menatep de bir gecede battı. Rüstem rubleleriyle bir faks makinesi aldı; New York'ta büyük bir yayınevinin redaktörlük kısmında çalışarak geçirdiğim yaz boyunca, bana sık sık faks gönderdi. Sonra fakslar kesildi; yaz sona ermişti.

Sonbaharda okula dönünce "Rus Doğusu" konusunu incelemeye başladım: Özbek ve Kırgız yazarların Sosyalist gerçekçi öykülerini, Sovyet dilbilimcilerin panslavist kitapçıklarını, Kemalist Türklerin pantürkist kitapçıklarını, Rus şairlerin "Kafkas" şiirlerini okudum. Mezunlardan Gülnare (Özbekçede Gülnora) adlı bir Semerkandlının verdiği Özbekçeye Giriş dersine yazıldım ve Türkçenin daha sert, daha naif, daha Rus bir versiyonu gibi olan bu dil karşısında büyülendim. Kemalist Türkler (*tren* ve *jambon* gibi şeyler için) Fransızca sözcükleri ödünç alırken, Sovyet Özbekleri Rusça sözcükler ödünç almıştı. O sırada, Stanford'da profesör olan Monika Greenleaf'in yazdığı bir Puşkin kitabı geçmişti elime. Greenleaf'e göre, Puşkin için Erzurum yolculuğu aslında Paris yolculuğunun yerine geçiyordu: Puşkin hayatı boyunca Paris'i hayal etmişti –"Bir hafta sonra kesinlikle Paris'teyim!" diye başlıyor tamamlanmamış bir oyunu– ama hiç gidememişti oraya.

Puşkin'in yolculukları yirmi bir yaşında, radikal birtakım politik şiirler yüzünden, devlet görevlisi olarak Petersburg'dan günümüzde Dinyeper-Petrovsk denen yere gönderilmesiyle başlamıştı. Orada 1812 kahramanı General Rayevski'yle tanışmış, onunla üç ay boyunca Kafkaslar'da ve Kırım'da dolaşmış, "Kafkas Mahkûmu" ve "Bahçesaray Çeşmesi" için malzeme toplamıştı. Daha sonra Moldavya'ya, ora-

dan da Odessa'ya gönderildi ve Odessa'da genel valinin karısına delice âşık oldu, birkaç düello yaptı ve devlet hizmetinden ayrılmak zorunda kaldı. Bu arada, gizli polis Puşkin'in bir mektubunu ele geçirmişti: bu mektupta Puşkin, Odessa'da ruhun ölümsüzlüğünü kesin olarak çürütmüş olan sağır bir İngiliz'den "saf ateizmi öğrendiğini" söylüyordu. Bu sapkın satırlar bahane edildi ve Puşkin Pskov'a sürgün edildi.

1826 yılında, yeni çar I. Nikolay, Puşkin'in Moskova'ya dönmesine izin verdi ve hatta eserlerini sansürleme işini bizzat üstlendi. Ne yazık ki bu çar Puşkin'in en bunaltıcı sansürcüsü olacaktı. Daha da kötüsü, Puşkin'i doğrudan gizli polisin başı olan Kont Benckendorff'a hesap vermeye zorladı, bütün seyahat taleplerini o onaylıyordu. (Bu noktada Greenleaf, Puşkin'in "1820 başlarında çok şikâyet ettiği sürgün"ün daha şimdiden "gençliğinin peripatetik özgürlüğünü temsil eder hale geldiğini" belirtiyor.) Benckendorff 1829 yılında Puşkin'in Paris'e gitme talebini geri çevirince, Puşkin sınırı geçip Türkiye'ye geçmeye karar verdi. Böylece "macera ve kişisel hatıralarla dolu engin mekânları" temsil etmesi gereken, ama aslında özgürlüğün tam tersini –Paris'ten, dünyanın merkezinden en anlamsız periferiye kovulmayı– temsil eden Doğu'ya gidecektir.

Stanford'a iki yıllık mezun bir öğrenci olarak dönünce, öğrencilere Rusça öğretmem gereken zorunlu yıla hazırlık yapmak üzere, Rusça öğretmenlik formasyonu almam gerekiyordu. Alla adlı, Sovyet eğitimi almış bir dilbilimci Rusça olarak veriyordu dersi ve bize başka şeylerin yanı sıra, aptal öğrencilerimize, "sanki kanser olmuşlar gibi" yakınlık göstermemizi öğütledi.

Öğretmenlik formasyonuna devam ederken, sınıfımızdaki öğrencilerden, birinci sınıflara Rusça dersi veren ve anadili Rusça olmayan Janine adlı birinin başından tatsız bir olay geçti. Alla, Janine'in derslerine girmiş ve onun, kara tahta-

ya *vaşa imya* ("isminiz") diye yazdığını bizzat gözleriyle görmüştü – *imya* ("isim") sözcüğü dişil olsaydı bu sorun yaratmazdı, ama düzensiz bir cinsiyetsiz sözcük olduğundan, doğru yazılışı *vaşe imya* olur. Janine'in sınıfı hemen başka bir yüksek lisans öğrencisine verildi (böylece onun ders sayısı iki katına çıkmıştı); yılın geri kalan kısmında da, Janine'e ödev kâğıtlarını, bir yanıt çizelgesine bakarak derecelendirme görevi verildi sadece.

Janine'in yaşadığı olayı uzun uzun düşündüm. "İsim" sözcüğünün dil sınıflarının birinci yılında sıkça kullanılan bir sözcük olduğu düşünülürse, bir öğretmenin bunun cinsiyetini bilmesi gerekir. Ama diğer yandan, burada bahsettiğimiz şey düzensiz bir isimde yapılan tek harflik telaffuz hatasıydı. Aramızda böyle bir hatayı yapmayacak kim vardı?

Ben bunları düşünürken, Berkeley, California Üniversitesi, Özbekçe öğretmeni aradıklarını duyurdu. Bu tam da "görünmez el"in bir hareketi gibiydi. Sadece bir yıl Özbekçe dersi almıştım, ama Berkeley'deki kürsü başkanı –intihar üzerine ünlü bir göstergebilim çalışmasının sahibi– Özbekistan'da yoğun bir yaz kursu alırsam, işe girebileceğimi söyledi. Stanford özel diller programının müdürü de Stanford'da Özbekçe öğretebileceğimi söyledi: Ya Berkeley'deki ya Stanford'daki Özbekçe sınıfı beni dil öğretmeni olarak işe alacaktı. Bu enfes bir fikir gibi göründü bana, çünkü benim tahtaya yazdığım Özbekçe sözcüklerdeki telaffuz hatalarını kim bulabilirdi ki? Kimse.

Özbekçe alanında, ABD tarafından onaylanan tek yoğun dil programını Rusça Öğretmenleri Amerikan Konseyi (ACTR) veriyordu ve bu program yedi bin dolara mal oluyordu. "Neden bu kadar pahalı, anlamıyorum" dediğimi hatırlıyorum Berkeley profesörüne. "Uçak parası bin dolar... Oraya gittikten sonra, Özbekistan'ın çok pahalı bir yer olduğunu sanmıyorum."

Göstergebilimci üç parmağını göstererek hesapladı: "Bin

dolar eğitim için, bin dolar oda ve yatak için, dört bin dolar da seni eve getirecek olan ceset torbası için."

Yedi bin doları topladım: Büyük kısmını Stanford'dan, kalanını da Amerikan hükümetinden almıştım, ama sonra yeni bir gelişme oldu. Ansızın Berkeley'deki işin maaşının sadece Özbek doğumluların kabul edildiği bir devlet bursuyla karşılandığı ortaya çıktı. Tuhaf bir şekilde, Stanford'daki özel diller programının müdürünün burs veren heyete, onunla aramızda yaptığımız ve bana Stanford'da Özbekçe öğretmeni olabileceğimi söylediği *bütün görüşmeleri ve e-posta alışverişini benim uydurduğumu* söylediği ortaya çıktı. Ama e-postaları hâlâ saklıyorum. Şöyle diyor: "Özel Dil Programı'nda Özbekçe öğretmenizden büyük mutluluk duyarım." Fakat anlaşılan özel diller müdürü, "O kadına hiçbir şey söylemedim" demişti burs heyetine.

Bu haberlere çok üzülmedim. Belki de, diye düşündüm, sırf Alla benim telaffuz hatamı yakalamasın diye Özbekistan'dan dört bin dolarlık bir ceset torbasıyla dönmeye kalkışmamı istememelerinde bir hayır vardır. Eski Sovyet Ülkeleri (Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Ülkeler) bölge burslarının başındaki müdürden bir randevu alıp parayı iade etmek istediğimi söyledim. Başımdan geçenleri ona anlatırken müdürün yüzü şekilden şekile girdi.

"Bu hiç hoş değil" dedi kadın sonunda. "Araştırma önerinden sırf Berkeley'deki bu işe bu yıl giremeyeceksin diye mi vazgeçiyorsun?" Başını salladı. "Bu hiç hoş değil. Seni sevdim Elif ve başarılı olmanı istiyorum. Bu yüzden de sana şöyle diyorum, eğer bu önerinden vazgeçersen, bu heyetin sana bir daha burs verme olasılığı çok ama çok düşük olacaktır."

Sonunda kendimi Semerkand'da bulmama katkıda bulunan olaylar arasında, bu ültimatom en beklenmedik olanıydı. Ya şimdi kalkıp Özbekistan'a gidersin... ya da bir daha bölümden fon alamazsın, öyle mi? İçimden ilk geçen şey bölüm fonlarını

alıp ne yapabileceklerini söylemek oldu. Ama üç şey bu fikrimi değiştirdi. Birincisi, bölümün fonları ve bölümün iyi niyeti, aklı başında düşünülecek olursa, gerçekten de bir kenara itilecek şeyler değildir. İkincisi, o sırada *Bir Kadının Portresi*'nin çok yoğun etkisi altındaydım: Kitapta şu cümle vardı: "Fakat insanın hiçbir zaman cömert bir hatadan pişmanlık duymaması gerektiğini bir daha hiç unutmadı." Bunu okuyunca ben de gösterişsiz kararlarımı tekrar tekrar düşünmeye başlamış ve "cömert hatalar" yapmak üzere onları düzeltmeye başlamıştım. O büyük Özbek dilini öğrenmek üzere Semerkand'a gitmek de bu "cömert hatalar" sınıfındandı. Üçüncüsü, aşkta talihim yaver gitmemişti ve biraz uzaklaşmak istiyordum.

Plan biraz geri tepti, çünkü uzaklaşmak istediğim kişilerden biri olan, üniversitedeki erkek arkadaşlarımdan Eric benimle gelmek için ısrar etti, kendine has nedenleri vardı (benim emniyetim için kaygılanıyordu; ilerde konuşacak bir şeylerimiz olacaktı – bu doğru çıktı; ve bütünsel bir dünya bilgisi arayışı içinde bulanık birtakım jeopolitik heveslere kapılmıştı). Kendime hâkim olamayıp etkilendim. Onun da benimle gelmesinin neye mal olacağını öğreneceğimi söyledim ona. Pek de bir şeye mal olmadığı ortaya çıktı. Kişinin bir yakınını yurtdışındaki masraflara ve hatta kaza sonucu ölme ve kol ya da bacak gibi bir uzuv kaybetmeyi içeren sigorta poliçesine ekleme maliyeti sadece birkaç yüz dolarmış, bunu da birkaç hafta sonra gelen mektupla öğrendim:

YAŞAM: 25.000 $
İKİ YA DA DAHA ÇOK UZUV: 25.000 $
TEK UZUV: 25.000 $
BAŞPARMAK VE İŞARET PARMAĞI: 6250 $
ACİL DURUM YA DA TIBBİ NEDENLERLE ÜLKEYE İADE YA DA CESEDİN İADESİ İÇİN MAKSİMUM MİKTAR: 50.000 $

CESEDİN ÜLKEYE İADESİ: KARŞILANAN HİZMETLER, BUNLARLA SINIRLI KALMAMAK ÜZERE, MUMYALAMA, YAKMA, TAŞIMA VE TAŞINMA İÇİN GEREKLİ MİNİMUM TABUTU İÇERMEKTEDİR.

Beni önce Washington D.C.ye, her yeri leylaklarla süslenmiş bir otelde "oryantasyon almaya" gönderdiler. Rus Dili ve Alan Araştırmaları programında otuz beş öğrenci vardı, otuz üç tanesi Rusya'ya gidiyordu.

Oryantasyonun akşam yemeğinde, gerçekten iğrenç bir "bahar sebzeli makarna" verdiler bize, bu arada da yeni bir ikinci dil yeterliğini derecelendirme sistemi icat etmiş bir dilbilim profesörünü dinledik. Sistemin dehası ikinci dil yeterliğini birle dört arası değişen bir ölçekle değerlendirme fikrine dayanıyordu.

Beni o salonda kalmaya fiziksel olarak zorlayabilecek hiçbir şey olmadığını fark ettim. Gidip bir şapka almak daha yapıcı olacaktı. (Benim siyah saçlarım var ve Özbekistan çok güneşli: Dünyada dört bir yanı iki kat karayla çevrili iki ülke var, biri Lihtenştayn diğeri Özbekistan.) Konuşmacı benim salondan çıktığımı ya fark etmemiş gibi yaptı ya da fark etmedi. Lobide üzerindeki isim etiketinde ALBRECHT yazan komiye, nereden şapka alabileceğimi sordum. Albrecht komşu Georgetown'da bir şapka bulabileceğimi söyledi. "Şimdi biz *buradayız*..." diye başladı otel kalemini bir haritanın üzerine doğrultarak. Ama kalem haritanın üstünde helikopter gibi asılı kaldı. Albrecht haritada oteli bulamadı. "Bu çok utanç verici oldu" dedi. İçtenliği beni çok etkilemişti.

Nemli akşamüstü vaktinde ateşböcekleri küçük tuğla sokakların üzerinde, göz seviyesinde geziniyordu. Bir şekilde bir Urban Outfitters mağazasında buldum kendimi. Dört bir yanımda kızlar giyilmesi imkânsız giysiler alıyorlardı: göbeğe kadar inen V-yakalı şeffaf giysiler; belden kasıklara kadar kelimenin tam anlamıyla beş santim olan kotlar; *en ufak esnekliği olmayan* ya-

pay elmas süslü G-stringler. İğrenç, beyaz, başıma zar zor oturan bir şapka buldum, satın aldım ve Barnes&Noble'a kaçtım.

Programda Özbekistan'a giden bir öğrenci daha vardı: Dan adında, Taşkent'ten gelen ve hem görünümünde hem davranışlarında tarifsiz bir sıradanlığa sahip, portre eskizine benzeyen bir politik bilimler yüksek lisans öğrencisi. Taşkent'e giden, Frankfurt'ta aktarma yapan uçakta beraberdik. Dan uçakta, on iki kişilik Özbek ve Ukraynalı öğrenci grubuyla arkadaşlık kurmayı başardı. Frankfurt'ta, bir bekleme alanında iki sıra koltuğa dizilip hep birlikte oturduk, Muratbek adlı bir Özbek gencinin fotoğraf albümüne baktık. Muratbek güneşte kararmıştı, saçları ağarmıştı ve sabit bir sırıtma vardı yüzünde. Her dilde ne dese, sonuna tek bir ünlem ekliyordu: "Muhteşem!" *"Türkçe gepiresiz mi?"* diye sordu bana. "Türkçe konuşuyor musunuz? Muhteşem!"

Gençliğimin iki saatini bu şekilde harcadıktan sonra, Eric'le buluşmaya gittim. O oryantasyonu atlamış ve San Francisco'dan doğrudan Frankfurt'a uçmuştu. Uçağı başka, daha büyük bir terminale geldi. Kocaman bir avlunun ortasına, herhalde bir şeyin büyük ödülü olan bir BMW Sedan konmuştu. Bir cam panelin öte yanında, bavullarla dolu bir çekçek, soluk sabah göğüne karşı ilerliyordu. Duvar boyu bir televizyon ekranında Dünya Kupası'nın bir maçı yayımlanıyordu: Türkiye-Japonya maçı. Ekranın önüne bir grup Türk hademe toplanmıştı. Kritik anlarda, ellerindeki süpürgeleri bırakıp birbirlerinin kollarına yapışıyor, oyunculara Almanca bir şeyler bağırıyorlardı.

Eric üzerinde beyaz bir tişört ve bir sırt çantasıyla, kibarca kırpıştırdığı Çinli gözleriyle Snoopy kadar filozof ve esprili bir görünümle çıktı uçaktan. Eric (jeopolitik hevesleri yüzünden) Amerikan Deniz İstihbaratı Yedekleri arasında yer aldığı için, askeri bekleme odasında bulduk kendimizi. Bedava internet ve kepekli kekler vardı, küçük bir televizyondan da Türkiye-Ja-

ponya maçı yayımlanıyordu. Türkiye 1-0 kazandı. Askeri bekleme odasından bile duyuluyordu hademelerin sevinç sesleri.

Taşkent'e vardığımızda gecenin geç vakitleriydi. Bagaj teslim alanı birinin evinin odası gibiydi, rüyalardan çıkma bir odaydı. Açık bir pencereden hafif bir rüzgâr esiyordu. Gümrükten geçip bir otoparka doluştuk, orada Dan'in Taşkent'teki misafir ailesi gelip onu aldı: yüzlerinde sinsi ifadeler olan üç ergen delikanlı ve altın dişleri ve parlak kırmızı bir elbisesi olan kilolu bir kadın, anneleri Mercude (Özbekçede Marjuda). Mercude bana çok nazik davrandı; kendi telefon numarasını bir kâğıda yazıp verdi ve Eric'le benim onu ziyarete gitmemizi istedi. Sonra Dan'e arabaya binmesini işaret etti eliyle. Dan bana döndü. "Demek sen de bu gece bizle kalıyorsun, öyle mi?" dedi telaşla, sanki en yakın arkadaşıymışım gibi.

"Ah, hayır, otelde kalıyorum" dedim. Bizi ertesi gün Semerkand'a götürmek üzere bir şoför göndereceklerdi.

"Ama Mercude seni davet etti!"

Eric'le birlikte, bizi otelimize götürecek olan bir ACTR görevlisinin arabasına bindiğimizde uykusuzluktan perişan bir haldeydik. Duvarlarda ve yol tabelalarında devasa harflerle yazılmış propaganda sloganları vardı –HALQIM yani "halkım" ve VATANIM sözlerini çıkarabildim–, sloganların altında da, Demir Perde'nin çöküşünden beri Özbekistan cumhurbaşkanı olan İslam Kerimov'un (Özbekçede İslom Karimov) imzası vardı. En son 2000 yılında yeniden seçilmiş, tek rakibine karşı oyların yüzde 91,9'unu almıştı: Rakibi bir Marksist felsefe profesörüydü, daha sonra o da oyunu Kerimov'a verdiğini söylemişti.

Ertesi sabah, kötü kalite bir teybin nağmeleriyle inleyen küçük bir Kore arabası bizi bir sokak köşesinden aldı. Anlaşılması güç bir Tacik olan şoför, biz arabaya binerken teybi kapattı. Anayola çıktığımızda güneş yükselmişti ve hava da-

yanılmaz sıcaktı. Şoför ikide bir sıcaklıkta küçük değişiklikler yapıyordu. Klimayı "lo" ve "off" arasına getirdi; havalandırmayı açıp kapadı; pencereyi azıcık araladı, sonra yine kapadı. Ne yaparsa yapsın, hava çok sıcaktı.

Bir saat sessizlikten sonra, şoför bana dönüp Rusça konuştu: "Yanınızda hiç kaset getirdiniz mi?"

Getirmediğimizi söyledim, ama belki onun kasetlerini dinleyebilirdik.

Şoför bir an sessiz kaldı. "Ya müziği sevmezseniz?" dedi sonunda.

"Ah, eminim severiz" dedim.

Şoför cidden şaşırmış görünüyordu. "Bunu nasıl söyleyebiliyorsunuz?" dedi. "Bende ne tür müzik olduğunu bile bilmiyorsunuz."

Taşkent'ten Semerkand'a uzanan otoyolun otuz kilometresi Kazakistan'dan geçiyordu. Polis kontrolünden çıktığımız anda, manzara tümüyle farklı bir hal aldı. Yama yama, grimsi tarlalar göz alabildiğine uzanıyordu. Hiç ağaç yoktu, tek bir insan görünmüyordu. Orada burada tek tük kederli, iskelet gibi, kafaları tarihöncesinden kalmış gibi sarkmış atlar duruyordu.

Yirmi dakika sonra ağaçlar belirdi yine, yolun her iki yanında, gövdeleri beyaza boyanmış yapraklı ağaçlar; bir yol barikatının başında Özbek polisi vardı.

"Yani yine Özbekistan'a mı döndük?" diye sordum şoföre.

"Evet, burası Özbekistan. Baksanıza, ağaçlar var."

"Kazakistan'da ağaç yok mu?"

Suratını buruşturup başını salladı. "Sevmezler."

"Kazaklar ağaç sevmez mi?"

Şoför başını daha anlayışlı bir şekilde salladı. "Hem de hiç."

Öğleden sonra geç bir vakitte eve vardık. Pembe bir alçı duvara iki masif tahta kapı koymuşlardı; biri ağır ağır aralandı

ve "konakçı ana"mız –ona gerçekten böyle diyorlardı, sanki biz bağırsak solucanıymışız gibi– Gülçehre dışarı çıktı. Tuhaf bir şekilde tanıdık bir müzik süzülüp geldi içerden bize. Gülçehre bana ve Eric'e kibarca gülümsedi, Tacikçe bir şeyler söylediği şoföre pek o kadar kibarca gülümsemedi: Anlaşılan onu göndermeye çalışıyordu, ama adam ayağını sürüyor ve yere bakıyor, para bekleyen biri gibi davranıyordu. Daha sonra bunun yanlış bir izlenim olmadığını öğrendik. Şoför uzaktan akraba sayılır, o yüzden ona iyi davranmak lazım, diye açıkladı Gülçehre, ama onun parasını verecek olanlar Taşkent'teki Amerikalılardı; Gülçehre'ye bunun için para vermemişlerdi.

Üstü örtülü bir geçitten geçip ortasında kare bir havuzu olan taş bir avluya vardık, havuzun suyu içindeki bitkilerden dolayı yeşil ve pusluydu. Sıcak, ışıl ışıl hava, biraz sonra Enrique Iglesias'a ait bir şarkı olduğunu anladığım bir şeyle çınlıyordu. Kocaman bir teybin yanında, birkaç tel ergen bıyığı olan bir erkek çocuk bahçe hortumuyla bir Daewoo Sedan yıkıyordu.

Eric'le bana, evin üç odadan oluşan büyükçe bir kısmını verdiler: bir yatak odası, içinde televizyon olan küçük bir oturma odası ve içinde yirmi kişinin oturabileceği kadar uzun bir masa duran bir yemek odası. (Bozuk tuvalet başka bir kısımdaydı.) Gülçehre bize ona Gülya dememizi söyledi ve bana "Emma" demeye niyetli olduğunu açıkladı, çünkü gerçek adım ona zor geliyordu. Eskiden "aparatçik" adı verilen Komünist Parti üyesi memurlardan biriydi, şimdiyse turizm acentası olarak çalışıyordu ve "Amerika, Afrika ve Japonya dışında yeryüzünün bütün ülkelerine" gitmişti. İki çocuğu vardı: arabanın başındaki İnam (Özbekçede İnom) ve dört yaşındaki bir kız çocuğu olan Lila. İnam ve Lila'nın babasının "yogi olup" iki yıl önce Kaliforniya'ya taşındığını söyledi Gülya.

Daha sonra İnam beni üniversiteye götürdü arabayla, orada rektör yardımcısı Seferov'la (Özbekçede Safarov) tanıştım.

Buzdolabı gibi yapısı, lastik gibi yüzü ve ağır gözkapakları bana bir Disney filmindeki insanbiçimli bir mobilyayı hatırlattı. Ofisindeki bir deri koltuğa yaslanıp aksanlı bir Rusçayla konuşan rektör yardımcısı Seferov, karşılaştırmalı edebiyat ve kültür incelemelerinin önemi hakkında bir söylev çekti.

"Simgeleri ve onların farklı kültürlerde nasıl kullanıldığını inceleyebiliriz," diye açıkladı, "ya da folklor sistemlerini inceleyebiliriz, ya da farklı dillerin insanların dünya algılarını nasıl yapılandırdığını inceleyebiliriz." Kollarını kavuşturup koltukta iyice kaykıldı. "Siz burada öncelikle hangi dili incelemek istiyorsunuz?"

"Özbek dilini" dedim dikkatle. Gelecek yıl Rusça öğretmem gerektiğini biliyor muydu acaba?

Seferov bir defter çıkardı, benim çalışma programımı hazırlamaya başladı. Her gün dört saat ders görecektim: iki saat "sözlü dil" ve iki saat "yazılı dil", namıdiğer büyük Özbek edebiyat dili. Bu derslerin tek öğrencisi bendim. Seferov ofisinin kapısını ardına kadar açtı, baştan aşağı düğmeli bir gömlek giymiş sırık gibi bir delikanlı göründü. "İşte dil öğretmeniniz" dedi Seferov. "Adı Muzaffer." Felsefe yüksek lisans öğrencisi olan Muzaffer'in teni soluktu, badem gözleri soluktu, çıkık çene kemikleri vardı ve davranışlarında sarsak, üzüntülü, kuklamsı bir hal vardı. Tek elini göğsüne götürerek hafifçe eğilip selam verdi. Egzotik görünümü ve yabancı el hareketlerine rağmen, hastalıklı havasını daha önce gördüğüm felsefe öğrencilerinden tanıyordum.

Muzaffer'e beni Gülya'nın evine götürmesi söylenmişti. Yanımdaki varlığı boğucu geldi bana. Yürürken, sigara içen bir grup Rus kızın yanından geçtik bir ara. "Sizden özür dilemem gerekiyor, Elif" dedi Muzaffer İngilizce konuşarak, yumuşak ve bana imalı gelen bir tonlamayla. "Bizim kızlar, yani Özbek kızları, sokakta sigara içmez genellikle, ama Rus kızları yapıyorlar bunu."

"Sorun değil" dedim. İki kez kendi evine gidebileceğini, yolun kalanını yürüyebileceğimi söyledim, ama bir yararı olmadı; ya bir insan ya Tanrı ona benim emniyetim konusunda güçlü bir sorumluluk duygusu vermişti.

Gülya'nın sokağına geldik. "Yarın görüşürüz" dedi Muzaffer. "Çok ağır bir çalışma olacak."

"Harika" dedim.

"Bizim yaşımızda" dedi, "gücümüz varken, çok çalışıp çok öğrenmeliyiz."

İlk kez bu sözler bende Muzaffer'e nazik davranmak isteği uyandırdı. Güldüm ve onun soluk gözlerinde bir neşe kıvılcımı belirdi. "Vaktimiz varken" diye açıkladı. "Zaman zaten akıp geçiyor, ama yakında gücümüz de kalmayacak."

Bu arada masif ahşap kapılardan birkaç adım uzaktaydık; artık Enrique Iglesias geliyordu kulağıma. Muzaffer veda etme vaktinin geldiğini ve ben güvenle eve girinceye kadar bir ağacın arkasında saklanacağını söyledi.

"Ah, tamam" dedim. "Hoşça kal."

"Hoşça kal. Sen gir artık eve. Kaygılanma. Ben buradayım." Kurumuş bir ağacı gösterdi.

Kapıyı çaldım, arkama bir göz atınca Muzaffer'in sözüne sadık bir şekilde ağacın arkasına yerleştiğini, bir elini havaya kaldırdığını gördüm. Bu harekete karşılık verdim. Avluda çok yüksek sesle müzik çalıyordu. İnam arabasını yıkıyordu yine.

"Şu ağacın arkasında saklanan bir adam mı vardı?" diye sordu Gülya kuşkuyla.

"Ben kimseyi görmedim" dedim.

Tolstoy'u Kim Öldürdü?

Uluslararası Tolstoy Konferansı dört gün sürer ve Tolstoy'un doğduğu, yaşamının büyük kısmını geçirdiği, *Savaş ve Barış* ile *Anna Karenina*'yı yazdığı ve gömüldüğü yer olan Yasnaya Polyana adlı çiftlikte yapılır.

Stanford'daki dördüncü yılımın sonunda, yazın bu konferansta yazdığım bir tezin bir bölümünü sunma fırsatı buldum. O sırada okuduğum bölümde iki tür uluslararası seyahat bursu veriyorlardı: bir konferansta sunum yapmak için 1000 $ ya da uluslararası bir alan araştırması için 2500 $. Benim yapmak istediğim şey besbelli ilk kategoride yer alıyordu, ama fazladan 1500 $ alabileceğimi düşününce, bir alan araştırması önerisi hazırlamanın bir zararı olmaz dedim. Tolstoy'un evinde çözülecek bir esrar olmaması mümkün müydü?

Yakıcı bir yaz güneşinin altında bisikletle kütüphaneye gittim ve buz gibi, floresan aydınlatmalı bir kabinde Henri Troyat'nın yedi yüz sayfalık *Tolstoy*'uyla birkaç saat geçirdim. Özellikle son bölümleri, "Son Vasiyet ve Ahit" ve "Uçuş" bölümlerini özel bir ilgiyle okudum. Sonra da zehirli bitkiler üzerine bir kitapçık alıp dışarıda kahve içerken onun sayfalarını karıştırdım. Sonunda, içeri dönüp dizüstümü fişe taktım.

"Tolstoy, Kasım 1910'da, Astapovo adlı bir taşra istasyonunda, sadece tuhaf denebilecek koşullarda öldü" diye yazdım. "Bu koşulların tuhaflığı kısa sürede Tolstoy'un yaşamı-

nın ve yapıtının o engin sınırları içinde kaybolup gitti. Fakat, *İvan İliç'in Ölümü*'nü yazan kişinin karanlık bir köşede, sessiz sedasız ölüp gitmesini kimse bekler miydi gerçekten? Aslında çok daha ayrıntılı incelenmeye ihtiyaç duyan bir ölümün olağan sayılmış olduğu söylenebilir."

"Tolstoy Doğal Yollarla mı Öldü, Yoksa Cinayete mi Kurban Gitti? Bir Polis Soruşturması" adını taşıyan ve Tolstoy'u öldürmek için sebep ve çıkarı olan kişiler üzerine tarihsel bir incelemeyi içeren araştırma önerimden fazlasıyla hoşnut kalmıştım:

> Rusya'nın herhalde en tartışmalı şöhreti olan Tolstoy'un güçlü düşmanları vardı. "Beni ölümle tehdit eden bir sürü mektup geldi yine" diye yazıyordu 1897'de. Duhobor mezhebini[6] savunmaya kalkmıştı ve bu hem Ortodoks Kilisesi'nin hem de Çar Nikolay'ın büyük tepkisini çekmişti, hatta çar Tolstoy'u gizli polislere takip ettiriyordu.
>
> Her zaman olduğu gibi, Tolstoy'un düşmanları, onun sözde dostları, örneğin Yasnaya Polyana'ya akın eden hacılar kadar ürkütücü değildi: Gelenler arasında çiftlik ahalisinin topluca "Karanlık Kişiler" dediği yığın yığın filozoflar, gezginler, çılgınlar vardı. Gelip gidenler arasında Hıristiyanlık için matematiksel bir kanıt kaleme almış olan bir morfinman vardı; giyimde "sadeliği" vaaz eden ve sonunda "çıplaklığı iyice azıya aldığı için" kovmak zorunda kaldıkları İsveçli, yetmişlik bir yalınayak vardı; Tolstoy'un ayak seslerini takip ederek "Yalancı! İkiyüzlü!" diye bağıra bağıra onu kovalayan kör bir Eski Mümin vardı.

6. Duhoborlar –sözcük anlamıyla "Ruh Güreşçileri"– Rus taşrasının dinsel mezheplerinden biriydi, eşitlikçiliğe, pasifistliğe, dua toplantıları yoluyla ibadete ve bütün yazılı kutsal metinlerin reddedilip "Canlı Kitap" adını taşıyan sözlü bir bilgiye inanılmasına yer veriyordu. Rus-Türk savaşında çarpışmayı reddettikleri için mahkemeye çıkarıldıkları zaman, Tolstoy, *Diriliş* adlı romanından elde ettiği tüm geliri onların 1899 yılında Kanada'ya göç etmeleri için harcadı.

Bu arada, aile içinde de, Tolstoy'un vasiyeti tatsız bir çekişme konusuydu (...)

"Benim en eğlenceli öğrencim sensin" dedi danışmanım ona kuramımdan bahsettiğim zaman. "Tolstoy öldürülmüş ha! Ha! Ha! Ha! Adam seksen iki yaşındaydı, defalarca kalp krizi geçirmişti!"

"İşte kusursuz bir cinayet olmasının nedeni bu zaten" diye açıkladım sabırla.

Bölümdekiler ikna olmadılar. Fakat sunumum için 1000 $ burs verdiler bana.

Moskova'ya uçacağım gün havaalanına geç kaldım. *Check-in* çoktan kapanmıştı. Sonunda ben binbir güçlükle uçağa bindim, ama bavulum binemedi ve sonra Rus havayolları Aeroflot'un bilgi sisteminden tümden kayboldu. Hava yolculuğu ölüm gibi bir şey: İnsan her şeyini kaybediyor.

Yasnaya Polyana'da herhangi bir giysi mağazası olmadığından, dört günlük konferans boyunca, yola çıkarken giydiklerimi giymek zorundaydım: şıpıdık sandaletler, bir eşofman altı ve keten bir gömlek. Uçakta uyumak istiyordum, ona göre giyinmiştim. Uluslararası Tolstoy Uzmanları arasında benim bir Tolstoycu olduğumu, Tolstoy ve yandaşları gibi sandaletle gezip gece gündüz hep aynı köylü gömleğini giymeye yemin ettiğimi sananlar oldu.

Uluslararası Tolstoy Uzmanları toplam yirmi beş kişiydi. Tolstoy konuşmalarının arasında hep birlikte Tolstoy'un evinde ve Tolstoy'un bahçesinde geziyor, Tolstoy'un en sevdiği bankta oturuyor, Tolstoy'un arı kovanlarını beğeniyle süzüyor, Tolstoy'un en sevdiği kulübeye hayran kalıyor ve Tolstoy'un en sevdiği kazın sinirli torunlarından uzak durmaya çabalıyorduk: Yabani denebilecek bu hayvanlardan bir tanesi kültürel göstergebilimcilerden birini ısırmıştı.

Her sabah Aeroflot'u arayıp bavulumu soruyordum. "Ah, siz misiniz" diye iç çekiyordu görevli. "Evet, talebiniz hemen önümde. Adres: Yasnaya Polyana, Tolstoy'un evi. Bavulu bulur bulmaz size göndereceğiz. Bu arada, bizim Rusçadaki *nefis terbiyesi* deyimini biliyor musunuz?"

Konuşmaların ilk gününde, bir Maleviç uzmanı Tolstoy'un ikonoklazmı ve Maleviç'in *Kırmızı Kare*'si hakkında bir sunum yaptı. Kırmızı Kare'nin Nikolay Rostov olduğunu söyledi. Günün geri kalanında da kafasını ellerinin arasına alıp büyük bir acı çekme havasına büründü. Onun ardından devasa bir gri takım elbise giymiş devasa bir Rus metinbilimci *Savaş ve Barış*'ın ilk taslaklarıyla ilgili upuzun, yeni bir açıklama yaptı. Bakışlarını dinleyicilerin ortasında bir yere sabitleyerek, yarı savunur yarı ilan eder bir tonla, bir saat boyunca şerefe kadeh kaldırmak üzere konuşan biri gibi şakıdı.

Tam oturacak gibi olurken, tekrar ayağa fırlayıp devam etti: "Bu çok ilginç edisyonlar hakkında perşembe günü başka konuşmalar da yapılacak!.. Eğer hâlâ hayattaysak." Uluslararası Tolstoy Uzmanları arasında gelecekle ilgili bütün sözlerin bu şekilde bitirilmesi moda olmuştu: yani Tolstoy'un son dönem günlüklerindeki gibi. Tolstoy, 1881 yılındaki dinsel dirilişinin ardından, günlüğüne yazdığı yazıları bir sonraki günle ilgili bir planla bitirme alışkanlığından vazgeçmişti; artık sadece "eğer hâlâ hayattaysam" diye yazıyordu. Tolstoy'un 1881'den sonra *öldürüleceğinden kesinlikle emin olduğunu* işte o zaman anladım.

Bu tam da Tolstoy'un bütün telif haklarını "halka" vermeye karar verdiği zamandı. Bu karar onu Sonya'yla, yani evin gelir giderlerinin hesabını tutan ve uzun yıllar içinde kendisine toplam on üç çocuk vermiş olan karısıyla "ölümüne bir mücadeleye" sokmuştu. Tolstoy sonunda Sonya'ya 1881'den önceki eserlerinin teliflerini vermeyi kabul etti, ama geri ka-

lan telifleri Karanlık Kişilerden birine, aristokratken-Tolstoycu-olan ve adında Rusça "şeytan" (*çert*) sözcüğü bulunan Vladimir Çertkov'a bıraktı.

"İnsanların yaşadıklarına karşı kalpsiz bir ilgisizlik göstermesiyle" bilinen bir kuramcı olan Çertkov, Tolstoy'un bütün yaşamını ve eserini Tolstoyculuk ilkelerine uygun hale getirmeyi görev edinmişti. Tolstoy'un yanından hiç ayrılmamaya başladı ve sonunda bütün yeni yazdıklarının, hatta Tolstoy'un evlilik hayatını bütün ayrıntısıyla anlatan günlüklerin bile üzerinde editörlük hakkını elde etti. Sonya kocasını hiç affetmedi. Tolstoylar sürekli, gece geç vakitlere kadar süren kavgalar etmeye başladılar. Duvarlar bağrış çağrışlar arasında hıçkırıklarla inliyordu. Tolstoy Amerika'ya kaçacağım diye feryat ediyor; Sonya intihar edeceğim diyerek bahçede çığlık çığlığa koşturuyordu. Tolstoy'un sekreterine göre, Çertkov, "Tolstoy'un elyazmalarının hakkını elde edebilmek için karısının sinirlerini altüst etmek" planında başarılı olmuştu. Evliliğinin bu fırtınalı döneminde, Tolstoy *Kroçyer Sonat* adlı kısa romanı yazdı. Bu romanda Tolstoy'a benzeyen bir koca Sonya'ya benzeyen eşini öldürür. Tolstoy'un ölümünde bir suikast kokusu arayan birinin *Kroyçer Sonat*'ta birçok ipucu bulması şaşırtıcı olmaz.

Akademisyen yatakhanelerindeki ilk akşamımda, balkona çıkıp bir sigara yaktım. Birkaç dakika sonra, bitişik balkonun kapısı açıldı. Balkonlar birbirine çok yakındı, korkulukları birbirinden sadece birkaç santimlik kara bir boşluk ayırıyordu. Yaşlıca bir kadın dışarı çıktı ve pek kıpırdamadan, yüzünde ciddi bir ifadeyle uzaklara bakmaya başladı, Tolstoy'u düşünüyordu sanki. Sonra aniden bana doğru döndü: "Ateşinizi verebilir misiniz acaba?"

Cebimden bir kibrit kutusu çıkardım, bir kibrit yaktım ve balkonun üzerinden uzattım. Eğildi, bir Kent Light yakıp du-

manını savurdu. Biraz şampuan istemek için bu insani yakınlık anından yararlanmak istedim. (Akademisyen banyosunda hiç yoktu ve benimki de bavulumla beraber bir yerlerde geziyordu.) Şampuandan bahsettiğim zaman yaşlı kadının yüzünde güçlü birtakım duygular belirdi. Korku? Sıkıntı? Nefret? Kendi kendimi ona nefis terbiyesi için fırsat verdiğimi söyleyerek teselli ettim.

"Bir dakika" dedi komşum, sanki düşüncelerimi okumuş gibi kendini kadere teslim ederek. Sigarasını cam bir küllüğe bıraktı. Duman rüzgârsız gecede ince ince yükseklere tırmandı. İçine şampuan koyacak bir şey bulmak için odama daldım, üzerinde Yasnaya Polyana'nın tarihsel beyaz kapılarının resmi olan seramik bir fincan buldum. Resmin altında L. N. Tolstoy'dan bir alıntı vardı, Yasnaya Polyana'sız bir Rusya düşünemediğini söylüyordu.

Dar aralıktan fincanı uzattım ve komşum küçük plastik bir şişeden biraz bulanık bir su akıttı fincanın içine. Benimle şampuanının son damlalarını paylaştığını, paylaşılabilecek hale gelsinler diye de içine su kattığını anladım birden. Ona bütün içtenliğimle teşekkür ettim. O da kibar bir şekilde başını eğerek yanıt verdi. Bir süre sessizlik içinde durduk.

"Kedi ya da köpeğiniz var mı?" diye sordu sonunda.

"Hayır" dedim. "Ya sizin?"

"Moskova'da harika bir kedim var."

* * *

"Yasnaya Polyana'daki Tolstoy çiftliğinde tek bir kedi bile bulunmaz" diye başlar Amy Mandelker'in *Anna Karenina'yı Çerçevelemek* adlı ünlü incelemesi:

> Tolstoy evinin güneşli yerlerinde, onu zararlı böceklerin istilasından korumak üzere, ev hayatının kedi cinsinden o bildik

amblemleri değil, bir yerlere kıvrılmış ya da daha doğrusu dolanmış bir halde (...) yılanlar bulunur. Bu evcil yılanların ataları, Tolstoy'un kedilerden korkan karısı Sofya Andreyevna [Sonya] tarafından, evdeki kemirgenlerden kurtulmak üzere besleniyordu.

Konuşmaların ikinci gününde sadece konferans salonunun içinde tam dört kedi sayarken, bu satırlar geçiyordu aklımdan. Buna rağmen, Amy Mandelker'e karşı adil olmak gerekirse, Yasnaya Polyana'da yılan olmadığını söylemek yalan olur. Kahvaltı sırasında tarihçilerden biri Tolstoy'un Kant kitaplarının sayfa kenarlarını incelerken yaşadıklarını anlatıyordu: Arşivin tam ortasında bir yılan görmüştü.

"Peki sayfa kenarlarında ilginç bir şey var mıydı?" diye sordu biri.

"Hayır. Sayfa kenarlarına tek kelime bile yazmamış" dedi tarihçi. Bir duraksadı, sonra muzaffer bir tavırla devam etti: "Ama kitapların bazı sayfaları ayrık duruyordu!"

"Ya?"

"Evet! Bunlar kesinlikle Tolstoy'un en sevdiği sayfalar olmalı!"

Sabah oturumu Tolstoy ile Rousseau arasındaki karşılaştırmalara ayrılmıştı. Dikkatle dinlemeye çalıştım, ama aklımı yılanlardan alamıyordum. Acaba Tolstoy'u öldüren şey bir zehir miydi?

"Fransız eleştirmen Roland Barthes'a göre edebiyat eleştirisinin en verimsiz konusu yazarlar arasındaki yakınlıklardır" diye başladı ikinci konuşmacı söze. "Fakat ben bugün Tolstoy ile Rousseau arasındaki yakınlıktan bahsedeceğim."

Bir Sherlock Holmes öyküsü geldi aklıma. Öyküde Surrey'de yaşayan bir kadın mirasçı ölümcül bir histeri nöbetinin pençesine düşmüş, soluk soluğa "Kıvrak! Kıvrak benekler!" diye haykırıyordu. Dr. Watson da onun arazisinde kamp yapan ve be-

nek desenli başörtüler takan *kıvrak* Çingeneler tarafından öldürüldüğünü düşünüyordu. Fakat Watson yanılıyordu. Kadın aslında kötü kalpli üvey babasının onun odasına bir havalandırma boşluğundan soktuğu, nadir bulunan bir benekli Hint engereğinden bahsediyordu.

Mirasçının ölürken ağzından çıkardığı "kıvrak benekler" dedektif hikâyesindeki ilk "ipucu" örneklerinden birini temsil eder. Genellikle ipucu denen şey birçok anlamı olan bir gösteren olur: kıvrak Çingeneler, bir mendil, bir engerek. Ama eğer "kıvrak benekler" bir ipucuysa, diye düşündüm esnememeye çalışarak, yılan ne? Büyük bir gürültü koptu ve yay gibi doğruldum. Tolstoy uzmanları alkışlıyorlardı. İkinci konuşmacı konuşmasını bitirmiş, konferans masası üzerindeki mikrofonu yanındakine doğru itiyordu.

"Doğanın en önemli elementi, hem Tolstoy hem de Rousseau'ya göre, havaydı."

Yasnaya Polyana'nın huş ağacı patikalarında yürüyüp ipucu aradım. Yılanlar havuzda yüzüyor, dalga dalga izler bırakıyorlardı. Burada her şey bir müzeydi. *Yılanlar genetik yılan müzesi. Sinekler kuşaklardır burada vızıldıyor; onların bildiğini biliyorum, ama onlar bana söylemiyor.* Tolstoy'un mezarına doğru kıvrılan yoldan yürüdüm: bir Noel ağacını andıran, çimenli bir yığın. Üç dakika boyunca ona baktım. Hareket ediyormuş gibi geldi bana. Sonra, Tolstoy'un kovanlarının yakınında Tolstoy'un en sevdiği bank olmayan bir banka oturdum ve çöp kutusuna baktım. İçi izmarit ve salatalık kabuğu doluydu.

Tolstoy, 1909 yılında, bu korunun içindeki bir ağaç kütüğünün üzerinde, gizli bir vasiyete imza atmıştı. Bütün telif haklarını Çertkov'a ve ateşli bir Tolstoycu olan en küçük kızı Saşa'ya bırakmıştı. Sonya uzun zamandır bundan korkuyor –"Bütün haklarını Çertkov'a bırakıp torunlarını açlıktan öl-

dürmek istiyorsun!"– ve bu korkusunu sıkı bir casusluk ağı ve ev içindeki hafiyelik çalışmalarıyla ifade ediyordu. Bir keresinde bütün bir öğleden sonra boyunca bir hendeğe saklanmış, dürbünle çiftliğin kapısını gözetlemişti.

Eylül 1910'da, bir öğleden sonra, Sonya, Tolstoy'un çalışma odasına küçük bir tabancayla girip Çertkov'un resmine ateş etti, sonra da resmi paramparça ederek tuvalete attı. Tolstoy odaya girince bir kez daha, bu kez onu korkutmak için ateş etti. Başka bir gün, "Çertkov'u geberteceğim! Onu zehirleteceğim! Ya o ölecek ya ben!" diye bağırıyordu.

3 Ekim günü, öğleden sonra Tolstoy nöbet geçirdi. Çenesi kasılıp duruyordu ve o sırada yazdığı, sosyalizm konulu bir makaledeki sözcüklerle karışık iniltili sesler çıkartıyordu: "İnanç... akıl... din... devlet." Sonra öyle şiddetli çırpınmaya başladı ki üç yetişkin adam onu zar zor tutabildi. Beş kez çırpındıktan sonra uyuyakaldı. Ertesi sabah uyandığında kendine gelmiş görünüyordu.

Birkaç gün sonra Tolstoy, Çertkov'dan bir mektup aldı ve onu Sonya'ya göstermeyi reddetti. Sonya öfkeye kapıldı ve gizli vasiyetle ilgili suçlamalarını tekrarladı. "Bu davranışları hem bana karşı sevgisini göstermesine engel oluyor," diye yazdı Tolstoy Sonya hakkında, "hem de beni öldürmek istediği apaçık görülüyor." Tolstoy çalışma odasına kaçtı ve *Karamazov Kardeşler*'i okuyarak kafasını dağıtmaya çalıştı: "Bu iki aileden hangisi daha korkunç, Karamazovlar mı Tolstoylar mı?" diye soruyordu. Tolstoy'a göre, *Karamazov Kardeşler* "sanatsal olmaktan uzaktı, yüzeyseldi, yapmacıktı, büyük sorunlarla ilgilenmiyordu".

28 Ekim günü sabah saat üçte, Tolstoy, çalışma masasının çekmecelerini karıştıran Sonya'nın çıkardığı gürültüyle uyandı. Kalbi deli gibi çarpmaya başladı. Bu bardağı taşıran son damlaydı. Büyük yazar bir fener kapıp Yasnaya

Polyana'yı kesin olarak terk ettiği sırada güneş daha doğmamıştı. Yanında doktoru olan Makovitski adlı bir Tolstoycu vardı. Yirmi altı saatlik, zorlu bir yolculuğun ardından, birlikte Şamardino'ya vardılar, orada Tolstoy'un kız kardeşi Marya rahibelik yapıyordu. Tolstoy bir kulübe kiralayarak hayatının geri kalanını orada geçirmeye karar verdi. Ama ertesi gün Saşa geldi ve Dr. Makovitski'yle birlikte ateşli yazarı Kafkaslar'a kaçması gerektiğine ikna ettiler. Bu küçük topluluk 31 Ekim'de, takip edilmemek için istasyondan istasyona bilet alarak, ikinci sınıf bir tren vagonunda yola koyuldu.

Tolstoy'un ateşi yükseldi. Üşüme nöbetleri geçiriyordu. Astapovo'ya vardıkları sırada yola devam edemeyecek kadar hastaydı. İstasyon şefinin evinde onun için bir hasta odası hazırlandı. Tolstoy burada ateş, hezeyan, çırpınmalar, bilinç kaybı, şiddetli baş ağrıları, kulak çınlaması, sanrılar, nefes darlığı, hıçkırıklar, düzensiz ve hızlı bir nabız, yakıcı susuzluk, dil şişmesi, kendini kaybetme ve bellek kaybı yaşadı.

Son günlerinde Tolstoy sık sık yeni bir şey yazdığını ve dikte ettirmek istediğini söylüyordu. Sonra ağzından tek kelime çıkmıyordu, ya da karman çorman bir şeyler söylüyordu. "Dediklerimi okusana bana" diyordu Saşa'ya. "Ne yazdım?" Bir keresinde o kadar öfkelendi ki onunla bağıra bağıra itişip kakışmaya başladı: "Bıraksana beni, ne cüretle tutuyorsun beni! Bırak beni!"

Dr. Makovitski'nin teşhisi zatürre oldu.

Sonya, Astapovo'ya 2 Kasım'da geldi. İstasyon şefinin evine girmesine izin verilmeyince, o da orada duran bir vagona yerleşti. Tolstoy iyileşip yurtdışına kaçmaya çalışırsa, onu beş bin ruble verip özel bir dedektife takip ettirecekti.

Tolstoy'un durumu kötüleşti. Nefes alırken çok güçlük çekiyor, korkunç hırıltılı sesler çıkarıyordu. Cep saatinin nasıl kullanıldığını unuttu. 6 Kasım günü yaşadığı son kendine gelme anlarından birinde, kızlarına şöyle dedi: "Bu dün-

yada Lev Tolstoy'dan başka bir sürü insanın da var olduğunu unutmamanızı tavsiye ederim." 7 Kasım günü nefes darlığından öldü.

Tolstoy konferansının üçüncü gününde, Yale'den gelen bir profesör tenis üzerine bir çalışmasını okudu. *Anna Karenina*'da, diye başladı, Tolstoy çim tenisinden çok olumsuz bir tavırla bahsediyor. Anna ve Vronski derin bir ruhsal ve ahlaki uçurumun kıyısında dururken, o küçücük topun peşinde boş yere ter dökerler. Bu sahneyi yazarken Tolstoy daha hiç tenis oynamış değildi, sadece bir İngiliz eğlencesi olarak biliyordu onu. Fakat altmış sekiz yaşında Tolstoy'a bir tenis raketi verip oyunun kurallarını öğrettiler. Anında tenis tutkunu olup çıktı.

"Başka hiçbir yazar bu kadar çelişkilerle dolu değildir" diye açıkladı bıyığı ve sürekli hareket halindeki kaşlarıyla bir on dokuzuncu yüzyıl zamparası gibi görünen profesör. Bütün o yaz boyunca Tolstoy her gün üç saat tenis oynamıştı. Tolstoy'un doymak bilmek tenis açlığını dindirebilecek bir rakip bulunamamıştı; misafirleri, çocukları, herkes sırayla oynuyordu onunla.

Uluslararası Tolstoy Uzmanları Tolstoy'un atletikliği karşısında hayran kaldılar. Aslında seksen beş-doksan-yüz yaşına dek yaşaması gerekirdi!

Ayrıca Tolstoy bisiklete binmeyi de altmışlı yaşlarında öğrenmişti. İlk dersini onun ve Sonya'nın en sevgili küçük oğlu öldükten tam bir ay sonra almıştı. Hem bisiklet hem de başlangıç dersi Moskova Bisikletseverler Derneği'nin bir hediyesiydi ona. Yas tutan Sonya'nın, bir sabah kocasını bahçenin patikalarında pedal çevirirken görünce neler hissettiğini tahmin etmek zor. "Tolstoy bisiklete binmeyi öğrendi" diye not etmiş Çertkov o günlerde. "Acaba bu onun Hıristiyan ideallerine aykırı bir şey mi?"

Konuşmaların sonuncu gününde, Tolstoycu kılığım ve sandaletlerimle o uzun masadaki yerimi aldım ve *Anna Karenina*'daki çifte olay örgüsü üzerine olan sunumumu okudum. Çalışmanın sonunda kısa bir şekilde Tolstoy'un romanını *Alice Harikalar Diyarında*'yla karşılaştırıyordum, fakat bu tartışmalara yol açtı, çünkü Tolstoy'un *Anna Karenina*'yı yazdığı sırada *Alice*'i okumuş olduğunu kanıtlayamıyordum.

"Sonuçta, *Alice Harikalar Diyarında* 1865 yılında yayımlandı" dedim Tolstoy'un atlarının iki torunu arasında, pencerenin hemen kıyısında yaşanan aşk ilişkisini görmezden gelmeye çalışarak. "Tolstoy'un son çıkan İngilizce kitapları postayla getirttiği de biliniyor."

"Tolstoy'un özel kütüphanesinde bir *Alice Harikalar Diyarında* vardı" dedi arşivcilerden biri.

"Ama o 1893 baskısı" diye karşı çıktı konferans organizatörü. "Kızı Saşa için imzalanmış ve Saşa da 1884 yılında doğdu."

"Demek ki Tolstoy 1873 yılında Alice'i *okumamıştı*!" diye seslendi yaşlı bir adam salonun arkalarından.

"Belki, ama kim bilebilir?" dedi arşivci. "Daha önce okumuş, sonra da Saşa için yeni bir tane almış olabilir."

"Tabii, tabii, benim ağzımda da mantar bitiyor olabilir, ama o zaman ona ağız değil, bahçe derdiniz!" diye püskürdü yaşlı adam.

Rousseau uzmanlarından biri el kaldırdı. "Eğer Alice'i Anna temsil ediyorsa, Levin de Beyaz Tavşan'ı temsil ediyorsa," dedi, "Vronski kim?"

Alice Harikalar Diyarında'nın karakterleriyle *Anna Karenina*'dakiler arasında bire bir örtüşme olduğunu söylemediğimi anlatmaya çalıştım. Rousseau uzmanı boş boş baktı bana. "Zaten" dedim, "Beyaz Tavşan'la karşılaştırdığım kişi Levin değil, Oblonski."

Yüzünü buruşturdu. "Yani Vronski de Beyaz Tavşan mı?"

"Vronski olsa olsa Deli Şapkacı olur!" diye bağırdı biri.

Konferans organizatörü ayağa kalktı. "Sanırım bu ilginç tartışmaya çay içerek devam edebiliriz."

Çay masasının başındaki itişip kakışma sırasında yanıma arşivci gelip eliyle omzumu sıvazladı. "Ben Tolstoy'un *Alice Harikalar Diyarında*'yı 1873'ten önce okuduğuna eminim" dedi. "Bu arada, bugün polis aradı bizi. Bir bavul gelmiş, bizim için saklıyorlarmış."

Yasnaya Polyana'nın eski beyaz kapıkulelerinden birinin içine, güvenlik bölümüne götürdü beni. Kapıkule tam da şampuan paylaşmak için kullandığım fincanın üzerindeki kulelerden birine benziyordu. Fincan bir ipucuydu. Keebler Elf fabrikası nasıl bir ağaç oyuğunun içine saklıysa, bütün güvenlik birimi de bir kale direğinin arkasına saklıydı. Görevlilerin çelik masalarından birinin yanında, Tolstoy'un çerçeveli bir portresinin altında, bavulum duruyordu. İki gün önce gelmişti, ama görevliler kime ait olduğunu bilememişti. Bir form doldurdum, sonra da bavulu, yosun ve ağaç köklerinin üzerinde, konferans salonuna kadar sürükledim. Bu sırada yerleri inceleme fırsatı bulmuştum. Avrasya kökenli banotu adıyla bilinen, *Hyoscyamus niger* diye bir bitkiyi arıyordum.

Banotu, atropin denen ve Tolstoy'un semptomlarının neredeyse tamamına, ateş, yoğun susuzluk, hezeyan, sanrı, kendini kaybetme, hızlı nabız, çırpınmalar, nefes darlığı, saldırganlık, tutarsızlık, konuşma güçlüğü, bellek kaybı, görme bulanıklıkları, soluma güçlüğü, kalp ve akciğer durması gibi semptomlara yol açan bir zehir içerir. Atrofinin özellikle ilginç bir yanı gözbebeklerini genişletip ışığa karşı hassaslık yaratmasıdır. Tolstoy'un gözbebekleri hakkında bir bilgi yoktu elimde, ama Çertkov'un günlüğünde düşündürücü bir gözlem yer alıyor: "Tolstoy –doktorlarını hayrete düşürerek– son anına kadar bilinç belirtisi sergiledi (...) gözlerine tutulan ışıktan kaçırıyordu başını."

Tolstoy'un (bol miktarda içtiği) çayına banotunu hemen

herkes koymuş olabilir. Sözgelimi Çertkov, Dr. Makovitski'yle birlikte. Ateşli birer Tolstoycu olan onların yeterli sebebi vardı: Ya Tolstoy pişman olup tekrar vasiyetini değiştirmeye kalksaydı? Ya bunama sırasındaki bir güçsüzlük anında Tolstoyculuğun ilkelerini çiğneseydi?

Sonya da, cinayet sebebine de, zehirlere karşı belirgin bir ilgiye de sahipti. "Haşhaş zehirlenmesinin ne gibi etkileri olabilir diye Florinski'nin tıp kitabına baktım" diye yazıyordu 1910 yılında günlüğüne. "Önce heyecan, sonra uyuşukluk. *Panzehir yok.*" Ayrıca Tolstoy'un oğulları da olabilirdi: Kızlar Tolstoy'a destek vermeye eğilim gösterirken, genellikle parasızlık çeken oğlanlar annelerine destek veriyordu. 1910 yılında Sonya, Tolstoy gizli bir vasiyet *yazmış* olsa bile, oğullarıyla birlikte onu yırtıp atacaklarını söyleyerek övünüyordu: "Onun hayatının sonlarına doğru bunamaya başladığını ve peş peşe kalp krizi geçirdiğini kanıtlayacağız (...) O vasiyeti bir akıl yetersizliği anında yazmaya zorlandığını kanıtlayacağız."

Belki de Sonya bir kalp krizi gibi görünsün diye atropin kullanmıştı. Kocasını öldürmek istemiyordu belki de – sadece vasiyeti geçersizleştirecek zemin hazırlamak istiyordu. Ama atropin kaynaklı hezeyanları sırasında Tolstoy o ürkütücü ve ölümcül kaçış yolculuğuna çıkmıştı.

Tolstoy öldükten sonra, çarın bağladığı bir maaşla geçinen Sonya, telif hakları için Saşa ve Çertkov'la mücadele etmeye çalıştı. Tarih ona önce Büyük Savaş, sonra da 1917 devrimiyle karşı koydu. Sonya ve Saşa 1918-19 yıllarında yaşanan açlık sırasında barıştı. Saşa o dönemde annesi hakkında şunları hatırlıyordu: "Para gibi, lüks gibi daha önce çok sevdiği şeylere karşı tuhaf bir kayıtsızlık içindeydi." Ölüm yatağında Sonya tuhaf bir itirafta bulundu: "Sana söylemek istiyorum," dedi güçlükle nefes alır ve konuşması öksürük nöbetleriyle kesilirken, "babanın ölümünün sebebinin ben olduğumu biliyorum."

Konferanstaki sunumlar arasında en gizemli olanı Tolstoy'un *Canlı Ceset* adlı pek bilinmeyen bir oyunuyla ilgili olanıydı. Bu sunumu iri, ıslak gri gözleri olan, Kanada'ya Kuzey Avrupa'nın bir yerinden göç etmiş olup hem sıcakkanlılığı hem de çantasında taşıdığı *single-malt* skoç şişesi sayesinde sevilen yetmişlik ihtiyar yapmıştı. Herkes Vanya diyordu ona, ama sanırım gerçek ismi bu değildi.

Canlı Ceset'in kahramanı Fyodor adında bir adamdır. Fyodor evlidir, ama Çingene kadınlarla düşüp kalkar. Çingene bir şarkıcıya delicesine âşıktır. Bu arada, karısı Liza da onun, adı tuhaf bir şekilde Karenin olan en yakın dostuna delicesine âşıktır. (Karenin'in annesinin adı da gerçekten Anna Karenina'dır.) Karenin Liza'nın aşkına yanıt verir, ama yine de Fyodor Liza'dan boşanmayı kabul etmediği sürece bu aşkı yaşayamazlar. Fakat Fyodor boşanma davası açarsa Çingene şarkıcının onurunu lekeleyecektir. Umutsuzluğa kapılan Fyodor kendini öldürmeye karar verir, hatta bir intihar mektubu yazar, ama Çingene kız onu farklı bir yola sürükler: Giysilerini çıkarıp bir nehir kıyısına, cebindeki mektupla birlikte bırakır. Hemen evlenen Liza ve Karenin dahil herkes onun boğulduğuna inanır. Ama tam Fyodor için de yeni bir yaşam başlayacakken – hiçbir şey olmaz. Fyodor nedense adını değiştirmez. Çingene kızla evlenmezler. Tartışıp ayrılırlar. Fyodor bütün vaktini meyhanede geçirir. "Ben bir cesedim!" diye bağırır, kadehini masaya vura vura. Sonunda da gerçek kimliği ortaya çıkar ve Liza zina suçuyla tutuklanır. Umutsuzluğa kapılan Fyodor kendini vurur. Canlı ceset sıradan bir ceset oluverir.

Canlı Ceset, intihar etmiş gibi yaptığı için Sibirya'ya gönderilen, Gimer adlı bir alkoliğin gerçek yaşamöyküsüne dayanıyordu. Moskova Sanat Tiyatrosu bu oyunu sahnelemeyi çok istemişti, ama Tolstoy kararsızdı. "On yedi perdesi var" diyordu. "Dönen bir sahne lazım buna." Tolstoy'un ger-

çek reddetme sebebi ancak çok sonraları anlaşıldı. Anlaşılan Gimer bir şekilde kendisi hakkında bir oyun yazıldığını öğrenmiş ve Sibirya'dan döner dönmez Yasnaya Polyana'nın yolunu tutmuştu. Tolstoy mutsuz adamı yanına almış, onu içmekten vazgeçirmiş, hatta ona hüküm giydiren mahkemede bir iş bulmuştu. Gimer'in gerçek yaşamdaki "diriliş"i yüzünden *Canlı Ceset*'i sahnelemekten vazgeçmişti.

Tuhaf hikâyenin daha da tuhaf bir sonu var. Tolstoy 1908 yılında ateşler içinde yanarken, ziyaretçilerinden biri ona bu Gimer'in öldüğünü haber vermiş. "Ceset şimdi cidden öldü" diye yumurtlamış ziyaretçi – ama Tolstoy destek olduğu adamı çoktan unuttuğu gibi, böyle bir oyun yazdığını da unutmuş. Oyunun konusu ona anlatıldığı zaman bile, Tolstoy böyle bir şey yazdığını hiç hatırlamamış: "İyi ki aklımdan uçup gitmiş de yerini başka bir şeylere bırakmış." Vanya'nın konuşmasının temel sorusu da şuydu: "Canlı ceset kim?"

Tartışma iyice dolambaçlı bir hal alıp güneşte ışıldayarak kıvrılıp bükülmeye başladı. Bir an için Tolstoy'un Fyodor'u aslında Fyodor Dostoyevski'nin ta kendisiymiş gibi göründü, sonuçta idam cezasından son anda kurtulmuş ve Ölüler Evi'nde yatıp çıkmıştı. Sonra Fyodor'un aslında Fyodorov, yani bütün insanlığın ortak görevinin doğanın ve bilimin güçlerini bütün ölüleri topluca diriltmek için kullanmak olduğuna inanan o mistik Rus filozof olduğu düşünüldü. Fakat daha sonra, canlı cesedin aslında Anna Karenina olduğu, *Anna Karenina*'daki bir zina sırasında öldüğü ve *Canlı Ceset*'te kayınvalide olarak dirildiği anlaşıldı. Tabii bir de Hazreti İsa vardı, onun da mezarı üç gün üç gece sonra boş bulunmuştu: Tolstoy'un Tanrısı bir canlı ceset değilse neydi? Ama zaten Tolstoy'un kendisi tam bir canlı ceset değil miydi?

O geceki kutlama on on bire kadar sürdü. Eğlenceyi düzenleyenler Lev Tolstoy Akordeon Akademisi'nden öğrencilerdi:

yaşları altı ila on beş arasında değişen, akordeonları cana yakın, nostaljik ihtiyarlar gibi çalmayı daha şimdiden öğrenmiş olan erkek çocuklar.[7] Çocukların en ufak tefek olanı bile, küçücük akordeonu çalarken dinleyicilere bilgiç bir şekilde gülümsüyor, baş selamı veriyor ve hatta göz kırpıyordu.

Ben önce yatakhaneye uğramış, orada bir duş alıp keten bir elbise giymiştim. Uluslararası Tolstoy Uzmanlarının birçoğu kılık değiştirdiğim için beni tebrik etti. Bazıları gerçekten başka bir elbisem olmadığına inanmıştı. Paris'ten gelen bir Beyaz Rus elimi sıktı. "Bu akşam üzerini üç kez değiştir" dedi. "Kayıp zamanı telafi etmek için."

Akşam yemeğinde birçok kez şerefe kadeh kaldırıldı. Spor ceket giymiş tanımadığım bir adam fazlasıyla uzun, amaçsız bir şerefe konuşması yaptı; daha sonra onun Tolstoy'un büyük-büyük-torunu olduğunu öğrendim.

Ertesi sabah Uluslararası Tolstoy Konferansı'nın son etkinliği olan, Anton Çehov'un eski çiftliğine yapılacak bir gezi için erkenden kalkmamız gerekiyordu. Melihovo, Yasnaya Polyana'dan Moskova yönüne doğru üç saatlik mesafedeydi. Bu yüzden, Çehov'un çiftliğini ziyaret etmenin bir bakıma lojistik anlamı da vardı. Yine de beş günü dolu dolu Rus romanının ustası Tolstoy'la geçirdikten sonra, Rus kısa öyküsünün ustası olan ve her şeyiyle bambaşka bir yazar olan Çehov'a, sırf civarda olduğumuz için geçerken uğramış gibi, kısa bir ziyaret yapmak biraz tuhaf geliyordu bana.

Bu yüzden, kutlamanın ardından, katılımcılar odalarına çekilip bavullarını toplamaya başlayınca –benimki tabii zaten hiç dağılmamıştı– balkona çıkıp Çehov'u düşünmeye başladım. Havada bitki ve puro kokusu vardı, insanın aklına bir delikanlının, bir bahar gecesi geç vakitlerde, ünlü bir bah-

7. Bir akordeon konseri gerçekten yapıldı, ama bir Lev Tolstoy Akordeon Akademisi'nin varlığını doğrulayamadım.

çe uzmanı olan eski öğretmeninin kır evine gitmesiyle başlayan o muhteşem öykü geliyordu. Havada dondurucu bir kırağı vardır, bahçe uzmanı ve kızı meyve bahçelerinin donmasından korkmaktadır. Kızı bütün gece uyumayıp bahçede yakılan ateşi gözlemeye karar vermiştir. Delikanlıyla genç kız bütün geceyi uyumadan, öksürüp ağlayarak ağaç sıraları arasında, gübre ve nemli samandan ateşleri körükleyen işçileri seyredip gezinerek geçirirler. Öykünün sonunu hatırlamaya çalıştım. Pek iyi bir sonu yoktu.

Savaş ve Barış yayımlandığı sırada Çehov dokuz yaşındaydı. Tolstoy'a sonsuz hayranlık duyuyordu ve onunla tanışmak istiyordu; diğer yandan, bu tanışma olasılığı onu çok ürkütüyordu, bir keresinde Tolstoy'un da içerde olduğunu öğrenince Moskova'daki bir hamamdan fırlayıp kaçmıştı. Çehov Tolstoy'la hamamda karşılaşmak istemiyordu, ama anlaşılan bu onun kaderinde vardı. Yasnaya Polyana'ya gitme cesaretini zar zor topladı, gitti, fakat oraya tam da Tolstoy'un günlük temizlik için dereye gittiği sırada vardı. Tolstoy eşlik etmesi için Çehov'a ısrar etti; Çehov daha sonraları Tolstoy'la birlikte çenelerine kadar suyun içine girdikleri sırada, Tolstoy'un sakalının ikisinin arasında görkemli bir şekilde yüzdüğünü hatırlayacaktı.

Doktorlara ömür boyu süren bir düşmanlık duysa da, Tolstoy Çehov'u görür görmez sevmişti. "Çok yetenekli ve kesinlikle çok iyi bir kalbi var" diyordu. "Fakat yaşama karşı çok kesin bir tavrı yok gibi." Dünya edebiyatının en büyük delisinin yüzen sakalıyla burun buruna gelmesini sağlayan bu tuhaf olaya bakılırsa, Çehov'un gerçekten de yaşama karşı zayıf bir tavrı olmalı. Günümüzde, yıkandıkları dere kısmen dolmuş ve bitkilerle kaplanmış. Uluslararası Tolstoy Uzmanlarından biri onun içine girmekte ısrar edince, içinden yemyeşil bir halde çıktı.

Bir serf torunu olan Çehov Tolstoyculuğun amacını bir tür-

lü anlayamamıştı. Eğitimli insanlar neden kendilerini köylülerin düzeyine düşürsün ki? Köylülerin eğitimli insanların düzeyine çıkartılması daha doğru! Yine de Çehov hayatının sonuna dek Tolstoy'a hayran kaldı. "Neredeyse kusursuz bir insan" dedi bir keresinde. Başka bir sefer de şöyle dedi: "Tolstoy'un ölmesinden korkuyorum. Yaşamımda büyük bir boşluk bırakacak bu ölüm." Tolstoy Çehov'dan altı yıl sonra öldü.

Tıp okumaya başladığından beri, Çehov kanlı öksürük nöbetleri yaşıyordu. Bunları bronşit ya da nezle diyerek görmezden geliyordu, ama herkes asıl sebebi biliyordu. 1897 yılında, bir gece, editörüyle birlikte Moskova'nın en iyi restoranında yemek yiyen Çehov, ağır bir ciğer kanaması yaşadı. Beyaz masa örtüsünün üzerine ağzından kan boşandı. Hemen özel bir kliniğe götürüldü ve orada iki ciğerine de ağır verem teşhisi kondu. Bu nöbeti atlattı, ama günlerce çok zayıf ve konuşamaz bir halde yattı. Sonra Tolstoy, üzerinde ayı kürkünden kocaman bir paltoyla çıkıp geldi. Kimsenin ona hastanın yanında çok kalmamasını söyleyecek cesareti yoktu, o yüzden Çehov'un yanında oturup uzun uzun "ruhun ölümsüzlüğünü" anlattı. Çehov sessizce dinledi. Ruhun ölümsüzlüğüne inanmasa da, Lev Nikolayeviç'in ilgisinden etkilenmişti.

Tolstoy ile Çehov'un son görüşmeleri Yalta'da, Çehov'un ölmek üzere gittiği yerde oldu. Yalta'dayken Tolstoy bir gün elini Çehov'un omzuna attı. "Dostum, yalvarıyorum sana," dedi, "oyun yazmayı kes artık!" Başka bir sefer de, iki yazar durmuş denizi seyrederlerken Tolstoy, "Gençken çok çapkın mıydın?" diye sordu. Çehov'un utançtan dili tutuldu. Ufka doğru bakan Tolstoy, "Ben tam bir doyumsuzdum!" diye bildirdi.

Çehov nasıl oldu da tedaviden kaçındı? Nasıl oldu da kendi semptomlarını tanımadı – üstelik 1889'da veremden ölen kardeşi Nikolay'a da haftalarca kendisi bakmışken? Rusça seyrettiğim ilk oyun olan *Vanya Dayı*'nın, birkaç yıl önce

Moskova'da yapılmış bir prodüksiyonunu hatırlattılar bana. Dr. Astrov'u oynayan doktor bir televizyon yıldızıydı, Sovyet televizyonundaki *Sherlock Holmes* dizisinde Dr. Watson'ı oynayarak ünlenmişti. Dr. Astrov'un pipo içmesini, haritalara bakmasını, ağaç kesimine karşı çıkmasını seyrederken –Dr. Astrov'un en önemli şeyi, yani Sonya'nın ona âşık olduğunu fark edememesini seyrederken– Dr. Watson'la olan benzerliği karşısında şaşkına dönmüştüm. Doktor, diye düşündüm, görüyorsun ama gözlemiyorsun! Bilimsel aydınlanmaya ulaşmışsın ama, göstergeleri hep yanlış okuyorsun.

Ertesi sabah saat altıda, yirmi beş Uluslararası Tolstoy Uzmanı Moskova'ya giden kiralık bir otobüse bindi. Kimse Melihovo'nun Yasnaya Polyana'dan ne kadar uzak olduğunu, oraya gitmenin ne kadar süreceğini ya da yolda konaklama olup olmayacağını bilmiyor gibiydi. Leena adlı, Tolstoy ve Schopenhauer hakkında bir tez yazan, coşkulu, kumral bir genç kadın tuvalet molaları konusuyla özellikle ilgilendi. "Bu otobüs sarsılır" dedi. "Bu sarsak otobüste tuvalet falan yok."

Leena ile ben bir güvenlik anlaşması yaptık: Birimizin tuvalete gitmesi gerekirse, birlikte otobüsün ön tarafına gidip şoförden durmasını isteyecektik.

Otobüs Moskova'ya giden otoyolda hızla ilerliyordu. Penceremin kıyısından akıp geçen huş ağacı ormanlarının arasında, Tolstoy'u Şamardino'dan Astapovo'ya götüren o kuzey-güney demiryolu hattını görür gibi oldum.

Tula'dan bir saat kadar kuzeyde, Leena yanımdaki koltuğa geldi. "Vakit geldi" dedi. "Sözünü unutma."

"Unutmadım" dedim kalkmaya davranarak, ama Leena yerinden kıpırdamadı. "Az önce aybaşı oldum" dedi dosdoğru karşıya bakarak. "On gün erken oldu. Doğru vakitte değil." Yüzüme sıcak bir ifade vermeye çalıştım. "Yanlış vakitte oldu" dedi sertçe, sonra da ayağa kalktı.

Otobüsün önüne doğru yürüdük. Şoför talebimizi duymazdan geldi, ama onun ışıl ışıl, tıraşlı kafası nedense bizi duyduğunu belli ediyordu. Birkaç dakika sonra otobüs yoldan çıktı ve bir benzin istasyonunda durdu.

Kadınlar tuvaleti benzin pompalarının yirmi metre kadar ötesinde, ormanın kıyısındaki bir kulübedeydi. Kapının üzeri tahtalarla kapatılmış gibiydi, ama tahtalar eskimişti ve çivilerinden sallanıyorlardı. İriyarı metinbilimci ilk giren oldu. Uzun ve boğuk bir ses çıkararak hemen gerisingeri geldi.

"Ormana gidelim kızlar" dedi metinbilimci. Benzin istasyonunun arkasındaki dağınık ağaçların arasına dağıldık. Ormanın her tarafı çöplerle doluydu. Ne arıyorum burada, diye düşündüm yerde duran bir votka şişesine bakarken. Çehov sebep oldu, dedim kendi kendime.

Otobüse döndüğümde, şoför bir çakıyla tırnaklarını temizliyordu. Leena bir iki dakika sonra geldi. Tanrı'nın yaratıklarından biri tarafından ısırıldığını söyledi.

"Bol bol yaratmış" dedim Tanrı ve yaratıkları konusunda.

Koltuklarımıza oturup ne kadar bekledik, hatırlamıyorum, ama birdenbire otobüsün yola çıkmaması garip gelmeye başladı. Dışarıda bir kargaşa yaşandığını fark ettim. Penceremin hemen dışında, konferans organizatörü –Tolstoy'un köylü hayatı tasviriyle ilgili beğeniyle karşılanmış bir kitabın yazarı olan, hareketli bir Kanadalı– bavul bölümünü açıyordu. Kadın yuvarlak, gözlüklü yüzünde kararlı bir ifadeyle bir bavulu çıkardı, alıp götürdü.

Çevreme bakınca aniden Uluslararası Tolstoy Uzmanlarından birkaç tanesinin yokluğunu fark ettim: bir askeri tarihçi ve karısı, Yale'den gelen tenis uzmanıyla *Canlı Ceset* uzmanı. Leena'yla birlikte neler olup bittiğini anlamak için otobüsten indik.

"Ona onları atmasını söylemiştim" diyordu organizatör. "İlla da yanımda götüreceğim diyor. En azından omuz çan-

talarını bulacağım." İçinde ağır bir şey olduğu belli olan koca bir poşetle birlikte benzin istasyonuna doğru gitti.

"Bavulu açtığı zaman çok korkunç olacak" dedi askeri tarihçinin karısı.

Vanya'nın başına bir kaza geldiği, ama pantolonunu atmayı reddettiği anlaşıldı. Onları poşete koyup bavula yerleştirmek istiyordu. Askeri tarihçiyle tenis uzmanı erkekler tuvaletinde onunla anlaşmaya çalışıyorlardı. Leena bembeyaz oldu. "Bedenin tiranlığı işte bu" dedi.

Organizatör omuz çantasıyla birlikte geri geldi.

"Melihovo'ya gitmemeliyiz" dedi Leena ona. "Şimdi doğru vakit değil."

Organizatör dosdoğru Leena'nın gözlerinin içine baktı. "Gitmeyi planladık, o yüzden gideceğiz."

Tekrar otobüse bindiğimizde, şoför geç kalacağını anlatıyordu. Bizi Moskova'ya bırakmak yerine, şehrin dışındaki banliyölerin en uzak metro duraklarından birine bırakacaktı.

"Bu herif bir haydut!" diye bağırdı biri şoför için. Bunu onaylayan sesler duyuldu. Kalan yolcular da tek tek döndü otobüse. En son Vanya geldi, otobüsün girişinde durup solgun gözlerini sağlı sollu Uluslararası Tolstoy Uzmanları arasında gezdirdi. "Baylar, bayanlar," diye seslendi merdiven korkuluğuna bir yüzme havuzundan çıkar gibi tutunarak, "Baylar, bayanlar, bu gecikme için özür dilerim. Görüyorsunuz, yaşlı bir adamım ben. Çok yaşlı."

Otobüs yeniden yola koyulunca, üzerime bir uyku bastırdı. Önceki gece bir Çehov biyografisi okumak için geç saatte yatmıştım. Burada ne kadar Çehov'u düşünmeye çalışırsam çalışayım, dönüp dolaşıp Tolstoy'a geleceğimi anlamıştım. Bundan kurtulmanın yolu yoktu, hatta bu onlar bile doğmadan önce kadere yazılmıştı sanki. 1841 yılında, Çehov'un serf dedesi ailesinin özgürlüğünü, efendisi olan Çertkov adlı bir soylu-

dan almıştı – ve bu Çertkov, Vladimir Çertkov'un, o Karanlık Kişi'nin, Tolstoy'un gizli vasiyetinden yararlanacak olan kişinin gelecekteki babasından başka biri değildi! (Çehov'un dedesi Çertkov'un babasına can başına 220 ruble ödedi; Çertkov'un babası da, herhalde kötü biri değildi ki Çehov'un teyzelerinden birini bedavaya verdi.) Yani Çehov'un ruhun ölümsüzlüğüne inanmamasına şaşmamak gerek. Para el değiştirdiği sırada, dedesi Gogolesk bir "ölü can" olmuştu: serf olarak hayatta olmadığı halde kendisi için para ödenen bir serf.

Ayrıca Tolstoy'un, Moskova'daki ilk sahnelenişinde *Vanya Dayı*'yı seyrettiğini öğrendim, Astrov rolünü Stanislavski bizzat oynuyordu. Tolstoy'da bu oyundan kalan tek olumlu izlenim son perdedeki bir çekirge cıvıltısı sesiydi. Ünlü bir aktör bu rol için tam bir ay, Sandunov hamamlarındaki bir çekirgeden ders almıştı. Yine de, onun başarılı cıvıltısı bile *Vanya Dayı*'nın Tolstoy'da bıraktığı toplam izlenimi düzeltmeye yetmemişti. Oyun hakkındaki fikrini sordukları zaman, "Bu oyunda drama nerede?" diye bağırmıştı bir kere Tolstoy. Hatta aktörlere hakaret etmiş, onlara Astrov ile Vanya'nın köylü kızlarla evlenip profesörün karısını rahat bırakması gerektiğini söylemişti.

Tolstoy'un günlüğünde 14 Ocak 1900 tarihinde şunlar yazılı: "*Vanya Dayı*'yı görmeye gittim ve çok öfkelendim. Kendi oyunumu, *Ceset*'i yazmaya karar verdim." Tolstoy *Canlı Ceset* üzerinde çalışmaya o ay başladı.

Tolstoy'la tenis oynadığımı gördüm düşümde. Alice'in Harikalar Diyarı'nda bir flamingoyu sopa gibi kullanıp kroket oynaması gibi, ben de tenis oynarken raket olarak bir kaz kullanıyordum. Lev Nikolayeviç'in normal bir raketi vardı; sadece benim elimde kaz vardı. Bir tüy yumağını havalandırıp yere doğru savurarak servis attım. Tolstoy'un güçlü sol vuruşu topu tenis kortunun en uç kısmına kadar, bütün bil-

gilerin ve insani kavrayışın sonsuz boyutunun ötesine fırlattı. Maç sayısı.

Elimdeki kazı Çehov'a uzattım, Tolstoy'un rakipleri arasında sıra ona gelmişti. Kortun kenarına oturup Tolstoy-Çehov oyununu izlerken, birdenbire, içime bir ürperti yayıldığı anda, canlı cesedin kim olduğunu anladım. *O ceset Çehov'du.* Tolstoy Çehov hakkında bir oyun yazmıştı, ondan daha uzun yaşamak istemişti hep.

Çakıl taşlarından gelen ayak sesleriyle uyandım. Melihovo'ya varmıştık ve ya tam ya da özet tur seçeneğine sahiptik. "Tam tur istiyoruz" dedi video kamerasını çıkaran organizatör asık bir suratla. Tur rehberimiz olan, saçları tuhaf bir mandalina rengine boyanmış emekli kadın bizi yirmi dakikada ancak bilet gişesinden ön kapıya kadar götürebildi. "Saygıdeğer misafirler!" diye bağırdı. "Şu anda Anton Pavloviç Çehov'un komşusuna ait olan arka bahçede bulunuyoruz!"

Evin içine girince hiçbir şey hissetmedim. Yasnaya Polyana Tolstoy'un atalarından kalma bir çiftlikti ve onun evreninin merkeziydi; Yasnaya Polyana'yı ziyaret etmenin bir anlamı vardı. Ama Çehov'unki atalarından kalma bir çiftlik değildi. Melihovo'yu beş parasız bir ressamdan satın aldığı sırada, ev güveler ve karafatmalarla doluydu; yedi yıl sonra, araziyi bir tomruk tüccarına satıp Yalta'ya taşındı. Melihovo Çehov için bir sahneydi sadece – hatta neredeyse *hazır* bir sahne. Komşu çiftliklerin sahipleri toplum dışına itilmiş kimselerdi: Aralıkçı[8] bir asinin vücut geliştirmeci torunu, düşmüş bir kontes ve onun çok genç âşığı.

Çehov'un evindeki odaların hiçbiri Uluslararası Tolstoy Uzmanlarının hepsinin birden girebileceği kadar büyük değildi. Karanlık bir koridordan itiş kakış geçtik. Rehber içine girilmesi imkânsız çeşitli odaları gösterdi eliyle.

8. Aralık 1825'te Çar I. Nikolay'ı devirmek için isyan edenlere verilen ad.

Küçük bir *parloir*'a yani salona geçtik: "Kalıcı, ilginç sohbetlerin sahnesi."

"Çehov piyano çalıyor muydu?" diye sordu biri.

"Hayır!" diye bağırdı rehber önemli bir haber verir gibi. "Kesinlikle çalmıyordu!"

Biraz yalnız bırakılmış gibi görünen *Canlı Ceset* uzmanının yanında küçük bir yer gördüm. Yanına yaklaştım ama kokuyu duyar duymaz hemen geri çekildim.

Rehber, gölgelerin arasında bir yerde, "İşte büyük yazarın en sevdiği mürekkep şişesi!" diye bağırıyordu.

Koyu karanlık omuz ormanından güçbela çıktım, dar koridordan geçtim ve Çehov'un bahçesine attım kendimi. Bahçede sadece Çehov'un elma ağaçlarını videoya kaydeden organizatör ve bir ağaçtan elma koparan, ona bakan, sonra da ağzını iri iri açıp onu ısıran Maleviç uzmanı vardı.

Hızlı hızlı, esrar perdesini yeniden aralamaya çalışarak yürüyordum. Belki de, diye düşündüm, Tolstoy'u "ceset" öldürmüştü – yani o sırada iki yıldır ölü olması gereken Gimer. Herhalde onun öldüğünü gören kimse yoktu. Gimer'in, çay kaşığını kaldırırken, "*Görelim bakalım* kimmiş asıl ceset!" dediğini hayal ettim – tek yapmam gereken bunun için bir sebep bulmaktı. Ama bu kez bir türlü bulamadım sebebi. Canım da pek çekmiyordu artık. Birden "Son Vaka Macerası" adlı öyküyü, Watson'ın Holmes'un yöntemini kolayca ve hiç eğlenmeden kullandığı ilk ve son öyküyü hatırladım: "Heyhat, bunu yapmak fazlasıyla kolay oldu." Şelaleye doğru giden iki sıra ayak izi vardı ve ikisi de geri dönmüyordu; yakında bir yerde tanıdığı en iyi ve en zeki adamın dağcı bastonları duruyordu.

Tabii, daha sonra Conan Doyle pişman olur. Holmes'un ölümünün, Watson'ın bir yakınını kaybetmesinin geçici bir yanılsama olduğu anlaşılır ve gerçek yaşam yeniden baş-

lar: uzun geceler, fayton gezileri, bataklıklar, takip heyecanı. Ama doktorla "canlı ceset" arasında her şey aynı olabilir mi bir daha? Holmes'un dostuna, yakaladıkları bütün katillerin çok daha büyük gücün, insani adaletin erişemeyeceği bir gücün, insanların müdahalesine gerek bile duymayan, bağımsızca hareket edebilecek olan bir gücün pençelerinden başka bir şey olmadığını söyleyeceği bir zaman gelmeyecek mi?

Watson kesinlikle şaşıracak. "Suçlusu olmayan bir suç – sevgili Holmes, doğaüstüne inananlara karıştığını söyleme sakın!"

Holmes kederle gülümseyecek. "Hayır, eski dostum – korkarım, karşılaştığımız bütün güçler arasında, bu en doğal olanı."

Buna ister Profesör Moriarty ister Madame la Mort deyin, ister kara keşiş deyin, ister Latince adıyla çağırın: Bu katilin sonsuz bir yöntemi ve akla hayale gelmeyen hedefleri var.

Ama yaşam yine de sürüyor Çehov'un bahçesinde, insanın kendini asması için her gün uygun orada ve biri bir yerlerde gitar çalıyor. Harkov'daki bir otelde, yaşlı profesör, gelecekteki katilinin kimliğini keşfediyor: "Beni öldürecek olan şey... şu iğrenç duvar kâğıdı!" Evin iç dekoru genellikle Son Vaka'dır; İvan İlyiç'i öldüren şey kalın perdeler olmuştu. Buradaysa semaver neredeyse buz gibi olmuş ve kiraz tomurcuklarına da kırağı düşmüş. İnsan bedeninin sadık bekçisi olan Doktor Çehov, siz ki aylak bir adamın kulağına bakıp bütün bir evreni görebilirdiniz – neredesiniz şimdi?

Semerkand'da Yaz (devam)

Semerkand'da bin kez duyduğum bir şey varsa, o da yeryüzünün en temiz suyu ve havasına sahip olduğu için en büyük ekmeğin Özbekistan'da yapıldığıdır. Ünlü Semerkand ekmeği, Rusçada *lepyoşka* denen düz, yuvarlak somunlar halindedir. Efsaneye göre, Buhara emiri bir keresinde Semerkand'ın en iyi ekmekçisinden ona Semerkand ekmeği pişirmesini ister. O da ununu, suyunu ve odununu yanına alıp Buhara'ya gelir. Ama emirlikler arası bir ekmek tatma uzmanı, pişirdiği ekmeğin Semerkand ekmeği kadar güzel olmadığını söyler. Emir de o zaman fırıncıyı idam ettirmeye karar verir, ama son anda kendini savunacak bir şey söyleyip söylemeyeceğini sorar fırıncıya. "Haklısınız ama" der fırıncı, "burada ekmeği mayalayan o Semerkand havasından yok ki." Emir bu sözlerden çok etkilenerek fırıncının hayatını bağışlar.

Bu hikâye ne zaman anlatılsa fırıncının zekâsının değil, Semerkand havasının sahip olduğu gerçek özelliklerin bir kanıtı olarak gösteriliyordu.

Semerkand ekmek satıcıları, dünyanın başka yerlerinde herkesin kullandığı o soyut ya da yenmesi imkânsız "ekmek" resimlerine güvenmez, onun yerine, iri demir bir çiviyle bir tahtanın üzerine, imza diye yaptıkları bir *lepyoşka*'yı çakarlardı, tıpkı İsa'nın bedeni gibi. Bu tabelalara bakmak soyut düşüncenin ilk pırıltılarına bakmak gibiydi. Bir tahtaya çivilenen ekmek somunuyla herhangi bir fırında, herhan-

gi bir vitrinde duran bir somun ekmek arasında ne fark vardır? Her ikisi de orada ekmek satıldığını belirtir, ama fırın vitrininde gördüğünüz ekmeği gerçekten alıp yiyebilirsiniz. Semerkand'da, ekmek, gösterge adına feda edilir; bir tahtaya çivilenip bütün gün, belki de günler boyu güneşte bırakılarak yenmez hale getirilir.

Semerkand *lepyoşka*'sıyla tanışmam Gülya'nın evinde, hemen o akşam gerçekleşti. Üniversitede rektör yardımcısı Seferov ve gelecekteki dil öğretmenim Muzaffer'le yaptığım ilk görüşmeden dönmüştüm ve yürüyecek halim kalmamıştı. Eric'i evin misafir kanadındaki yemek odasında buldum, uzun bir XV. Louis masasının başında sahte bir XV. Louis sandalyesinde oturmuş satranç problemleri çözüyordu. Çıplak ayaklarının altında Buhara halıları vardı ve pencerelerde hayalet gibi perdeler kıpırdanıyordu. Güneş dışarıda batıyordu ve odayı portakal bir ışık doldurmuş, aynalı duvarlardan ve kristal avizeden yansıyordu.

"Uyumamışsın!" dedim.

"Seni bekledim" dedi Eric.

Yatak odasına yuvarlandık. Rüyamda, zavallı bekçi Jane Fairfax'ın piyanosunu hareket ettirmeye çalışıyordu. "Emma! Emma!" diye bağırdı bekçi, ama piyano hâlâ yuvarlanıyordu merdivenlerden, düşüp duruyor, korkunç bir gümbürtü koparıyordu. Gülya pencereyi dövüyordu. "Emma!" diye sesleniyordu. "Em-*ma*!" Yataktan güçbela çıkıp el yordamıyla pencereyi açtım. Dışarıda koyu, lacivert bir gök vardı. "Emma, akşam yemeği!" dedi Gülya. Pencerenin hemen dışında, göz hizasının altında duruyordu. Yüz hatları abartılı görünüyordu, kalın çizgili gözler ve kaşlar, karikatür gibi bir ağız.

"Çok teşekkürler" dedim, "ama sanırım biraz daha uyumamız lazım. Sanırım sabaha kadar uyumamız lazım."

O zaman uzun bir konuşmaya başladık, Gülya bütün akşam bizim için nasıl yemek yaptığını ve "kocamın" gecenin bir

yarısı uyanıp da akşam yemeğini ondan sakladığımı öğrenirse çok öfkeleneceğini anlatıp durdu. "Uyandır onu" diye önerdi Gülya kararlı bir neşeyle. "Haydi, Emma, uyandır onu."

Eric uykuya bulanmış gözlerle baktı bana. "Sanırım yapılacak en kolay şey gidip yemeği yemek" dedi.

El ele tutuşarak avluyu geçip bütün yemeklerimizi yiyeceğimiz dış mutfağa gittik: Burası gazocakları, uzun bir masası, bir sıra dolabı ve bir de buzdolabı olan dar bir mekândı. Buzdolabının fişi, elektrik harcamasın diye çekiliyordu geceleri. Gülya önümüze hoş koyun eti kokuları çıkaran, üzerleri ince bir portakal renkli yağ tabakasıyla kaplı kocaman iki kâse borş çorbası koydu.

"Harika görünüyor" dedi Eric yumuşacık, kibar bir sesle. Her an her şeyi yiyebilecek türden biriydi ve bir keresinde bir haftada, sırf bunun doğru olduğunu kanıtlamak için bin tane Çin mantısı yemişti.

Bir parça Semerkand ekmeği yiyip bardak bardak acı yeşil çay içerken, Gülya'nın bizim kurgusal evliliğimizle ilgili sorularını yanıtladım. Ona evli olduğumuzu söylememiz bildirilmişti bize. Bu yüzden, iki yıl önce nişan yüzüğü olarak, Eric'in zekice bir hareketle İrlanda bankalarına ve özellikle de birtakım Meksika mısır işleme fabrikalarına yatırdığı, fabrika Amerika'dan etanol üretimi için beklenmedik bir para yardımı alınca hisselerin artması sayesinde birkaç katına çıkan parayı kullanarak aldığımız platin evlilik yüzüklerimizi takmıştık. Aldıktan birkaç ay sonra yüzüğü takmaktan vazgeçmiştim ben. Ciddi bir kaşıntıya yol açmıştı, ama bunu da histeri semptomu olarak yorumlamıştım, çünkü internette platinin dünyanın en hipoalerjenik, yani alerji yapmayan madeni olduğunu okumuştum. Daha sonra kaşıntıya biraz fazla büyük olduğu için yüzüğün altına sıkışan sabunun neden olduğu anlaşılmıştı. Sonra zaman geçmiş ve bazı açılardan hiçbir şey değişmediği halde –nişanı hiç açıkça boz-

mamıştık– olaylar, başka açılardan büyük ölçüde değişmiş, eski planlarımız belirgin bir şekilde gerçekdışı, gerçekleşmesi imkânsız, boş bir hal almıştı.

Şimdi yüzükleri tekrar takmıştık. Eric borşunu hemen bitirmişti, bense ancak birkaç kaşık alabilmiştim.

"Yemek zorunda değilsin, canım" dedi Eric bana. Gülya bakmadığı bir sırada, kâseleri değiştirdik ve benim borşumu da silip süpürdü.

Gülya düğünün ne zaman, nerede yapıldığını, kaç kişinin katıldığını, nasıl bir şapka giydiğimi öğrenmek istiyordu. Ona küçük düğünümüzü bir buçuk yıl önce, Kanada'da, bir teknede yaptığımızı söyledim.

"Balayını nerede yaptınız?" diye sordu Gülya.

"Teknede" dedim.

Yemekten sonra yatağa koştuk. Uykuya dalamayacak kadar gergin olduğumdan, bir şeyler okumaya başladım. Sonra Eric'in yanımda yuvarlanıp tekmeler savurduğunu fark ettim. Birden gözlerini açıp, "Siyah şah e-yediye" dedi. Gözlerini kapatıp, "Siyah at j-dörde" dedi.

Elimdeki romanı bırakıp onun yastığının yanında duran satranç problemleri kitabını aldım. "J-dört diye bir şey yok" dedim kaygıyla. "Harfler h'ye kadar gidiyor."

"Ah, çok üzgünüm" dedi Eric. Gözleri açmadan kaşlarını çatıp gerçekten üzgün bir hal aldı. "Atın uzaklara, hatta belki Kazakistan'a kaçtığı zamanlardayız sandım."

Alnına dokundum. Soğuk ve nemliydi. "İyi misin?"

"Ah hayır, dostum" dedi özür dilercesine. "Cidden hastayım." Biraz sonra doğruldu, eşofman altını giydi ve kapıdan çıkıp avluya gitti.

Birkaç dakika sonra geri gelip yatağa girdi. Teni tarifsiz bir renk almıştı. Kalbim güm güm atmaya başladı. Neden izin vermiştim ki o borşu yemesine? Ya annesi bunu öğrenirse? Annesi beni zaten sevmezdi. Kafamın içinde Berkeley'de-

ki profesörün sesi yankılandı: "Dört bin dolar da seni eve getirecek olan ceset torbası için." Üzerime bir şeyler giydim, avluya çıkıp Gülya'yı aradım.

Gülya kaygılanacak bir şey olmadığını söyledi. Yabancılar hep hastalanıyordu. "Sen neden hasta değilsin?" diye sordu kuşkulu bir bakışla.

Biraz su koyup kaynattı, çay demledi ve teneke bir kutu çıkarıp içinden esrarlı bir şeyler aldı: reçineli bir kehribar parçası ve pembe cam renkli bir kaya. Herhalde tıbbi maddeler olması gereken bu şeylerden keskin bir bıçakla biraz kopardı ve çayın içine atıp eritti.

Odaya döndüğümüzde, Eric uyuyordu. Onu oturur hale getirmeye uğraştım. Tişörtü sırılsıklamdı. Bir ayı yavrusunu nehirden çıkarmaya çalışıyordum sanki.

"Eğer çocuklarımız olursa" dedi, "babalarının tertipli biri olduğunu söyleyecekler."

"Ah – harika" dedim. Ona bir yudum çay verdim ve bir yazılım şirketinin hediyesi olan ıslak tişörtünü çıkardım. Tişörtün sırtına "Sızlanmaya, Ağlanmaya, Yakınmaya Hayır" yazmışlardı.

"Acaba anneleri için ne diyecekler?" dedim başından yeni bir tişört geçirirken.

Eric yastığa devrildi. "Ciddi ve şakacıydı."

Ara kapıyı açıp dışarı çıktım. Ayağımın altındaki taşlar serindi. Ay yükselmişti ve hafif bir esinti havuzdaki yeşilimsi suyu titretiyordu. Aniden bir söz geldi aklıma: *kehribar pastil*. Üniversitede yaşadığım yağmurlu bir öğleden sonrayı yıllardır ilk kez hatırladım, arkadaşım Sanja sırılsıklam bir halde kapımda belirmiş, bana Osip Mandelştam'ı tam olarak anlamak için gerekli iki basit şifreyi vermişti.

"Birincisi 'ben sana Petersburg'un molozları arasından gelirken, ellerimin ayasından biraz bal al'." Bu sözleri söyler-

ken Sanja yüzüme dengesiz bir tavırla, iri iri gözlerle bakıyor, sıkılmış yumruklarını öne doğru uzatıyordu. "İkincisi," diye devam etti, " 'Psykhe Kharon'a kehribar pastili vermekte geç kaldı'." Bana manalı manalı baktı. *"Kehribar pastil"* diye tekrarladı.

Sonraları, Mandelştam okurken, kehribar pastilin aslında bakır pastil –daha doğrusu, Hades'e Persephone'yi aramaya giden Psykhe'nin Kharon'a vermek üzere ağzında taşıdığı paralardan biri– olduğunu anladım. Mandelştam'ın dediği şey *mednaya lepyoşka*'ydı, Semerkand'ın lezzetli ekmeğine böyle deniyordu.

Onu Gülya'nın kutusunda, cam gibi kayanın yanında görmüştüm: kehribar pastil. Onu Eric'e ben vermiştim; ağzına kendi ellerimle koymuştum. Eric nereye gitmişti şimdi? Orada kiminle görüşüyordu?

İçeri döndüm ve son kırk sekiz saatin karman çorman sözleri ve görüntüleriyle huzursuz bir uykuya daldım. *Ülkemizin başkentinde ölümcül hükümet salatalarına katıldım. Kharon'a kehribar pastili vererek öteki yana geçtim. Kuru ağıtlar çevremi ılık bir yağmur gibi sardı. Beyaz bir piyonun vezir olduğunu gördüm, Sophokles ve Euripides'in ruhları ölümüne telaffuz yarışına girmişlerdi.*

Sabahleyin Eric dipdiriydi. Hiçbir şey hatırlamıyordu.

Bütün mutlu aileler birbirine benzer; bütün mutsuz ailelerse kendilerince mutsuzdur. Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1925 yılında kuruldu. Tacikistan kendi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (SSC) 1929'da kavuştu. Semerkand, nüfusunun büyük bölümü Tacik olan bir şehir Özbekistan'da kalmıştı.

Semerkand'a gitmeden önce oranın halkının büyük kısmının hâlâ Tacik olduğunu ve dilbilgisi açısından Türkçe ve Özbekçeyle akrabalığı olmayan bir Hint-Avrupa dili olan Fars-

çanın bir biçimini konuştuğunu bilmiyordum. Dahası, kaldığımız evdekiler de aslında Tacik'ti. Gülya Özbekçeyi teyzesiyle Fergana Vadisi'nde geçirdiği tatillerde öğrenmişti, ama evde çocuklarıyla Tacikçe ve Rusça konuşuyordu – genellikle Rusça. Rus okuluna gitmek üzere hazırlanan dört yaşındaki Lila Tacikçeyi neredeyse hiç bilmiyordu. Bu bana önemli gelmedi – zaten orta kıvama gelmiş olan Özbekçe öğrenme hevesim her şeye rağmen Tacikçe öğrenmekle ilgili duygularıma kıyasla alev alev yanan bir ocak gibiydi. Bazen Gülya'yla Özbekçe konuşmaya çalışıyordum, ama birdenbire, birbirimizi daha iyi anlayacağımızı söyleyip Rusçaya geçiyordu. Birçok insan gibi o da Doğu Türklerinin dillerinin alevini canlı tutmaya yardımcı olmak yerine, kendi düşünce ve duygularını aktarmaya önem veriyordu.

Gülya'nın isteği üzerine, Lila'nın on dokuz yaşındaki ağabeyi İnam'ın İngilizce derslerine yardım ettim.

"*A book is at table*" dedi İnam.

"Tamam, oldu sayılır... The book is *on the* table."

"Ha, tamam... Biliyor musun Emma, benim İngilizceyi ciddiye almam zor biraz, çünkü zaten üç dil biliyorum: Tacikçe, Rusça, Özbekçe. İngilizce bu dillerden çok daha kolay ve basit, yani küçük ayrıntıları da benim için çok önemli değil."

Karşılıklı anlaşmayla bıraktığımız bu İngilizce dersleri kısa sürede Gülya'nın oğluna karşı bitmek bilmeyen suçlamalarına malzeme oldu. "Evimize kalkmış bir Amerikalı gelmiş, sense bir zahmet edip onunla İngilizce konuşmuyorsun! Geleceğini falan düşündüğün yok hiç! Tek derdin arabanı yıkamak, işe yaramaz *mujik*'in tekisin sen!"

Anlaşılan ben derse gitmek için ayrıldıktan sonra, Gülya ile İnam bütün günü bağıra çağıra tartışarak geçiriyordu. Bir sabah, Gülya yerden bir tuğla kapıp, *"Mujik! Mujik!"* diye bağırarak oğluna fırlatmıştı. Eric bana bunu anlattığı zaman inanmadım, ama avluda duvara çarpıp paramparça olmuş

tuğlayı gösterdi bana. Bağırıp çağırmaktan yorgun düşünce, birlikte İnam'ın arabasına binip Gülya'nın turizm acentasına gidiyorlardı. Semerkand'da gördüğüm kliması olan nadir binalardan biri olan bu acentada, Gülya yabancılar için vize işlemleri yapıyor ve turlar düzenliyordu.

Hayatımda hiç o yaz acıktığım kadar acıkmamıştım. Eric'le birlikte yatağa yatıp Mountain View'daki evimizin karşısındaki yirmi dört saat açık Safeway süpermarketinden *ne istersek* aldığımız vakitleri hayal ettiğimizi hatırlıyorum.

"Kocaman bir kedibalığı" diye iç çektim.

"Doğum günü pastalı dondurma" dedi Eric, mavi kaplama ve kek parçalarıyla yapılan bir Safeway tatlısını kastederek.

Mountain View'a ilk taşındığımızda, pencereden bakıp dev bir Safeway otoparkı görmek biraz bunaltıcıydı, ama bu ben "Dördüncü Cennet"te vakit geçirmeden önceydi.

Kahvaltı ılık (kaynar değil) suya kısa bir süre batırılan "az pişmiş" yumurtadan, ekmek ve portakal reçelinden ibaretti. Reçel lavabonun altındaki bir fıçıdan geliyordu; Gülya üzerindeki yağlı örtüyü kaldırınca, mücevher gibi yüzeyinde telaşlı karıncaların koşuşturduğu görülüyordu.

Gülya'yla ilişkimiz Eric'in evin diğer kanadında başka bir mutfak daha olduğunu keşfetmesiyle birlikte yeni bir çatışma düzeyine ulaştı; oradaki reçelin üzerinde plastik kap vardı ve karınca falan yoktu – bize sadece karıncalı reçelden veriyordu. Herhangi bir reçel sıkıntısı yaşanmadığından, bu davranışı anlamakta güçlük çektim. Eric bunun Komünist Tacik elitlerine has bir davranış olduğunu öne sürdü. Eric, gizli mutfağın yanındaki bir odada gizli, sifonu çalışan bir tuvalet de bulmuştu. Ana banyodaki tuvalet bozuktu ve Gülya tuvaletleri yapan adamın tatilde olduğunu söylediğinden, Eric'le ben "Özbek tarzı" tuvaleti kullanmak zorunda kalmıştık: yerdeki bir delik. Özbek tarzı tuvaletin üzerindeki tah-

ta kapağı kaldırınca, insanın suratına yoğun bir karasinek bulutu havalanıyordu. Bazen Özbek tarzı tuvalet tıkanınca da kocaman sivri bir sopayla içini karıştırmak gerekiyordu. Bu tuvaleti sadece bizim kullanmak zorunda kaldığımızı öğrenince derinden incindik.

Her sabah saat yedi buçukta, Gülya'nın evinden çıkıp Özbekçe çalışmak üzere üniversiteye gidiyordum. Oturduğu sokak o saatte sessiz ve ıssız oluyordu. Birkaç kere bir tavuğu çok önemli havalarda, sanki bölge müdürü oymuş gibi yürürken gördüm. Anayolun köşesinde bir karakol vardı. Bir sürü polis avludaki sıralara yayılmış, bağıra çağıra konuşuyordu. Şeref Reşidov (Özbekçede Şarof Raşidov) Caddesi boyunca, takkeli ihtiyarlar kartondan tezgâhların başına oturmuş piyango bileti ve tek tek sigara satıyordu. Çayhane sahipleri kaldırımları hortumla yıkıyor, sokak köpeklerini uyandırıyordu.

Timurlenk'in "Dünyanın Aynası" adını verdiği şehrin sunduğu bu ve başka ilginç manzaralara rağmen, ben yürürken genellikle yere bakıyor, her iki adımda bir beliren yarıklara takılıp düşmemeye çalışıyordum. Semerkand halkı herhalde kaldırımlarında bu yarıklara sahip olmaktan memnun değildi, ama bunların çoğunu ev çöplerini yakmak için kullanıyorlardı. Gazeteler, karpuz kabukları gibi şeyler görünüyordu belli belirsiz derinliklerinde. Genellikle, çöp yakılan bu yarıkları aşmak için üzerlerine tahta ya da madeni köprüler koyuyorlardı. Rus kızların bu uyduruk köprülerden yüksek topuklu sandaletleriyle, yüzlerinde nedense boş ifadelerle, çevik bir şekilde geçmesinden etkilenmiştim – benim yüzüme hiç benzemiyordu yüzleri, benimkinde herhalde derin bir edebi kaygı vardı.

Yürüyüşün son kısmı geçmişe ya da geleceğe ait bir inşaat alanından, portakal rengi killi toprak ve kolayca dağılan kayalarla kaplı geniş bir araziden geçiyordu. Bu toprakta yürümek insana bir düşte umutsuzca koşma hissi veriyordu. Son-

ra ayakkabılarınız portakal rengini aldığı için bunun gerçek olduğunu biliyordunuz. Sonra portakal renkli kil seyrek çimene dönüşüyordu ve gideceğim yer de oradaydı: "Dokuz katlı bina", üniversitenin en yüksek binası. Daha sonraları arkadaş olduğum bu binanın kapıcısı, mektup adresini "Semerkand Devlet Üniversitesi, Dokuz Katlı Bina, Kapıcı Habib" diye verdi. "Bana mektup gelirse böyle geliyor" demişti.

Sabahleyin dokuz katlı binanın lobisi ciddi görünümlü gençlerle doluydu. Kızlar parlak kırmızı ruj sürmüş ve rengârenk diz boyu elbiseler giymiş olurdu; erkekler açık renkli gömlek, koyu renk pantolon ve sivri uçlu ayakkabılar giyerdi. Üniformalı görevliler gelenlere kapıda giriş kartı kontrolü yapar ve elektriğe bağlanmış gibi görünmeyen bir metal dedektöründen geçirirlerdi.

Asansör hep bozuktu, o yüzden beşinci kata kadar yürüyerek çıkar, orada dil öğretmenimle, uzmanlık alanı neo-Kantçıların Marburg ekolü olan, bunalıma girmiş felsefe yüksek lisans öğrencisi Muzaffer'le buluşurdum. Muzaffer'in öğretim malzemesi, Özbekçeyi büyük ölçüde pamuk üretimi açısından öğreten 1973 tarihli bir Sovyet ders kitabından ibaretti. Monomaninin dünyayı nasıl yapılandırdığı konusunda değerli bir ders. Aylar ve mevsimler dersi pamuğun hangi ay ve mevsimlerde ekilip toplandığıyla ilgiliydi. Ailelerle ilgili ders pamuk üretimi sırasında aile üyelerinin hangi işleri yaptığıyla ilgiliydi.

"Rüstem bütün yıl bir pamuk fabrikasında çalışıyor, ama küçük kız kardeşi Nergize hâlâ öğrenci" diye okudum. "Sadece yaz vakti, diğer öğrencilerle birlikte pamuk topluyor."

"Anladın mı?" diye sordu Muzaffer.

"Anladım."

Muzaffer başını salladı. "Anlamıştım bunu."

Ders kitabını iki haftada bitirdik. Temel dilbilgisi Türkçeyle aynıydı, evle ilgili sözcüklerin çoğu da öyle, ama anlamla-

rı bazen biraz farklıydı. Sözgelimi, *it* sözcüğü, hem Özbekçe hem Türkçede "köpek" anlamına gelir – ama Özbekçede sıradan bir köpek anlamına gelirken, Türkçede hor görülen, düşük cins bir sokak köpeği anlamındadır. Özbekistan'daki bir Türk ister istemez Özbeklerin neden bütün köpeklerine böyle aşağılayıcı bir tavırla seslendiğini merak ediyor. Buna karşılık, standart Türkçe gelecek zaman eki Özbekçede de var ve o da gelecek zaman eki, ama gösterişli ya da edebi ve kahramanca bir yananlam da taşıyor. "Gelecek zamanı 'Başkan Kerimov ülkesini görkemle temsil edecek' demek için kullanabilirsin," diye açıkladı Muzaffer, "ama 'Muzaffer, Seferov'un arkadaşına vize almak için Taşkent'e gidecek' demek için kullanamazsın." (Muzaffer yarı zamanlı olarak rektör yardımcısı Seferov'un sekreterliğini yapıyordu.)

Pamuk üretimi ders kitabını bitirdiğimizde, Muzaffer kendi dilbilgisi metinlerini hazırlamaya başladı. Metinlerde tekrar tekrar aynı karakterler yer alıyordu: Başkan Kerimov ve zavallı Muzaffer. Zavallı Muzaffer'in yüksek lisans öğrencisi olarak yaşadığı sıkıntıları anlatanları özellikle beğenmiştim. Sözgelimi, bir sabah Muzaffer tezi için gerekli kitapları almak üzere kütüphaneye gidiyor. Semerkand Devlet Üniversitesi'nin arşivi kapalı raf sistemli ve hiç kataloglanmamış, o yüzden ne tür kitaplar istediğinizi bir talep formuna yazıyorsunuz ve iyi bir şey çıkmasını ümit ediyorsunuz. Muzaffer talebini kütüphane açılınca verdi. Öğle vaktinde hâlâ işleme konmamıştı. Kütüphane bir buçuk saat kapalıydı, kütüphaneci ortadan kayboldu. Birkaç saat sonra, kitapları sınıflandırma işini yapan kişinin bir köşede uyuduğu anlaşıldı, uyandırıp bodrumdaki felsefe kitaplarının yanına gönderdiler onu, orada ortadan kayboldu. Kütüphanenin kapanma vakti gelmişti, Muzaffer de eve döndü. İki gün sonra, kütüphaneden telefon ettikleri zaman Muzaffer kütüphaneye koştu ve kocaman bir kitap yığınıyla karşılaştı... Arap

harfleriyle yazılmıştı bu kitaplar, ama bu harfler 1928'de tedavülden kalkmıştı. Muzaffer kitapları okuması için dedesinden yardım istedi. "Fakat dedemin felsefeye ilgisi yok. Bana sadece bir kere, bütün bir cumartesi günü onun kabak bahçesindeki yaban otlarını ayıkladıktan sonra okudu biraz. Hava çok sıcaktı..."

Özbek ortografisi son yetmiş beş yıl içinde birçok kez değişti ve bu, 1917'de, *Özbekçe denen standart bir yazılı ya da konuşulan dil olmadığını* gösteriyor. Ayrıştırılmamış bir Türk diyalektleri sürekliliği vardı, birçoğu da birbirlerini anlayamıyordu. Çağatay Türkçesi denen ortak bir edebi dil vardı, ama bunu da Sovyetlere göre tahmini okuryazarlık oranı yüzde 2 ya da 3'lerde seyreden "Özbekler"in büyük kısmı bilmiyordu.

Daha da şaşırtıcı bir şey, etnik olarak Özbek tarifinin sadece Sovyet dönemine ait olmasıdır. Bütün Rusya Bilimler Akademisi'nin Rus Halkının ve Komşu Ülkelerin Aşiret Yapısını İnceleme Komisyonu'nun hazırladığı 1925 tarihli bir rapordan alıntı yaparsak: "Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar ya da Türkmenler gibi kendilerine ait birleşik ve ayrı bir etnik grup düşünememişlerdir." Kimdi bu Özbekler? Hatta var mıydılar?

Özbek terimi ilk kez on dört ya da on beşinci yüzyılda, Orta Asya'daki göçebe Türk-Moğol aşiretlerinin gevşek bir konfederasyonu olarak kullanıldı. Orta Asya'da yaşayanlar kendilerini öncelikle aşiretleri ya da klanlarıyla tanımlıyorlardı, ulusal ya da etnik üstgruplarıyla değil. On dokuzuncu yüzyılda Ruslar İngiliz Hindistanına karşı üstünlük kazanmak üzere Orta Asya'yı sömürgeleştirmeye başlayarak vekâlet savaşları, kukla hanlar ve iki taraflı ajanların öne çıktığı yüzyıl süren stratejik bir çekişmeyi başlatmış oldular. İngilizler bu çatışmaya "Büyük Oyun" adını verdi, ama Ruslar ona

hiç böyle demediler. 1867 yılında, Rusya, idari başkenti Taşkent olan Rus Türkistan Genel Valiliği'ni kurdu. Kuşku duyan Müslüman elçilere Rus genel valisi altınla kaplanmış etkileyici bir belgeyi çıkarıp gösteriyordu: Onun sınırsız yetkilerinin bir belgesiydi bu. Özbekler ona "yarı çar" dediler.

1917 Devrimi'nden sonra, Türkistan halkı sonunda Ruslardan kurtulduğunu sandı. Bağımsız bir hükümet kurdular, fakat bu 1918 yılında Kızıl Ordu kuvvetleri tarafından tasfiye edildi. Başka pantürkist tasarıların önüne geçmek için, Lenin Orta Asya'nın Yeniden Bölgelere Ayrılması Komisyonu kurdu ve bu komisyon haritalar, etnografik raporlar, ekonomik envanterler ve nüfus bilgileri toplayarak, Türkistan sakinlerini beş "etnojenik" gruba ayırdı: Özbek, Tacik, Türkmen, Kazak ve Kırgız. Orta Asyalıların büyük kısmı kendilerini bu beş gruptan biri sayarlar. Bu döneme ait karikatürler bölgesel giysileri içindeki çeşitli aşiret üyelerinin ulusal kimlik kâğıtlarını doldurmakta komik güçlükler yaşadığını gösterir. 1924 olduğunda, *Türkistan* adı kullanımdan kalkmıştı. Stalin döneminde bu "yasak bir politik kavram ya da isim" halini aldı.

1921 yılında, bölgenin çeşitli Arap alfabeli ortografilerini standartlaştırmak üzere bir Dil ve Ortografi Kongresi toplandı ve bölgede konuşulan yerel konuşma dillerinin "en temiz, en belirgin, en Özbek" olanını belirlemek üzere bir Sovyet komisyonu kuruldu. İçinde bolca Tacikçe-Farsça sözcükler bulunan ve Türk dillerinin büyük kısmında sesbilimsel bir kural olan ünlü uyumuna da pek uymayan, İranlılaşmış Taşkent diyalektine karar verdiler. 1926 yılında, başka bir komisyon da Arap ortografisinin yerine Latin alfabesini geçirdi. Yeni Türk Alfabesi için çalışan bu Bütün Birlik Merkez Komitesi, Kafkas ve Orta Asya grupları arasında, özellikle de Arapçada bulunmayan büyük harflerin ortaya çıkması sonucunda uyumsuzluk yaşanmasına neden oldu. Azeriler büyük harflerin evren-

sel ve güzel olduğunu, matematik, kimya ve yabancı dil öğrencileri için de gerekli olduğunu düşünüyordu. Özbekler buna dil reformlarının daha çok okuma yazma bilmeyen kitlelere yönelik olduğunu, onlar için fazladan her harf biçiminin "gereksiz lüks" olduğunu söyleyerek karşı çıktılar. Orta Asyalılar sonunda büyük harfi kabul etmek zorunda kalsa da, şair Fıtrat bir imtiyaz elde etti: Büyük harfler küçük harfler gibi görünecekti, ama daha büyük yazılacaktı. Fıtrat ve diğer Türk "milliyetçileri" de (fonetik işaretlerle belirtilen) dokuz farklı ünlüye sahip yeni alfabedeki ünlü uyumunu korumayı başardılar.

Daha sonraki yıllarda, Özbekçe soyadlarına Rusça *-ov* ve *-ova* takıları eklendi. Hocend, Pişpek (bugünkü Bişkek) ve Duşanbe'nin adı Leninabad, Firunze ve Stalinabad haline getirildi. (1970'lerde, Semerkand bölgesinde en az on beş köy, Lenin ve Stalin'in unvan sahibi devlet başkanının adı Kalinin'in adını taşıyordu.) "Uluslararası" sözcükler Ruslaştırıldı: Özbekler "Hamlet" değil *Gamlet*, "hektar" değil *gektar* diyordu. Televizyon ve radyo yayınları "Özbekçe"ydi.

Otuzların sonu ve kırkların başında, Orta Asya SSC'lerinden her biri kendine özgü yerel Kiril ortografisine sahip oldu. Türk dilleri Rusçaya eskisinden daha da yakın... ve birbirlerine daha uzak hale gelmişti. Şair Fıtrat tutuklandı ve "burjuva milliyetçiliğiyle" suçlandı. Büyük Kovuşturmalar sırasında öldürüldü. Fıtrat'ın Türk dillerinin "demir yasa"sı olarak savunduğu ünlü uyumu yasası, Özbek ortografisinden kaldırıldı. (Türkler için, ünlü uyumunun neredeyse hiç olmaması yüzünden Özbek sesi sert ve tonsuz hale gelmektedir.)

Sovyet dönemi boyunca, devlet üniversiteleri, postaneler ve bütün diğer devlet birimleri Rusçayla çalıştı. Perestroyka sırasında, Sovyetler Özbekçeyi "devlet dili" haline getiren bir kanun önerdiler: Özbek milliyetçileri için düşünülmüştü bu uzlaşma. Rusçayı resmi "etnikler arası iletişim dili" olarak belirleyen kanunun tek yararı, Özbek Yazarlar Birliği'ni

delirtmek oldu. Şair Vahidov, kendi yaptığı metin çözümlemesiyle, belgenin kendisinin Özbekçeye bir Rusça özgün metinden çevrilmiş olduğunu saptadığını söyledi; diğer yazarlar kanunun *Rusça* sözcüğünü elli bir kez, *Özbekçe* sözcüğünüyse ancak kırk yedi kez andığını belirtti. Özbek Genç İzcilerinin dergisi *Gülhan* yüzlerce öfkeli mektup aldı. Editörler bunlara Özbekçe yanıt verdi; zarfların hepsi de postaneye Rusça bir notla birlikte geri verildi: "Adres yazın!" Kanun 1995 yılında değiştirildi, 2005 yılında devlet dilinin Özbekçe olacağı, yeni bir Latin alfabesiyle yazılacağı belirtildi. 1950'den sonra okuryazar olmuş herkesin artık alfabeyi yeniden öğrenmesi gerekiyordu.

Sovyetlerin "Özbek halkı" için hazırladığı ulusal kimlikte, Özbek devletinin tarihi, mezarı Semerkand'da bulunan Timurlenk'in çağına kadar götürüldü. Timurluların Özbeklerin atası olduğu söylendi – oysa, gerçek hayatta, Özbek diye bilinen insanlar Timurluların düşmanı olmuştu. Taşkent'in merkezindeki Karl Marx anıtının yerini "Emir Timur" heykeli aldı; daha önceleri Marksistler tarafından barbar despot olarak kınanan Timur, birdenbire sosyoekonomik yaşamın bütün biçimlerini anlamış biri olarak tanıtıldı: göçebe, tarımcı, kentli. Artık sadece askeri bir deha değil, büyük bir satranç oyuncusu, hatta 110 karelik bir tahtada oynanan Kusursuz Satranç adlı bir oyunun mucidi olarak ilan edildi.

Bana hem Eric'in delice saçmalıklarını hem de Rus biçimci eleştirmen Viktor Şklovski'nin *Atın Hamlesi* adlı bir kitabını hatırlatan bu Kusursuz Satranç'tan çok etkilenmiştim. *Atın Hamlesi*'nde, Şklovski edebiyat tarihinin düz bir çizgide değil, eğri, satrançtaki atın L şeklindeki yolu gibi ilerlediğini öne sürer. Birbirlerini etkileyen yazarlar her zaman umduğunuz yazarlar olmaz: "Miras babadan oğula değil, amcadan yeğene geçer." Dahası, edebi biçimler de yabancı ya da edebiyat dışı malzemeyi özümseyerek, yeni açılara saparak gelişir.

Şklovski herhalde Kusursuz Satranç'tan hoşlanırdı, bu satrançta her oyuncunun, standart taşların dışında, iki zürafası, iki devesi, iki mancınığı ve bir veziri vardır. Deve "gergin" bir at hamlesi yapar –bir kare çapraz ve iki kare ileri–, bir zürafa da bir kare çapraz ve en az üç kare ileri gider. Sovyetlerin bir Özbek ulusal kimliği icat etmesi bana zürafa hamlesini hatırlattı, hayal edebileceğinizden iki adım öteye giden bir hamle. Timurluları özümsediler, Cengiz Han'ın çevresinden dolandılar: Miras babadan oğula değil, büyük amcadan onun sarayını yağmalayan büyük yeğene geçer.

Özbek devletinin atası Emir Timur ilan edilince, en büyük Timur şairi, Mir Ali Şir Nevai de (1441-1501) Özbek edebiyatının atası ilan edildi. Ali Şir Nevai, Özbeklerin deyişiyle "Alişer Navoi", günümüzde Afganistan'da bulunan Herat'ta doğup öldü ve daha önce de bütün Çağatay edebiyat kültürünün ortak atası sayılıyordu. Sovyetler onu da Çağatay diliyle birlikte eski Özbek olarak yeniden sınıflandırdılar. "Çağatayizm" Sovyet karşıtı ilan edildi. *Eski Özbek*, zaman içinde Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde gerçekleşen, İbni Sina'nın tıp metinleri ve El-Harizmi'nin cebir kitapçığı da dahil olmak üzere bütün insani başarıları belirten bir terim halini aldı.

Bu tarihsel koşulların büyük kısmını daha sonra öğrenebildim, ama büyük olasılıkla, Semerkand'da Özbek edebiyatını incelerken yaşadığım duyguya, bir Borges hikâyesinde yer alan, gizli bir akademisyen Kabalası tarafından icat edilmiş bir edebiyatı inceleyen kahraman olma duygusuna bunların zaten katkısı vardı.

Her gün iki saat, Muzaffer'le dil dersim bittikten sonra, Dilaram Salahi (Özbekçede Dilorom Salohiy) adlı bir Semerkand Devlet Üniversitesi vekil profesörüyle "Eski Özbek" edebiyatı çalışıyordum. Hem Rus hem Özbek edebiyatı alanında doktora yapmış olan Dilaram, kırklı yaşlarının başında, çıkık çe-

ne kemikli, zeytuni tenli ve sürme çekilmiş hafif Asyalı gözleri olan güzel bir kadındı. Küçük altın küpeler ve üzerine küçük, şaşırtıcı çeşitlilikte çiçekler basılı olan uzun ipek elbiseler giyerdi. Bir elbisesinin üzerinde o kadar çok renk vardı ki defterime yazmıştım: kahverengi, küpe çiçeği, yeşil, sarı, beyaz, pembe, mor, siyah ve portakal kırmızısı. Muzaffer'in tersine, Dilaram mükemmel Rusça konuşuyordu, ama hiç İngilizce bilmiyordu. Sesi yumuşak ve pişmanlık doluydu, sanki korkunç bir haber verip sizi kibarca kırıyormuş gibi.

Dilaram benimle genellikle, çok yavaş bir şekilde Özbekçe konuşuyor, bana *kızım* ("kızım", "*my girl*", "*my daughter*") diyordu. Rusça konuşmayı sevmiyor ve ona son çare olarak başvuruyordu. Yine de, şaşkınlıkla, söylediklerinin çoğunu anlıyordum – ya da en azından bir şeyi, durmadan, konuşmalarının büyük kısmını anlıyordum. Diğer yandan, derste okuduğumuz Çağatay metinleri neredeyse tümüyle anlaşılmazdı. On sözcükten üç tanesini anlıyordum, o da yazının metaforik üslubu nedeniyle bu en temel yönüne bile ulaşmayı sağlamıyordu. *İnsan, yılan, kötülük* gibi sözcükleri anlamak zor olmaz, ama şair politikadan, sevgiden, yılanlardan, her şeyden bahsediyor olabilir. Her dersin sonunda Dilaram bana evde okumam için bir Rusça ya da Özbekçe çeviri veriyordu. Bazen Dilaram'ın bana verdiği kitaplar derste anlattıklarını doğruluyordu; bazen de hiçbir alakaları olmuyordu.

Dahası, Dilaram'ın bana anlattığı herhangi bir şeyi bir kitapçıya gidip doğrulamak mümkün değildi: Ben orada olduğum sürece tek bir Özbek edebiyatı kitabı yayımlanmadı. Kitapçılarda aşk ve polisiye romanları, *Windows for Dummies*'in Rusça basımları, gazeteler ve gebelik ve çocuk yetiştirme üzerine sonu gelmez rehberler satılıyordu sadece. Devlet kısa bir süre önce Özbeklerin doğum oranının kriz noktasında olduğunu ilan etmişti ve bütün medyadan bebek propagandası yapılıyordu. Üreme gibi önemli bir yurt-

taşlık görevini yerine getiren herkese açık olan, tertemiz ve ücretsiz doğumhaneleri gösteren bir televizyon reklamını hiç unutmuyorum. Mutlu bebekler tek tek cam beşiklerde mutlu mutlu yuvarlanıyorlardı. Bu beşiklerin güveç kaplarıyla olan benzerliği, doğumhane hemşirelerinin beyaz önlükleri ve beyaz "şef" şapkalarıyla daha da artıyordu. Bu reklam bana hep Swift'in *Alçakgönüllü Bir Öneri*'sini hatırlattı.

* *

On dokuzuncu yüzyıl İngilizlerinin, Napoléon'u İblis'in yeryüzündeki sureti sayması gibi, Dilaram da Cengiz Han'ın Özbek halkının insanüstü düşmanı olduğuna, İbni Sina ve El-Biruni'nin başarılarının gösterdiği "İlk Özbek Rönesansı"nı yıkan kişi olduğuna inanıyordu. Başını kederle sallayarak Cengiz Han'ın bir boğaya bindiğini, ama pantolon bile giymediğini anlattı. Bana böyle şeyler söylediği için günaha girdiğini söyledi, "Ama pantolon bile giymiyordu." Moğollar kılıç yapamayacak kadar cahil olduğundan, tahta sopalar taşıyorlardı. Semerkand'da âlimler kaşıkla tıkırdatınca farklı müzik sesleri çıkaran özel porselen fincanlardan içiyordu çaylarını. Cengiz Han bütün bu fincanları yok etmişti, nasıl yapıldıkları da sonsuza dek unutulup gitmişti böylece.

"İngilizcede şöyle bir deyim vardır: 'porselen dükkânına girmiş boğa gibi'" dedim.

"Cengiz Han tam da böyleydi – ama çok daha kötüydü. Sadece bir dükkânı değil, bütün bir uygarlığı yok etti."

Timur tam tersiydi Cengiz Han'ın. Moğollar 130 yılda on bir yüzyılı yok etmişti; ama Timur hepsini yetmiş yılda yeniden inşa etmişti. Bu "İkinci Özbek Rönesansı" en tam ifadesine Ali Şir Nevai'nin zamanında ulaştı. Nevai'nin doğumu sırasında, Türkistan halkı içinden her saat başı bir kuklanın çıktığı bir sandık kullanıyordu saat olarak. Avrupa'da insan-

lar hâlâ "kum saatleri" kullanıyordu. Sadece Türkler biliyordu saat mekanizmasını ve her sabah sultanın tahta çıkmasını sağlayan asansörde kullanıyorlardı.

Nevai Eski Özbek konuşma dilini edebi dil haline getiren ilk şair olmuştu, hem de Türkistan'ın birçok şairi Farsça yazarken. Nevai, *Muhakemet'ül-Lügateyn* ya da *İki Dilin Karşılaştırılması*'nda (1499) Eski Özbekçenin Farsçadan üstün olduğunu matematiksel olarak kanıtlamıştı, Eski Özbekçe o kadar zengindi ki yetmiş farklı ördek türü için sözcüğe sahipti. Farsçadaysa sadece *ördek* vardı. Yoksul Fars yazarlarının çapak ve diken; büyük ve küçük kız kardeşler; erkek, dişi ve çocuk yaban domuzları; ayı avlama ve kuş avlama; bir kadının yüzündeki güzellik işareti ve başka bir yerdeki güzellik işareti; geyik ve antilop; beğenilmek ve *gerçekten* beğenilmek; bir şeyi seçkin bir tavırla bir anda yutmak ve her yudumun tadını çıkara çıkara ağır ağır içmek arasında ayrım yapacak sözcükleri yoktu.

Farsçanın ağlamak için tek bir sözcüğü var, dedi Dilaram bana, Eski Özbekçeninse yüz sözcüğü vardı. Eski Özbekçede ağlamak isteyip de yapamamak için, bir şeyin kedere yol açması için, gökteki şimşekler gibi yüksek sesle ağlamak için, hıçkıra hıçkıra ağlamak için, içten içe ya da gizlice ağlamak için, tiz sesle hiç durmadan ağlamak için, soluk soluğa ağlamak için ve *hey hey* sesini çıkararak ağlamak için sözcükleri vardı. Eski Özbekçenin uyuyamamak için, hayvanları beslerken konuşmak için, ikiyüzlü olmak için, sevgilinin yüzüne merakla bakmak için, bir kalabalığı dağıtmak için sözcükleri vardı.

Bütün bunlar bir Borges öyküsü gibiydi – ama Borges öyküleri hep kısa olur, Semerkand'daki yaşamsa sürekli belirsiz bir şekilde sürüklenip gidiyordu. Borges'te, kendine özgü farklı diller, birkaç sayfa içinde, bir tür ilginç bir felsefi anlam ortaya çıkarır: Tlön'ün kuzey yarıküresindeki diller-

de isim yoktur, hemen bunun aşırı bir Berkeleyci idealizm örneği olduğunu anlarız, dünya yer değiştiren şekiller dizilimi olarak algılanmaktadır; Çin ansiklopedisinin hassas deve kılından fırçayla çizilen hayvanlar için ayrı, az önce bir çiçek vazosu kırmış olan hayvanlar için ayrı sözcükleri vardır, bu da bilgiyi sınıflandırmak için herhangi bir nesnel sistem uydurmanın olanaksız olduğunu gösterir.

Buna karşılık, dillerini incelerken Özbekler hakkında öğrenilen şey ne olursa olsun, uzun ve hayal etmesi güçtü. Eski Özbekçenin ağlama için yüz farklı sözcüğe sahip olduğunu bilince Özbekistan hakkında ne öğreniyorduk? Emin değilim, ama benim yaz tatilim için pek iyi bir işaret gibi görünmüyordu bu.

Türkçe konuşma dilinde yazılan ilk metinler, dedi Dilaram, masallar ve didaktik özlü sözlerdi. Masallar arasından, geyik ve hamam hikâyesini özellikle hatırlıyorum. Bir gün, hikâyeye göre, geyik hamama gitmiş. Sonra kendini o kadar temiz ve rahat hissetmiş ki ağaçların altındaki serin, çamurlu bir yerde uykuya dalmış. Uyanıp da arkadaşlarının yanına giderken, çamura bulanmış olduğunu farkında değilmiş.

"Nereden geliyorsun?" diye sormuş arkadaşları. "Hamamdan" demiş geyik.

"Bu hikâyeden çıkan dersi söyleyebilir misin?" diye sordu Dilaram.

Bir düşündüm. "Birinin nereden geldiğine görünümüne bakarak karar veremeyiz?"

Dilaram kederle gülümseyip başını salladı. "Hayır, *kızım*, buradaki ders şu: O geyiğe benzeme sakın!"

En büyük Eski Özbek didaktik yazarı on ikinci yüzyıl şairi Edip Ahmed Yükneki'ydi. Doğuştan kör olan Yükneki olağandışı şiirsel hayal dünyasını birçok şekilde göstermişti – sözgelimi, pişmiş bir fasulyeyi daha önce hiç görmediği bir hayvan olan bir koç şekline sokmuştu. "Bir koç" diye tekrarladı

Dilaram ve defterime önce bir fasulye sonra da bir koç resmi çizdi. Koçun uysal, hasta bir ifadesi ve dev kıvrık boynuzları vardı. Kimdi gerçek deha: Yükneki mi, yoksa kör bir şairin ezip büzdüğü bir fasulyeye bakıp ona bir *koç* diyen kişi mi?

Dilaram söyledi, ben de defterime yazdım: Yükneki'nin şaheseri olan *Gerçeklik Nimeti*'nin (*Hibetü'l-Hakayık*) beş nüshası vardı. 1915 yılında Nacib Osim adlı bir Türk uzman keşfetmişti. "Osim" bana pek bir Türk ismi gibi gelmedi –ünlü uyumunu bozuyor– ama sonra Türkiye'de ona Necip Asım "Yazıksız" ("Günahsız") dendiğini öğrendim. Türkler Adib Akhmad Yugnakiy'e Edip Ahmet Yükneki der; kitabına da *Hibetü'l-Hakayık* değil *Atabetü'l-Hakayık* derler. Yazıldığı dil için Eski Özbekçe değil, Hakaniye Türkçesi ya da "Kralın Uyguru" derler. Bütün bu uyumsuzluklara rağmen, "Yugnakiy"in gerçekliğin üzerinde uzlaşılmış bir görünümünde bir şeye karşılık geldiğini öğrenmek beni rahatlatmıştı.

"*Mene, kızım* – işte değerli, nadir bir şey, çok eski bir kitap" dedi Dilaram bana *Hibetü'l-Hakayık*'ın modern Özbekçe çevirisinin 1962 tarihli bir Sovyet baskısını özenle uzatırken. Gazete kâğıdına basılmıştı ve sararmış zamk kokuyordu. (Yükneki Sovyetler döneminde çokça basılmıştı, çünkü servetin tehlikeleri hakkında yazıyordu.) "Bu çok değerli, nadir bulunan bir şey, ama akşam eve götürüp okumana izin vereceğim, çünkü senin kitapları sevdiğini, ona iyi bakacağını biliyorum." O gece ev ödevi olarak Yükneki'nin bazı özlü sözlerini Rusçaya çevirdim.

Dünya bir elinde bal tutar; diğerinde zehir. Bir el size bal verir, diğeri zehirler sizi.

Tatlı bir şey tadarsanız, onun acı olduğunu düşünün. Yol kolay görünüyorsa, o zaman güçlük onlarca kat artar. Hey, hayalci, acı duyup rahatlamak istiyorsun demek: Ama umut ne zaman var olacak?

Bu dünya bir yılan gibidir: Önce yumuşak görünür, ama sonra biraz daha sertleşir. Yılanın hoş, yumuşak bir görünümü olsa bile, kötü bir karakteri vardır. Tam da yılan yumuşak gibi göründüğü zaman, o zaman kaçmanız gerekir ondan.

Ertesi gün çevirilerime bakan Dilaram, onların çok sözcüğü sözcüğüne olduklarını söyledi. "Sözcükleri bir yana bırakıp anlam üzerine düşünmelisin" diye öğütledi.

On dördüncü yüzyılın en yaygın, Eski Özbekçede de örnekleri olan edebiyat türü, mektup biçimindeki şiirdi. Bu dönemde yazılan şiirler bülbüllerle koyunlar, afyon ve şarap, kırmızıyla yeşil arasındaki aşk mektupları biçimini alıyordu. Bir şair bir kıza sırf onun sudaki yansımasını yutabilmek için bütün bir gölü içmeye kalkıştığını söylüyordu. "Senin gibi, benim gibi, birçok insan, sudan daha kirlidir" diye açıkladı Dilaram. "Bu yüzden temizlenmek için yıkanırız. Ama bu kız sudan bile temiz. Eğer kolunu suya sokarsa, belki su da daha temiz olur."

Başka bir şair sevgilisinin dudak üstü tüylerini sevdiğinin dudaklarına fıstık veren bir papağanın tüyleriyle kıyaslıyordu. Bu şiirsel imgenin zenginliğini görebilmem için, Dilaram defterime bir resmini çizdi. Dehşet vericiydi.

Ben üniversitedeyken, genellikle Eric soda almak için yürüyerek şehre giderdi, sodayı yatağın altına ya da bavullarımıza saklıyorduk. Kapalı suyu ortalıkta bırakamıyorduk çünkü Gülya su aldığımız için bize çok teşekkür ediyor, sonra da oğlu İnam'la birlikte hepsini içiyordu. Birkaç günde bir Eric dolar bozduruyordu. Nasıl yapıyorsa hiç Özbekçe ya da Rusça konuşmadığı halde, döviz bozdurma ofislerinden de, Gülya'nın bize teklif ettiğinden de daha iyi bir kurla bozduruyordu. Şehirde gezmeye çıktığımız zaman, genç dövizcilerle selamlaşırdı; ellerini kalplerine götürüp karşılıklı eğilirlerdi. Boş zaman-

larında Eric ACTR'nin Özbekistan bölge rehberini okuyup yorumluyordu, ilginç ifadeler buldu mu altını çiziyordu: "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde bazı kaçırma olayları"; "yasal döviz bozdurma yapıldığını gösteren belgeler"; "Güney Kore: %14"; "alışveriş gücü paritesi: 2400 $"; "enflasyon oranı (tüketici endeksleri): % 40"; "Tacikistan'da üslenen İslamcı asiler"; "genellikle çoklu giriş için dört yıl geçerlidir";" "sadece kaynatılmış su"; "sadece belli zamanlarda zorunludur".

Tuhaf bir şekilde, Eric boş zamanlarında şiir de yazıyordu. Bir seyahat kitapçığının arkasına karalanmış birkaç şiir buldum, birinin konusu beyzbol, diğerinin DNA'ydı. Anlaşılan, Semerkand'ın akıl almaz derecede şiirsel ortamından etkilenmeyen tek kişi bendim.

Öğle vakti ben dersten dönünce, ilave mutfakta beraber öğle yemeği yerdik: ekmek, domates ve Gülya'nın hayal edilmesi imkânsız olacak kadar çok yaptığı *holodets* adlı soğuk bir Ukrayna et jölesi. Ben pek *holodets* sevmem ve bu özel versiyon da topak topak olması bir yana küçük küçük kemiklerle doluydu. Eric yine de yiyordu. Yemekten sonra, bahçe hortumuyla birbirimizin başını ıslatıyorduk sırayla. İyice ıslandıktan sonra (ama iki dakika içinde kuruyorduk hemen), şehre yürüyor, babası bir tütün dükkânı işleten Elbek adlı sıska bir çocuktan Rus yapımı, küçük, permafrost sertliğinde dondurmalar alıyorduk. Elbek bu alışverişi etkileyici bir profesyonellikle yapıyor, dondurmayı büyük çelik dondurucudan havalı bir şekilde çıkarıyor, para üstünü titizlikle sayıyordu. Semerkand'dan ayrılırken ona bir hediye vermek istedik, ama alacak bir şey bulamayıp yirmi dolarlık bir banknot bırakmaya çalıştık. Çok gücendi. Para istemiyordu. Dükkânın kapısına gelen babası da almak istemedi parayı.

"Oğlunuzu çok sevdik" diye açıkladım ona. "En azından ona bir dondurma alabilir miyiz?"

Biraz pazarlıktan sonra, Elbek'in babası ona küçük bir şi-

şe portakallı Fanta almamıza izin verdi. Sonra ikimize de birer şişe portakallı Fanta verdi, bedavaya. Her seferinde ya almaya çalışan insanlara para vermemeye, ya da almamaya çalışan insanlara para vermeye çabalıyorduk.

Dondurmamızı erimeden önce hemen yemeye çabalayıp sonra da dönme dolaba binmek için parka koştururduk. Bu antika, gacır gucur aleti Trabzon'dan gelen kederli bir Türk çalıştırıyordu, bir bilete üç kere dönmemize izin veriyordu. Dönme dolap en tepede durduğu zaman, bazen koltuğu bile sarsa sarsa gürültülü bir şekilde gıcırdatan hafif, tatlı bir rüzgâr esiyordu.

Dönme dolaptan sonra şehrin Sovyet kısmında bulunan İnternet salonuna giderdik: Avatarlarını yıkık binalar ve terk edilmiş depolarda gezdiren, makineli tüfeklerle birbirlerini öldüren gençlerle tıkabasa dolu cehennemi bir mekândı burası. Gençler peş peşe öldürülüyor ve mutsuz ayrılıyordu oradan. Salon sahibi de hemen boşalan bilgisayarın başına koşup sandalyeyle klavyeye bir kutu Sure deodorantı sıkıyordu. Duş sonrası deodorantının kimyasal bulutları boğucu havada asılı kalıyor, ortamın havasına bir tür *je ne sais quoi* [esrar havası] katıyordu.

İkinci ders haftamızda, Dilaram beni Ali Şir Nevai'nin hayatı ve eserleriyle tanıştırdı. Nevai, doktorların bile tıp kitapçıklarını şiirle yazdığı şiir yüklü bir şehir olan Semerkand'da dört yıl yaşamıştı. Sultanın çocuklarına tarih dersi vermiş ve sarayda çalışmıştı. Yaşlı bir kadın mahkemeye gelip sultanın onun oğlunu öldürdüğünü, kendisinin de sultanın oğlunu öldürmeye geldiğini söylemişti. Sultan da mahkemeye çağrılmış ve sanık sandalyesine oturtulmuştu – "tıpkı Clinton'la Monica Lewinsky olayındaki gibi" diye açıkladı Dilaram. Nevai yaşlı kadına kralın oğlunun kanını mı, yoksa bir miktar altın mı istediğini sordu. Kadın altını seçti. Nevai'nin verdiği kararı herkes beğendi, ama o yine de bıraktı işini. İyi bir sul-

tan olmak için, dedi, kör ve aptal olmak, biraz da felçli olmak gerekir. Kendisi yedi yıl felçli kalmıştı ve çok zor bir şeydi bu.

Dilaram kibarca defterimi önüne çekip Nevai'nin mahkemedeki konumunu çizmek istedi, dev bir yılan kafasıyla yılanın ağzında kafasında bir şapkayla durmuş onun gırtlağına bakan küçük bir adam çizdi: Ali Şir Nevai'ydi bu.

Nevai âlim olmanın sultan olmaktan daha iyi olduğunu söylemişti, çünkü bir âlim öğrendiklerini hamamın kapısında çıkarmak zorunda kalmıyordu. Sultan olmak mutluluğun güvencesi değildi: Büyük İskender dünyanın en büyük kralı olmasının yanı sıra, ona bütün imparatorluğu gösteren bir büyülü aynaya sahipti, yine de otuz üç yaşında korkunç bir depresyonla ölmüştü. Nevai görüşlerini Harizm'de ölen bir köpeğin cenazesiyle ilgili alegorik bir eserle dile getirdi. Eserde bir köpek sürüsü tek sıra halinde mezarlığa doğru yürürken; diğer köpekler de en öndeki köpeklerin çevresinde daireler çizer.

Nevai insan toplumunun sultandan dilenciye kadar uzanan bir anatomisini çıkardı. Kötü bir sultan sebepsiz yere toprağı eşeleyen bir domuz gibidir. İyi bir sultan toprağı gerekli, yararlı nedenlerle kazan bir çiftçi gibidir. İnsanlık tarihinin en kötü sultanı olan Hirodes, Firavun'un akbabaların çektiği bir sepetle göklere uçup Tanrı'ya ok atması için plan yapmıştı. Sepetin içinden uzanan bir sopanın ucuna bir leş asılı olduğu için akbabalar uçup durdular. Sepetin gölgesini gördüler ve onun okla vurulup ölen Tanrı olduğunu sandılar.

İnsanlık, sultanların dışında, yolcular, âlimler, tüccarlar, çiftçiler, hasatçılar, fırıncılar, değirmenciler, yetimler ve eşlerden de oluşuyordu. Kötü tüccarlar aynı malları farklı pazarlarda farklı fiyatlarla satar. "Pazara gittiğinde dikkatli ol, *kızım*" diye öğütledi Dilaram bana. Çiftçiler, diye devam etti, en yüce insanlardır, çünkü Cennet bahçesini yeryüzüne getirirler. İyi dilenciler, kötü dilenciler, Sufiler ve *şeyh* denen Sufi öğretmenler vardır. İyi dilenciler hastadır, bir sürü çocuk-

ları olur, çalışamazlar. İyi bir *şeyh* bilgisi sayesinde üfleyip suyu nefesiyle ikiye ayırır ya da bir kadının midesine üfleyip onu gebe bırakabilir. Kötü bir *şeyh* insanları sahte mucizelerle kandırır: Bir cam tüple bir alev yapar, ama sonra tüpün içinde oksijenle temas edince yanan özel bir kimyevi madde olduğu anlaşılır. Bu mucize değildir!

"*Mene, kızım*" dedi Dilaram: "İşte, kızım." Çantasından katlanmış bir kâğıdı özenle çıkardı ve masanın üzerinde yaydı. Tam bir keçiye benzeyen bir adam çiziminin fotokopisiydi bu.

Resme baktım. "Kötü *şeyh* bu mu?"

"Kötü *şeyh* bu işte."

"Biraz keçiye benziyor."

Dilaram gülümsedi. "Keçiler koyunları dağdaki en iyi yerlere götürebilir" dedi kibarca. "Üstelik biri onlardan bir şey çalarsa, keçi bilir."

Sonra çantasından yıpranmış bir kitapçık çıkardı: Nevai'nin şiirlerinin üç dilli Özbekçe-Almanca-İngilizce derlemesiydi bu, *Okyanustan İnciler* adını taşıyordu.

O talihsiz –bir kuş olan– kalbim miydi, senin zülüflerine dolanmış olan,
Yoksa bir yarasa mı?

Unutma, sultan en yakın dostunun ölümüne bile lanet eder
Eğer hazineden para sızdırdığını anlarsa.
Söyle, Nevai, aşk senin ruhunu sakatlamadıysa –
Neden her hıçkırdığında kan tükürüyorsun?

Muzaffer bana modern Özbek kültürünü öğretmeye başladı. Özbekler, dedi, buluşunca hemen birbirlerini soru yağmuruna tutarlar: "Nasılsın? Evdekiler nasıl? Her şey yolunda mı? Karın nasıl? Sağlığı iyi mi? İş nasıl? İyi çalışabiliyor musun? Sağlığın nasıl? Yorulmadın mı?" Başlangıçta ben de

bu sorulara yanıt vermeye çalıştım, ama sonra yanıt vermek yerine hemen aynı soruları karşı tarafa püskürtmek gerektiğini, bu arada da sağ eli kalbe yakın tutup, sol eli de havaya kaldırmak gerektiğini anladım. "Ellerimin durduğu yere bak" dedi Muzaffer elini göğsüne kukla gibi götürerek. Bu eğlenceli şeyleri uzun süre çalıştık, göğsümüze vurup birbirimize bağırıyorduk: "Evdekiler iyi mi? Yorulmadın mı?"

Sonra dokuz katlı binanın başka bir katına gittik, orada hiç tanımadığım kişilere bu sorularla saldırmak için koridora daldım. Muzaffer bir kapı ağzına saklanıp el kol hareketleriyle yardımcı oldu. Genel olarak yabancılar bu olaydan çok hoşlanmış ve böyle saldırılmayı iyi karşılaşmış görünüyordu. Ufak tefek bir kadın o kadar hoşlandı ki on dakika boyunca başka sorular üretip durdu. "Sıcak havayı seviyor musun? Buraya uçakla mı geldin? Kulakların delik mi?" Kulaklarımın delik olduğunu söyleyince, uzanıp kulakmememe bakmaya çalıştı. "Küpe takman şart!" kararını verdi.

Başka bir gün de karpuzları öğrendik. Muzaffer bir halk deyişini öğretti: "Karpuz koltuktan düştü." Sonra da sordu: "Anlamını anlayabiliyor musun?"

Bir düşündüm. "Tefecilerin kafası eninde sonunda kopar?"

"Ne-e-ee?"

Türkçe *koltuk* sözcüğünün Özbekçe *koltukaltı* sözcüğüyle aynı olduğu anlaşıldı, bu yüzden deyişin anlamı aslında "Karpuz koltukaltından düştü" oluyordu ve büyük hayal kırıklığını ifade ediyordu. "Muzaffer pazardan geliyor, karpuzundan memnun" diye açıkladı Muzaffer. "Birdenbire, bir şey oluyor; artık memnun değil."

"Benim ailemde" diye devam etti hayali karpuzlardan gerçek karpuzlara geçerek, "Muzaffer demek en kötü karpuzu almak demektir. 'Muzaffer gitsin pazara' derler. 'Bize şimdi kocaman, yusyuvarlak, güzel bir karpuz getirir, ama tadı kuru çimen gibi olur'." En iyi karpuzları Muzaffer'in dedesi seçerdi, bu karpuzla-

rın görünümü çirkin olurdu genellikle ve dedesi onları kulağına yaklaştırıp "konuşmalarını" dinleyerek seçerdi. Muzaffer de karpuzların konuşmasını duymaya çok çabalamıştı, ama hiçbir şey duyamamıştı. Özellikle çirkin olanlarını seçip almaya çalışmıştı, ama o zaman da seçtiği karpuzlar hem içi sarı ve tatsız, hem de görünümü çirkin olmaya başlamıştı.

Muzaffer iyi bir karpuz alma yollarını bana öğretmek için çok çabaladı. Bazı insanlar, dedi, karpuzun ağır ve koyu renkli olması gerektiğine inanır. En iyi karpuzların büyük ve hafif olduğunu söyleyenler de vardır. Demek ki bu işe yaramıyor. İyi bir karpuzda neresinin güneşte kaldığını gösteren portakal rengi bir leke ve sapının doğal bir şekilde koptuğunu gösteren kuru bir göbek deliği olur. Sağ elle ona vurduğunuz zaman, sol elinize doğru ses vermesi gerekir. Kabuğuna gelince, önemli olan rengi değildir, farklı renkler arasındaki tezattır.

Muzaffer'le birlikte bir karpuz satın alırken sergileyeceğim dil hünerini sınamak için pazara gitmek istiyorduk, ama onun hep işi çıkıyordu. Sonunda bana gidip kendi kendime karpuz almamı söyledi. Ama bana en kötü karpuzu satıp en fahiş fiyatı alacaklarını söyleyerek öyle korkutmuştu ki moralim bozuldu ve hiç gitmedim.

Ali Şir Nevai altı yaşındayken, en sevdiği kitap Attar'ın *Mantıku't-Tayr* adlı didaktik şiiriydi. Bu şiir İngilizceye genellikle *Kuşların Konferansı* olarak çevrilir, ama Dilaram *Kuşların Mantığı* diyordu. Mecnun'un sürekli Leyla'yla ilgili şiirleri okuması gibi, Ali Şir de sürekli kuşlarla ilgili bu kitaptan parçalar okurdu, sonunda anne babası bu kitabı elinden aldılar ve hasta bir öksüze verdiklerini söylediler. Fakat artık çok geçti, Ali Şir kitabı ezbere biliyordu.

Kuşların Mantığı, dedi Dilaram, aralarında bir tavuşkuşu, turna, ördek, horoz, papağan, kartal, leylek ve (hüthüt ve çavuşkuşu adlarıyla da bilinen) ibibik bulunan otuz kuşun yer aldı-

ğı bir kuş topluluğunu anlatıyor. İbibik bir gün diğer kuşları büyük bir krala götüreceğini söyler; o kral dünyanın en büyük kuşu olan, sadece lezzetli meyveler yiyerek şarkı söyleyen, ama sadece eşi varken söyleyen bir simurg kuşudur. Bir keresinde biri bir simurg yakalayıp kafesine bir ayna koymuş, ama simurg kanmamış, şarkı söylememiş ve ölmüş.

Simurgun kuş cennetine varmak için otuz kuş uzun bir süre denizlerle dağların üzerinden uçarlar. Bir kısmı yorulup dönmek ister, ama ibibik didaktik öyküler anlatarak onları cesaretlendirir. Sonunda, kuşlar yedi beldeyi uçmuş, hâlâ simurga ulaşamadıkları için ağır bir depresyona kapılmışken, ibibik bir açıklama yapar: "Siz zaten ulaştınız simurga – hepiniz simurgsunuz. Kalplerinizdeki kötü şeyleri unutup sadece bir ideali düşündünüz." Farsçada bu biraz anlam taşıyor, çünkü o dilde *si murg* "otuz kuş" demektir: bu yüzden, kendilerinin ötesinde olan bir şey için mücadele eden otuz kuşluk bir topluluk da, zaten aşkın bir kuş cennetiyle aynı şey olmaktadır. Kuşların mantığı da bu.

Nevai hayatı boyunca *Kuşların Mantığı*'na bir yanıt yazmak istedi. Sonunda, elli sekiz yaşında, *Kuş Dili*'ni [*Lisanü't-Tayr*] yazdı. Bu kitabın temel figürü *kaknüs* denen çirkin, kül renkli bir kuştur. Kaknüs kuşunun gagasında bin diş vardır ve her diş ayrı bir ezgi çalar. Çalı çırpı toplayarak yüksek bir yuva yapar, tepesine oturur ve şarkı söylemeye başlar. Şarkısı akıl almaz güzelliktedir, ama insanları hasta eder. (Bu şarkıya *neva* [Özbekçede *navo*] denir, "Nevai" [Özbekçede "Navoi"] adının kökeni.) Kaknüs kendisini şarkı söyleyerek yakar, kül olur, göğe yükselir ve bir çiçek olur. Küllerden küçük bir kuş çıkar, bu da onun yavrusudur. Sonra bebek bütün yaşamını kendi ateş malzemesini toplayarak geçirir. "Kaknüsün diyalektiği de budur" diye açıkladı Dilaram. Nevai *Kuş Dili*'nde Attar'ı kaknüse ve kendini de küllerden çıkan yavru kuşa benzetir.

Dilaram'ın babasının bir arkadaşı olan eleştirmen Vahid

Abdullahev'e (Özbekçede Vahid Abdullayev) göre, edebiyat tarihindeki her yazar bir kaknüstür: yazar bütün yaşamını bir önceki yazar kuşağını yakacak olan ateş malzemesini toplamakla geçirir. "Vezir hamlesine" Abdullahev'in getirdiği yorum da buydu.

Kuşların dili ve bunun kuşların mantığıyla ilişkisi üzerine çok düşündüm. Kuşlar –bizim o tuhaf amcalarımız– bize ne anlatmak istiyorlardı? Çeşitli ezoterik geleneklerde, "kuşların dili" bütünsel bilginin şifreli sözüdür. Süleyman'ın Kuran'da dediği gibi, "Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi. Ve bize her şeyden (bolca) bir pay verildi." Athena'dan kehanet hünerini alan Teiresias birdenbire kuşların dilini anlamaya başlamıştı, tıpkı kazara ejderha kanını tadan Siegfried gibi. Siegfried için bu iyi olmuştu, çünkü civardaki bazı kuşlar tam o sırada onu öldürmeyi tartışıyorlardı. Simyacı ve Kabalacılar arasında da, kesin bilgiyi ortaya çıkaracak olan kusursuz dil ya "yeşil dil" ya da "kuşların dili" olarak bilinir. Rus Fütürist şair Velimir Hlebnikov da birtakım "akılötesi" diller icat etmesiyle ünlüdür, bunlar arasında "tanrı dili" ve "kuş dili" de vardır. İlginç bir şekilde, Hlebnikov'un babası kuşbilimciydi.

Eric her gün günbatımına doğru, etrafın biraz serinlemeye başlar gibi olduğu bir vakitte, yakınlardaki bir stadyumda futbol oynamaya gidiyordu. (Sovyet stadyumlarının çoğu gibi bunun da adı Dinamo'ydu.) Birkaç kere, kum ve çakıl üstüne atılmış düzensiz lastik plakalardan oluşan koşu pistini kullanmak için ben de onunla gittim. Plakaların bir kısmı üst üste binmiş, insanı kaydırıp düşürecek engebeler yaratmıştı. Bazılarının arasında da insanın kolayca takılıp ayak bileğini burkabileceği boşluklar vardı. Hayatımda gördüğüm en kötü koşu yoluydu bu. Kapalı futbol sahası da içinde benzersiz küçük yaratıkların gizemli yaşamlarını sürdüğü çukur ve tünellerle kaplıydı. Akşam çöktüğü zaman, futbolcular –çoğu li-

se öğrencisiydi– peş peşe sakatlanmaya başlıyorlardı. Takım arkadaşlarına cesurca "Görüşürüz!" diye bağırıyor, sahadan seke seke çıkıyorlardı.

Eric futbolcular arasından, Şurik adlı, büyüyünce CIA'e girmek isteyen on altı yaşında bir Özbek genciyle arkadaş olmuştu. Bir gece Şurik bizi akşam yemeğine davet etti. Bütün aile –yedi yaşındaki tek yumurta ikizi kız kardeşleri, bir dede ve bir de bebek– Gülya'nın avlusunun dörtte biri kadar bir avluda, bir yer masasının başındaki yastıklara oturmuştu. Annesiyle babası derme çatma bir kulübenin içinden safran, kuzu ve kuru kayısı kokuları saçan dev bir tencere dolusu *plov* [pilav] getirdiler. Eric'ten çok hoşlanan dede ona Özbekçe bir tarih kitabı verdi. "Sen ona çevirirsin bunu" dedi bana kitabın içine hiç anlaşılmayan bir şeyler yazmayı sürdürürken.

O gece eve döndüğümüzde Gülya öfkeden deli gibi karşıladı bizi. Hava kararıktan sonra bir yere gideceğimiz zaman üniversiteden birinin arayıp ona haber vermesi gerektiğini emretmişti. "Buradan çıkıp yabancılarla keyfinizce yemek yiyemezsiniz öyle!"

"Ama yabancı değildi ki bu; Eric'in arkadaşıydı."

"O tür arkadaşlar ilaç verip parça parça yer ikinizi de!"

Gülya'nın isteği üzerine, Matlube (Özbekçede Matluba) adlı bir kamu görevlisi aradı beni telefonla. "Hava kararınca dışarı çıkmayın" dedi Matlube. "Anneniz sizi merak ediyor. Sizi çok seviyor o."

Böylece akşamları evden çıkmaya çabalamaktan vazgeçtik. Eric Lila'yla oynuyor, Gülya da bana çeşitli ülkelerden aldığı Komünist ödüllerle dolu albümleri gösteriyordu. Gülya'nın hoşlandığı eğlencelerden biri de kınayla kaşlarımı boyamaktı, o yüzden yekpare bir kaşım olmuştu. "Görünümüne kesinlikle daha çok dikkat etmelisin" dedi bana eserini hoşnutlukla seyrederken.

Her hafta birkaç gece, Gülya'nın eski okul arkadaşları, havalı görünen ve göz alıcı rujlar süren, avluda saatlerce oturup Tacik pop müziği dinleyerek ikide bir votka kadehlerini güzel dostluklarının şerefine kaldıran kadınlar geliyordu. Bu toplantıların ilkinde, kibarlık edip yanlarında yarım saat oturdum, biraz votka içtim, hatta böyle harika dostlara sahip olduğu için Gülya'nın çok talihli olduğunu söyleyerek kadeh kaldırdım. Taktik hata oldu bu, çünkü sonra Gülya benden her gece onlarla votka içip kadeh kaldırmamı istedi, ama benim o büyük Özbek dili çalışmaları programıma uygun değildi bu.

"Ödevim var" diyordum.

"O kitaplardan öğreneceğinin kat kat fazlasını öğrenirsin bizim yanımızda – değil mi Betty?"

"Hem de nasıl!" diyordu Betty.

Gece geç saatlere kadar oturup Eski Özbek şiirinin Rusça çevirilerini okuyor ve Muzaffer'in bana ödev olarak verdiği kompozisyonları yazıyordum. Bu kompozisyonları yazmak tam anlamıyla saatlerce sürüyordu, kısa sürede Özbekistan'a gelirken yanımda getirdiğim iki defter de dolup taştı. Semerkand'da o yaz satılan defterler yumuşacık, iplikli, gri gazete kâğıtlarının birbirine zımbalanmasıyla yapılmış kitapçıklardı – bu kâğıdı çocukluğumdaki standart ders kitapçıklarından beri hiç görmemiştim. Kapak olarak da şu görüntülerden birini seçmek gerekiyordu: Rus pop yıldızı Zemfira, şimşek çarpan bir motosiklet, çiy kaplı bir gül ve sırayla biri gözlerini, diğeri kulaklarını, üçüncüsü de ağzını kapatmış üç maymun karikatürü. Ben maymunları seçtim.

O gün kırtasiyecinin önünde zayıf, yaşlı bir adam, yakıcı güneşin altına serdiği bir battaniyenin üzerinde, Rusça eski kitaplar satıyordu. On beş dolar verip 1973 yılından kalma elli bin sözcüklük enfes bir Özbekçe-Rusça sözlükle birlikte, Vladimir Dal'ın *Yaşayan Rus Dilinin Açıklamalı Büyük*

Sözlüğü'nün dört ciltlik, kahverengi deri cildi çatlamış, sayfaları tozlanmış, sararmış bir 1956 basımını aldım. Adam Özbekçe-Rusça sözlük için pazarlık etmemi kabul etti, ama Dal için üzerinde yazan fiyattan vazgeçmedi: "O özel" dedi. Dal sözlüğünü 2004 yılında internete koydular, ama ben Eric'in ta Özbekistan'dan benim için taşıdığı ve şimdi fırının üstündeki bir mutfak dolabında duran o dört cildi elden çıkarmayı hiç istemedim.

Bir tane İstanbul bir tane de mısır ekmeği konulu kompozisyon yazdım. Özbekçe-Rusça sözlükte sözcük arar, Özbekçede hangi Türkçe sözcüklerin olduğunu ve nasıl telaffuz edildiklerini tahmin etmeye çalışırken, iki kurbağa arasında geçen su zaiyatı konulu bir diyalog yazdım. Bir kompozisyonda da Özbeklerin hayvanları çağırmak ya da göndermek için kullandığı özel sözcükleri kullanmam gerekiyordu. (Türkçede de var bu sözler: köpeği çağırmak için "hav" dersiniz, göndermek için de "hoşt".) Özbeklerin kuşları kovmak için kullandığı sözcük olan *kışt*'ı kullanarak bir kompozisyon yazdım. Portakal ağaçlarına tuhaf bir kuşun dadandığını ve onu akıl almaz derecede rahatsız eden tuhaf bir şarkı söylediğini gören bir çiftçinin ağzından yazılmıştı. Kuşun kaknüs olduğu anlaşılıyordu, ama çiftçi portakal ağaçlarına kaknüsün dadanmasını istemiyordu, o yüzden ona "Kışt" diyordu, kuş da gidiyordu.

Bir öğleden sonra, beni karpuz alışverişine götürememesini telafi etmek isteyen Muzaffer, İngilizce dersine davet etti. Dersi otuz yaşlarında olan sıska, manyak, sivrisinek gibi, keçi sakalı bırakmış ve giysi olarak kullanıldığını gördüğüm en eski ve en yırtık pırtık tişörtü giyen bir Amerikalı veriyordu. Maupassant'ın "Le Petit" adlı öyküsünün çok kötü bir İngilizce çevirisini Özbekçeye çevirmeye çalışıyordu sınıf. Boynuzlanan dulun hizmetçiye "*Dehors, va-t'en!*" dediği yer yaşayan büyük İngiliz diline "*Done with you!*" diye aktarılmıştı.

Dokuz Özbek yüksek lisans öğrencisi yarım saat boyunca *"Done with you!"* ifadesini nasıl çevireceklerini tartıştılar.

"Ama bu İngilizce bir ifade değil" diye itiraz ettim sonunda.

Öğretmen bana biraz sinirli bir tavırla bakıp "Elimizdeki metin elimizdeki metindir" dedi ve ben gözlerinin altındaki mor halkaları fark ettim.

Tam da o sırada, tekrar tekrar penguenli kâbuslar görmeye başladım. Rusya'ya gidip bir ailenin yanında kalmak için bursa başvurmuştum ve yanında kalacağım aile Antarktika'daki bir penguen ailesi çıkmıştı. "Ama penguenlerin dili bile yok!" diye karşı çıkıyordum. Fakat o penguenlerin bir dili vardı, iki dala ayrılıyordu, biri destansı anlatı dili, diğeri de lirik folklor diliydi. Güm güm atan kalbimin sarsıntısıyla uyanıyordum.

Dersimizin üçüncü haftasında, Dilaram ve ben Nevai'nin en ünlü üç aşk şiirini inceledik: *Ferhad ile Şirin, Yedi Gezegen* ve *Leyla ile Mecnun*.

"Tanrı üç insana aşk vermiş" dedi Dilaram bana. "Ferhad'ı bir kral soydu, Behram değersizdi ve Mecnun delirdi." Aşk şiirlerinin her biri, diye devam etti, birbirinden farklı, çözümsüz bir soruyu ele alır: İnsanlar neden yaratıldı? Neden bütün insanlar mutsuz? Neden entelektüeller başkalarından daha mutsuz? Her akşam, Özbek SSC Bilimler Akademisi'nin 1968-1970 yılları arasında yayımladığı on ciltlik Rusça Ali Şir Nevai çevirisinin bir cildini ödünç veriyordu Dilaram.

Ferhad ile Şirin yoksul bir taş kırıcıyla Ermenistan kralının kızı arasındaki uğursuz bir aşkı anlatır. Ferhad o kadar iyi bir taş kırıcıdır ki kazmasıyla bir dağı delip altmış kilometrelik bir kanal yaratarak Ermenistan'ın su sıkıntısını çözer: Şirin'le evlenebilmesi için koşul budur. Ama Şirin'in babası kızın bir taş kırıcıyla değil, İran kralıyla evlenmesini istemektedir. Ferhad'a Şirin'in zehir içip öldüğünü söylemesi

için yaşlı bir kadını gönderir. Ferhad kazmasını havaya atar ve kazma düşüp kafasını ikiye ayırır. Bunun ardından, Şirin gerçekten zehir içer.

Ferhad ile Şirin'in en büyük teması, dedi Dilaram, ebedi toplumsal eşitsizlik sorunudur, yani klasik biçimiyle, "Ne yapmalı?" ve "Suçlu kim?" gibi iki soru biçiminde sorulan sorun.[9] Ferhad ile Şirin'in diğer büyük teması da (...) tarla sulamadır. Özbek milliyetçisi olmasına rağmen, Dilaram'ın edebiyata yaklaşımında dokunaklı bir Sovyet damarı vardı.

Yedi Gezegen'de, diye devam etti, Nevai toplumsal tayfın tam tersi ucunda olan bir kahraman seçer: Behram adlı bir kral. Bir gün Behram sevgilisiyle ava gider, sevgilisinin adı da Dilaram'dır. Bir yaban eşeğine, Balzac'ın *Peau de Chagrin*'inde [*Tılsımlı Deri*] derisi büyülü bir tılsım işlevi gören o sıra dışı nadirlikteki yaban eşeğine nişan alır. Behram yaban eşeğini vurur ama yaratığın toynağı kulağına sabitlenecek gibi olur. Öğretmenimin adaşı Dilaram merhametine yenik düşer ve gözyaşlarına boğulur, bu yüzden Behram Dilaram'ı öldürür. Sonra da üzülür. Yedi gezegeni temsil eden yedi kalede, yedi yolcu yedi gece yetmiş öykü anlatır: Son öykü Dilaram'ın nerede olduğunu söyler.

Ama Dilaram Nevai'nin üç ünlü aşk şiiri arasında en çok *Leyla ile Mecnun*'u anlattı bana: Kays adlı bir delikanlıyla düşman bir aşirete üye olan okul arkadaşı Leyla arasındaki sonu kötü biten aşk hikâyesi. Kays yasak aşkıyla deliye dönerek Mecnun, yani Deli olur. Kalbi bir nar gibi parça parça olur. Sokaklarda ve pazar yerlerinde dolaşarak yaşamı onun için bir azap haline getiren derdi anlatan şiirler okur. Mecnun'un babası aile gururunu bir yana bırakıp Leyla'nın babasından gençlerin evlenmesine izin vermesini ister. Ama Leyla'nın babası kızının nar gibi kalbi olan bir deliyle evlen-

9. *Ne Yapmalı?* ve *Suçlu Kim?* Çernişevski ve Herzen'in on dokuzuncu yüzyılda büyük etki bırakan politik romanlarıydı.

mesini istemez. Mecnun'u Kâbe'deki Hacerü'l-Esved'e götürüp aşkından kurtarmak gerektiğini söyler. Mecnun bunun yerine Leyla'nın çadırına gidip kendini taşlarla döver.

Mecnun'un babası sonunda zavallı delikanlıyı Kâbe'ye götürür, ama Mecnun aşkın kalbinden çıkması için dua edemez. "Bana bu aşkla eziyet ediyorsun, ama 'beni ondan kurtar ve başkaları gibi yap' diyemem. Ben daha fazlasını istiyorum. Aşkı hangi renkten yaptıysan, ben de o renk olmak istiyorum" der Tanrı'ya. Leyla'nın adındaki harflerle ilgili bir şiir okur. Bir harfin üzerinde noktalar vardır, Mecnun'un bedenine giren çivileri temsil eder; C şeklindeki bir başkası boynuna asılıdır; bir dağ silsilesi şeklindeki bir harf kalbinin üzerine oturan dağları simgeler. Mecnun uzun uzun mektuplar yazarak Leyla'nın çadırının çevresinde dolanır: "Bedenimden kasları al, küçük köpeğin için kırbaç yap!" Leyla aşiretten zengin biriyle evlendirilir, adam onu uzaklara götürür. Leyla adam ona dokunacak olursa kendini öldürmeye yemin ederek gece gündüz bir bıçak taşır yanında.

Mecnun çöle gider, insan dilini unutur ve ceylanların diliyle konuşur. Ceylanların tıpkı Leyla gibi güzel, hüzünlü gözleri vardır. Mecnun sarhoş bir aslan gibi dolanıp *gazeller*[10] okur, kendini perişan eder. "Gazel" ve "gazal" (ceylan) sözcüklerinin Arapça asıllarının yazılışları birbirine çok benzer, Özbekçe ve Türkçede ise ikisi için de "gazel" sözcüğü kullanılabilir; bu yüzden ceylanların dili şiirsel dil için bir mecazdır. Dilaram bana "gazel" ve "gazal" için başka bir eşanlamlının da "kirpik" anlamına gelen bir sözcük olduğunu söyledi; Nevai'nin gazellerinden birinin ünlü bir dizesi de buradan geliyordu: "Kirpiklerimle ayaklarının altındaki yeri süpürüyorum."

Mecnun çölde aslanlar, maymunlar, geyikler, yılanlar, tilkiler ve bazen ona mektup getiren bir kuş türüyle de arka-

10. *Gazel* İran kökenli, kısa bir lirik şiir biçimidir, beyit denen kafiyeli çift mısralardan oluşur ve genellikle romantik aşk ve dinsel mistisizm konulu olur.

daş olur. Eski Özbek çöllerindeki hayvan yaşamının zenginliğinden etkilenmemek güç. Bir hikâyede kahraman o kadar çok erkek geyik öldürür ki kanları çölü sırılsıklam eder ve onunla birlikte ava katılanları ve güzel Çinli karısını da yutan dev bir bataklık oluşur.

Yıllar geçer ve Leyla'nın kocası bir kalp kriziyle ölür. Leyla Mecnun'u arar, ama biri Mecnun'un hasta olduğunu söyler ona. Mecnun Leyla'nın yanına ulaşıncaya kadar Leyla kederden ölmüştür. Mecnun onun cenaze için hazırlanan bedenini görür, yanına uzanır ve ölür.

Doğulu bazı uzmanlar *Romeo ve Juliet*'in *Leyla ile Mecnun*'un Latince bir çevirisinden esinlendiğine inanıyor. Bu ortak özellikler başka nasıl açıklanabilir: kan düşmanı ailelerin talihsiz âşıkları, sürgüne giden kahramanlar, sevgililerin cesetlerinin başında şiirsel konuşmalar? Shakespeare uzmanları Shakespeare'in *Leyla ile Mecnun*'u hiçbir dilde okumuş olamayacağını ve kaynaklarının Fransız ve İtalyan olduğunun bilindiğini söyler. Mutsuz ailelere, talihsiz âşıklara ve sürgüne giden kahramanlara gelince, herhalde onlar her yerde bulunmaktadır.

Buz Sarayı

1703 yılında, Büyük Petro yeni bir imparatorluk başkenti inşa ettirmeye karar verdi. Konum olarak da, Finlandiya Körfezi'ndeki, pek yerleşilmemiş bir bataklığı seçti. Bu bataklık hem düşmanı İsveç kralının yönetimindeydi hem de yılın beş ayı donup kaskatı buz kesiliyordu, geri kalan aylarda da sel baskınları yaşıyordu. Yedi yüz bin serf, asker, mahkûm ve İsveçli savaş esiri ormanları kesmeye, tepeleri düzleştirmeye, kanallar kazmaya, bataklıkları kurutmaya ve yere beş metrelik meşe kazıklar çakmaya görevlendirildi. Kürekler yetmediğinden, işçiler çamuru çıplak elleriyle kazdılar ve gömlekleriyle taşıdılar. Yüz binlercesi açlıktan, koleradan ve yorgunluktan öldü. Şehrin "dev bir mezarlık" haline geldiğini söyleyen tarihçi Kluçevski, "Askeri tarihte Petersburg'da ölen işçilerin sayısından daha fazla can almış bir savaş bulmak imkânsızdır" diye yazıyordu.

Dünyanın en güzel şehirlerinden biri olan bu mezarlığın girişinde bir Bronz Atlı bulunur: Şaha kalkmış, yüksekçe bir yerden Neva'ya atlamaya hazır görünen bir kısrağın tepesindeki Büyük Petro'nun bir anıtıdır bu. 1782 yılında Falconet tarafından, Büyük Yekaterina'nın emriyle yapılan anıt, Aleksandr Puşkin'in "Bronz Atlı" şiiriyle ölümsüzleştirildi: Doğanın doğal olmayan bir şekilde yapılan şehirden 1824 yılındaki büyük selle intikam almasını anlatır bu şiir. Puşkin'in kahramanı, Yevgeni adlı yoksul bir kâtip, denizden bir şehir

çıkartan kişinin "ölüm saçan iradesine" lanetler okuyunca, öfkeye kapılan Bronz Atlı da kaidesinden fırlayıp Yevgeni'yi sokak sokak kovalamaya başlar, sonunda da delirtir.

Falconet'in anıtı ve Puşkin'in şiiri St. Petersburg miti denen şeyin iki temel taşıdır. Bütün mitler gibi, St. Petersburg miti de bütün gerçeği anlatmaz. İşte size o mitte yer almayan bir şey. 1740 kışında, Büyük Petro'nun yeğeni Anna Yoannovna Bronz Atlı'dan daha büyük, daha tuhaf ve çok daha korkutucu bir heykel sipariş etti: Buzdan dev bir saray. Bu saray gerdek gecelerini orada geçirmeye mecbur edilecek olan iki saray soytarısının düğünü için yaptırılmıştı. Yekaterina'nın Bronz Atlı'sının Puşkin'in ünlü bir şiirine konu olması gibi, Anna'nın anıtı da bir edebiyat eserine konu oldu: Puşkin'in çağdaşı İvan Lajeçnikov'un yazdığı *Buz Sarayı* adlı casusluk romanında, buz sarayı tarihsel ve kurgusal birçok kişiyi birbirine bağlayan geniş bir politik komplonun yuvası olur, bu kişiler arasında ikide bir Machiavelli çevirisinden yüksek sesle parçalar okuyan ufak tefek bir siyah kâtip de vardır.

Lajeçnikov'un *Buz Sarayı*'nı ilk kez sınıf arkadaşım Luba'dan duydum, artık baskısı tükenmiş olan bu Rus klasiğini tezi için araştırma yaparken bulmuştu. Başvurabileceğimiz bir çeviri bursu bulunca, Luba, İngilizcede hiç yayımlanmamış olduğu anlaşılan bu eseri Amerikan halkına sunmaya yazgılı olduğumuza inandı. Daha önce Kazimir Maleviç'in sinema üzerine yazdığı, bir kısmı pek bilinmeyen, bulanık ve dikkat çekici biçimde tartışmacı olan bazı denemeleri birlikte çevirme deneyimimizi hatırlayarak, çeviri yapmanın bende koşup bir pencereden aşağı atlama isteği uyandırdığına benzer bir şey söyledim.

"Ama bu geçen seferki gibi olmayacak" dedi Luba. "Lajeçnikov'u kesinlikle seveceksin. Başkarakterin peşinden gölge gibi ayrılmayan bir siyah kâtibi var."

"Kitabın *anlatıcısı* siyah kâtip mi?" diye sordum bezgin bir tavırla. O sırada "anlatıda ortaklar" tipolojisi üzerine çalışıyordum ve kavalyeler, uşaklar ve kâtiplerle ilgileniyordum.

"Şey, tam olarak o *anlatmıyor*..."

2006'nın başlarında tuhaf bir dizi olay *Buz Sarayı*'na ilgimi artırdı. 6 Şubat'ta Luba, Puşkin ve Lajeçnikov'un tarihsel romansları üzerine bir iş görüşmesi yapmak için California Üniversitesi, Berkeley'e gitti. (İşi aldı.) 8 Şubat'ta, 1740 yılındaki buz sarayının gerçek boyutlu bir kopyası St. Petersburg'un Saray Meydanı'nda, Ermitaj'ın hemen karşısına dikildi. Sanki Luba'nın *Buz Sarayı*'na ilgi göstermesi havada bulut bulut yayılmıştı. Elbette, buz sarayı buluttan değildi; inşasında beş yüz ton buz kullanılmıştı ve 150.000 $'lık maliyetini (kışları yaşanan ölü mevsimde turizmi canlandırmak için kurulmuş olan) Beyaz Günler adlı bir şehir girişimi karşılamıştı. Üç yüz avro verip buz sarayında evlenebilir ve üç bin avro karşılığında, tıpkı o talihsiz soytarılar gibi gerdek gecenizi orada geçirebilirdiniz.

Luba da ben de sarayı görmek istedik. Ona gidip dokunmamız şarttı. Bu hikâyeyi bir süre önce ilk makalemi yayımlamış olan *The New Yorker*'a götürmeye karar verdim: İlk makalem, günümüzde San Fransisco'da bir jimnastik salonu işleten eski bir Thai *kickbox* şampiyonunu anlatıyordu. *The New Yorker*, buz sarayından bahsedince, "St. Petersburg'dan Kartpostal" almanın hoş olacağını kabul etti – yani eğer ben "zaten Petersburg'a gideceksem." Gazetecilik terimleriyle yeni yeni tanıştığımdan, aslında ne dediklerini anlamak on dakikamı aldı: Yolculuk masraflarını karşılamak istemiyorlardı. Akademik kariyerimde ne ilk ne de son kez olmak üzere, Grisha Freidin yardıma koştu. Bölüm fonlarından iki bin dolar toplamamı sağladı, buna karşılık Lajeçnikov'un Rus kültür hayatındaki rolü üzerine bir rapor yazacak, bir de Maksim Gorki'nin bir zamanlar Petersburg'da yaşadığı bir evde

birkaç fotoğraf çekecektim. (Adresi yanlış aldığımdan, evin hemen yanındaki, Yolki-Palki adlı, geleneksel Rus yemekleri verilen *fast-food* zincir dükkânının resimlerini çektim. Rusların Gorki'nin evini bir Yolki-Palki'ye çevirmesini tuhaf bulmuş, sonra da içeri girip *pirojki* yiyerek tarihin kalleşliklerine kederlenmiştim.)

"Hiç yoktan, kendi isteğinle bu görevi almanı gerçekten takdirle karşılıyoruz" dedi editörüm bana telefonda. "Ama unutma, gezi yazısı filan istemiyoruz. Bir kartpostal istiyoruz, enfes bir sürü ayrıntısı olan bir şipşak. Ne demek istediğimi anlıyor musun? Yani sarayın kapı tokmakları falan gibi şeyleri yapan birileriyle söyleşi yapabilirsen iyi olur."

"Kapı tokmaklarını yapan biriyle söyleşi" diye tekrar ettim not defterime yazarken.

"Kapı tokmakları bir örnek sadece. Tabii buz sarayının içinde bir gece geçirebilirsen, o da harika olurdu. Hani 'Sabahın üçü. Bir köpek havlıyor' falan gibi bir şey. Ne dersin, senin orada bir gece geçirmene izin verirler mi?"

"Bilmem... Bence siz orayı üç bin avroya balayı dairesi olarak kiralayabilirsiniz, ama önce evlenmeniz lazım orada."

"Hı-hı." Editörümün bir şeyler yudumladığını duydum. "Neyse, git bak bakalım, belki evlenmeden, birkaç yüz avroya geceyi orada geçirmene izin vermelerini sağlarsın."

Normal bir otelde kalmam için para vermeyen derginin, buz sarayında, köpek havlamalarını dinleyerek bir gece geçirmem için dört yüz avro verecek kadar cömert olduğunu öğrenmekten büyük mutluluk duymuştum.

Petersburg'a Luba'dan bir gün önce vardım, o beni dazlaklardan uzak durmam için ısrarla uyararak yolcu etmişti. Petersburg'un nefret suçları konusunda bir şöhreti vardır ve Luba'ya göre, burunlarıyla ünlü olan iki kişi olarak, "halim selim bir portre" çizmeye çalışmamız gerekiyordu.

Gece göğünden hiç durmadan incecik bir kar döne döne savrularak yağıyor, taksiin camlarına karşı titreşip duruyordu. Liteyni Bulvarı üzerindeki aşırı ucuz bir pansiyonda *online* rezervasyon yaptırmıştım. Dar ve karanlık bir girişi olan dar ve karanlık bir binaydı burası. Ses geçirmez bir camın arkasında incecik keçi sakalıyla bir Dr. Seuss karakterini andıran, çok eski bir radyoya dikkatle bakan yaşlı bir adam oturuyordu. Cama vurunca dışarı çıktı, yavaş ama çok düzgün bir İngilizceyle beni selamladı ve pansiyon odalarına çıkan taş merdivenlerde dört kat boyunca bavulumu taşımak için ısrar etti. Kocaman mor bir ahşap kapıya geldik, yaşlı adam dev bir sandık anahtarıyla kapıyı açtı. İçinde iki kanepeyle birkaç koltuk ve koltuklarda da kalın enseleri ve sinekkaydı kafalarıyla cızırtılı bir televizyon seyreden, aşırı Slav görünümlü beş adamın bulunduğu, biçimsiz bir odaya girdik. Adamlardan iki tanesi büyük konservelerden konserve et yiyordu, beşi de çok daha büyük kutulardan bira içiyordu. Odanın düzeni yüzünden, yaşlı adamla benim kanepeyle televizyonun arasından yürüyüp koridora çıkmamız gerekiyordu. Bir şeylere gürül gürül gülen ışıl ışıl kafalı Slavlar aniden sessizleşip bizi izlemeye başladılar.

Luba beni öldürecek, diye düşündüm.

"Pilot bunlar" diye fısıldadı ufak tefek ihtiyar, karanlık küçük bir koridorun sonunda bavulumu yere koyarken. "Bir sürüsü gelip gider. İyi çocuklardır." Üç kere kapının nasıl açılıp kapatılacağını gösterdi. "Geceleyin kapınızı kilitleyip anahtarı da kilitte bırakmak en iyisi."

Oda açık yeşile boyanmıştı ve içinde iki açılır kapanır somya, bir gardırop, bir masa ve iki sandalye vardı. Tavandan bir avize sarkıyordu – tavanın ortasında değildi, neredeyse köşedeydi, uyuyan bir yarasa gibi görünüyordu. ("O talihsiz gecede – bir kuş olan – kalbim miydi senin saçlarına dolanmış olan," diye yazmıştı Ali Şir Nevai, "yoksa bir yarasa

mı?") Pencerenin dışında, sodyum lambalar her şeyi tekdüze bir pembeye çevirmişti: cadde, merdivenler, dönüp duran kar. Orada burada iri kürk paltolarla şapkalar içindeki tek tük Ruslar kaldırımlardan hızla, gözlerini yerden hiç kaldırmadan geçiyordu.

Yatıp uyumayı düşündüm, ama önce yıkanmak istiyordum ve pilotlarla televizyonlarından bir iki adım ötedeki ortak banyoya gidecek cesaretim de yoktu. Tekrar paltomu giyip yürüyüşe çıkmaya karar verdim.

"İyi akşamlar" dedim pilotların yanından geçerken.

"İyi akşamlar" dedi bir tanesi.

Şehrin su kanallarında dondurucu bir rüzgâr esiyordu. Bütün oyuk ve alınlıklardan insan biçimli heykeller bakıyordu; her binanın girişinde kadın ve erkek heykelleri çevreyi gözetliyordu. Petersburg korkutucu bir şehir. Edebiyatta, genellikle bir cinayete sahne olur.[11] Dahası, musluk suyunun da *giardiasis* bulaştırdığına inanılır. Bu aklıma gelince, bir şişe su almak için bir bakkala girdim – ve pilotları hatırlayarak, beş yüz mililitrelik bir kutu Baltika birası aldım. Kuyrukta iki bezgin bakışlı adamın arkasında duruyordum, ikisi de güllerle ve müzik notalarıyla süslü çikolata kutuları alıyorlardı.

"Bir de oyuncak ayı" diye homurdandı bir tanesi tezgâhtara ve o da kocaman, üzgün bakışlı pelüş bir boz ayıyı isteksizce uzattı ona. Ancak o zaman fark edebildim mukava süslemeleri ve ertesi günün 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü olduğunu anladım. İki adam çikolata kutularının pa-

11. Petersburg'a "yeryüzünün en soyut ve uzun uzun düşünülmüş şehri" diyen Dostoyevski, *Suç ve Ceza* için bu şehri seçti. Andrey Belıy'ın *Petersburg* adlı modernist romanında, bir teröristin öz babasını, Pep Peppoviç Pep diye bilinen antropomorfik bir sardalye konservesine saklanmış olan bir zaman ayarlı bombayla öldürmesi gerekir. Gogol'ün en ünlü Petersburg öyküsü olan "Palto"da, bir grup hain zavallı bir memurun paltosunu çalar; memur nezle olur, ölür ve şehri dolanıp paltoları çalan bir hayalete dönüşür.

rasını ödeyip ceketlerinin altına sokuşturdular kutuları. Ayıyı alan onu da koltuğunun altına sıkıştırdı. Kapıyı açıp kara çıktıkları sırada son gördüğüm şey, adamın koltuk altından başını uzatmış üzgün boz ayının kafası oldu.

Pansiyona döndüğümde, havacılar ortalıkta yoktu. Bir duş aldım. Akşamın geri kalanını sıcak sıcak, karyolama oturup buzlu biramı yudumlarken *Anna Yoannovna*'yı okuyarak geçirdim: Bu kitap, Yevgeni Anisimov'un yazdığı, soytarılarını buzdan bir sarayda evlendirmeye karar veren bu tuhaf imparatoriçenin ayrıntılı yaşamöyküsüydü.

Günümüzde Ruslar İmparatoriçe Anna'yı daha çok soytarılara, cücelere ve Almanlara olan düşkünlüğüyle hatırlarlar, bunların hepsi de onun yaşamöyküsüne çok erken bir tarihte girer. 1710 yılında, on yedi yaşındayken, amcası Büyük Petro onu Kurlandiya adlı küçük dükalığın Alman yöneticisi olan Dük Friedrich Wilhelm'le evlendirdi: Rusya'nın büyük komşuları olan Prusya ve Polonya'ya karşı Kurlandiya'dan destek alması için yapılmış, stratejik bir birleşmeydi bu. Düğün şöleninde çar iki pastayı kılıcıyla kesti. İki pastadan şık giyimli birer cüce çıktı ve birlikte masanın üstünde bir menüet dansı yaptılar. Ertesi gün, Petro misafirlerini ikinci bir düğünde ağırladı: gözde cücesinin, imparatorluğun dört bir yanından getirilmiş kırk iki cücenin katılımıyla yapılan düğünü. Yabancı misafirlerden bazıları çifte düğünde belli bir simetri yakaladı, biri iki minyatür insanın evliliğiydi, diğeri de büyük Avrupa politikası oyunundaki iki piyonun evliliği.

Genç dük Kurlandiya'ya dönerken alkol zehirlenmesinden öldü. Petersburg'da geçirdiği son gecede, Büyük Petro'yla içki yarışmasına –anlaşılan biraz düşüncesizce– girmişti. Büyük Petro hem Anna'yı hem de yeni akrabalarını hayrete düşürerek genç dulun Rusya'ya dönmesini yasakladı, çünkü onun gelmesi Avrupa'nın iktidar dengesini bozacaktı. Anna yeni-

den evlenmek için ailesine üç yüzden fazla mektup yazdı, fakat amcası bütün taliplerini politik nedenlerle geri çevirdi.

Petro 1725 yılında öldü. Onun ölümünden beş yıl sonra, son erkek halefi olan on dört yaşındaki II. Petro da öldü. Otuz yedi yaşındaki Anna birdenbire kendini imparatoriçe olarak buldu. O yılın Şubat ayında, uzun süredir âşığı olan Dük Ernst Johann Biron'la birlikte Rusya'ya döndü. Onların gelişinden önce kuzey ışıklarının Moskova göklerini kan kırmızıya boyadığı söylenir; ay kadar büyük ve aydınlık, kocaman bir küre görünüp ufukta ağır ağır batmış.

Yeni imparatoriçe –saraydakilerden birinin ifadesiyle, "iki metreden uzun, yüz otuz kiloluk Anna"– sevinçle karşılanmadı. "Süvariler arasında yürürken, hepsinden bir baş daha uzundu" diyordu aynı saraylı, "ve inanılmaz şişmandı." Anna akşam yemeğini hemen her gün Biron, genç kambur karısı Benigna Gotlieb von Trotha-Treyden ve Bironların, en küçüğü aslında Anna'nın oğlu olduğu söylenen, üç çocuğuyla birlikte yiyordu. Biron hakkında pek bir şey bilinmiyordu ve saraylılardan biri hatıra defterine şöyle yazmıştı: "Ayakkabı ustasından başka bir şey değildi.– amcam için bir çift çizme yaptı bana." Anna'nın hükümdarlığına *Bironovşina* dendi: yani Biron çağı.

Anna her şeyden çok eğlendirilmeyi seviyordu. İmparatoriçe olarak, annesinin yaşlı dostlarını bulup saraya getirtti; çocukken onların gevezeliklerinden hoşlanmıştı. Artık hayatta olmayan ya da yolculuk edemeyecek kadar yaşlı olanlar için de, benzerlerinin bulunmasını talep etti. "Bana Tatyana Novokreşçenova gibi görünen birini gönderin" diye emretti Anna başmabeyincisine. "Kırk yaşında ve Novokreşçennova gibi konuşkan olması gerekiyor." Saraylılardan biri Anna'yla ilk görüşmesinden sonra şöyle yazmıştı, "Beni omzumdan öyle sıkı sıkı tuttu ki canım yandı... sonra da bana sordu: 'Ne kadar şişkoyum ben? Avdotya İvanovna kadar şişko muyum?'" Deh-

şete kapılan saraylı şu yanıtı vermiş: "Majestelerini onunla karşılaştırmanın imkânı yok, o sizin iki katınız." Bu yanıttan memnun kalan Anna da, yeni arkadaşına "Konuş!" diye emrederek onu birkaç saat konuşturmuş.

Sohbet arayışı içinde olan Anna kendini insan türüyle sınırlı tutmamış, 1739 yılında şöyle bir ferman çıkartmış: "Duyduğumuz kadarıyla Moskova'daki Petrovski meyhanesinin penceresinde gelip geçenleri yoldan çevirecek kadar iyi konuşan bir sığırcık tünemiş, otururmuş... bana hemen bu türden bir sığırcık bulup gönderin."

Anna farklı türden kuşlar sayesinde değişik bir eğlence biçimi türetti. Yazlık mekânı Peterhof'ta geçirdiği iki ayda, pencereden altmış sekiz yaban ördeği vurdu. Diğer Rus yöneticiler gibi borzoy ya da şahin kullanmıyordu pek, avın strateji ve taktikleri de pek ilgisini çekmiyordu. Ateş etmeyi seviyordu. Genellikle, bir dolu çığırtkan bütün hayvanları Peterhof ormanından bir açıklığa kadar kovalıyor, Anna da *Jagdwagen* denen özel bir arabayla gelip onları tek tek avlıyordu. Tüfeği doldurmayı kolaylaştırmak için, fişekliklerine domuz yağı sürülüyordu. Petersburg bölgesinin hayvan nüfusu kendisini onun taleplerini karşılayacak kadar hızlı yenileyemediğinden, Anna imparatorluğun dört bir yanındaki askerlerine emirler gönderdi, onlar da ona Sibirya kurtları ve Ukrayna ayıları tedarik ettiler. Uzmanlar onda bir "Amazon kompleksi" olduğu teşhisini koydu.

Anna'nın sohbet ve avdan daha fazla sevdiği tek şey vardı, soytarılar. I. Petro'dan iki soytarı miras kalmıştı ona. Bunların biri Jan D'Acosta'ydı, on dil konuşan ve imparatorun Eski ve Yeni Ahitlerden hangisinin daha üstün olduğunu tartıştığı Portekizli bir Marrano [din değiştirmiş Yahudi] teolog ve finansör. Anna yeni soytarılar ve "budalalar" bulma işini bizzat yürütüyordu, bir keresinde başmabeyincisinin gönderdiği bir adayı şu notla reddetmişti: "Bu bir budala değil." Prens Nikita Volkonski diye birini işe alıp almamayı değerlendirir-

ken, başmabeyincisine "Volkonski'nin yaşamı" üzerine bir rapor yazmasını, bu raporda adamın kaç gömleğe sahip olduğunu, ne tür köpekler beslediğini ve lahana sapı yiyip yemediğini de yazmasını emretti.

Soytarı eğlencelerinin en eğlenceli olanları içinde evlilik olanlarıydı. Soytarı Balakiryev herkesin önünde karısının onunla yatmadığını söyleyince, Anna Kutsal Kilise Meclisi'nin "eski karıkoca ilişkilerinin sağlanması" için özel bir emir çıkarmasını sağladı. Pietro "Pedrillo" Mira adlı, Petersburg'a gezici bir tiyatro topluluğuyla gelip Kapellmeister'iyle tartıştıktan sonra kendini Anna'nın sarayında bulan Napolili bir kemancı da, keçi kadar çirkin bir eşe sahip olmakla ünlüydü – bu şaka öyle bir noktaya varmıştı ki misafirlerini kurdeleli bir keçiyle yatakta karşılıyordu, yanlarında da keçi bebeğin uyuduğu bir beşik vardı.

1740 kışı o dönemin en soğuk kışıydı. Termometreler çatlıyor, evlerde brendiler donuyor, kuşlar uçarken taşlaşıp düşüyordu. Anna'nın uşaklarından biri, orta yaşlı, adını *bujenina* denen soğuk domuz kızartmasından alan Bujeninova adlı kambur bir Kalmık kadını, Anna'ya içini açtı: "Kocam olmadığından, hayatım ağır bir kış gibi geçiyor." İmparatoriçe, Bujeninova'yla Prens Mihail Golitsin'i evlendirmeye karar verdi. Golitsin sıradan bir İtalyan kadınla evlenip Katolikliği kabul ettiği için inançtan dönmekle suçlanan gerçek bir prensti. Onun "alışılmadık aptallığını" duyan Anna cezasını affetmiş ve onu Prens Kvasnik, yani imparatorluğun kvas bardağı taşıyıcısı yapmıştı. (Ayrıca evliliğini bozmuş ve oğluna el koymuştu; genç İtalyan kadın birkaç yıl sonra Gizli Yüksek Mahkeme'de kayboldu.) Kvasnik'in diğer resmi görevleri arasında, kabul odasında tavuk gibi gıdaklayıp yumurta dolu bir yuvanın üzerinde oturmak da vardı.

Anna'nın etkileyici bakanı Artemi Volinski –İvan Lajeçnikov'un romanının başkahramanı– bu düğünü Anna'nın

doğum ve isim gününü, tahta çıkışının yıldönümünü, Şrovetid haftasını ve Rusya'yla Osmanlılar arasında Belgrad Anlaşması'nın imzalanmasını kutlayacak olan toplu bir tatilin doruk noktası yapmaya karar verdi. Bir Kalmık'la bir Katolik dönmenin düğünü, yani Rusya'nın "bütün kâfirlere karşı kesin zaferini" temsil eden bu düğün, sırf bu amaçla inşa edilen buz sarayında gerçekleşecekti.

Şenlik günü, gelin ve damat gerçek bir filin sırtındaki demir bir kafesin içinde geldiler, arkalarında Rus İmparatorluğu'nun dört bir yanından evlenen çiftlerin üç yüz kişilik "etnografik geçit resmi" vardı. Lajeçnikov'un anlattığına göre, geçit töreninin başında geyik üstünde Ostyaklar vardı, "arkalarından bir çift keçi üzerinde Novgorodlular, boğa üzerinde Ukraynalılar, eşek üzerinde Petersburg Finleri, besili domuzların üstüne oturmuş bir Tatar ve karısı geliyor, böylece hem doğanın hem geleneğin yenildiğini gösteriyorlardı. Ardından minyatür atlar üzerinde kızıl saçlı Finler, köpek güden Kamçadallar, deve üstünde Kalmıklar, saçları keçe gibi olmuş Belaruslar, saygınlıklarıyla Almanlara rakip olabilecek Komiler, bu insan sergisinde duruşları, güzellikleri ve giysilerinin zarafetiyle en yüksek yeri alan Yaroslavlar geliyordu."

Kvasnik ve Bujeninova kafesten çıkarılıp buz sarayına götürüldü, orada silahlı muhafızlar onları ertesi sabaha kadar orada kalmaya zorladı. Yeni evliler koşturup dans ederek, donmamaya çabalayarak geçirdiler saatlerini. (Lajeçnikov'un anlatımına göre, taklalar atıyor, birbirlerini dövüyor, duvarlara vuruyor, serbest kalmak için muhafızlara yalvarıyor, kadere lanet ediyor, kırabildikleri her şeyi kırıp döküyorlardı.) Ertesi sabah buzdan yatağın üzerinde, ölmek üzere bir halde bulundular. Anna, Golitsin'e gerdeğin tatlı yanlarını sorarak saraylıları çokça güldürdü.

Şenlikle sergilediği büyük başarı nedeniyle, bakan kısa bir süre için imparatoriçenin gözdeleri arasında yer al-

dı – oda uşağı bazı gizli evraklarını, rakibi Biron'a götürünceye dek. Bakan ihanetle suçlandı. Dili ve elleri kesildikten sonra, halkın önünde kafası kesildi. Eylül ayında, Anna mide ağrılarından yakınmaya başladı. Ekim ayında, büyük olasılıkla böbrek yetmezliğinden öldü. Kasım ayında, Biron ailesi Sibirya'ya sürüldü. Buz sarayı, fil, cep saatleri, her şey Mart sonunda ortadan kayboldu; sadece büyük duvar parçaları İmparatorluk Sarayı'nda soğutma için saklandı.

Golitsin ve Bujeninova'ya gelince, onlar da maceralarından görece zarar almadan kurtuldular, karıkoca olarak yaşamayı sürdürdüler, hatta iki oğulları oldu. Olayların onlar için biraz iyi bitmesine sevinmiştim. Uyumadan önce son hissettiğim, Anna Yoannovna'nın sarayında yaşadıkları bazı açılardan benim *The New Yorker*'a çalışırken yaşadıklarıma benzeyen bu iki soytarıyla bulanık bir yakınlık hissi oldu.

* * *

New York Halk Kütüphanesi'nde Georg Wolfgang Krafft'ın 1741 tarihli *Description et représantation exacte de la maison de glace* [*Buz Sarayı'nın Tam Bir Tarifi ve Sunumu*] adlı kitabının, çizimler ve mimari planlar içeren ilk basımı var. Rus Bilimler Akademisi'nde çalışan Alman kökenli bir fizikçi olan Krafft, sarayın teknik parçalarının bazılarını, buzdan yapılmış birkaç top ve buzdan dev bir içi boş fil yaptı: Topların içi gerçek barutla doldurulmuştu, altmış adım öteye buzdan toplar atıyorlardı, filin hortumu da borular aracılığıyla Bahriye Kanalı'na bağlanıyor, altı metre kadar yükseğe su püskürtüyordu. Geceleyin suyun yerine alevli yağ konuyordu. Bu filin sırtında buzdan bir Pers askeri vardı, içine oturup bir borazan üfleyen bir adam sayesinde, gerçek bir asker gibi borazan çalıyordu.

İtalya'da eğitim almış olan mimar ve şehir planlamacı

Peter Eropkin'in tasarladığı altı metrelik bina, öylece donmuş Neva Nehri'nin üzerine yapılmıştı. Buz blokları suyla "beton gibi olunca" hemen birbirine yapışmış, böylece tamamlanan yapı yekpare saydam mavi taştan yapılmış gibi olmuştu.

Buzdan bir masanın üzerindeki birkaç gerçek iskambil kâğıdı dışında, saraydaki her şey buzdandı, bir kısmı başka malzemelere benzesin diye boyanmıştı. Yatak odasında bir şifonyer vardı, "ayna", saçaklı yatak, yastıklar, battaniyeler, terlikler, gece başlıkları vardı. Raflarda ve masalarda fincanlar, bardak altlıkları, tabaklar, çatal bıçaklar, kadehler, biblolar, hatta boyanmış çark ve mekanizmaları olan saydam cep ve masa saatleri vardı. Geceleyin, buzdan şamdanlardaki buzdan mumlar ve buzdan şöminedeki buzdan kütükler yağla kaplanıp yakılıyordu. Kısa bir süre yanıyor, ama erimiyorlardı. Sarayın hemen yanında, buzdan yapma küçük bir kulübede kullanışlı bir Rus *banya*'sı [banyo, hamam] vardı, burada Bujeninova ve Kvasnik gerdek öncesi buhar banyolarını yapmışlardı.

Krafft'ın betimlemesini okuyup resimleri de gördüğüm için, Petersburg'taki ilk sabahımda buz sarayını ziyaret ederken, onun neye benzeyeceği konusunda iyi bir fikrim vardı. Yine de, her zaman olduğu gibi, gerçek saray beklediğimden hem daha büyük hem daha küçük göründü. Sütunların arasında geniş pencereler vardı. Bir korkuluk üzerindeki heykeller çevreliyordu çatıyı. Soluk, geçirgen, barok haliyle, bir belediye binası hayaletine benziyordu.

Kafft'ın buzdan filinin bir kopyasını da yapmışlardı, ama üzerinde borazancı yoktu, alevli gaz de püskürtmüyordu; kaydırak haline getirilmişti. Kararlı tavırlı çocuklar filin sırtına yapılmış merdivenleri tırmanıyor, Persli askerin oturduğu yere yakın bir yere oturuyor ve hortumdan aşağı kayıyorlardı.

Arkadaki bir karavanda, bu rekonstrüksiyonu idare edenlerin bürosu vardı. Krafft'ın gravürlerinin fotokopileri yapıştırılmıştı duvara. Radyatör bozuktu ve herkes kalın paltolar giymişti. Ice Studio'nun yöneticilerinden biri, Valeri Gromov beni sarayda gezdirmeye çıkardı. Ona kapı tokmaklarını kimin yaptığını sormayı hatırladığım için kendimden gurur duyuyordum. Gromov alık alık baktı bana. "Ne kapı tokmağı?" diye sordu.

Bütün iç duvarlar ve mobilyalar saydamdı ya da buzun yüzeyinin eriyip yeniden donduğu yerlerde, süt beyazıydı. Bunun tek istisnası, ilk odada duran üç iskambil kâğıdı ve buzla kaplanmış bir St. Petersburg telefon rehberiydi. (Rehberin yayımcısı sponsor şirketlerden biriydi.) İkinci odanın içindekilerin "evlilik teması çerçevesinde doğaçlama" olduğunu açıkladı Gromov, çünkü Krafft bir çizim bırakmamıştı. Pencerede bir eros vardı – herhalde bu da 1740 geçit resmine bir göndermeydi, orada bir uşak evlenen çiftin çirkinliğinden üzüntüye kapılmış "ağlayan Eros" kılığına sokulmuştu. Mermer bir Rönesans meleğine benzeyen şey kardan yapılmış bir heykeldi, iki kalbin üstüne konmuş martı büyüklüğündeki iki muhabbetkuşu da öyle. Köşede devasa bir kardan düğün pastası yükseliyordu ve gerçek boyutlarda, mavimsi bir Anna Yoannovna, tahtının üzerinde bir hologram gibi ışıldayarak pastaya öylece bakıyordu.

Üçüncü odada harika bir yatak vardı, saçağı donmuş bir şelaleye benziyordu. Yerdeki buzdan bir yastığın üzerinde bir çift buzdan terlik vardı. Kısa bir süre yatağa oturdum. Elbette sert ve soğuktu. "Hymen'in sunağı bu olabilir mi?" diye sormuştu Lajeçnikov retorik bir şekilde, bunun prototipi için. "Oturdukları, dokundukları her yer – her şey buzdan yapılmıştı."

Gromov, Lajeçnikov'a çok eleştirel yaklaştığını belirtti. "Onun kitabı bir sanat eseri, bizimki de bir tarih eseri. Bütün bunlar gerçekten oldu. Ama cücelerle değil; gerçek insan-

larla." Kvasnik ve Bujeninova'nın kendilerinin de cüce olduğu şeklindeki yaygın bir yanlış düşünceyi hatırlatıyordu: Buz Sarayı tarihe Amazon Anna'nın insan oyuncakları için bir tür bebek evi olarak geçmişti.

Yatak odasından hamama geçtik. İki genç duvarlara tutuna tutuna ortalıkta kayıyordu. "Yer biraz kaygan olmuş" diye gözlemledi Gromov, gençlerden biri kapı pervazını yakalayıp kendini dışarı atmayı başarırken.

Sonra yakınlardaki bir *café*'ye gidip orada Gromov'un yönetici yardımcısı olan Svetlana Miheyeva'yla buluştuk; pembe kürk yakalı bir hırka giymişti ve hemen iki bardak konyak siparişi verdi. Uluslararası Kadınlar Günü şerefine içtik. Gromov bol bol parlak kırmızı renkli vitaminli çay içti sadece, Miheyeva'ysa iki büyük demlik söylemişti. Yine Miheyeva'nın sipariş ettiği ciddi bir öğle yemeğinin ardından, iki yönetici bana Petersburg'u yeniden "buz heykelinin doğum yeri" haline getirme hayallerinden bahsettiler.

Eski bir yönetici subay olan Gromov ile eski bir doktor ve sağlık hizmetleri yöneticisi olan Miheyeva bu hayale 1999 yılında Tokyo'da kapılmışlardı: Orada uluslararası bir yöneticilik eğitim programına katılmışlardı ve bozuk bir asansörde Yeltsin'in Rus Kar, Buz ve Kum Heykeltıraşları Derneği'nin başkanıyla kapalı kalmışlardı. Miheyeva'ya onun mesleğini tıptan buz heykeli yöneticiliğine değiştirmesinde neyin etkili olduğunu sorunca, bunun çok büyük bir değişiklik olmadığını söyledi: "Buz doğal bir malzeme, insan sağlığıyla doğal bir ilişkisi var. Kumun da öyle." Yeni bir *kriyosauna* [soğuk sauna] trendinden ve Çin'deki "kum terapisinden" bahsetti: "İnsanın bütün bedeni kumla kaplanıyor, kum ısı, masaj ve manyetizmayı birleştirir. Ayrıca biz kumla pek çok çalışma yapıyoruz. Kışın buz; yazın kum." Bir önceki haziran ayında, Buz Sarayı'nın iki başheykeltıraşı, Komarovo'ya altı metrelik bir kumdan Gulliver dikmişti.

Buz sarayında bir gece geçirip geçiremeyeceğimi sormayı ihmal etmedim. Bana tüketicilere bir yararı olmadığı için gerdek gecesi paketini iptal ettiklerini ve sarayın gece kalmalara uygun olmadığını söylediler.

"Ben yine de yapabilir miyim?" diye sordum araştırmacı gazetecilik adına kuşkuyla.

"Elif, donarsın" dedi Miheyeva. "Burası Kaliforniya değil.

Luba pansiyona o akşam geldi. Çok heyecanlandık! "Dazlak gibi görünen birileri var," dedim ona, "ama aslında pilotlarmış." Luba daha çok pansiyon ekibiyle ilgilendi, ekipte keçi sakallı ufak tefek adamın dışında, bir de tek kollu, orta yaşlı, sağlam yapılı bir adam vardı.

"Yaşlı olan cidden iyi konuşuyor İngilizceyi" dedi Luba. "Bence Yahudi olabilir. Ama tek kollunun Yahudi olduğunu sanmam... Elişka, penceremizin hemen dışında kocaman bir bira kutusu var." Bu bira kutusunun bir önceki geceden kalma Baltika olduğunu hatırladım, saklamak için oraya koymuştum.

"Yarısını içtim, kalanını da sonra lazım olur diye sakladım" dedim. Tam benim bu uzakgörüşlülüğüme gülüyorduk ki kapı çalındı: Gelen Dr. Seuss sakallı ufak tefek adamdı, elinde iki tane kapalı dondurma külahı vardı. "Yalnız seyahat eden iki genç kadın" dedi. "Kadınlar Günü'nde sizi birinin tebrik etmesi iyi olur diye düşündüm."

"Bu kesin Yahudi" dedi Luba adam gittikten sonra. Dondurma yetmişli yıllarda bindiği bir kamyonun arkasında bütün Rusya'yı gezmiş gibi görünüyordu, ama şaşırtıcı bir şekilde lezzetliydi.

Buz Sarayı'nın açık bir amacı yoktu, ama bir sürü kapalı amacı vardı. İşkence aletiydi, bilim deneyiydi, etnografi müzesiydi, sanat eseriydi. Ertelenen bir felaket, geçici ola-

rak durdurulmuş bir sel, perili bir evdi, saydam tabutu, sahte prensi ve cüceleriyle çarpık bir masaldı. Buz sarayı evlilik hapishanesini, insan çabasının boşunalığını, imparatorluk ve uyrukları diyalektiğini temsil ediyor. Düşte görünen bir nesne gibi sonsuz anlamlarla yüklü olan Buz Sarayı düşlerle ilgili şiirlerde yer alıyor. Coleridge'in "Kubilay Han" şiirindeki "buzdan mağaralarlı, güneşli bir zevk kubbesi" dizesinin esin kaynağı olduğuna inanılıyor. On dokuzuncu yüzyıl satiristi Thomas Moore, Buz Sarayı'nda yapılan, Çar I. Aleksandr'ın evsahipliğinde bütün Kutsal İttifak'ın katıldığı hayali bir baloyu yazmıştı. Kale ve içindekiler eriyince, " 'Anayasa' gibi – upuzun bazı sözcükler, / Donup kalırken üşüten sessizlikte" Prusya kralının dilinden damlar.

Bu rekonstrüksiyonla ilgili hayal gücü açısından en zengin yorumlar Rus Ortodoks basınından gelmişti. *Ortodoks St. Petersburg*'un başeditörüyle birkaç elektronik mektup yazışması yaptım. "Soytarı düğünü" geleneğini "Protestan Büyük Petro'nun karıkocalığın Kutsal Esrarıyla bilinçli bir şekilde alay etmesi" olarak görüyordu. (Petro aslında Protestan değildi, ama Slavcılar bazen hakaret etmek için ona böyle der.) Editör, Sevgililer Günü için –yani "Katolik bir azizi anma" günü için– planlanan düğün kutlamalarına kesinlikle karşı çıkıyordu ve planlanan açılış günü, 6 Şubat, şans eseri Petersburg'un Aziz Ksenia'sının isim gününe denk geliyordu.

"Aziz Patrick Günü neden Moskova'da böyle yaygın bir şekilde kutlanıyor" diye soruyordu editör, "oysa İskoçya'da kimse St. Petersburg'un Soylu Ksenia'sı hakkında hiçbir şey bilmiyor?" Ertesi gün bir elektronik mektup daha aldım: "Aziz Patrick İrlanda doğumluydu, İskoçya değil. Affedersiniz."[12]

1730 doğumlu olduğuna inanılan Ksenia yirmi altı ya-

12. Aslında, Aziz Patrick Kilpatrick, İskoçya'da, 387 yılında doğmuştu. Babası yüksek rütbeli bir Roma ailesinden geliyordu ve annesi de Tourslu Aziz Martin'in bir akrabasıydı. Patrick on altı yaşında İrlandalı haydutlar tarafından kaçırıldı, günümüzde County Antrim olan yerde, köle olarak aşiret reisi ve Druid bir başrahibe satıldı.

şında dul kalmış, acıdan delirmiş, bütün servetini yoksullara dağıtmış, kocasının giysilerini giymiş, kendi adını unutup kocasının adıyla kendisine Andrey Fyodoroviç demeye başlamış ve bir "kutsal budala", bir kâhin olarak kabul edilmiş biriydi. Halkla ilişkiler açısından bakarsak, Anna Yoannovna bundan daha kötü bir azizle karşı karşıya gelemezdi: İki genç dul var, biri dünyevi şeylerden vazgeçip evliliğin baş azizi oluyor, diğeri de karıkocalıkla abartılı bir şekilde alay etmesi sayesinde bütün Avrupa'yı eğlendiriyor.

Ertesi sabah, Luba'yla birlikte sarayda gezdik, ziyaretçilerle görüştük. Tamara Malinovskaya adlı, gördüğüm en büyük kürk paltoyu giyen, orta yaşlı bir kadın bize saraya dördüncü kez geldiğini söyledi. "Kendimi alamıyorum" dedi etrafa irileşmiş, heyecan dolu gözlerle bakarken.

"Lajeçnikov geliyor mu aklınıza gezerken?"

"Hımmm... tabii Lajeçnikov'u okudum, okumaktan da haz aldım" dedi Malinovskaya düşünceli bir tavırla. "Ama onu çok sık düşündüğümü pek söyleyemem."

Bir de Valeri Dunayev adlı, mevsime hiç uymayan hafif bej bir ceket giymiş, boynundan irice bir kamera sallanan bir *blokadnik*'le (1941 Leningrad Kuşatması'ndan hayatta kalan biri) tanıştık.

"Amatör fotoğrafçıyım" dedi başını bize doğru eğip dalga dalga votka kokuları saçarak. Saraya ikinci kez geliyordu. İlk ziyaretinde çektiği resimleri bastırmıştı, bizi kibarca dairesine gidip bakmaya davet etti.

"Ah, çok naziksiniz" dedim. "Burada olmak size Lajeçnikov'u hatırlatıyor mu?"

Dunayev başını biraz geri attı, sonra da düz durabilmek için buzdan bir köşe masasına tutundu. "Bana bir sürü, bir sürü şeyi hatırlatıyor..."

Sonraki günlerde, Petersburg'da dolandık, iki grupla gö-

rüşmeye çabaladık: bize Grisha Freidin'in tavsiye ettiği tarihçi ve sosyal bilimciler ve Luba'nın kendisinin önerdiği, yaşı yetmiş beşin üzerinde olan kimseler. (Luba yaşlılarla gerçekten iyi anlaşıyor.)

Bu iki grubun ortak bir yanı Buz Sarayı hakkında söyleyecek hiçbir şeyleri olmamasıydı. Bir tanesi bile girmemişti içine: Akademisyenler ilgilenmedikleri için girmemişti, yaşlılar da kayıp düşmekten korktukları için. "Otuz saniye kadar gördüm onu" dedi bir politik kuram profesörü. "Taksiyle geçtim yanından." Buz Sarayı'nı daha çok 1970'lerde yazılmış *Söz ve İş* adlı, Anna Yoannovna'nın hükümdarlığını anlatan popüler bir romandan biliyordu. (*Söz ve İş* petrol saçan fil çeşmesini "dünyanın ilk petrol boru hattı" ve Anna'nın bakanını da acımasız ama geleceği gören bir adam, Kafkas petrollerinin "*ilk* kâşif"i olarak anlatıyor.)

"Neden okuyayım ki Lajeçnikov'u?" diye sordu politik bilimci. "İkinci sınıf bir romancıdır o. Siz ikinci sınıf politik kuramcıları okur musunuz? James Harrington'ı okudunuz mu? Okumadınız mı? İngiliz Devrimi'nin başlıca cumhuriyetçisi oydu!"

Sonra bir sosyoloji profesörüyle tanıştık, Buz Sarayı'nın yanından koşu yaparken geçmişti. "Turistler ve çocuklar dışında kimse yoktu içerde" dedi. Orada bir sürü yetişkin Petersburglu gördüğümüzü söyledik. Aldırmadı. "Onlar zaten *oradaymış*" demekle yetindi. "Sizin örnek grubunuz fazla darmış."

Bir tarih profesörü ve muhteşem bir Anna Yoannovna yaşamöyküsünün yazarı olan Yevgeni Anisimov bile gitmemişti saraya: Fikir "nedense ilginç gelmemişti", çünkü aslındaki o *trompe l'oeil* (göz kandırmacası) etkisini yaratmak için buzu boyamamışlardı. "Bunun buzdan bir saray olduğu, kandırmaca olmadığı apaçık anlaşılıyordu."

Ermitaj'da bir sanat tarihçisi bize çok küçük olduğu için saraya gitmeye gerek olmadığını söyledi. Altı metre 1740 için

büyük bir şeydi, ama artık farklı bir büyüklük anlayışı vardı. "Moskova'daki meslektaşım beni arayıp 'Nasıl *gitmezsin*?' diye sordu, ben de 'Neyim ben,' dedim, 'bir cüce mi?'"

Luba on sekizinci yüzyıl saatlerinin yetmişlik restoratörüyle, Ermitaj'da, ikinci bir söyleşi ayarlamıştı bize: Saat onarım atölyesi Buz Sarayı'na bakıyordu, adam bize inşaatı anlatabilirdi. Atölyede, her taraf değişik düzenlemelerle küçük ve orta büyüklükte saatlerle kaplıydı. Dolaplı saatler sıralanmıştı duvarlara, kapıları biraz önce vampirlerin içinden çıktığı tabutlar gibi aralıktı. Askılarda türlü türlü büyüklük ve şekilde saat anahtarları ve şaşkın ifadeli yuvarlak beyaz kadranlar asılıydı.

"İnşaatı elbette seyrettim, elbette" dedi tertemiz mavi gözleri olan saatçi. "Hava çok soğuktu, ama bu gençler bütün gün çalışıyorlardı. İlk iki hafta boyunca bir kilometrelik sıralar oluyordu – karınca sürüsü gibi! Şimdi bu bulanık biraz, ama ilk kardan önce, mükemmel bir saydamlıktaydı. Güneş batınca kıvılcımlanıyor, kıvılcımlanıyordu..." Ama Buz Sarayı'nın kültürel önemi konusunda yorum yapmaktan kaçındı. "Lajeçnikov'u okuyun" dedi ısrarla. "Her şeyi anlatıyor." Sıkıştırılınca, aslıyla kopyası arasında bir fark olduğunu söyledi: çatı. "Kafamıza düşmesin diye çatıyı ahşap ve plastikle güçlendirdiler. Ama ne var ki – çatılar düşüyor her yerde, alıştık artık." Eskiden Büyük Yekaterina'nın olan, kısmen parçalanmış bir müzikli saati gösterdi bize.

Daha sonra bizi Ermitaj'ın on sekizinci yüzyıl kanadında özel bir geziye çıkardı. Dünyada bu kadar çok enfiye kutusu, yemek servisi, askeri emirler, taşınabilir ilmihaller ve subay üniformaları olduğu hiç aklıma gelmemişti. Bir on sekizinci yüzyıl delisi olan Luba bu eşyalara merakla bakıyordu, ama ben bir süre sonra bu tarihsel sıkıntının bütün ağırlığını hissettim ruhumda. Ben müzeden çıkarken, Luba, Smolni Okulu öğrencilerinin 1790 yılında, Aristokrat Genç Hanımlar

için süslediği bir koltuğun döşemesine mest olmuş bir eleştirellikle bakıyordu.

Petersburg kitapçılarını gezmeye başladım. Lajeçnikov'un günümüzün kültürel imgelemindeki konumunu, piyasanın çelik kanununu kullanarak tartacaktım. Gittiğim sekiz kitapçıdan bir tanesinde bile yoktu *Buz Sarayı*. Yorgunluktan bitmiş bir halde bir "kitapçı-*café*"de konakladım. *Café* kötü aydınlatılmış bir bodrumdaki bir tezgâhtan ibaretti, suratsız bir genç kadın bana tadı benzersiz iğrençlikte olan bir fincan kahve sattı. İçerde müşteri olarak sadece gözleri kan çanağı bir grup eşcinsel vardı, muşamba kaplı bir masanın başında oturuyorlardı. Kahve onlara da pek bir tat vermemiş gibiydi. Zemini mukavva kaplı karanlık bir koridor *café*'yi üç kitapçıya bağlıyordu: kullanılmış kitaplar, yeni kitaplar ve hukuk kitapları. Kullanılmış kitaplar dükkânının sahibi bir zamanlar Lajeçnikov okuduğunu hatırlayan tek kişi oldu. "Uzun, uzun zaman önceydi" dedi kederli bir tavırla, uzak bir yerlere bakarak, sanki bir destandan parçalar okuyacakmış gibi.

O akşam, Luba'yla birlikte seksen dört yaşındaki edebiyat çevirmeni Mira Abramovna Şereşevskaya'yı ziyaret etmek üzere uzak bir semte giden bir otobüse bindik.

Şereşevskaya yumurta salatası ve harika bir *rassolnik*'le (salatalık ve tuzlu suyla yapılan bir çorba) mükellef bir akşam yemeği hazırlamıştı ve Buz Sarayı'na gitmemiş olan profesörleri duyunca öfkelendi. "Böyle güzel bir şey, ayaklarına kadar gelmiş hem de!" dedi. "Ben görmeyi çok isterdim. Ama kalçam engel oluyor, artık evden çıkmıyorum pek."

Sohbet Şereşevskaya'nın ilk Rus çevirmenlerinden biri olduğu Henry James'e yöneldi. *Bir Kadının Portresi*'ni beğendiğimi söyleyince, bir raftan hemen yeşil deri kaplı bir kitap çıkardı: kendi çevirisi. Kibarca açtım kitabı. Birden orada be-

liriverdi, Isabel'in eski eve gelip herkesin, küçük köpeğin bile gönlünü fethettiği o altın renkli öğle sonrası.

"Çok güzel" dedim. "Bire bir aynı."

"Gerçekten öyle mi diyorsun?" Gülümsedi, çocuk gibi sevinmişti neredeyse. "Sana bir nüshasını verirdim, ama elimde bir bu kaldı. Fakat şunu hediye edeyim sana." Lajeçnikov'un *Buz Sarayı*'nın Sovyet döneminde çocuklar için yapılmış bir uyarlamasını uzattı, kitap fillerle süslenmişti. Önce kısaltılmış olabilir diye kaygılandım, ama bütün kitabın orada olduğunu, cücelerin seks yaptığının ima edildiği sahnenin ve güzel prensesin annesi olduğu anlaşılmasın diye kendi yüzüne erimiş kurşun döken Çingene kadının anlatıldığı bölümün çıkarılmadığını öğrenince rahatladım.

Bende o akşamla ilgili hoş bir hatıra kaldığından, 2007 sonbaharında Şereşevskaya'nın ölüm haberini alınca üzüldüm. Ansızın sanki hepsi sürüklenip gidiyormuş gibi geldi, savaş öncesi kuşağın kadınlarının hepsi. Ankara'daki büyükannem o yılın başında ölmüştü. Pirojkova'nın ondan uzun yaşayacağını tahmin ederek haklı çıkan Nathalie Babel de 2005'te ölmüştü. Başka bir yüzyıla ait bu kadınlar, *Maça Kızı* gibi, bir tek kendilerinin bize anlatabileceği şeyleri de alıp götürerek kayboluyorlardı.

Anna'nın bakanlarının neden soytarıların düğününü buzdan bir sarayda yapmaya karar verdiklerini bugüne kadar kimse tam anlamıyla öğrenemedi. Lajeçnikov, Biron'un cellatlarının şiddetli bir don sırasında, Ukraynalı bir muhbire, kafasına su dökerek işkence ettiklerini anlatıyor. Bunun sonucunda ortaya çıkan "buzdan insan heykeli" Anna Yoannovna'nın gözüne ilişince, donan suyla yapılabilecek yüz tane farklı işkence aleti gelmiş aklına. Buna karşılık, düğünün tam anlamıyla felaket gibi bir kışın ortasında alaylı bir şekilde sahnelenmesine yol açan şey, Bujeninova'nın o naif yakınması ola-

bilir: "Kocam olmadığından, hayatım ağır bir kış gibi geçiyor."

Luba buz sarayı ve soytarı düğününün sırrını Kuntskamera'da bulabileceğimizi düşünüyordu: Kuntskamera Büyük Petro'nun tuhaf eşyalar odasıydı, en çok da çarın Hollandalı bilimci Frederik Ruysch'tan 1717 yılında satın aldığı anatomi koleksiyonuyla ünlüydü. Etnografik malzemelere ve savaş ganimetlerine ek olarak, Kuntskamera bir zamanlar "canlı sergiler" barındırıyordu ve bunlar arasında elleriyle ayakları yengeç kıskaçlarına benzeyen Foma adlı bir cüce, bir de Yakov adlı hermafrodit bir demirci vardı. Anna Yoannovna Kuntskamera'yı ziyaret etmeye bayılırdı, orada amcasının gerçek boyutlardaki balmumu kopyasını, Petro'nun en sevdiği köpeğin ve Poltava'da bindiği atın içi doldurulmuş cesetlerini seyrederdi. Krafft da Alman yapımı bir mercekle bir şeyleri yakarak onu eğlendirmeyi severdi. Anna'nın amcasından ne kadar etkilendiğini kim bilebilirdi? Anna'nın sahnelediği her canavarca gösteri aslında Büyük Petro'nun sahnelediği biraz daha az canavarca olan bir gösterinin grotesk ikiziydi, belki de Buz Sarayı onun Kuntskamera'dan yaptığı kopyaydı.

Kuntskamera'da, Petro'nun sevgili devi ve muhafızı Nikolay Bourgeois'nın iskeletini görünce cin çarpmışa döndük. Kendisi de uzun boylu bir adam olan Petro devleri severdi. Calais'deki bir panayırda gözüne çarpan Bourgeois'yı hizmetine almak için devin –tuhaf bir şekilde bir cüce olan– annesine yüklü bir meblağ ödemişti. Hikâyenin biraz çarpık bir tarihsel maddecilik alegorisine olan benzerliğini güçlendiren iş sözleşmesinde, Bourgeois'nın vücudunun, öldükten sonra çarın malı olacağına dair bir madde vardı. Devin derisi bilim adına yüzüldü, ama daha sonra deri yakıldı ve kafatası gizemli bir şekilde iskeletinden kayboldu (şimdi orada sahtesi duruyor). Ama Luba'yla birlikte onun kavun kadar kocaman gerçek kalbini camdan bir kabın içinde gördük.

Kalp saklama tekniğini Rus Akademisi'ne getiren kişi Ruysch olmuş, onun kavanozlara hapsedilmiş anatomi cesetleriyle dolu çalışma odası müzenin en unutulmaz yeriydi. Kavanozlardan birinde kopuk bir çocuk kolu vardı: Pembe, oyuncak bebek benzeri, beyaz ve püsküllü bir kumaşa sarılmıştı, püskül donuk sıvının içinde bir dağ lalesi gibi hareketsiz duruyordu. Başka bir kavanozda da bir çocuğun kopuk başı vardı; çocuğun soluk, resim gibi yüzü kaplumbağamsı bir bilgelik ve tevekkül ifadesi takınmıştı, kafatasının arka kısmı beynin o narin izlerle kaplı kütlesini sergilemek üzere çıkarıldığı halde. Başka bir yerde, birbirine yapışık iki Siyam fetüsü kendi plasentalarından oluşan parlak kırmızı bir kumaşın üzerine yerleştirilmişti; kavanozun kapağında kurumuş deniz kabukları ve denizatlarından oluşan bir natürmort vardı.

On sekizinci yüzyılda, Ruysch natürmortları ve diyoramalarıyla ünlüydü, bunlar da iskeletler ve anatomi dokuları barok temalar olan *vanitas mundi* ve *memento mori*'yi görselleştirmek için kullanılırdı. Kavanozlardaki kompozisyonlar kadar kalıcı olmadılar ve hiçbiri günümüze ulaşmadı, ama kataloglar, bacaklarında bağırsaklardan yapılmış solucanlar dolanırken beyin dokusundan yapılmış mendillere gözyaşlarını silen iskeletlerden bahsediyor. Safra ve böbrek taşlarından jeolojik zeminler; içlerine balmumu doldurulan kan damarlarından ağaç ve çalılar yapılıyordu. Bir diyoramada, kurumuş atardamardan yapılmış bir yayla *osteomyelitic sequestrum*'dan [iltihaplı kemikten] yapılmış bir keman çalan bir çocuk iskeletinin tepesinde Latince bir söz vardı: "Ah kader, ah acı kader!"

Petro Ruysch'un diyoramalarından çok teratoloji [canavarbilim] alanındaki buluşlarıyla ilgileniyordu. Petro biçimsiz çocukların ve hayvanların öldürülmesini yasaklayan çeşitli fermanlar çıkarmıştı: taşra yetkilileri "bütün canavarla-

rı", ölü ya da diri olarak onun koleksiyonuna göndermek zorundaydı. Buradaki fikir biyolojik biçim incelemesini geliştirmek, bu arada doğum kusurlarına yol açan şeyin şeytan olduğu şeklindeki halk inancıyla mücadele etmekti. Benzersiz şeyler gelmeye başladı: Vıyborg'dan iki ağızlı bir koyun, Tobolsk'tan sekiz bacaklı bir kuzu, "köpek suratlı fareler", eksik ya da fazla uzuvlu çocuklar, Siyam ikizleri, "gözleri burnunun altında, elleri boynunun altında olan" bir bebek.

Luba bana teratoloji odasının Petro için Rusya'nın geri kalmışlığını, karanlığını ve biçimsizliğini gösteren bir yer olduğunu, bütün bunların burada en yeni Avrupa teknolojisi kullanılarak kavanozlara doldurulduğunu, o büyük hümanist sanat ve bilim projesinin hizmetine verildiğini anlattı, Buz Sarayı'nın arkasında da bu tür bir niyetin ışıltısı olduğunu ikimiz birden kabul ettik: onun saydamlığı, çeşitli etniklerle canavarlıkları, Rus emperyalizmiyle Alman bilimini karşı karşıya getirmesi böyle bir şeydi. Ama anlam, alegorinin kendisinin maddi aşırılıklarıyla daha karanlık, bulanık, belirsizleşmiş bir halde kalmıştı.

Buz sarayının "kâbus kaynağı" Kuntskamera olurken, Anna'nın etnografik evlilik töreni de Petro'nun Paltova savaşından sonra sahnelediği ünlü bir geçit töreninin hayal gibi bir çarpıtması olmuştu. Petro'nun geçit töreninde İsveç seferinden elde edilen elde ettiklerini taşıyan Rus askerlerinin yanında esir alınan İsveçlilerin bütün bir tipolojisi yürüyordu: subaylar, mızrakçılar, muhafızlar, topçular, kraliyet sarayının üyeleri ("Mabeynciler, Seyisler ve yardımcıları, hekim ve cerrahlar eşliğinde kraliyet eczanesi, kralın 'gizli sekreteri' ve kralın aşçılarıyla birlikte bütün mutfağı"). Ayrıca Petro'ya Polonya kralının hediyesi olan, Wimeni adlı tuhaf, soytarı benzeri bir karakter de vardı. Wimeni Fransız soylusu olduğunu, Bastille Hapishanesi'nde uzun süre kapalı kaldığı için geçici delilik nöbetlerine yakalandığını öne sürdü –

yalan söylediği anlaşılacaktı. Petro'nun "Samoyed Kralı" adını taktığı Wimeni, geçit törenine bir geyiğin çektiği bir kızakta yatarak geldi, onu Samoyed kabilesinden kürk giymiş yirmi kişi yirmi kızakla takip ediyordu.

Ürkütücü aşırılıklarına rağmen Petro'nun geçit töreninin simgesel anlamı açıktı: İsveç'in baştan sona fethedilmesi. "Samoyed Kralı" bile yorumlaması kolay bir şeydi; Osmanlı Moldavyasına kaçan Kral XII. Charles'ın gülünç bir temsiliydi o. Charles'ın sekreterine, eczacısına ve aşçılarına sahip olmanın anlamı buydu ve bu da bir "kişilik sorunu" gibiydi: adam kaçmıştı, ama onu temsil eden her şey teşhir ediliyordu.

Fakat Anna bu geçit törenini yeniden sahnelemeye kalktığı zaman, her şey karmakarışık, anlaşılmaz bir hal aldı. Törenin Belgrad Anlaşması'yla bir alakası olmalıydı, ama Osmanlıların yerini Kvasnik ve Bujeninova almıştı, bunun da Türk tehdidiyle çok uzak bir yakınlığı vardı. Anna'nın geçit töreninde de "Samoyed Kralı" vardı: Wimeni'nin ölümünden sonra, onun kraliyet unvanı Portekizli soytarı D'Acosta'ya geçmişti ve o da düğün töreninde, Bilimler Akademisi'nden alınmış, otantik bir Samoyed kostümü giyerek yer aldı.

2006 yılında, neyin canlandırıldığını, niye canlandırıldığını kim söyleyebilirdi? Sarayın açılış kutlamalarıyla ilgili haber filmini seyrederken, gümüş rengi bir gecelik ve bir taç giymiş bir kadın dikkatimi çekti, evlenen çiftler ve (kürk paltolar için kısa bir moda gösterisi yapan) mankenlerin arasında geziniyordu. Tasmalı bir Samoyed köpeğini sürükleyen kadın şaşkın ve tümüyle kaybolmuş görünüyordu – Samoyedler Kralı'nın anlamı gibi.

Anna Yoannovna'nın buz sarayının edebi açıdan en ayrıntılı işlenişi, on sekizinci yüzyıl İngiliz şairi William Cowper'a ait "Ödev" adlı şiirde yapılmıştır. "Tanrı Gizemli Bir Şekilde Davranır" adlı ilahinin yazarı olan Cowper, 1763 yılın-

da Lordlar Kamarası'ndaki Kâtipler sınavı sırasında kaygıdan delirmişti. Üç intihar girişiminden sonra, kendisini bir tımarhanede buldu ve orada, "Nefret ve intikamdır, ebediyetten benim hisseme düşen" dizesiyle başlayan ünlü bir şiir yazdı. "Ödev", 1783 yılında Cowper'ın dostu olup herhalde onu çok bunaltıcı olmayan konulara yönlendirmeye çalışan, ondan "bir kanepe" hakkında serbest vezinli bir şiir yazmasını isteyen Leydi Austen tarafından sipariş edilmişti. Cowper hemen çalışmaya koyuldu "ve büyük bir keyif alarak (...) başta niyetlendiği karalama yerine bir kitap yazdı!"

Thomas Mann'ın Davos hakkındaki kısa öyküsünün *Büyülü Dağ* haline gelmesi gibi, Cowper'ın kanepe hakkındaki karalaması da, gülünç bir Vergilius taklidi –"Kanepenin şarkısını söylüyorum"– olmaktan çıkıp altı kantoluk kitap uzunluğunda bir şiir haline geldi; kanepenin evrimi ve keyif kavramından başlayıp kırda gezintiler, Londra, gazeteciler, bahçecilik, hırsızlar, işçiler, ev hayatı, hayvanlar ve dinlenme üzerine sayısız düşünceye yer veren bir şiir. (Biri aynı kitabı tersten yazsa ilginç olurdu: Çalışma ve keyif tiplerinin anatomisi, ağır ağır kanepe üzerine bir meditasyona dönüşür. Ama Proust belki de böyle bir kitabı yazdı zaten.) Bu şiirdeki başat temalar dinlenmenin eyleme, doğanın yapay doğaya üstünlüğüdür. Ouse Nehri üzerindeki donmuş bir şelaleyle sevimsiz bir kıyaslama yoluyla anılan Buz Sarayı, insanın başarılarının geçici doğasını temsil etmeye başlar – minyatür iskeletler için geçici bir bebek evi, Ruysch üslubunda bir *vanitas mundi*.

Cowper'ın buz sarayı betimlemesinde tuhaf olan bir şey, yapılmasından hoşnut olmadığı düşünülürse, dilinin güzelliğidir:

Imperial mistress of the fur-clad Russ (...) no forest fell
When thou wouldst build; no quarry sent its stores
T'enrich thy walls: but thou didst hew the floods,
And make thy marble of the glassy wave.

In such a palace Aristæus found
Cyrene, when he bore the plaintive tale
Of his lost bees to her maternal ear:
In such a palace Poetry might place
The armory of Winter; where his troops,
The gloomy clouds, find weapons, arrowy sleet,
Skin-piercing volley, blossom-bruising hail,
And snow, that often blinds the trav'ler's course,
And wraps him in an unexpected tomb.
Silently as a dream the fabric rose...

(Kürkle gezen Rusların imparatoriçesi, senin inşaatın için tek bir orman yok edilmedi; tek bir taş ocağı açılmadı duvarlarını süslemek için: Sen selleri yonttun ve cam gibi bir dalgadan mermer yaptın. Aristaios da böyle bir sarayda bulmuştu Kyrene'yi ve arıları kaybettiğinden yakınmıştı kulağına: Böyle bir sarayda Şiir bulabilir Kışın zırhını; onun askerleri olan kasvetli bulutlar, ok gibi sulusepken, deri parçalayan yağmur, yara bere bırakan dolu ve yolcunun yolunu körleştiren ve onu beklenmedik bir mezara sokan kar gibi silahlarını orada bulurlar. Sessizce bir düş gibi dokunur kumaş...)

Buz Sarayı'nın böylesine güzel bir anlatımı neden buzdan sarayları reddeden bir şiirde yer alır – donmuş şelalelere hayran kalmanın daha iyi olduğunu söyleyen bir şiirde? Cowper bu güzel anlatımı neden kendi kendine yöneltip, onu yok eder?

Edebiyatın bu kendi kendisiyle çelişkili doğası dönüşme anlatısının bir uzantısıdır – yani ta Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ına dek giden bir türün uzantısı. *İtiraflar*'ın ilk yarısında, Augustinus gençliğindeki maceraları anlatır: retorik yarışmalarına girmek, tiyatroya gitmek, "sevmek ve sevilmek" arzusunun peşinde dolanmak. Kitabın ikinci yarısında,

bu maceraları boş ve anlamsız sayıp reddettiği gibi, anlatının kendisini de reddeder, son dört bölümü anlatısal olmayan bir ruhsal meditasyon tarzına çevirir. Başka deyişle, Augustinus neredeyse protoroman denebilecek bir hoppa delikanlı öyküsü yazma hakkı elde eder – hem de bunun sonunda kimsenin böyle yaşamaması ya da böyle yazmaması gerektiği sonucuna vararak.

Benzer bir şekilde Cowper da lirik ve süper-estetik buz sarayı betimlemesini, daha önce donmuş şelalelerin daha güzel olduğunu ve daha sonra da aslında şairlerin sadece vaaz yazması gerektiğini öne sürmüş olması sayesinde elde eder.[13] ("Ödev" bir kanepeyle başlar, ama Hıristiyan yaşamının doğası üzerine uzun uzun düşünmeyle sona erer.)

Büyülü Dağ'da, Thomas Mann Büyülü Dağ'ın dekadan, zararlı güzelliği üzerine bin sayfa yazma fırsatı bulabilir – sırf, son bölümde Castorp kendine geldiği, sanatoryumu ve roman dünyasını terk ettiği ve doğruca Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmaya gittiği için. Ahlakçı Tolstoy da, bir zina romansı hakkında yedi kitap uzunluğunda bir roman yazmak için Anna'yı trenin altına atar; 8. kitap Vronski'nin Türklerle mücadeleye gittiğini (roman tarihle buluşur) ve Levin'in Tanrı'yı bulmasını (roman ruhsal meditasyonla buluşur) anlatır.

Anna'nın buz sarayı Cowper'dan Tolstoy ve Mann'a dek yazarların yeniden elde etmeye çalıştığı şeyin devasa bir somutlaşmasıdır. Anna'nın sarayı ahlaksız, yararsız dekadansın yüceltilmesi olan edebiyatın saf kristal haline gelmiş kâbusudur. Sadece sarayın öyküsü değil, ayrıca Anna'nın bütün varlığı da ikinci bir yarısı olmayan bir dönüşüm anlatısının ilk yarısına benzer. Thomas Mann'ın etkileyici bir şekilde güçsüz

13. Ruysch'un diyoramalarında da buna benzer bir sanat ve vaaz dengesi vardır. İnsan ciğeri dokusundan ve böbrek taşlarından yapılmış dekadan minyatür manzaralar, insan çabasının beyhudeliğiyle ilgili kendi kendini geçersizleştiren vaazlara teslim olmalarıyla günahlarından arınırlar. Kendi geçiciliklerine işaret eden diyoramalar, aynı anda kendilerini hem kınar hem de haklı çıkarırlar.

genç kahramanlarından biri gibidir Anna –bozulmuş hanedanın, kukla gösterileri, tensel aşk ve bulanık bir şekilde anlaşılmış zooloji fikirlerinin bir dölü– ama hiçbir zaman iyileşemez. Kendi Büyülü Dağ'ına büyüyle hapsolduğundan, kaçamaz. Orada, doktorlar ve soytarılarla kuşatılmış olarak ölür.

Buz Sarayı'nda somutlaşan, edebiyatın negatif fantezisi en korkunç noktasına, Anna Yoannovna'nın hükümdarlığı dönemindeki en ünlü kişilerden biri olan, saray şairi ve klasik biçimci Vasili Tredyakovski'nin yazgısında ulaşır.

Düğünden bir gün önce, Anna'nın bakanı Tredyakovski'ye etnografi geçit töreninde okunacak bir evlilik şiiri sipariş eder. Tredyakovski bu eseri tamamlamaya çalışırken, bakan şairi odasına çağırır ve bilinmeyen bir sebeple, *onu bayıltıncaya kadar sopayla döver*. Geceyi hapiste geçiren Tredyakovski şiiri yine de bitirir ve hatta ertesi günkü düğünde, yaralarını saklamak için bir İtalyan karnaval maskesi giyerek bizzat okur. Bu eşsiz profesyonellik gösterisine rağmen, daha sonra tekrar hücreye kapatılır ve tekrar ölümüne dövülür. Ertesi gün eve gidince, hemen vasiyetinin yanı sıra kütüphanesini Bilimler Akademisi'ne bağışladığını bildiren bir yazı yazar.

Tredyakovski hemen ölmüş olsaydı, trajik bir figür olabilirdi. Fakat yirmi beş yıl daha yaşadı ve sürekli alay konusu oldu. Fiziksel saldırı görmeye yatkınlığı sıkça kullanılan bir örnek oldu; Puşkin'in de dediği gibi, "Tredyakovski sık sık dayak yerdi." Lajeçnikov'un Tredyakovski'si, bir toplantıda Anna Yoannovna "tahtından kalkmaya, yanıma gelmeye ve cömert eliyle kafama en hayırlı yumruğu indirmeye lütfetti" diye övünmektedir.

Tredyakovski'nin tam yüz kitap yazdığı, hepsinin de felç geçirmeye yol açacak kadar sıkıcı olduğu söylenir. " 'Hoşça kal, canımın içi' adlı şarkı üzerine, parşömen olarak 12 cilt tutan bir eleştiri yazdım" diyor Tredyakovski'yi model olarak

alan bir 1750 komedisi. Tredyakovski artı buz sarayı: Grafomani pathosunun bundan daha çapıcı bir örneği olabilir mi? "Tredyakovski'nin, ilk çeviriler 1747 yılında evinde çıkan bir yangında yandığı için, Rollin'in on üç ciltlik *Histoire Ancienne* [Antikçağ Tarihi] ve üç ciltlik *Histoire Romaine* [Roma Tarihi] adlı kitaplarını iki kez çevirmek zorunda kalması çok gülünç bir olay sayılıyordu" diye yazıyor, Tredyakovski'yle ilgili şakalar yapma çılgınlığıyla ilgili koca bir kitap yazan Slavist Irina Reyfman. Tredyakovski'yle ilgili bir başka çok komik şey de, neredeyse aynı ölçüde sıkıcı olan hasmı, bilgin ve ozan Lomonosov'a karşı duyduğu nefretti. Lomonosov yanlışlıkla Tredyakovski'nin bazı edebi başarılarının, sözgelimi Rus hece ölçüsünün geliştirilmesinin sahibi sayılıyordu. Reyfman'ın tezine göre, Rus harflerinin "yaratılış mitinde", Lomonosov kurucu-kahraman rolünü oynarken, Tredyakovski kahramanın "budala ikizi" ya da "aptal şeytani ikizi" rolünü oynamıştı.

Geriye dönüp bakıldığında, Tredyakovski'nin dayak yemesinin kehanet gibi bir kadro elde ettiği söylenebilir. Yirminci yüzyıl şairi Hodaseviç'ten aktarırsak: "O 'maskeli balo' gecesi, Volinski Tredyakovski'yi dövdüğü zaman başladı Rus edebiyatı (...) Rus yazarların yok edilmesinin tarihi o zaman başladı." Rus yazarlar her zaman devlet tarafından ezilmiştir: Çar I. Nikolay Puşkin'in şahsi sansürcüsüydü. Stalin'e gelince, onun yazarların yaşamlarına yönelik özel ilgisi, Pasternak'a telefon edip Mandelştam hakkında ne düşündüğünü sormaya dek varmıştı. (Pasternak onu şaka olsun diye aradıklarını sanarak telefonu kapattı; Stalin tekrar aramak zorunda kaldı.) Başka bir sefer, Stalin göç etmesine izin vermeyeceğini söylemek için Bulgakov'u aradı ve büyük olasılıkla da onu delirtti. 1940 yılında, birçok işi olmasına rağmen, Babel'in ölüm cezasını bizzat imzaladı.

Yazarlara karşı acımasızlığın bir de ters yüzü var. Foucault'nun da gözlediği gibi, yazarlık kavramı öncelikle yaza-

rın devlet cezasına dayanabilmesini gerektirir. Başka deyişle, yazarlar ne kadar ezilirse, yazarlık kurumu o kadar güçlü olur. Rusya'nın kendi yazarları üzerinde görülmemiş derecede bir devlet denetimi uyguladığı doğrudur; buna bağlı olarak da, yeryüzünün başka hiçbir yerinde edebiyatın daha ciddiye alınmadığı da doğrudur. Mayakovski 1925 yılında şiiri sanayi üretimiyle karşılaştırırken aslında şaka yapmıyordu:

Benim istediğim,
görüşmelerinde
Devlet Planlama'nın,
bana da versinler
bir sonraki yılın görevlerini.

Demir döküm
ve çelik üretimiyle birlikte
şiir çalışmaları hakkında da,
Politbüro'nun raporlarını,
sunsun
Stalin.
"İşte böyle,
ve şöyle...
Ve doruk noktasına
ulaştık
işçi kulübelerinde biz:
Cumhuriyetler
Birliği'nde
şiir beğenisi
aştı artık
savaş öncesi normları..."

Mayakovski salatalık yetiştirmek hakkında şiir yazmak için kıra çekilecek biri değildi. Asla kanepeyi erdem sayamazdı.

Edebiyatı bir eylem biçimi ya da çalışma olarak düşünüyordu, tıpkı bir savaşta mücadele eder ya da bir demiryolu inşa eder gibi. Bir keresinde şiirlerinin sadece estetik olduğunu düşünerek kaygılanmıştı, bu da şiirin yararsızlığı hakkında bir şiir yazarak çözülecek bir şey değildi. "Aslında senin için romanslar yazmayı yeğlerdim" diye yazdı Mayakovski 1930'ların başında, "ama kendime engel oldum, topuğumu dayayarak / kendi şarkımın gırtlağına." "Var Gücümle Bağıra Çağıra" adlı bu şiir Nisan ayında kendini vurduğu için yarım kaldı.

Buz Sarayı'nın rekonstrüksiyonunun aslında cuma günü sökülmesi düşünülüyordu, ama hava o kadar soğuktu ki yöneticiler bir hafta daha bırakacaklarını söylediler. O pazar günü, onu son kez ziyaret edip fotoğraf çekmeye karar verdik. Ama Nevski Bulvarı'na giden köşeyi döndüğüm zaman, karşımda parçalanmış bir buz yığını duruyordu. Birkaç kişi toplanmıştı başına ve kuzgun sesi gibi sesler duydum. "*Zriya! Zriya!*" diyorlardı: "Yazık!"

Uzun bir palto giymiş kısa sakallı bir adamla kürk şapkası yanımda duruyor, başını sallıyordu.

"Ne zaman yıktılar?" diye sordum".

"Kim bilir? Gece geç vakitte olmuş, kimse görmemiş. Çok yazık. Çok ayıp."

"Tarihsel bir *perestroyka*'ydı bu, değil mi?" Buz Sarayı'nın onun kültürel imgelemindeki yerini belirleyebilirim gibi gelmişti.

"Elbette" dedi sakallı adam. "Her şeyiyle tarihseldi. Her şeyi planlardan, özgün belgelerden yapılmıştı. Bir imparatoriçe varmış işte. Ben uzman falan değilim – adını unuttum şimdi. Aleksandra Fyodorovna mı ne. Sarayı o yaptırmış."

"Niye?"

"Ne bileyim, şaka olsun diye! Eğlenmek için! Çarlar da eğlenir. Ama çok güzel bir şeydi" diye iç çekti. "Binlerce in-

san vardı burada, öyle bir kuyruk vardı ki, içeri girmek imkânsızdı. Gerçek gülleler atan toplar vardı ve her şey buzdan yapılmıştı. Televizyonda gördüm ben de. Bu yaptıkları tam bir rezalet olmuş. Tam bir rezalet."

"Bizi kandırdılar" dedi yanımıza gelen bir kadın. Asyalı görünümü vardı, kar beyazı bir kayak elbisesi giymişti ve çok düzgün konuşuyordu. "Sarayı bu akşama kadar yıkmayacaklarını söylediler. Her pazar sabahı sanat dersleri için kızımı getiriyorum Saray Meydanı'na – bir saat erken geldik, sırf onu son kez görelim diye. Çok acı verici bir şey." Yedi yaşındaki, birkaç dişi eksik kızı da buzdan molozların üzerinde gezinen çocuklara katılmıştı, çocuklar kabarık kar elbiseleri içinde küçük astronotlar gibi görünüyorlardı. Krafft'ın *Description*'da, buz sarayı güzelliği ve eşsizliği sayesinde "Satürn'e gönderilmeyi ve yıldızlar arasında yer almayı hak ediyor" dediğini hatırladım.

Ertesi gün, Gromov ve Miheyeva'yla son kez Grand Hotel Europe'un lobisinde buluştum. Metal dedektöründen iki buz dansçısı kadar kıvrak hareketlerle geçtiler. Sarayı neden hafta sonuna bırakmadıklarını sordum. Dönüp birbirlerine baktılar. "Bu karmaşık bir konu" dedi Gromov.

"Sana ulaşmaya çalıştık" dedi Miheyeva. "Son ana kadar biz de bilmiyorduk."

Karşılaştığım o hayal kırıklığı içindeki insanları anlatınca, Miheyeva gözlerini kaçırdı. "Bugün hiç gidemedik oraya. Herkesin bize öfkeleneceğini biliyorduk, o yüzden Vıyborg'a gittik."

"Niye onu öylece bırakmadınız?" diye sordum.

"Yani, buz sarayı başta çok güzel olur. Ama sonra güneş çıkar, saray da yavaş yavaş erir – bunaltıcı bir manzara olur. Bizse tadında bırakmak istedik bu işi."

Otelden ayrılırken, buz yığınına bir kez daha bakmak için Saray Meydanı'nda durdum, ama saray çoktan gözden kaybolmuştu.

Semerkand'da Yaz (son)

Gülya'nın evinin temizliğini iki üç günde bir gelen kırk yaşlarında, açık tenli, gamzeli ve siyah saçlı, neşeli ve çekici bir kadın yapıyordu. İki büklüm eğilip bütün avluyu ve tek tek bütün basamakları sapsız, küçük bir çalı süpürgesiyle süpürüyordu. Neden doğru düzgün bir süpürgesi yoktu? Büyük olasılıkla Eski Özbekçenin ağlamak için yüz farklı sözcüğe sahip olması gibi bir nedenle. Adı Delia'ydı ve bir temizlikçi için yadırgatıcı bir şekilde Rusçayı çok iyi konuşuyordu; bu esrar onun Gülya'nın eski lise arkadaşlarından biri olduğunun ortaya çıkmasıyla aydınlandı. "Ona yardım ediyorum" dedi Gülya evinin temizliğini eski bir okul arkadaşına yaptırmasını açıklamak için.

Delia'dan bir sürü ilginç şey öğrendim: Sözgelimi, Gülya'nın kocasının da onunki gibi alkolik olduğunu, ama Delia'nın bütün parasını kocasına kaptırdığını, Gülya'nınsa kendi alkoliğiyle başa çıkıp *onun* bütün parasını aldığını öğrendim.

"Ama Gülya bize kocasının Kaliforniya'ya gittiğini, yogi olmaya hazırlandığını söyledi."

"Kaliforniya mı? Yoo, buradan iki sokak ötede oturuyor; daha geçen hafta gördüm." Delia bir an düşündü. "Yoksa 'Kaliforniya' adlı bir bara mı gitmiş?"

Delia'nın anlattığı hikâye, kayıp yoginin, bizim oraya gidişimizin beşinci haftasında ortaya çıkmasıyla doğrulandı.

Dazlak kafalı, omuzları ve göğsü kaslı olan Şerif hiç de New York'la sınır komşusu olduğunu sandığı Kaliforniya'da vakit geçirmiş gibi görünmüyordu. Fakat bize dinleyeni transa soktuğunu söylediği bir İsveç yogi korosunun kasetlerini dinletmeye çalışıyordu sürekli.

Şerif'in konuşma tarzı aynı cümleyi hiç durmadan, akıl almaz bir süre boyunca tekrar etmekten ibaretti. Bir öğleden sonra, Eric'le birlikte avluda oturmuş çay içiyorduk. Şerif bayat bir *lepyoşka*'yla geldi ve en az otuz kez bize Özbeklerin *lepyoşka*'yı koparıp koparıp çaylarına koymayı sevdiklerini, buna da "ördek çorbası" dediklerini anlattı.

"Biraz alsanıza Özbek 'ördek çorbasından.' Biz burada 'ördek çorbası'na bayılırız. Bu 'ördek çorbası' en nefis çorbadır – doyurucu, ucuz ve en önemlisi, lezzetlidir. Özbekler lezzetli 'ördek çorbası' içmeye bayılırlar." Onu susturmak için umutsuz bir çabayla, bir kâse dolusu çaya batırılmış ekmek yedim. İşe yaramadı. "İşte içtin değil mi bizim 'ördek çorbasını'? Beğendin değil mi 'ördek çorbasını'?" Kendisi bir damla bile içmemişti 'ördek çorbası'ndan.

Şerif'in tekrarlamaya bayıldığı başka bir söz de Şeytan'ın bizim dışımızda, dünyada değil içimizde olduğuydu. "Siz sanıyorsunuz Şeytan orada" (çalıları gösteriyordu); "ama Şeytan her yerde – en önemlisi de içimizde!" (midesini gösteriyordu).

"Ne varmış midesinde?" diye sordu Eric.

"Şeytan'ın orada olduğunu sanıyor" dedim.

"Söyle ona!" dedi Şerif bana. "Söyle kocana! Şeytan her yerde!"

"Sana Şeytan'ın midesi de dahil her yerde olduğunu söylememi istedi."

Eric gözlerini kısıp Şerif'in göbeğini süzdü.

Bir gün dersten eve geldiğimde sular kesikti. Şerif gömleğini çıkarmış, avludaki plastik bir sandalyeye oturmuştu.

Bana Özbeklerin elektrik ya da ateş olmadan yaşayabildiğini, ama susuz yaşayamadığını anlatmaya başladı, çünkü su Özbek halkı için temel bir ihtiyaçtı. Tam o sırada, kapı gıcırdadı ve Eric, üç kocaman su testisini kucaklamış bir halde yan yan içeri girdi.

"Görüyor musun Özbekistan'da neler yapmamız gerekiyor?" diye sordu Şerif, Dinamo stadyumunun önündeki çeşmeden buraya dek su taşımış olan Eric'i göstererek. "Su taşımak zorunda kalıyoruz çünkü bazen su evimize kadar gelmiyor, fakat onsuz yaşayamayız. Elektrik ya da ateş olmasa yaşarız, ama biz Özbekler susuz yaşayamayız, su insanın organizması için vazgeçilmez bir şeydir." Başka birçok konu gibi, Özbek organizmasının suya bağımlılığı konusu da, Şeytan'ın nerede olduğu sorusuna götürdü Şerifi. "Oralarda bir yerde değil – tek tek hepimizin içinde o!" diye bağırdı midesini göstererek. O sırada Eric ellerini silerek mutfaktan çıkıyordu. "Neyi var?" diye sordu Eric. "Şeytan midesine mi girmiş yine?"

Edebiyat dersinde, Dilaram bana ikinci en büyük Eski Özbek yazarını öğretiyordu: Timur'un büyük-büyük-büyük-büyük-torunu, Babur Hanedanlığı'nın kurucusu İmparator Zahiriüddin Muhammed Babur.[14] Babur on iki yaşında feodal bir savaşa sürüklendi. Güvercinlik dolu bir uçuruma düştü. Babur'un cahil bir kuzeni vardı, bütün zamanını intikam katliamlarıyla ve tavuklarla koyunları birbiriyle dövüştürerek geçiren bir asker. On beş yaşında, Babur Semerkand'ı fethetti ve onu yeniden bir imparatorluğun başkenti yaptı. İşgal sırasında Babur'un ordusu köpekleri, eşekleri yedi ve ağaçları haşladı. *Baburname* yani "Babur'un Kitabı" adlı eserde,

14. Zahirüddin Muhammed Babur, 1483 ila 1530 yılları arasında yaşadı. *Baburname* İslam edebiyatında ilk –ve uzun süre tek– otobiyografiydi ve Çağatay Türkçesiyle yazılmış en uzun düzyazı anlatılardan biridir. Bugüne dek kimse Babur'u hayatının yazılı bir kaydını tutmaya sürükleyen şeyin ne olduğunu bulabilmiş değil. Öldüğü sırada çalışmasını tamamlamamıştı – anlatı 1529 yılında cümlenin ortasında kesiliveriyor.

Babur Kâbil ve Delhi'yi nasıl fethettiğini, Hint aristokratlarla yaptığı derin sohbetleri ve bahçelerin ekilmesini anlatıyor.

Kendi imparatorluk hayalinin bir şehidi olan Babur, hayatı boyunca *gemoroy* diye bilinen bir hastalığın acısını çekti. "Rusça 'hemoroid' gibi geliyor kulağa" diye düşündüğümü hatırlıyorum.

"*Gemoroy*'un ne olduğunu biliyor musun?" diye sordu Dilaram.

"Pek emin değilim" dedim.

Dudaklarının kıyısında kederli bir gülüş belirdi. "Hepimiz iki şey yaparız. Bu iki şeyi her gün banyoda yaparız ...*Ey, Hüda*!" diye seslendi yukarılara bakarak. "Hey, Tanrım! Saygıdeğer Elif'in önünde bu sözcükleri andığım için bağışla beni!" Dilaram banyoda yaptığımız iki şeyden biri için büyük sıkıntılara neden olan bir kalın bağırsak derdini anlatmaya başladı; yanma, ağrı ve anüsten geçen katı parçalar söz konusuydu. Kısacası, ata binmeye tutkun süvariler olan Timurlular, kronik basur acısı çekiyorlardı. Neyse ki kültürde o kadar ileriydiler ki özel bir tohumları vardı, yağ, su ve şekerle birlikte pişirilince, özel bir lapa oluyordu; onu yiyince, hiç tuvalete gitmek gerekmiyordu. "Ah, keşke bir kere olsun tadabilseydim onu!" diye bağırdı Dilaram.

Bir şiir âşığı olan Babur bir kere Ali Şir Nevai'ye mektup yazdı, o da yanıt verdi. Babur bir mektup daha yazdı. Sonra Nevai öldü. "Bir saat daha hayatta kalmak mümkün mü?" diye haykırdı Babur. Nevai'nin ölümünden sonra, büyük kara bir yılan vahşice saldırmaya başladı. Babur yılanı ağzından kuyruğuna kadar ikiye yardı. Yılan öldü, sonra başka bir yılan çıktı. Babur ikinci yılanı da ikiye yardı ve bir fare çıktı dışarı. Himalaya Dağları'ndan geçerken, Babur kafasını buzda açılmış bir deliğe yetmiş kez soktu. Sonra Ganj Nehri'ni, dip akıntısına ve boyunu kat kat aşan kar yığınlarına rağmen kırk kulaçta yüzerek geçti.

Hindistan'da, Babur ve on bin askeri yüz bin Hint askeriyle bin fili yendi. Filleri yenmek için çivi kullandılar. Nehru, hakkında bir şeyler yazmış ve hatta Babur'dan hoşlanmıştı, o kadar çok Hintli'yi ve fillerini öldürdüğü halde. Babur bütün kuzey Hindistan'ı ele geçirdi, ama kibarlık ederek racanın annesini uşaklarıyla birlikte bir kaleye kapattı. Kadın Babur'un aşçısına rüşvet verdi, bu yüzden Babur her gün zehirli ekmek yedi. Hastalandı, oğlu da hastalandı. Babur oğlu yerine kendisi ölsün diye Tanrı'ya dua etti.

"Korkunç İvan'la bu ciddi bir tezat oluşturuyor" dedi Dilaram.

Babur oğlundan üç gün fazla yaşadı. Bu sırada, iki saat kaynatılıp çorbası yapılan en temiz kuşları yedi. Basurdan mucizevi bir şekilde kurtuldu, ama sonra öldü.

Dilaram bana Babur'un dörtlüklerinin Rusça çevirilerini içeren bir kitap verdi.

Cimriliğin şehidi değilim, gümüşün mahkûmu değilim.
"Yerli malı"nın iyi mal olduğuna inanmıyorum.
Babur'un yolculuğunu tamamlayamadığını söylemeyin:
Sadece bir an durdum – yola çıkma vakti geldi yine.

Ayrılırken, Babur hastalanıp güçsüz düştü,
Melankolisinden Babur yaşlandı ve saçları ağardı.
Babur sana ekşi bir yabani portakal hediye etti,
Bu yüzden sen de görebilirsin Babur'un sarılığını.

O kadının örgülü saçları bir ilmik, ben başımı koydum.
Şaşkın bir halde ayaklarım bağlandı, kör oldum – ah, yazık!
Zavallı, zavallı Babur: gönül işlerinde,
Ne yaparsan yap hep çelme yiyorsun.

Zavallı, zavallı Babur! Bu dizeleri Eric'e okuyunca Babur'un bana benzediğini söyledi: "Kendi sorunlarından bahsediyor, ama

aslında onları çözmek istemiyor; sadece yakınlık gösterilmesini istiyor." Babur'un muhatabına doğru yanıtı vermesinin zekice olduğunu düşündük ve bu tekniği kullanmak için uyarladık.

Eric, "Sorun yok Babur, gidip dondurma alabiliriz elbette!" dediği zaman ben onu dondurma almaya götürme vakti geldiğini anlıyordum.

Üniversiteden toza toprağa bulanmış bir halde gelince, "Harika Babur! Özbekçe öğrenerek harika bir iş yapıyorsun!" diyordum Eric'e ve o da bana ne söylemek gerektiğini anlayıp söylüyordu.

Bazen Dilaram bana doğal bilimlerden, sanki onlar da Özbek edebiyatının bir parçasıymış gibi bahsediyordu. İnsan doğası, diyordu, dört öğeden oluşur: su, toprak, hava ve ateş. Avrupa koyu cehalet içindeyken bu gerçek Doğu'da biliniyordu. Daha sonra, Avrupalılar Doğulu kuramları çalıp tıp bilimlerini kurmak için kullandılar. Tanrı Şamol dört bir yana çamur üfledi ve insanları yarattı, çamurun içinde çaresizce dolaşıp değerli bir şeyler aranan insanları. Bu sürecin kanıtı da Tanrı'nın bir işareti olan, Kuran'ın yetmiş beşinci suresinin de tanık olduğu gibi eşsiz bir kimlik işareti olan parmak izidir: "İnsan kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet, toplarız, onun parmak uçlarını düzenlemeğe gücümüz yeter." Avrupa on dokuzuncu yüzyıla dek parmak izleri hakkında hiçbir şey bilmiyordu.

Dilaram bana her insanın ince bağırsaklarında kurtçuklar olduğunu da söyledi. "Senle benim bile, *kızım*" dedi bana anlayışla bakarak. Kurtçuklar küçük parazitlerdir ve onlardan tümüyle kurtulmak olanaksızdır, ama en azından onların çoğalmasına, kil kullanarak engel olabilirsin. Kilin bu özelliği Doğu'da ta yedinci yüzyılda biliniyordu. Toprak insan organizmasının bir öğesi olduğundan, kil doğal olarak bir sürü hastalıkla, özellikle de omurga hastalıklarıyla, hatta tedavisi olmayan basurla bile mücadele eder. Kuran'da şöyle ya-

zılmıştır: Eğer banyoya gittikten sonra kendini kille temizler, sonra da suyla yıkarsan, hiç basur olmazsın.

Toprağın öğelerinin yüzde doksan yedisi insan bedeninde bulunur ve bu mineraller toprak yoluyla çeşitli meyve ve sebzelere geçmektedir. Eriğin şeklinin insan kalbininkine benzemesinin nedeni, Özbekçe *orik [erik]* sözcüğünün *yurak* [*yürek*] sözcüğüne benzemesinin sebebi, eriğin kalp için yararlı mineraller içermesidir. *Orik*, "altın" anlamına gelen *sarık*'a da benzer: Bütün meyveler arasında, en yüksek altın öğesini erik içerir. İnsan bedeninde altın ve gümüş sadece saçta bulunur. Bütün bunlar Tanrı'nın bilinçli yaratmasının kanıtıdır.

Bir gün Muzaffer de bana bilimden bahsetti, ama onun daha kuşkucu bir dünya görüşü vardı: Tanrı'nın her şeyi bilinçli bir şekilde yaratıp yaratmadığını bilmiyordu. "Ben bir ampirisistim" diye açıkladı bunu, Özbeklerin genellikle sadece bizzat gördükleri şeylere inandığını da ekleyerek. Sözgelimi, Amerikalılar Ay'a insan gönderdiklerini söylüyordu. Ruslar o resimlerin sahte olduğunu, "ağırlıksız" Amerikan bayrağının aslında tahta parçası olduğunu söylemişti. "Biz Özbekler bu ideolojik tartışmalara girmeyiz" dedi Muzaffer. "Açık fikirliyizdir. Ay'a insan gitmiş mi, gitmemiş mi bilemeyiz. Biz orada değildik."

Hafta sonları Eric'le birlikte etrafı gezmeye çıkıyor, ödev edinmiş gibi türbeden türbeye gidiyorduk. Şah-i-Zinde ya da Yaşayan Kralın Türbesi denen nekropoliste saatlerce oyalandık, taş merdivenlerden indik çıktık, köşe bucağı dolandık, kendimizi kubbeli kübik yapıların ya da sekizgen hücrelerin içinde bulduk. "Yaşayan Kral" adı Hz. Muhammed'in ilk kuzenlerinden birine verilen addı, İlyas Peygamber tarafından orada bir kuyuya indirildiği ve hâlâ yerin altında gezindiği söyleniyordu.

Başka bir gün de antik Merkanda sit alanını, MÖ 329 yı-

lında İskender'in eline geçen Tacik başkentini görmeye gittik. Peygamber Danyal'ın türbesinin önünde durduk: bir depoya benzeyen, uzun, penceresiz, tepesinde bir sıra basık kubbe olan bir bina. Yaşlı bir adam bize türbenin neden yirmi metre uzunlukta olduğunu öğrenmek isteyip istemediğimizi sordu. "Danyal dev miydi sizce?" diye sordu. "Danyal dev değildi; sıradan biriydi! Fakat bacakları her yıl üç santimetre uzuyor! Aziz olduğunun bir işareti bu!"

Fransız arkeologları eski şehrin alanında küçük bir müze yapmış, dört duvarına Tacik freskleri yerleştirmişler: fresklerde deveye binmiş saraylılar kutsal kuğuları kovalıyor; file binmiş bir avcıya bir leopar saldırırken Çin elbisesi giymiş bir prenses bir gondolla yolculuk ediyor. İslam putkırıcıları insan figürlerinin bir kısmının gözlerini oymuş, onları zombi gibi gösteren boş gri çukurlar kalmış geriye. Bir nemölçer, bir hava temizleyici ve bir soğutma cihazı bir duvara yığılmış, hepsinin de fişi çekik. Antika bir kartonda 45 derecenin üzerinde seyreden hava sıcaklığı kaydedilmiş. Bir yazı tahtasının üzerinde iki yıl öncesinin tarihini taşıyan bir rapor var: "*une accélération alarmante d'une dégradation rapide et irémédiable, due principalement á l'absence d'isolation thermique et hydrometrique.*"

Bir pazar günü, Eric'in arkadaşı Şurik'i de yanımıza alarak, Timur'un doğduğu şehir olan Şehrisebz'e bir günlük yolculuğa çıktık. Timur da bir ara buraya gömülmeyi tasarlamıştı: İngiltere nasıl Kraliçe Elizabeth'in bir zamanlar uyuduğu yerlerle doluysa, Özbekistan da Timur'un bir zamanlar gömülmeyi istediği yerlerle dolu. Timur, Şehrisebz'de –Farsça "Yeşil Şehir" anlamına geliyor, ama Türkçede daha çok "Sebze Şehri" gibi duruyor– yirmi yaşındaki oğlu Cihangir'in ölümü üzerine dev bir yeraltı türbesi inşa etmiş. Türbenin tepesinde organik, arı kovanı gibi görünen konik bir kubbe duruyor. Yakınlarda da Timur'un yazlık sarayının kalıntıları var, saraydan geriye geometrik desenlerle kaplı fayansla-

rında kederli bir yazı bulunan dev bir kemerli kapıdan başka bir şey kalmamış: "Eğer gücümüzle boy ölçüşeceksen – binalarımıza bir bak!" Sarayın geri kalanı on altıncı yüzyılda gerçek göçebe Özbek aşiretleri tarafından yok edilmiş, yani Timurluların her şeylerini yok etmeye çalıştığı aşiretler tarafından. Issız, upuzun, tüyler ürpertici duvarlar sıcak, durgun öğleden sonra güneşinde ışıl ışıldı.

Dönüp otobüs durağına doğru yürürken, beton bir yaya köprüsünden, sandıkların üzerine oturmuş iki takkeli adamın yanından geçtik. Biri fırlayıp geçiş bileti almamız gerektiğini söyledi. Turistik şehirlerde sık sık oluyordu bu: yaşlı adamlar birdenbire karşınıza çıkıp üzerinde "Tarihsel Sit Alanı" yazılı biletler almaya zorluyordu.

"Bilet almayacağız amca" dedi Şurik. "Tarihsel sit alanı falan görmek istemiyoruz."

"Ama tarihsel alanı gördünüz zaten; bütün şehir tarihsel sit alanı!"

Öğle vakti ilerledikçe gitgide bunalan Şurik, hiç ikna olmamış bir tavırla çevresine bakındı. "Ben burada tarihsel alan falan görmüyorum – yıkık duvarlar var sadece."

"Tabii yıkılırlar – altı yüz yıllık onlar! Tarihsel sit alanı nasıl görünür *sanıyorsun*?"

"Semerkand'daki Registan gibi" dedi Şurik hiç duraksamadan. "Orası yıkık falan değil, üstelik seyretmesi bedava."

Telaşla yaşlı adama üç bilet parası verdim. "Çok ilginç bir şehir" dedim.

"Bence ilginç falan değil" diye karşı çıktı Şurik.

Yaşlı adam ona bir dakika kadar öfkeyle baktı, sonra omuz silkti. "Eşek hoşaftan ne anlar!" diye homurdanıp bir kişilik parayı geri verdi bana.

Semerkand sakinlerini haklı olarak gururlandıran Registan, geniş bir taş meydanın çevresine yerleştirilmiş, de Chi-

rico tarzı bir manzaraya has aydınlık ve insanı aşan oranlara sahip dev bir üniversite kompleksidir. Geriye yaslanıp bütün meydanı görmek için gözlerinizi zorlarsanız, bütün binaların farklı yönlerde hafifçe çarpıldığını görürsünüz. En ünlü bina Şirdari (Aslanlı) Medrese'dir, timsah gibi ağızlarını açmış üzerleri portakal ve kara çizgilerle kaplı, sırtlarına saate benzer, iri, beyaz, insan suratları konmuş olan yaratıklarla süslenmiştir. Bu aslanları yapan sanatçının İslam yasaklarından birini çiğnemek suçuyla idam edildiği söyleniyordu – tasvir sanatıyla ilgili yasağı çiğnemişti.

Registan'ın ilk binası on beşinci yüzyılda, Timur'un torunu Uluğ Bey tarafından yaptırılmıştı. "Astronom Kral" olarak bilinen Uluğ Bey'in gözlemevi şehir merkezinden iki kilometre kadar kuzeydoğudaydı. Eski üç katlı dairesel yapıdan geriye sadece çevresi iki yüksek mermer korkulukla kapatılmış, uğursuz bir *roller coaster*'a benzeyen on bir metrelik bir ray kalmıştı: Uluğ Bey'in 1018 yıldızlık bir katalog hazırlamak için kullandığı dev sekstantın yayıydı bu. Katalogun son bölümü burçlarla ilgiliydi ve Uluğ Bey bu konuyu bilimsel olarak ele alıyor, çeşitli tarihsel olayları altlarında gerçekleştikleri yıldızlarla bağdaştırmaya çalışıyordu. Astronom Kral ayrıca rahme düşmenin kesin anını hesaplamak için yaklaşık bir doğum zamanı, "boşalma anında doğum Ay'ının konumu" ve gebelik süresi gibi, hepsi de insan kaderinde hayati roller oynayan şeylerden yararlanarak tablolar hazırlamıştı.

Bilimin dinden daha uzun ömürlü olacağına inandığı için, Uluğ Bey'in dervişler arasında birçok düşmanı vardı. Uluğ Bey 1447 yılında babasının yerine geçip kral olunca, gizli bir Sufi mahkemesi onun suikastını emretti – ve bu iş için astronomun en büyük oğlunu görevlendirdi. (Efsaneye göre, Uluğ Bey zaten yıldızlarda oğlunun onu öldüreceğini görmüş ve bu yüzden oğlunu krallıktan kovmuştu ... tabii bu da oğlanın dervişlerin eline düşmesine neden olmuştu.) Ünlü yıldız

kataloğunun bir kopyası günümüze ulaştı. Gözlemevi yıkıldı, yeri bile unutuldu. Dört yüz yıl sonra, Vyatkin adlı bir Rus arkeolog onu bulmaya karar verdi. 1908 yılında bunu başardı ve şimdi bahçesinde yatıyor.

Uluğ Bey'in yanı sıra Timur'un da mezarını barındıran Gur-i Emir adlı mozoleyse, 21 Haziran 1941 günü, Semerkand'daki Sovyet arkeologları tarafından ortaya çıkarılmıştı. Böylece, sonunda bilimciler Aksak Timur'un bacaklarının gerçekten birbirinden farklı uzunlukta olduğunu ve Uluğ Bey'in bir İslam şehidi giysisiyle gömüldüğünü kanıtlayabildiler. Timur'un mezarının üstü yeryüzünün gelmiş geçmiş bilinen en büyük koyu renkli yeşimtaşıyla kaplanmıştı; dediklerine göre Uluğ Bey bu taşı sırf bu amaçla bir Çin tapınağından getirtmişti ve taşın üzerinde uğursuz bir şekilde "Dirildiğim zaman dünya sarsılacak" yazıyordu. Sovyet arkeologlar mezarı açtıktan yirmi dört saat sonra Hitler Rusya'yı işgal etti.

Gur-i Emir'in içinde, ızgaralı yüksek pencerelerden zarif bej mermerin üstüne günışığı süzülüyor; tabut biçimli anıt mezarlar bir bekleme odasındaki mobilyalar gibi duruyor. Orada ebediyeti yaşamak fikri korkunç bir şey.

Gur-i Emir'i ziyaret ettikten birkaç gün sonra, Eric'e pantolon almak için şehrin Rus kısmındaki eski bir Sovyet mağazasına gittik. Orada atmosfer ürkütücü bir şekilde tanıdıktı. İçerinin loş ışığı altında anıt mezar gibi görünen vitrinlerin içinde kapitalist yaşamın cansız aksesuvarları duruyordu: çatal bıçak takımları, radyolar, vitaminler. Duvarlarda, karanlık tavanlara kadar, polyester takım elbiseler, etekler ve çantalar uzanıyordu. Eric istediği pantolonu gösterdi eliyle ve bir delikanlı uzun bir çubukla onu aşağı indirdi. Parlak yeşilimsi kahverengi kot benzeri bir kumaştan yapılmış pantolon çok tuhaf görünüyordu.

Mağazada ben de küçük bir elektrikli vantilatör aldım, ertesi gün de sınıfa götürdüm. Masaya koyup fişe taktığım zaman, Dilaram onu bana doğru çevirdi.

"Ortaya koymamız lazım" dedim vantilatörü ona doğru çevirerek.

"Nasıl istersen, *kızım*" dedi Dilaram.

Yirmi dakika sonra, bilinmeyen bir yerden üzerime bir sıcak hava dalgası estiğini fark ettim. Vantilatöre dokundum; sıcacıktı.

"Evet, *kızım*" dedi Dilaram kederle. "Seni üzmek istemedim, ama bu vantilatörün ısınmasından korkuyordum."

* * *

Dilaram ve ben az bilinen Eski Özbek âlim-şairlerini incelemeye başlamıştık. Çoğu ya deli ya veliydi. Ya delirmiş gibi yapan ya da gerçekten deliren âlim Harun er-Reşid vardı örneğin. Ayakkabı diye bir şey olduğunu biliyordu, ama ne olduklarını unutmuştu. Birinin ayakkabılarına bakmak için köle olarak tutulmuştu, ama kaybetmişti ayakkabıları. Sonunda, kendisi bir çift ayakkabı yapmaya başlamış, idam edilmeden iki ay önce tamamlamıştı.

On altıncı yüzyılda, "şarapçı" anlamına gelen Meşreb adında bir din fanatiği vardı. Aslında Meşreb hiç içmezdi –yani Aşk Şarabı dışında hiç. Meşreb adını, hamile annesinin pazara gidip iki üzüm tanesi çalarak yemesi üzerine almıştı. Rahimdeki bebek kadını tekmeleyip bağırmıştı: "O iki üzüm tanesinin parasını ver, yoksa bu evi terk ederim!" Üzümler mizacı üzerinde güçlü bir etki bıraktığından, âlimler doğmamış çocuğa Meşreb adını taktılar. Meşreb gençliğinde de adaletsizlikler konusunda dikkatliydi. Sürekli elbiselerini yoksullara veriyordu. Bu yüzden genellikle çıplak gezerdi. Tanrı'ya âşıktı ve üç yaşındayken bir insanın ayakkabılarına bakarak

cennete mi cehenneme mi gideceğini söyleyebiliyordu. Meşreb kralın tahtına, oracıkta, bütün odalıkların önünde defihacet ederek toplumla tek başına mücadele etti. Emekle elde edilen herhangi bir şeyi yemeyi reddetti. Zor zamanlarda ayak parmaklarının arasına bir çivi koyup tek kolunu havaya kaldırarak dönerdi, kendinden geçip bilincini kaybedinceye kadar.

Büyük bir sultan Meşreb'i kızıyla evlendirmek istedi. Meşreb elini gelinin göbeğine koydu ve "Baba-yemek-su" diye sesler duydu. Sultana evde oturup bir bebeğe bakacak hali olmadığını söyleyip gitti. Eve dönerken uyuyakaldı ve annesinin ayaklarını ovaladığını hayal etti. Uyandığında ayaklarını bir aslan yalıyordu. Bu böyle üç dört saat devam etti.

Meşreb ıssız yerlerde yaşadıkları için baykuşları severdi. Sürekli yoldaşı olan bir baykuşu vardı.

"Bana bin ev ver" diye emretmişti sultan bu baykuşa.

"Bin ev mi? Sana iki bin ev vereceğim" dedi baykuş. "Bizim ülkemizde insanlar açlıktan evlerini terk ediyor. Gidip al onların evlerini." Yaşanan ekonomik durumu sultana açık bir şekilde söyleme cesaretini sadece Meşreb'in baykuşu gösterebilirdi.

Sultan, Meşreb'i toplumsal huzursuzluk yaratmakla suçlayıp idama mahkûm etti. İdamdan üç gün sonra, kente bir kervan geldi. "Neden bütün herkes yasta?" diye sordu kervandaki bir tüccar kentlilere.

"Meşreb asıldı diye."

"Olamaz, olamaz, ben onu az önce gördüm" dedi tüccar. "Sokakta çırılçıplak dolaşıp şarkı söylüyordu." Meşreb bir veli olmuştu ve veliler aynı anda birkaç yerde olabilirler.

Başka bir on altıncı yüzyıl velisi bir keresinde Hz. Muhammed'in bir dişinin kırıldığını okudu. Bir taş kırmıştı dişi. Hz. Muhammed'in yolundan gitmek isteyen veli bir taş alıp kendi dişini kırdı. Kendini iyi hissetti –ta ki yanlış di-

şi kırdığını fark edinceye kadar. Aylarca okuma ve tefekkür ona Hz. Muhammed'in kırık dişinin yerini söylemedi. Emin olmak için, veli kalan otuz bir dişini de kırdı. O günden sonra hayat zorlaştı – hele yemek yerken, konuşurken. "Belki de bütün dişlerimi kırarak hata yaptım" diye düşündü veli. Ama ömrünün son günlerinde, Hz. Muhammed'i gördü düşünde. "Ben çok uzun zaman önce öldüm," dedi Hz. Muhammed, "ama seni benim hayaletim terbiye etti."

Daha sonraki kuşaklardan bize yedi yüz velinin hayatını içeren bir kitap kaldı ve bu velilerin hepsi de velilik mertebesine aynı şekilde ulaşmıştı: aşk ve çalışmayla. Veliler hiç yalan söylemez. Semerkand'dan Taşkent'e on dakikada gidebilirler.

"Söylesene, *kızım*, senin Taşkent havaalanından Semerkand'a gelmen ne kadar sürdü?" diye sordu Dilaram.

"Dört beş saat" dedim.

"Peki nasıl geldin – otobüsle mi, arabayla mı?"

"Arabayla."

"İşte, veliler bu mesafeyi on dakikada alır... otobüse *ya da* arabaya binmeden."

İnsan karakterinde toplam yetmiş sekiz kusur ve iki yüz erdem vardır. Herkesin hayatı boyunca mücadele etmesi gereken üç büyük kusur vardır. Aşılması en zor kusurlar tembellik ve hainliktir. Velilerin sadece kusurlarını aşması yetmez, hayvanlarla ve hayaletlerle konuşmak, bitkilerle fikir alışverişi yapmak gibi iki yüz insan erdemini de elde etmesi gerekir.

Bazı veliler duayla hastalıkları iyileştirebilirler. Bu yeteneğe sahip olup basur acısı çeken bir veli vardı. "Neden kendini iyileştirmiyorsun?" diye sordu biri ona.

"Çünkü karakterimi geliştiriyor" dedi.

Otuz yıl Mekke'de yaşayan ünlü bir hacı bir kere bile tuvalete gitmemişti, çünkü bunu yapmak kutsala hürmetsizlik olacaktı.

Velilerin başka bir erdemi de hırsızları tanımaktır. Ünlü bir veli bir keresinde pencerenin kıyısına oturmuş kitap okuyormuş, dışarıdan bir hırsız usulca gelmiş ve velinin sarığını çözmeye başlamış. "Anlaşılan sarığımı çalmak istiyorsun" demiş veli başını kitabından kaldırmadan. "İyi de, bu sarık o kadar eskimiş, yıpranmış ki pazarda beş para etmez. Neden bırakmıyorsun başımda kalsın?"

Şaşıran hırsız duraksamış. Ama veli hiç dönüp bakmamış bile ona – görünüşte derin bir şekilde kitabına gömülmüş gibiymiş. O yüzden hırsız tekrar başlamış sarığı çözmeye. Veli, yine kitaptan gözlerini ayırmadan, bir ucunu hırsızın tuttuğu sarığın diğer ucunu tutmuş. Uzun bir süre çekişmişler sarığı. Sonunda veli "Peki," demiş, "al sarığı." Hırsız sarığı alıp gitmiş... ama veli de peşinden gitmiş sessizce.

Hive'nin baş velisinin adı Pehlivan Mahmud yani "Güreşçi Mahmud" adını taşıyordu. Öyle büyük bir güreşçiydi ki rakip bulamıyordu ve racalarla güreşmek için Hindistan'a gitmek zorunda kaldı. Dilaram bana onun bir şiirini verdi. Tek bir kıtasını çözebildim:

> Sokaklardayım, hiçbir şeyim yok:
> dördüncü hâlâ küçük; sokaklara düşmek için ailesinden ayrılmamış.
> Aile bir meyve ağacının dalları gibi duruyor;
> yanından geçenler bundan yararlanır.

Bir tek veliler hassas bir zaman çizelgesine uyan insan arzularının tiranlığından kurtulabilir. Doğumdan beş yaşına kadar, dedi Dilaram, şefkat görüp şımartılmak isteriz. Beş yaşından ergenliğe kadar şeker ve tatlı isteriz. Ergenlikten yirmi beş yaşına kadar, seks isteriz. Kırk beş yaşına kadar, çocuk isteriz. Altmış yaşından sonra, sessizlik ve hatırlanmak isteriz. Sadece kırk beş ile altmış yaşları arasında ak-

lın meyvelerini isteriz. "Akıl açısından, kırk beşle altmış yaş arası sütün kaymağı gibidir." Dilaram hafif bir gülümsemeyle, masada duran ellerine baktı. "Yakında kırk beş yaşıma gireceğim" dedi gözlerini bana çevirerek. "Kitabımı tamamlamayı umut ediyorum."

"Bugün, aşktan bahsedeceğiz" dedi Muzaffer bir sabah.

"Peki" dedim.

"Aşk zor bir durumdur..."

Muzaffer bir keresinde, Almanya'da tanıştığı bir Bulgar kızına âşık olmuştu. Heidelberg'de Kant üzerine çalışıyordu. Her dakikalarını beraber geçiriyorlardı. Kıza eğer onu severse, sigarayı bırakacağını söylemişti. Kız da aşkla sigaranın hiçbir alakasının olmadığını söylemişti.

"Farklı dünyaların insanıydık" dedi Muzaffer.

Muzaffer o sırada doktorasını yurtdışında, Almanya ya da Birleşik Devletler'de yapmayı hayal ediyordu. Özbekçe kompozisyonlarımdan birinde, ona Stanford'daki karşılaştırmalı edebiyat ve felsefe bölümlerine nasıl başvurulacağını açıklamaya, kendini ifade etmenin ve çalışma planı yapmanın önemini anlatmaya çalıştım. Yazmak üç gecemi aldı; kısım kısım verdim.

"Bu ilginç olmuş" dedi Muzaffer dikkatle, bütün yanlış fiil çekimlerinin üzerini çizerken.

Birkaç gün sonra, Muzaffer yüzünün rengi atmış, gözlerinin altı mosmor bir halde geldi. "Çok komik bir macera yaşadım" dedi. Annesiyle babası bir önceki gece yemekten sonra, bütün aileyi bir arabaya doldurmuş, Muzaffer'e de arabayı sürmesini söylemişlerdi. Babasına ilaç almaya gideceklerini söylemişlerdi: Bu besbelli yalandı, çünkü eczane kapanalı saatler olmuştu. Onlar yolu tarif etmişler, o da arabayı kullanmış, kapalı eczaneden uzaklara gitmişti. Sonunda karanlık bir semte, anne babasının bir tanıdığının evine gelmişlerdi.

"Bu saatte Buranovları mı ziyaret edeceğiz?" diye sormuş Muzaffer.

"Hayır" demişler. "Sen arabayı park et... buraya değil, lambanın altına; yok, yok, ağacın altına daha iyi..."

Sonra anlaşılmıştı ki Muzaffer'in anne babası bir ara ona Buranovların kızı hakkında ne düşündüğünü sormuş, o da "Ne bileyim ne düşüneceğimi? Onu hiç görmedim" demişti. Muzaffer bu konuşmayı hiç hatırlamıyordu, ama işte şimdi kızın sokağında arabayı park etmiş, iki saat Buranovların kızını bekliyorlardı.

"Çok korktum. Ya kız dışarı çıkıp da bizi görseydi – bütün ailemi evinin önünde kapkara bir arabanın içinde bulsaydı? Haydut olduğumuzu sanacaktı. Bir ara geldiğini duyar gibi oldum ve kalbim güm güm attı, ama meğer sadece bir kediymiş. Kız kardeşlerim herhalde bunu çok gülünç buldular. Arabada oturduğumuz iki saat boyunca benimle dalga geçtiler."

"Peki sonunda görebildin mi onu?"

"Yoo–dönmek zorunda kaldık! Perşembeye kaldı!"

İkimiz birden gülmeye başladık, ama bir süre sonra Muzaffer ciddileşti tekrar. "Ailem benim yeterince öğrencilik yaptığımı düşünüyor" dedi. "Sanırım öğrenci Muzaffer'e 'Done with you!' demek istiyorlar."

Kadınların veli olması olanaksızdır. Yine de, dedi Dilaram, bazen kadınlar da veli nitelikleri elde edebilirler. Dilaram'ın kendisi de bunu bizzat yaşamıştı, Özbekistan Rusya'dan bağımsızlığını kazandıktan kısa süre sonra.

Eğitimini 1970'lerde tamamlayan Dilaram bilimsel komünizm, bilimsel ateizm ve Marksizm-Leninizm derslerinde hep sınıf birincisiydi. O ve sınıf arkadaşları Kuran, Kitabı Mukaddes ya da Talmud okumamışlardı hiç, bu kitapların boş batıl inançlarla dolu olduklarına inanıyorlardı. Sonra bir gün, sınıf arkadaşlarından biri bilimsel ateizm profesörüne

sormuş: "Eğer bu kitaplar boş batıl inançlarla doluysa, neden onları okumamız engelleniyor? Bilimle uğraşan kişiler olarak bizden onları okumamızı, böylece kendi aklımızla bunların ne kadar boş ve batıl olduğunu görmemizi istemeniz gerekir."

"Sizi kim engelliyor?" demiş profesör omuz silkerek. "O kadar meraklıysanız, gidip Halkın Afyonu'ndan bir de siz tadın."

Bilim ruhuyla alevlenen Dilaram ve sınıf arkadaşları kütüphaneye gitmişler, gerekli formları doldurmuş ve Kuran ve Kitabı Mukaddes'e ulaşmışlar. (Üniversite kütüphanesinde iki kitabın da birer kopyası varmış.) "İçlerinden parçalar okuduk," dedi Dilaram, "ama bağlamı anlayamadık. Kitaplarda hiç yorum yoktu. Hiçbir şey anlaşılmıyordu."

Bu olayı çok iyi bilen bir havayla başımı salladım.

"Profesörün haklı olduğuna, bu kitapların batıl inanç ve saçmalıklarla dolu karar verdik sonunda. İşte bilimsel komünizm bizi kendi aydınlanmamızdan böyle yoksun bıraktı."

Dilaram, Ocak 1992'de dine yeniden merak sarmıştı. Kütüphaneye yeniden gidip Talmud, Kitabı Mukaddes ve Kuran'ı, bu kez yorumlu baskılarıyla aldı. Bütün kitapları peş peşe, baştan sona okudu, anlamadığı her şeyi araştırdı. Üç ay boyunca hiç durmadan okudu, bu sırada kısa bir süre için veli gücü kazandı.

Dilaram hayvanlarla iletişim kurma yeteneğini çok soğuk ve karlı bir gece, sabah çöpünü bırakmayı ihmal edip gece ondaki ikinci çöp arabasını beklemek zorunda kalınca öğrenmişti. Kamyonu beklerken Talmud'u okuyordu. Evde çıt çıkmıyordu. Kocası evde yoktu, beş yaşındaki oğlu Burbek de bu saatte genellikle yatakta olurdu, ama bu kez yere oturmuş güneşin resmini çiziyordu. O kadar mutlu görünüyordu ki Dilaram onu uyutmamıştı. Sonra saat on oldu ama Burbek hâlâ uyumamıştı, o yüzden Dilaram onun elini tutup çöpü onunla birlikte çıkardı dışarı. Karda yürüdüler, yürüdüler, çöp kutusuna varıncaya dek yürüdüler. (Kamyon gelir-

ken neden çöpün çöp kutusuna götürülmesi gerekiyordu acaba? Bilmiyorum, ama Eski Özbekçede ağlamak için kullanılabilecek yüz sözcük olduğunu biliyorum.) Çöp kutusunun yanında, karların ortasında, bir aslan kadar büyük kocaman bir kara köpek duruyordu.

"Korkuyor musun, oğlum?" diye sordu Dilaram Burbek'e.

"Evet" dedi çocuk.

"Ben de öyle" dedi Dilaram.

Sonra inanılmaz bir şey oldu. Köpek havlamak ya da onlara doğru koşmak yerine, sakin sakin döndü ve çöp kutusundan uzağa, yolun karşı kıyısına doğru yürüdü, orada yere oturup Dilaram ile Burbek'i seyretmeye başladı – sanki onların çöplerini atmalarını bekliyormuş gibiydi, onlar da attılar. Köpek onlar eve doğru yürümeye başlayıncaya kadar kalkıp dönmedi eski yerine.

"Köpek bizi anladı" diye açıkladı Dilaram, "ben de onu anladım. Bize şöyle diyordu: Biliyorum, korkuyorsunuz, ama kaygılanmayın. Benden zarar gelmez. Bakın, başka bir köşeye oturacağım siz eve dönünceye kadar."

İkinci velilik halini Dilaram aynı yıl, birkaç ay sonra, Özbeklerin bağımsızlığa kavuştuğu o ilk uzun, sıcak yaz sırasında yaşamıştı. Dilaram ve kız kardeşi Şirin din edebiyatı konulu bir konferansa katılmak için Urgut yakınlarında bir banliyöye gittiler. Katılımcılar her saat başı ter içinde kaldıkları konferans salonundan çıkıp dışarıdaki çeşmeye koşuyordu. Çeşme de doğal bir kaynaktan geliyordu; yerel efsaneye göre, tertemiz kalbi olanlar onun sularında Mekke'yi görürdü. Topluluktan biri, Müşerref adını taşıyan ve *şeyh* soyundan gelen altmış yaşında bir adam suya bakmaya karar verdi. Herkes onun Mekke'yi göreceğine emindi. Ama hiçbir şey göremedi. Dilaram o kadar şaşırmıştı ki eğilip kendisi de baktı – tabii o da bir şey göremedi. Ama birdenbire, kız kardeşi Şirin kolunu yakalayıp suya bakmaya başladı. "*Mene*

mene mene, bak bak bak! – Görmüyor musun sütunları?"

Dilaram Şirin'in Kâbe'nin hemen arkasından yükselen iki minareyi gördüğünü hemen anladı. "Tanrı beni affetsin, ama çok şaşırdım!" dedi. "Şirin'i çok severim, ama o öylesine küçük, zayıf, uçarıdır ki... nasıl desem? Ruhun dertleri falan çekmez ilgisini. Ama onun aslında tertemiz bir kalbi olduğunu anladım."

Şirin'le bir kere karşılaşmıştık, üniversitenin psikoloji laboratuvarında çalışıyordu. Gerçekten de inceydi ve genç görünüyordu, *pixie* saç kesimi vardı, kot giymişti ve sanki kahkaha atmamak için kendini güçlükle tutuyor gibi görünüyordu.

"*Ey, Hüda!*" dedi Dilaram göğe doğru. "Hey, Tanrım! Şirin'i anlamadığım için beni affet! Kalbimi Mekke'yi görecek kadar temiz kılmak için daha çok çabalayacağım."

Ama Şirin "Baksana kardeşim, eminim sen de göreceksin. *Mene*, şuraya" demiş ve aman Tanrım, Dilaram iki minareyi görmüştü! Bu hayatının en mutlu anlarından biriydi. Defterime minarelerin bir resmini çizdi, üzerine de çeşmenin bulunduğu yerin adını yazdı: Çorçinor (Çarçınar = Dörtçınar).

Dilaram beni Çorçinor'a götürmeyi çok istiyordu. "Bakalım sen görebilecek misin Mekke'yi" dedi hafifçe gülümseyerek. "Bence görürsün."

"Hımm, umarım görürüm" dedim içten içe hangisinin daha kötü olacağını düşünerek: Mekke'yi görmüş gibi yapmak mı, görmediğimi söylemek mi... yoksa gerçekten görmek mi. Onarım yüzünden Urgut otobüs seferlerinin bütün yaz süresince iptal edildiğini öğrenince çok rahatlamıştım.

O öğle eve döndüğümde, Gülya kapıda durmuş, beni bekliyordu. "Emma, öğle yemeğinden önce hemen üniversiteye dönmen gerekiyor. Çok önemli. Faturaların söz konusu. İnam seni götürecek."

"Faturalarım mı?" ACTR'nin benim ceset torbamı karşıla-

yan yedi bin dolarlık bir çeki çoktan aldığını biliyordum. "Onlarla yarın konuşurum" dedim ona. Ama İnam yeni yıkanmış Opel'in kapısını açmıştı ve Gülya da "Emma, Emma, bin arabaya!" diye çığlık atıyordu.

Arabaya bindim. İnam beni üniversiteye götürdü, orada Matlube adlı bir kamu görevlisi –bana geceleyin Gülya'nın evinden çıkmayı yasaklayan kişi– faturamı fazla ödediğimi söyledi. Ödeme bütün ilgili taraflara paylaştırılmıştı ve yüz dolar artmıştı.

"Bu çok büyük bir para – senin paran" dedi. "Ne yapacağını sen bilirsin. Rektör Yardımcısı Seferov'a, üniversite tesislerini kullandığın için teşekkür etmek üzere verebilirsin, ama bu kadar zaman seni ağırlayan Gülya'ya da verebilirsin..."

Matlube rektör yardımcısı Seferov'un zaten benim okul paramdan bin dolar aldığını ve bunun yeterli olduğunu söyledi. Ama Gülya oda ve yatak için sadece iki bin dolar almıştı. "Belki de parayı ona vermen gerekir" dedi Matlube.

"Peki ya Muzaffer ile Dilaram?" diye sordum.

"Onlara paraları zaten verildi. Yüz elli dolar aldılar!"

Ona boş boş baktım. "Bin beş yüz mü demek istiyorsun?"

Matlube acır gibi baktı. "Bin beş yüz mü? Ne için? Onların evinde yatmadın ki. Onlarla Seferov'un odasında görüştün."

Kısacası, benimle bire bir, haftada on saat, iki ay görüşmelerinin karşılığında, Muzaffer ve Dilaram yetmiş beşer dolar almışlardı. Yüz doların onlar arasında paylaştırılmasını istedim.

"Gerçekten bu parayı Gülya'ya vermek istemiyor musun? Seni incitecek bir şey mi yaptı?"

Matlube üstü açılır bir Daewoo'yla beni Gülya'nın evine götürdü sonunda. İki kadın mutfakta bir süre oturup konuştular. Ne konuştuklarını duyamadım.

Akşamları Eric'le bol bol televizyon seyrediyorduk: Bollywood filmleri, Rus varyete gösterileri, Kazak savaş destanla-

rı, Özbek müzik klipleri. Bir klipte aşırı yapılı genç bir adam bir yandan arabanın içinde şarkı söylüyor diğer yandan arabayı bir çalılığın içine park ediyordu. "Arabayı niye çalılığın içine park etti?" diye düşünüyor insan hemen. Sonra şarkıcıyı burnundan kanlar boşanır bir halde yerde görüyoruz, çevrede ambulansların ışıkları yanıp sönüyor ve aslında adamın arabasını bir ağaca çarpıp öldüğünü anlıyoruz.

Dünya Kupası hâlâ devam ediyordu – inanılmaz bir şekilde Kaliforniya ve Frankfurt'ta yayımlanan müsabakalar vardı ekranda. Türk Milli Takımı bütün tahminleri boşa çıkararak yarı finallere çıktı. Brezilya'yla yapılan maç Özbek ulusal kanalında, Rusça dublajla yayımlandı. Bütün Özbeklerin Brezilya'yı tuttuğunu görünce şaşırmış, hatta incinmiştim. "Buraya gelip sizin ulusal edebiyatınızı tanımaya kalkan bir tane Brezilyalı kız var mı?" diye düşündüğümü hatırlıyorum.

Brezilya futbol takımı atalarımın vatanını 1-0 yenince, Semerkand sokaklarında insanlar "Ronaldo! Ronaldinho!" diye bağırınca, dünyaya ve insanlara dair bildiklerimde derin bir kusur olduğunu fark ettim. Daha önce bilgiyi, bir bağlantılar şebekesi gibi düşünüyordum, bağlantılar bağlı oldukları şeyin anısını bir şekilde saklıyor ve koruyordu. Ama elbette bir şeyleri sadece *insanlardı* aslında; sözcük ve fikirlerin belleği yoktu. Tarihsel ve sözlükbilimsel bir anlamda, Özbekçe gerçekten de Türkçe ve Rusçayla üst üste biniyordu ... ama buradan, Özbekçe öğrenerek Türkçeyle Rusça arasındaki ilişki hakkında bir şey öğrenebileceğimiz sonucu çıkmıyordu. Tek öğrendiğiniz bir sözcükler derlemesiydi. Bu hikâyenin dersi şuydu: hiçbir coğrafi konum, hiçbir yabancı kültür "kim" olduğunuzu "ne" olduğunuzla ya da nereden geldiğinizi neyi sevdiğinizle uzlaştıramaz.

Özbek futbol hayranlarının Türk milli takımıyla hiçbir bağlantı hissetmemeleri Özbekistan'ın Türklükle Rusluk arasındaki bir süreklilik üzerinde duran bir orta nokta olma-

dığının birçok işaretinden sadece bir tanesiydi. Özbekistan Türkiye'den daha kötü bir durumdaydı sadece, daha da bunaltıcı bir ulusal edebiyata sahipti. Ben bile, ikide bir Orhan Pamuk'la dalga geçen ben bile, Pamuk sihirli bir şekilde Özbeklere teslim edilecek olsa, o günü hemen milli bayram ilan edeceklerini görebiliyordum.

Ziyaretimizin sonlarına doğru, Gülya'nın kocası Şerif tek tek mobilyalarımızı almaya başladı. Bir gün bir sandalye eksiliyordu; ertesi gün ya başka bir sandalye ya da komodin gidiyordu. Onların yerine de transa geçmeyi sağlayan İsveççe kasetler bırakıyordu bize. Sonunda akşamları tek yapabildiğimiz sandalyelerden geriye kalan boş yere oturmak ve eskiden televizyonun durduğu yere bakıp benim Walkman'imden sırayla İsveç korosunu dinlemekti. Türkiye Kore'yle yaptığı maçla üçüncülük kazanmıştı, ama bunun Özbek televizyonunda gösterildiğinden bile emin değilim.

Ölen bir yıldız gibi, Semerkand'daki yaz da sona doğru iyice şişti ve daha parlak hale geldi. Pazarda eskisinden daha çok ve daha tuhaf karpuzlar vardı. Dilaram'la benim buluştuğumuz derslik boyanıyordu. Pencerelerinde cam olmayan bir odaya geçtik, güvercinler tatlı tatlı kuğurduyordu, yerler pislikle kaplıydı. Bazı sabahlar güvercinleri masada buluyorduk, üzerleri gri ve pembe renkli jeolojik manzaralarla kaplıydı, boncuk gibi akademisyen gözleriyle havalı havalı dolaşıyorlardı. "Kışt – çıkın buradan" diyordu Dilaram. Gücenip kuğurdayarak gidiyorlardı.

Son hafta, Dilaram bana Ruslardan bahsetti. Hikâye İngilizlerin Hindistan'da sömürgelerinin olduğunu öğrenince Rusya'nın da Orta Asya'da sömürgeleri olması gerektiğine karar veren Büyük Petro'yla başladı. Petro Timurluların yazdığı bir idare ve askeri strateji kitabından yararlanmıştı: "Yani bizim kendi dedelerimizin yazdıkları bizi köleleştirdi."

O zamanlar Rus *mujik*'leri Volga'da yılda sadece bir kere, gömleklerini bile çıkarmadan yıkanırdı. Orta Asyalılarsa her gün mermer hamamlarda ter atarlardı. O zaman kimin kimi sömürmesi gerekiyordu? Dilaram bana çarın bütün bir Kazak köyünü Surkondaryo'ya taşıttığı o 1868 yılından da bahsetti. "Burası artık sizindir" demişti çar, çamuru kazıp nehir yataklarını bozmaktan başka işe yaramayan cahil Kazaklara.

Ruslar İngilizlerden çok farklıydı, İngilizler Hindistan'a sadece *mujik* değil aristokrat da göndermişlerdi. "İngilizler sömürge yapsaydı bizi her şey çok daha farklı olurdu" dedi Dilaram. Özbeklerin *idées reçues*'lerinden [yerleşik fikirlerinden] biriydi bu; hepsi de Hindistan'ı kaybedilmiş bir fırsat sayıyorlardı – benim Oxford Rusça-İngilizce cep sözlüğümü ödünç almaya geldiği zaman bunun hayatında gördüğü en iyi sözlük olduğunu söyleyen Şurik bile böyle diyordu ve ben ona inandım. "Eğer bizi İngilizler sömürgeleştirseydi, çoktan İngilizce konuşuyor olurdum" dedi özür dilercesine.

Rus işgali sırasında iki grup Özbek yazar vardı: güzel kadınları, doğayı, kralları seven aristokratlar; çamuru ve ağır soğukları seven demokratlar. Orta Asya entelektüellerinin bir kısmı sosyalizmin ve ilerlemenin vaatlerine, liselerin, trenlerin, tiyatroların cazibesine kapılmıştı. Şair Fürkat (1859-1909) "Piyano", "Ermitaj", "Gimnasyum", "Bilim" ve "Suvorov" gibi şiirler yazmıştı.

Dilaram'la birlikte Fürkat'in 1890 Taşkent Sergisi için yazdığı şiiri okuduk.

Dilaram şiirin aslında sergi kavramının yapaylığını eleştirdiğini, çünkü Özbeklerin zaten binlerce yıldır güzel şeylere, pazarlara ve İpek Yolu'na sahip olduğunu söyledi. Herhalde bu eleştiriyi hissetmeyen Ruslar Fürkat'i alkışlamış ve onu bir ziyafete davet etmişlerdi – Fürkat de burada ev sahiplerinden birinin eşine doğaçlama şiir okuyarak Doğunun kibarlığını göstermişti. Ruslar onu Çin'e sürmüş, o da orada ölmüştü.

Fürkat'in Mukimi (Özbekçede Mukimiy) adlı bir arkadaşı vardı, her türde yazıyordu: lirik, satirik, komik şiirler ve halk diliyle yazılmış gazeller. Mukimi medresede on beş ila yirmi beş yıl eğitim almıştı. Onun mezun olması için ziyafet yapılacaktı, ama bu hiç yapılamadı, çünkü anne babası öldü. Mukimi'nin ne sermayesi ne zanaatı vardı. Bir şekilde hattat oldu ve evlendi, ama yaşam koşullarına kendini uydurmayı bir türlü beceremedi. Karısını terk etti ve bir daha evlenmedi, ama hep ona âşık kaldı. Dilaram'a göre hep mutsuzdu. Yargıçlara şiirli dilekçeler yazarak arkadaşlarına yardımcı olmaya başladı. Şiirler o kadar güzeldi ki yargı sürecini kolaylaştırıyorlardı. Orta yaşlarına gelince, Mukimi Özbek mektup ve seyahatname türlerini canlandırdı. "Köyden köye gittim" diye yazdı. "Bir tanesinde kadınlar çıplak yıkanıyor ve erkekler seyrediyordu; diğerinde köpekler bütün gece havlıyordu, bir kadın bana bir eşek anırtısından daha kötü bir şarkı söyledi, bu arada da üç erkek çocuk gürültücü bir kuşu kovalıyordu..."

"Özbek Maksim Gorki'si" Gafur Gulam (Özbekçede Gafur Gulom) fıkralar, nesir, haberler ve anlatı şiirleri yazıyordu ve bütün Sovyetler Birliği'nde, hatta Ukrayna ve Moldavya'da bile tanınıyordu. Lenin madalyası almıştı ve "her an" şiir yazabilirdi. İçten içe kan ağlıyordu. Ülkesi gibi o da özgür görünüyordu ama değildi, evde tek başına ağlıyordu: "Söylemek istediğim sözler kalbimde kaldı."

Gulam'ın en iyi dostu, Abdullah Kahhar (Özbekçede Abdulla Kahhor) çekiç sapları üretiminde uzmanlaşmış bir marangozun oğluydu. Çehov tarzı yazıyordu, ama ondan bin kat daha yüksek bir düzeyde. Yetkililer her yıl incecik bir kitap yayımlıyor ve onun sadece bu kadar yazdığını söyleyerek halkı kandırıyorlardı. Aslında o durmadan yazıyor, yazıyordu. Bu kadar yazmak sağlığa zararlı olduğundan, Kahhar diyabete ve kalp krizlerine yakalandı. 1966 yılında Moskova'da

bir hastanede öldü, ama aslında hastane komünistlerin kitlesel toplum hipnozu denemeleri yaptığı bir hapishaneydi.

Kahhar'ın "Nar" adlı en ünlü öyküsünde, bir kadının canı nar çeker. Bir adam bir bohçayla gelir, bohçadan nar çıkar. "Nereden buldun bunları?" diye sorar kadın. Adam tek kelime edemeden titreyerek ona bakar.

Sonra geçmişten günümüze geldik ve edebiyat tarihindeki benim hevesle beklediğim dönüm noktasına ulaştık: roman biçiminin bağımsız bir şekilde ortaya çıkması. Abdullah Kadiri'nin (Özbekçede Abdulla Kodiriy) *Geçmiş Günler*'i ilk Özbek romanı sayılıyordu ve 1922-25 arasında *İnkılab* ("Devrim") dergisinde yayımlanmıştı. Olay, Türkistan hanlıklarının birbirleriyle mücadele ettiği ve bazen Rusya'ya karşı, bazen onunla başkalarına karşı ittifaklar kurdukları yıllar olan 1847-60 yıllarının Taşkent ve Fergana'sında geçiyordu. Romanın kahramanı ayakkabı ve kap kacak işiyle uğraşan Taşkentli bir tüccar ailesinden genç bir adamdı. Fergana'ya gidiyor, âşık oluyor, evleniyor, ama bir hasmı tarafından casuslukla suçlanıyor. Yıllar sonra hapisten çıkıyor, annesi onu ikinci bir eş almaya zorluyor, sonra ikinci eşi ilk eşini bir çocuk verdiği için kıskanarak zehirliyor. Çocuk annesinin ailesiyle yaşamak üzere Fergana'ya giderken baba da savaşa gidip ölüyor. Kadiri, Hokand'ın son hanlığının son on yılında, 1865-75 yılları arasında geçen *Minberdeki Akrep* adlı bir tarihsel roman daha yazdı. Kadiri, Hokand hanını feodalizmin son temsilcisi, çiftçi ve zanaatkâr sınıfının zalimi olarak anıyordu. Bu görüşler Sovyet ideolojisine uygun gelse de, Büyük Kovuşturmalar sırasında idam edildi Kadiri.

Semerkand'daki son öğleden sonramızda, Eric'le birlikte kapıcı Habib'i görmeye gittik. Habib üniversitede bana arkadaşlık eden, beni ve kocamı karısı ve yedi yaşındaki kızıyla birlikte lunaparka götürmekte ısrar eden şaşırtıcı bir genç-

ti. Bu davete uyup parka gittiğimiz zaman karısı da kızı da yoktu – sadece Habib vardı. Onu dönme dolaba davet ettik, sonra da o bizi aynı anda hem dönen hem bir eksen üzerinde eğilen dev bir diskin kıyısına zincirle asılmış bir salıncağa bindirdi. Alet dengesiz ve sarsıntılıydı, hızlanıp duruyordu ve sonsuza dek sürüp gidecek gibiydi. Mide bulantımı güçlükle zapt edip nefesimi tuttum, bayılmayı diledim, ama işe yaramadı.

"Sevdin mi?" diye sordu Habib indiğimiz zaman Özbekçe. (Genç bir işçi olduğundan Rusça konuşmuyordu.) "Tekrar yapalım mı? Hayır mı? İyi." Habib rahatlamış gibiydi. "Benim midemi cidden altüst etti. Bazı şeyleri birden çok yapmak istersin. Ama bunu bir kere yapmak yeterli."

Üniversiteye doğru yürümeye başladık. Habib benim kaç yaşında olduğumu sordu. "Yirmi dört mü? Karımdan sadece iki yaş küçüksün, ama hiç çocuğun yok! Ben seni on yedi on sekiz yaşında sanıyordum! Emin misin yirmi dört olduğuna? Senin kocanla biraz konuşmam lazım. Korkma, ters bir şey söylemez. Evli bir adamın başka birine yapması gerektiği gibi yapıp ona ne yapması gerektiğini açıklayacağım." Birden aklından bir şeyler geçmiş gibi oldu, sesini alçalttı. "Ne yapması gerektiğini biliyor mu? Peki ne zaman yapacağını?"

"Bilmem, sanırım..."

"Ben yine de konuşayım onunla" diye karar verdi. "Burada bekle ve çiçeklere bak."

Dokuz katlı binanın önündeki bahçeye varmıştık. Bahçede tozlu topraklı bel hizasına, kalın köklü, yabani görünümlü bitkiler boy atmıştı: çiçek açan devedikenleri, yüksükotları ve çorba kâsesi büyüklüğünde dev mor yıldızçiçekleri.

"Ama seni anlamaz ki" dedim Habib'e. "Özbekçe bilmiyor."

"Gerekeni anlar." Habib Eric'i kenara çekti ve ona en samimi el kol hareketleriyle bir şeyler açıklamaya başladı. Eric sağ elini kalbine koymuştu, çok kibar görünüyordu. Birkaç dakika

sohbet ettikten sonra, Habib Eric'in omzuna vurdu ve dönüp bana doğru geldiler. "Anladı, değil mi?" dedi Habib Eric'in omzunu sarsarak. Eric başıyla onayladı. (Hiçbir şey anlamamıştı.)

"Şimdi sana biraz çiçek almamız lazım" dedi Habib bana. "Sen burada bekle." Akşamüstünün kızıl ışığına karşı gözlerini kısan Habib üniversitenin giriş kapısına yürüdü, güvenlik görevlisiyle bir şeyler konuştu, sonra da bele kadar uzanan çiçekler denizine dalıp bir çakıyla çiçekleri köklerinden koparmaya başladı. "Cidden iyi çiçekler seçiyorum senin için!" diye seslendi bana. Ben buna karşı çıkmaya çalışınca da "Dert etme sen" dedi, "benim burada baş bahçıvan olduğumu bilmiyor musun? Bu çiçekleri kim ekti sanıyorsun? Benden çok kimin hakkı var onlara koparmaya?" Oraya atılmış bir gazeteyle bir bacak kadar kalın bir buket yaptı ve Eric'e uzattı. "Bunu ben veremem ona, çünkü kocası değilim – çiçekleri *senin* vermen lazım" dedi Eric'e, sanki bir sağırla konuşur gibi tane tane ve bağırarak.

"Bana vermeni söylüyor" dedim.

"Doğru, canım" dedi Eric bacak kadar kalın buketi bana uzatırken.

* * *

Habib'den ayrılınca yolun karşısına geçip ağaçlıklı orta kaldırımdan aşağı, Muzaffer'le buluşmak için Emir Timur Anıtı'na doğru yürüdük. Bir heykel ekonomisi nedeniyle Semerkand'ın Emir Timur'ları Lenin'e aşırı benziyordu: dazlak kafa, kısık gözler, çatılmış kaşlar, bıyık ve keçi sakal. Bütün bunlar Tanrı'nın bilinçli yaratmasının işaretleri.

Uzaktan gelen ayak seslerini duyana kadar on dakika bekledik. Uzaktan beyaz bir karaltı belirdi – Muzaffer'in gömleği, Cheshire kedisinin sırıtması gibi göründü, sonra Muzaffer'in kalan kısmı da geldi.

"Kusura bakmayın geç kaldım, ama evden çıkamadım. Annemle babam özel bir yemek hazırlamış. Bilmiyordum, sürpriz oldu. Ama size bir hediye getirdim." Muzaffer bana cilalanmamış tahta çıtalarla yapılmış, metal bir sapı olan ağır bir kutu uzattı. Çıtaların arasından, başında türbanı, kucağında kitabıyla diz çökmüş sakallı bir mollanın alçıdan figürü görünüyordu. Molla kitaba bakmıyordu; gözleri dimdik ileri bakıyordu, kaygıyla sabitlenmişti.

"Bu bir Özbek aksakalı" diye açıkladı Muzaffer. "Amerika'ya götürürsünüz, size Muzaffer'i hatırlatır." Uçağımızın ne zaman kalkacağını sordu; uçağımız Taşkent'ten üç gün sonra kalkıyordu.

"Anlıyorum" dedi Muzaffer. "Öyleyse düğünü kaçıracaksınız." Bu sözleri duyar duymaz bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı dalgası geçti üzerimden. Aklıma ilk gelen şey Çehov'un bir cümlesi oldu: "Öyleyse cenazeme gelmeyecek misiniz?" "Çok çabuk oldu. Bizimkiler kızı bu akşam yemeğe getirdi, her şey ayarlandı. Düğün de yakında, sonbaharda olacak. Ama siz gitmiş olacaksınız. Buna çok üzüldüm. Burada düğünler eğlenceli olur."

Muzaffer'i tebrik edip ona mutluluklar dilerken, üzüntümü bastırmaya çalıştım. Öyleyse doktora çalışmasını bırakacaktı: Kim yüksek lisansı insan mutluluğunun doruğu olarak ilan etmişti? Yeryüzündeki bütün zeki insanların kendilerini sadece Hegel seminerlerine katılmak üzere Stanford'a giderek mutlu edebileceğine inanmak boşuna mıydı? Diğer yandan, benim bütün zeki gençlerin Doğu'nun aile merkezli kültürüne sızmak üzere çalışmalarını bir yana bırakması gerektiğine inanmış olmam da ikiyüzlülük değil miydi?

O akşam, kaygılı aksakalın olduğu kutuyu bavuluma özenle yerleştirdim. Sapı oynatınca kutunun açıldığını fark etmem çok uzun zaman sonra oldu – o sırada Muzaffer'in veda hediyesinin kapalı bir tahta kafesin içinde duran kaygılı bir aksakal olduğunu sanıyordum.

Ertesi sabah bir araba bizi erkenden Taşkent'e götürdü: benim özellikle ilgimi çeken bir şehirdi bu, çünkü Luba on beş yaşına kadar orada yaşamıştı. Onun çocukluk hikâyelerini hatırlayıp gözümün önüne getirmeye çalıştım. Tek hatırlayabildiğim onun küçükken televizyonda büyük göstergebilimci Yuri Lotman'ı, daha o zamandan bir gün kendisinin de bir edebiyat uzmanı olacağını bilerek seyrediyor olduğuydu.

Taşkent, bir Rus şehri gibi, bir metroya, bir sirke, bir kukla tiyatrosuna, kaldırımlı yollara sahipti. Semerkand'da yaşlı adamların sakalları ve parlak gözleri vardı ve genellikle insana dik dik bakar ya da bir konuda eğitmeye çalışırlardı; Taşkent'te yaşlı adamlar nazik ve hayalet gibiydi, tuhaf nesneler taşıyarak dolanıyorlardı: bir baston, bir çöp torbası, bir akordeon. Küçük plastik yoğurt kâseleriyle dolu bir tepsi taşıyan bir ihtiyarı hiç unutmadım, kâselerin her birinde en az onun kadar nazik ve kırılgan küçük bir kaktüs vardı.

Taşkent Hayvanat Bahçesi'nde hayret verici çeşitlilikte avcı kuşlarla, kapatıldığı yerin asma kilidini iri beyaz dişleriyle delirmiş gibi çiğneyen dev bir kirpi gördük. İki katı da beton hücrelerle çevrelenmiş açık bir mekân, eski bir hapishane küçük maymunlar için eve dönüştürülmüştü. Bir hücrede, sıska bir kapuçin maymunu haşlanmış bir patatesi duvara sürte sürte eziyor, parçaları ayırıyor, yiyordu. Yan kapıda, çok anlamlı, ifadeli bir yüzü olan küçük bir makak maymunu üzerinden sakız ayıklıyordu. *Kanser Koğuşu*'ndaki Taşkent Hayvanat Bahçesi sahnesini hatırladım: "Hepsi de sıfır numara hapishane saç kesimi olmuş, üzüntülü, tahta ranzalarında ilkel neşe ve kederleriyle meşgul görünen" maymunlar, kahramana, koğuş arkadaşlarını hatırlatır.

Özbek başkentinde, kitap alma çılgınlığına kapıldım – aslında okumak için değil daha çok gerçekten var olduklarının elle tutulur bir kanıtını elde etmek için. Dört bir yanda *Geçmiş Günler* ve *Kuş Dili* aradım boşuna. Ali Şir Nevai müze-

sinin kitapçısına gittim, ama tek sattıkları uyduruk zımbalı şiir kitapçıklarıydı. *Kuş Dili*'ni sorduğum zaman, kasadaki adam bana onun "müzede" olduğunu söyledi. Bilet alıp içeri girdik. Orada, bir cam vitrinin içinde, bir sergi salonunun ortasında dikilmiş duruyordu, Dilaram'ın bana akşamları ödünç verdiği 1970 baskısı 10 ciltlik Rusça çevirinin iki cildi.

Sonunda, bir sahafta, Baburname'nin eski bir Rusça çevirisiyle, *Ali Şir Nevai* adlı yaşamöyküsel filmin Viktor Şklovski'nin 1947'de biriyle birlikte yazdığı senaryosunu buldum. 1948'de yapılan bu filmi hiç duymamıştım.

Senaryo Nevai'yle Sultan Hüseyin Baykara arasındaki dostluğu merkeze alıyordu, sultan Hüseyin sonunda şairi yarı yolda bırakan zayıf bir adam olarak tasvir ediliyordu. Gençken Nevai Hüseyin'in su kaynaklarını kesen, suyu aristokrat beylere ayıran ve çiftçilerin geçim kaynaklarını ortadan kaldıran hain Yadigâr'dan iktidarı almasına yardımcı olur. Bir sahnede, Yadigâr'a karşı başlatılan askeri seferde, Nevai bir kâtibe *İki Dilin Karşılaştırılması*'ndan bölümler yazdırırken görünüyor. ("Bizim dilimizde fiiller çok gelişmiştir" diyor bir ara, herhalde ağlamak için kullanılan yüz farklı sözcüğü kastederek.) Ama Şklovski'ye göre, bir yazar her zaman bir yazardır, savaş zamanında bile. Anılarında, Kızıl Ordu bomba imha ekiplerinden birinde çalışırken atlattığı ölüm deneyimini anlatıyor: "Kollarım arkaya savruldu; havalandım, alev alev oldum ve altüst oldum (...) *Biçemsel Bir Fenomen Olarak Olay Örgüsü* adlı kitabım gelip geçti aklımdan. Şimdi kim yazacaktı onu?"

Senaryoda saraylılar savaş sırasında filolojiyle uğraştığı için Nevai'yi kınarlar. Nevai savaşın amacının insanları bir araya getirmek olduğunu ve insanların ancak dil ve düşünceleri şekillendiği zaman birleşmiş olacağını söyler. "Halktan gelen yazarların, yetenek ve becerilerini halkın diline yöneltmek gibi bir yükümlülüğü vardır" der Nevai şair olarak yaptığı fedakârlığı

anlatırken. "Belki de kimse Farsça sözcükleri benim kadar çok sevmez (...) Ama insan kendi dilinde konuşmalı."

Venedikli bir büyükelçi Osmanlılara karşı bir ittifak kurma niyetiyle gelir; Nevai'nin *İki Dilin Karşılaştırılması*'yla Dante'nin *De vulgari eloquenta*'sını karşılaştırma hevesine kapılır. Bu arada, Nevai de Uluğ Bey'in astronomisini onun astrolojisini çürütmek için kullanır, Uluğ Bey'in çizelgelerinin yıldızların değişmezliğini, yıldızların insanların sürekli değişen kaderleriyle temelde bağlantılı olmadığını kanıtlamaya çalışır.

Nevai'deki edebi kompozisyonun temel dramı, gerçekten de toplumsal eşitsizlik ve hasat sulamayı anlatan bir hikâye gibi ele alınan *Ferhad ile Şirin*'i çevreler. Nevai *Ferhad ile Şirin*'i gerçekleştirmeye yemin eder: Krallığın sulama sorunlarını çözmek için bir kanal yapacaktır. Kanal yapılmadan önce, düzenbazın teki Nevai'nin sürgüne gönderilmesine neden olur. Şair gidince Hüseyin sefahate başlar, maşrapa maşrapa humus ve şarap içer ve koyun dövüşlerinde bahis oynar. Kanal tamamlandıktan sonra da, bütün su aristokratlara verilir. Nevai sürgünden yanında bir Sancho Panza figürüyle, şair de olan bir fırıncıyla döner: "*Lepyoşka*'yı övüyorum (...) mayanın una olan sevgisini yazıyorum..." Nevai beyaz bir ata biner ve fırıncı da onu gri bir eşekle takip eder. Halkın arasından geçerken Nevai bir şiir okur:

Ferhad'la ilgili şiirler yazdım,
Sırf büyük bir kanal açmak için
Kayaları parçalayan o dağlı hakkında,
Fikirlerin yönetimine girdiği zaman
Bir insanın her şeyi yapabileceği hakkında.

Fırıncı kendi dizeleriyle yanıt verir:

Ballı böreği yasaklamayın, ey saf *lepyoşka*,
Çünkü onun hamuru senin mayanla yoğrulmaz...

Uçağımız Taşkent'ten sabah dörtte ayrıldı. Buruk, gergin, heyecanlıydık. Eric "Lanet Olsun Breakdance" dediği bir şey üzerinde çalışıyordu. Havaalanında güvenliğe ulaşmak için kaçan beyaz bir çöp adamı gösteren, ışıklı YANGIN ÇIKIŞI tabelalarını hayran hayran seyrettik. *Yanan havaalanından kaçtığın zaman iyi şanslar sana küçük adam.*

Uçak yükseldikçe, gök siyahtan koyu maviye dönüyordu. Birkaç araba farı ıssız yollarda dolanıyordu, gitgide küçüldüler, kararddılar, kayboldular. Yeşil dama tarlalardan bir panorama puslu pencerelerin arkasında dev bir satranç tahtası gibi serildi, manzara orada burada tek tük küçük çiftlikle bozuluyordu. Yeryüzüne gitgide yaklaştık, neredeyse Frankfurt'u, gümüş renkli, eski kiliseleri ve kitap fuarını yaptıkları yerdeki kara camsı obeliskiyle Frankfurt'u, eleştirel kuramın ve disiplinlerarası maddeciliğin doğum yeri olan o şehri sıyırıp geçecek gibiydik.

Eğer o yaz beni Özbekistan'a sürükleyen koşullara karşı koymadıysam, bunun sebebi beklenmedik yerler ve edebiyatın yazarlara hiçbir zararı olmadığına inanmamdı. Ama Semerkand'ı yazmadım – yani çok uzun bir süre. Bu yüzden de, onu pek düşünmedim. Yılbaşı ağacı olmayan bir yılbaşı süsü gibiydi, onu koyacak bir yer yoktu.

Bu tuhaf dönemi ancak birkaç yıl sonra, Puşkin'in *Yevgeni Onegin* adlı eserinin kitaptan çıkarılmış olan "Onegin'in Yolculuğu" adlı bölümünü, yani yedi ile sekizinci bölümler arasında geçen üç yılı, Tatyana'nın Moskovalı bir hanımefendiye dönüştüğü ve Onegin'in de düelloyu unutmaya çabalayarak Rusya ve Kafkaslar'da gezdiği o önemli yılları birbirine bağlamak üzere düşünülmüş olan bölümünü okurken hatırladım. Puşkin "Onegin'in Yolculuğu" bölümünün ilk taslağında kim bilir neler yazmıştı, ama yazdıklarını beğenmemişti – el yazmasını yakmış, sadece bazı fragmanlarına, *Onegin*'in da-

ha sonraki baskılarında, sekizinci bölümden sonra yer alan bir dipnot ya da ek gibi yer vermişti. Bu fragmanlar hakkında bilinen tek şey, Puşkin'in onları, *Erzurum Yolculuğu* adlı seyahatnamesinin konusu olan Kafkas yolculuğundan döndükten sonra yeniden yazdığıydı. O yolculukta, Puşkin ilk kez yirmi bir yaşında, "Kafkas Mahkûmu"nu yazarken gittiği yerlere dönmüştü. Artık her şey farklıydı: "O zamanlar sahip olduğum duygular – artık yok. Hepsi ya geçti ya değişti." Puşkin o ikinci yolculukta otuz yaşına girmişti.

Semerkand hakkında yazmanın neden o kadar güç olduğunu anlamaya başlamıştım artık: Yeni bir başlangıç, egzotik bir macera gibi fazladan yanlarıyla birlikte gelen bu gezi, aslında bir şeylerin sonu olmuştu. Bu tam da çok sonraya dek ne olduğu anlaşılmayan, sıra dışı tuhaf bir ekti – "Onegin'in Yolculuğu'nun" geriye kalan fragmanları da sadece son bölümün dipnotu olarak yer alır kitapta.

Semerkand'dan dönünce, şiir okuma yeteneğimi iyiden iyiye kaybettim sayılır. Sanki artık konuşamadığım bir dil gibiydi şiir. Şiirde haz aldığım şey aslında bu yarı yarıya anlama duygusuydu – Tolstoy'un da bir zamanlar belirttiği gibi, şiir yabancı bir dilde yazılmış olunca daha da yoğunlaşan bir duygu:

> Her sözün anlamına girmeden okumayı sürdürürsünüz ve sizin için anlaşılır olan birkaç sözcükten, tümüyle farklı bir anlam belirir aklınızda – belirsiz, bulanık ve asıl söze uygun olmayan, ama ondan daha da güzel ve şiirsel bir anlam. Uzun bir süre Kafkaslar benim için yabancı dildeki bu şiirdi; bir keresinde onun gerçek anlamını çözmüştüm, yarattığım şiiri özlüyordum sık sık ve sık sık gerçek şiirin hayali şiirden daha iyi olduğuna inanıyordum.

Semerkand'dan sonra, çağrışımlardan ve yarı anlaşılmış sözcüklerden doğan bu bulanık, şiirsel anlamların güzelliği –say-

fanın üzerinde görünmeyen şeylerin güzelliği– benim için bir şekilde cazibesini yitirdi. O noktadan sonra sadece cüsseli romanlarla ilgilenmeye başladım. Romanların cüssesi, zaman ve malzeme tüketmeleri üzerine bir tez araştırması yapmaya başladım. Tolstoy'un yarı anlaşılmış şiirin öznel çekiciliğini Kafkaslarla karşılaştırmış olmasının sadece bir tesadüf olduğuna inansam bile, her ikisiyle de işim bitmişti.

Okul yine başladı ve sonsuz bir ders ve kahve, kahve ve ders çevrimi geldi. Luba yazı Petersburg'da Prenses Daşkova'nın yaşamını bir kez daha araştırarak geçirmişti; Matey Berlin'e gidip Walter Benjamin üzerine bir tür topografik çalışma yapmıştı. Her ikisi de arşivleri, üniversite matbaaları, kütüphaneleri olan şehirlerdi – öğrencilerin "yaşamdan" değil, kitaplardan öğrenmek için gittiği şehirler. Ve o öğrenciler haklıydı: Yaşamı görmüştüm ve hiç de aydınlatıcı olmamıştı. Benim iki ayımı Semerkand'da yoğun bir şekilde Timur dönemi aşk şiirini inceleyerek geçirmem bölümde bir süre alay konusu oldu, ama sonra herkes unuttu, ben bile – birinci sınıf öğrencilerine Rusça öğretmekle (sorun çıkmadı) ve Balzac okumakla meşguldüm. Vaktimi gitgide daha çok kampüste geçiriyordum, Mountain View manzaralı eve sadece yatmaya gidiyordum. Kışın, yılbaşından kısa bir süre sonra, taşındım. Semerkand Eric'le birlikte çıktığımız son yolculuk oldu.

Muzaffer'le hâlâ ara sıra internetten yazışıyoruz. Geçen yıl karısıyla birlikte zor ve çekişmeli bir karar verip ailesinin evinden taşındı. Bir ofiste yöneticilik yapıyor ve iki çocuğu var: Kâmran (Özbekçede Komron) adlı küçük bir oğlan ve Kâmile (Özbekçede Komila) adlı küçük bir kız. Bazen Kazakistan'a, Özbek sınırına yakın bir yere yolculuk edip Amerikalı doktorların işlettiği bir köy kliniğinde İngilizce çeviri yapıyor.

Dilaram'la yıllarca mektup ve hediye alışverişi yaptık. "Sevgili Elif *kızım*! Mektubunu alınca hiç şaşırmadım – çün-

kü onu bekliyordum" diye yazıyordu, benim Taşkent'te deli gibi aradığım *Geçmiş Günler*'in ciltli bir 1992 baskısının içine koyduğu kartpostalda. Sanırım benim onu İngilizceye çevireceğimi umut ediyor, ama iki sayfadan fazla okuyamadım bile. O kitapla ilgili bir düş gördüm, kara kumaş cildi kırmızı duvar kâğıdı gibi arabesk süslemelerle kaplıydı, bu süslemeler tarihsel gerçekçiliğin burjuva karakterini gösteriyordu. Düşlerimde, kapağa demode Anglofon edebiyat eleştirmenlerine atfedilen "performatif" tanıtım metinleri konmuştu:

> Bu kitaba tekme atmak on dokuz ve yirminci sayfaların birbirine yapışmasına yol açar. (Karton kapaklı baskıda on dört ve on beşinci sayfalar yapışacaktır).
>
> F. R. Leavis

> Northop Frye'a göre, bu kitaba tam bir Arap beyefendisi gibi davranılırsa, kitap iki kanadını kapatıp okurun en kötü düşmanının burnunu sıkıştıracak ve o düşman kişi bir deveye dokunmuş olan bir şeye dokunmadığı sürece burnunu bırakmayacaktır.

Aslında kitabı okumam gerekmediğini, onun o şekilde (okumayla) çalışmadığını, onu çalıştırmak için tekmelemek ya da ona tam bir Arap beyefendisi gibi davranmak gerektiğini, böyle yapmanın tıka basa yazı dolu sayfaları okuyup durmak, sözlükte tek tek sözcük aramaktan çok daha az vakit alacağını anlayarak içim ferahlamış bir halde uyandım. Ve her ne kadar Semerkand'da sona eren şeyin *benim gençliğim* olduğunu söylemekte biraz gönülsüz olsam da, her şeye rağmen, *Geçmiş Günler*'in bu kopyası bana, maddi denebilecek bir açıklıkla, insanın ölümlü olduğu gerçeğini dile getiriyordu.

Ecinniler

Floransa'da düzenlenen bir Dante toplantısı konusunda bir dergiye yazacağım yazı için araştırma yapmak üzere şehre vardıktan birkaç saat sonra, kendimi Via Guicciardini'de, Dostoyevski'nin sara nöbetleri ve borçlarla boğuşarak dokuz ay geçirdiği apartmanın önünde buldum. Bina Palazzo Pitti'ye bakıyor ve üzerinde bir tabela var:

IN QUESTI PRESSI
FRA IL 1868 E IL 1869
FEDOR MIHAILOVIC DOSTOEVSKIJ
COMPÌ IL ROMANZO "L'IDIOTA."[15]

Yakın zamanlara kadar Floransa'ya özel bir ilgim yoktu ve Dostoyevski'nin *Budala*'yı Floransa'da bitirdiğini de hiç bilmiyordum. Üstelik o sonu gelmez "Tolstoy mu yoksa Dostoyevski mi?" akademik tartışmasında, Tolstoy'un tarafını tutuyordum. Ama kader, tam da Dostoyevski'nin *Cinler*'ini, Nikolay Stavgorin adlı kahramanı *Budala*'nın Prens Mışkin'inin şeytani ikizi olan ve ilk taslakları tam da burada, Floransa'da kaleme alınmış olan romanı saplantı haline getirdiğim bir dönemde, beni Dante'nin şehrine sürüklemişti.

* * *

15. Fyodor Mihayloviç Dostoyevski *Budala* adlı romanını 1868 ile 1869 yılları arasında burada tamamladı.

Floransa'nın en büyük şairini 1302 yılında sürgüne göndermiş olmaktan dolayı duyduğu asırlardır süren pişmanlık dramını araştırmaktan kalan boş zamanlarımda, Joseph Frank'ın beş ciltlik Dostoyevski yaşamöyküsünün dördüncü cildi olan *Mucizevi Yıllar*'ı karıştırıyordum.

Kırk altı yaşındaki Dostoyevski'nin 1867 yılında Anna Snitkina'yla, yani *Kumarbaz*'ı yayıncıya vaktinde yetiştirmesini sağlayan stenografla evlendikten kısa bir süre sonra yurtdışına çıktığını öğrendim. Çiftin Rusya'dan ayrılma sebebi, kısmen Avrupa havasının Dostoyevski'nin sarasına iyi geleceğine inanmaları, kısmen de Anna'nın ev hayatını tam bir ıstırap haline getiren alacaklılardan, akrabalardan ve dalkavuklardan kaçmaktı. Fakat Dostoyevski, Dresden'de, onları bir araya getiren metnin ne olduğu düşünülürse gülünç sayılabilecek bir tavırla, patolojik bir rulet saplantısına kapıldı. Hamburg'un ünlü kumarhanesine üç günlük bir geziye çıktı, ama gezi on gün sürdü ve orada sadece bütün parasını kaybetmekle kalmadı, saatini de kaybettiği için, daha sonra ne o ne de karısı zamanın nasıl geçtiğini bilemedi.

Yeni evliler o yaz İsviçre'ye taşınmaya karar verince, Dostoyevski Baden-Baden'de konaklamaktan kendini alamadı. Sara nöbetleri arasında, Anna'nın mücevherlerinin büyük kısmını kaybetti ve yıllardır Baden'de yaşayan İvan Turgenyev'e karşı ömür boyu sürecek bir düşmanlık geliştirmeyi başardı. Şans eseri *Oblomov*'un yazarı Gonçarov'la karşılaşmıştı ve Gonçarov Turgenyev'in onu sokakta gördüğünü ama "kumarbazların sohbetten hoşlanmadığını bildiği için" kendini belli etmemeye karar verdiğini söyleyerek tam bir pot kırmıştı. Çünkü Dostoyevski o sırada Turgenyev'e elli ruble borçlanmıştı ve ondan kaçınması hoş olmazdı (ama kaçınıyordu). Talihsiz bir buluşma sırasında, Turgenyev Rusya hakkında o kadar korkunç şeyler söyledi ki Dostoyevski sonunda ona bir teleskop almasını önerdi. "Neden?" diye sordu

Turgenyev. Dostoyevski ona teleskop sayesinde Rusya'yı daha iyi görebileceğini, böylece ağzından çıkanı kulağının duyacağını söyledi. Turgenyev "çok öfkelendi." Dostoyevski şapkasını alıp gitmeye hazırlanırken birden o da "aniden, aklında kesinlikle hiç yokken" kendisini "üç ay boyunca Almanlara karşı ruhunda biriktirdiği her şeyi" söylerken buldu. Böylece ruhunda Almanlara karşı hiç de hoş şeyler birikmediği anlaşıldı, ama Turgenyev tam tersine Almanlara derin hayranlık duyuyordu. İki yazar, ayrılırken, bir daha birbirlerini görmemeye yemin ettiler.

Dostoyevskiler bu sırada Baden-Baden'den ayrılmaya can atıyordu, ama Fyodor Mihayloviç gerekli parayı kumarda harcamıştı. Sonunda Anna'nın annesi onlara para gönderdi. Cenevre'ye doğru yola çıkacakları gün, Dostoyevski kendini tutamadı ve rulette elli frank ve Anna'nın bir çift küpesini kaybetti. Anna'nın yüzüklerinden birini rehine vermek gerekti. Trenin kalkış saatinden bir buçuk saat önce, Dostoyevski kumarhaneye koştu ve yirmi frank daha kaybetti.

Ertesi yıl, İsviçre'de, Dostoyevski *Budala* üzerinde çalışırken Anna da küçük bir kız doğurdu. Sonya o bahar üç aylıkken zatürreden öldü. Perişan olan aile yeniden yola çıktı, o yaz sonunda Alplerden geçerek İtalya'ya gidip sonunda Floransa'ya yerleştiler. "Bana göre" diye yazıyordu Dostoyevski yeğenine, "burası Sibirya sürgününden daha kötü. Çok ciddi olarak, hiç abartmadan söylüyorum (...) Bu Floransa'da güneş ve gök var, tam anlamıyla eşsiz ve tarifsiz *sanat harikaları* var belki, ama Sibirya'da da, ben ceza kolonisinden ayrıldığım sırada, başka şeyler vardı ve onları burada bulamıyorum." Gabinetto Scientifico Letterario G.P. Viesseux'da, bağımlısı haline geldiği Rus dergilerini tarayarak saatler geçiren Dostoyevski için "kesintisiz ve birinci elden Rus izlenimleri olmadan" yazmak tam bir işkenceydi.

Dostoyevski'nin *Budala*'yı tamamlaması kolay olmadı.

"Son bölümleri gece gündüz ıstırapla ve korkunç bir belirsizlik içinde yazdım" diyordu yeğenine. "İki sara nöbeti geçirdim ve teslim süresini on gün geçirdim." Romanın son bölümleri 1869 başlarında *Rus Habercisi* adlı dergide göründü.

Yayımcılarının ödemeyi geç yapması yüzünden, Dostoyevski o bahar parasız kaldı. Karısıyla birlikte (birbirlerine Bay ve Bayan Micawber demeye başlamışlardı) Via Guicciardini'deki dairelerinden çıktılar ve Mercato Vecchio'ya bakan tek odalı bir yere geçtiler. Dostoyevski daha sonra Mercato Vecchio'yu "sıra sıra kemerleri ve enfes granit sütunları [ve] ... ağzından su akan dev bir bronz domuz biçimindeki bir şehir çeşmesi (nadir görülen bir güzelliğe sahip bir şaheser) olan bir pazar yeri" diye anlattı.

Nedense *Il Porcellino*, "domuzcuk" diye anılan o çeşmeden ben de etkilendim. İnsanın meydana ilk kez girip de beklediği domuzcuğu değil, canı sıkkın dev bir domuzu görmesi oldukça sarsıcı oluyor. Porcellino'ya bakarken, Gogol'ün *Palto*'sundan bir yeri hatırladım: "evlerin birinden çıkıp gelen *sıradan bir yetişkin domuzcuk*" bir polis memurunu yere devirir. Bu cümlenin Gogol'ün dili saçma bir şekilde kullanmasının örneği olarak gösterildiği bir konuşma dinlemiştim: "Eğer yetişkinse, o zaman neden domuzcuk?" Anlaşılan, aynı saçma dil kullanımını Floransalılar bu devasa bronz domuz çeşmesi için de yapmışlardı.

Porcellino'ya bakan evde, Dostoyevski ve karısı iki tarantula yakaladı. İlk tarantulanın ortaya çıktığı gece, Dostoyevski saatlerce uyumamış, on beş yıl önce Semipalatinsk'te tarantula ısırığından ölen Kazak bir arkadaşını düşünmüştü. Ancak "Kozma Prutkov'un[16] 'Kondüktör ve Tarantula' adlı didaktik fablını yüksek sesle defalarca okuyarak" kendini huzursuz düşlerin kucağına atabilmişti.

16. Kozma Prutkov, 1850'lerde Aleksey Tolstoy ve kuzenlerinin uydurduğu kurgusal bir şair-oyun yazarı-bürokrattı. "Kondüktör ve Tarantula"nın verdiği ders şudur. "Yanına para almadan yola çıkma" (yoksa kondüktörün arabadan attığı tarantulayla aynı kaderi paylaşırsın).

Floransa'dan sonra Dostoyevski ailesi Dresden'e döndü. Sonraki yirmi ay boyunca, Dostoyevski *Ebedi Koca*'yı ve adı daha sonra *Cinler* olacak olan romanın ilk bölümünü yazdı.

Dostoyevski'nin herhalde en bilmecemsi, karman çorman, ideolojik açıdan aşırı kalabalık, türü belirsiz olan romanı *Cinler* –daha önceki çevirisiyle *Ecinniler*– bana geleceği gösteren bir düş gibi musallat olur. Kitabın adı romanın epigrafından geliyor: Luka İncili 8:32-36'da cinler içine girdikleri adamı terk ederek bir domuz sürüsünün içine dalarlar; sürü dik bir uçurumdan bir göle düşerek boğulur.

Cinler taşradaki bir Rus kentinde, "daha önce hiçbir şeyiyle dikkat çekmeyen" bir yerde yaşanan "çok tuhaf olayların" öyküsüdür. Anlatıcı –tuhaf, tutarsız vakayınamesiyle kendisinin büyük olasılıkla tanık olamayacağı sahneleri anlatır– romanın önemli karakterlerinden birinin dostudur: yaşlı bir pedagog, şair ve eski bir akademisyen olan ve akademik başarısı, bir zamanlar, "Almanya'nın Hanau kentinin 1413 ila 1418 yılları arasındaki dönemde, Hansa Birliği içinde ve şehir olarak neredeyse önem kazanacak olması ve neden bu önemi kazanamadığının tuhaf ve belirsiz nedenleri üzerine parlak bir tez savunmuş olmak" olan Stefan Trofimoviç Verhovenski. *Cinler*'de anlatılan olaylardan yirmi iki yıl önce, Varvara Petrovna Stavrogina adlı zengin bir toprak sahibinin tek oğluna öğretmen olur. Stefan Trofimoviç on yaşındaki öğrencisiyle çok yakınlaşır, onu geceleri sık sık "gözyaşları içinde kırgınlık duygularını sergilemek için" uyandırır; sonra ikisi "kucaklaşıp uyurlar".

Birkaç yıl sonra, oğlan Petersburg'daki *lycée*'ye gönderilir, ama Stefan Trofimoviç çiftlikte kalır. Kocası ölen Varvara Petrovna Stefan Trofimoviç'le korkunç, aşırı gergin bir ilişkiye girer. Stefan Trofimoviç düzenli olarak günde iki mektup yazar Varvara Petrovna'ya; Varvara Petrovna gecelerini uyumadan, Stefan Trofimoviç'in "bir şair, akademisyen ya da

şehrin önde gelenlerinden biri olarak şöhretine" gelebilecek hayali zararları düşünüp kaygılanarak geçirir. Kalbinde "ona karşı dayanılmaz bir sevgi" olsa da, bu sevgi "sürekli nefret, kıskançlık ve tiksintiyle birlikte" yaşanır.

Yıllar bu şekilde geçer, sonra kente Varvara Petrovna'nın oğlu, artık yirmi beş yaşına varmış ve atlı muhafız subayı olmuş olan Nikolay Stavrogin hakkında "tuhaf söylentiler" gelmeye başlar. "Vahşi bir acımasızlıktan, birilerinin atlarla çiğnendiğinden", Stavrogin'in iki düello yaptığından, bir rakibini öldürmüş ve diğerini sakat bırakmış olduğundan bahsedilir. Sonunda, Stavrogin bizzat gelir doğduğu şehre: Herkesin beklediği gibi kaba saba ve "votka kokuları saçarak" değil, tarifsiz bir kibarlıkla, kusursuz bir şıklıkla, ürpertici bir yakışıklılıkla gelir: "Saçı biraz fazla siyahtı, açık renk gözleri biraz fazla sakin ve berraktı, ten rengi biraz fazla nadir ve beyazdı, dişleri inci gibiydi, dudakları mercan gibiydi – tam bir güzellik abidesiydi ve aynı zamanda, bir bakıma, iticiydi. Herkes onun yüzünün bir maskeye benzediğini söylüyordu." Kentin bütün kadınları onun için deli olur (yarısı hayrandır, yarısı ondan "kan davalısı olmuşçasına" nefret eder, ama hepsi de deli olur), kentin züppeleriyse tam anlamıyla büyülenir. Kent halkı Stavrogin'in "oldukça eğitimli ve hatta biraz bilgili" ve "aşırı makul bir insan" olduğunu görerek şaşırır. Sonra, Stavrogin, en ufak bir uyarı vermeden, "hayvan pençelerini çıkarır": Kulüpte bir gün kıdemli üyelerden birinin "Hayır bayım, beni burnumdan çekip götüremezler!" dediğini duyan Stavrogin, yaşlı kulüp üyesini burnundan yakalar ve onu odanın içinde birkaç adım sürükleyerek az kalsın nöbet geçirmesine sebep olur. Stavrogin daha sonra bu davranışını açıklamakta güçlük çeker ve dilediği özür "o kadar üstünkörüdür ki yeni bir hakaret sayılır". Bu tür birkaç olayın ardından menenjite yakalanır ve yurtdışına gider.

Asıl olay üç yıl sonra, ikinci kitapta başlar. Stavrogin ken-

te, Avrupa'da yakınlık kurduğu birtakım kentli gençlerle birlikte döner. Bunlar arasında kendisine miras kalan güzel Liza; Stefan Trofimoviç'in içine kapanık, nihilist oğlu Pyotr Verhovenski; Dostoyevski'ye has bir sakat ve "kutsal budala" olan Marya; özgürleşmiş bir serf ve "tipik bir Rus canı" olan, bir ideolojik aşırılıktan diğerine koşturup duran Şatov; Şatov'un kız kardeşi, Varvara Petrovna'nın vesayetindeki Darya; ve Şatov'un arkadaşı olan, yeryüzünün yüzde yüz gönüllü olarak yapılan intiharını gerçekleştiren ilk kişi olarak toplumu yola getirmek gibi bir planı olan Kirillov vardır. Bunların hepsi için Stavrogin bir saplantı haline gelmiştir. Darya, Marya ve Liza ona âşıktır, Şatov, Kirillov ve Verhovenski ıstıraplı ideolojilerinde ona anlaşılmaz bir şekilde temel bir rol verirler.

Dostoyevski'nin birçok eseri gibi *Cinler* de, öncelikle, toplu şiddet patlamalarıyla belirginleşen skandal niteliğindeki açıklamalarla doludur. Anlaşılan groteskliğin ne kadar ileri götürülebileceğini görme çabası içinde olan aristokrat Stavrogin'in, aklını kaçırmış, bir azize kadar iyi olan sakat Marya'yla gizlice evlendiği ortaya çıkar. Stefan Trofimoviç'in oğlu Pyotr'un beşer kişilik gizli hücrelerle Rusya'yı ele geçirmeyi hedefleyen terörist bir örgüt içinde yetki konumunda olduğu anlaşılır. Kenttekiler arasından beş kişilik bir hücre kuran Pyotr kaos, umutsuzluk ve devrim kışkırtması yapmaya başlar. İkinci kitap kent sınırlarının az ötesindeki, kötü koşullar yüzünden Asya kolerası salgınına yakalanmış bir fabrikadaki işçilerin gösterisiyle sona erer. Hem işçileri hem hayvanları etkileyen koleraya ek olarak, bölgede soygunlar ve yangınlar yaygınlaşmıştır. Pyotr bu artan kitlesel histeriyi kullanarak, valiyi, işçilerin barışçı gösterisinin aslında "devletin temellerini sarsmaya yönelik bir isyan" olduğuna ikna eder ve yetmiş işçi acımasızca kırbaçlanır.

Üçüncü kitap valinin karısının yoksul mürebbiyesine yar-

dım etmek üzere düzenlediği gösterişli bir *fête*'yle (kutlamayla) açılır. Etkinlikler, açık bir Turgenyev parodisiyle, vatanından uzakta yaşayan ünlü bir yazardan bir şeyler okunan bir "edebiyat matinesiyle" başlar: "Yedi yıldır Karlsruhe'deyim," der ünlü yazar, "belediye meclisi yeni bir yağmur oluğu döşemeye karar verdiği zaman, Karlsruhe'nin bu yağmur oluğu sorununun benim için sevgili vatanımın bütün sorunlarından daha önemli ve yakın olduğunu hissettim..." Pyotr, beş kişilik hücresiyle birlikte kutlamayı sabote eder, salona sarhoş mahkûmları doldurur ve mürebbiye hakkında bağıra çağıra fazlasıyla edepsiz bir şiir okur. Gitgide artan kargaşa korkunç bir kundaklama olayının haberiyle kesintiye uğrar: Sakat azize Marya ve alkolik kardeşi canlı canlı yanmıştır.

Herkes hemen Stavrogin'den şüphelenir. Herkes onun güzel mirasçı Liza'yla evlenebilmek için Marya'dan kurtulmak istediğini düşünmektedir. Aslında, yangını, Stavrogin'in emirlerini yerine getirdiğine inanan kaçak mahkûm Fedya çıkarmıştır. Stavrogin mahkûmun niyetini sezmiş, ama bunu durdurmak için bir şey yapmamıştır. Bu arada, Stavrogin'in onun aşkına karşılık vermediğini bilen Liza, onunla yine de sevişir. Stavrogin "onu sevmeden mahvettiğini" kabul eder ama bütün bunların ardından Liza'nın onun için "son umut" olabileceğini söyleyerek birlikte İsviçre'ye kaçmayı önerir. Liza reddeder. Yangının haberini alınca, dehşetle suç mahalline koşar, orada bir linç çetesi toplanmıştır. Kundaklamadan dolayı onu suçlayan –"Öldürdükleri yetmiyor, bir de gelip seyrediyorlar!"– çete onu ölünceye kadar döver.

Bayramın ertesi günü, Pyotr terörist hücresini Şatov'un onlara ihanet etmeyi tasarladığına ve ne pahasına olursa olsun susturulması gerektiğine ikna eder. Sonra hâlâ insanlığı kurtaracak intiharını tasarlayan Kirillov'u, arkasında Şatov cinayetini üstlenen bir mektup bırakmaya ikna eder: Zaten ölecektir, ne fark eder? Şatov öldürülür ve cesedi bir göle atı-

lır. Kirillov sahte itirafı imzalar ve kendisini silahla öldürür.

Romanın son bölümlerinde, oğlunun ve eski öğrencilerinin yaptıklarından etkilenen Stefan Trofimoviç yürüyerek kırlarda dolanmaya başlar, İncil satan bir kadınla ilgilenir, bir handa yatar ve ağır hummaya yakalanır. Humma sırasında Luka'nın "*ces cochons*" [domuzlar] hakkındaki dizelerini okumaları için çevresine yalvarır, dinleyince daha da ölümcül bir heyecana kapılır. "Hasta bir insandan çıkan bu cinler" der, Rusya'dan çıkan "yara" ve "mikroplar"ı temsil ediyor; içine girdikleri domuzlar "biziz, biz ve onlar, ve [Pyotr] ... *et les autres avec lui* [ve onunla birlikte diğerleri], ve ben belki de ilk kişiyim en başta duran; biz de kendimizi atacağız, deliler ve cinliler, bir kayadan aşağıya denize atacağız kendimizi ve hepimiz boğulacağız." Bu düşüncelerden kurtulduktan sonra, ölür. Varvara Petrovna onun cesedini çiftliğindeki kilisenin avlusuna gömdürür.

Bu arada, kentte, teröristlerden biri Şatov'un cinayetindeki rolünü itiraf eder ve beş hücre üyesi tutuklanır. (Sadece Pyotr ceza almaz, Petersburg'a kaçar.) Bu sırada, Stavrogin Darya'ya mektup yazarak onu onunla birlikte İsviçre'ye gidip "dadısı" olmaya davet eder. "Seni yanıma çağırıyor olmam korkunç bir alçaklık" diye yazar. "Diğer yandan, sana acımadığımı da anla, çünkü seni çağırıyorum, sana saygı duymadığımı da anla, çünkü geleceğini biliyorum." Darya onun yanına koşar, ama artık çok geçtir. Stavrogin annesinin çatı katında kendisini asmış ve geriye şu mektubu bırakmıştır: "Kimseyi suçlamayın; ben yaptım."

Bu kadar – hepsi bu (bir de Dostoyevski'nin editörlerinin çıkardığı, Stavrogin'in on iki yaşındaki bir kızı baştan çıkarıp intihara sürüklediğini itiraf ettiği bir bölüm; romanın bu bilgiyle daha iyi mi kötü mü olduğu konusunda farklı görüşler var). Stavrogin'in sorununun ne olduğunu ya da herkesin onu neden saplantı haline getirdiğini hiçbir şekilde anla-

yamazsınız. Değişik karakterler saplantılarını, sanki laf arasında söyler gibi ilan eder. Kirillov, insanların intihar ederek tanrılara dönüşeceğini söyleyen kuramını açıklarken, bilmecemsi bir şekilde "Benim hayatımdaki yerini unutma, Stavrogin" der. Şatov çekişmeli bir Slavcılık ve Tanrı'nın bedeni tartışmasının ortasında "Stavrogin, neden ben sana bunca zaman inanmaya mahkûm edildim?" diye bağırır. Kendisi hiçbir şey yapmadan başkalarını yönlendiren kuklacı Pyotr bile, Stavrogin'in peşini bırakmaz, onu kendi çevresine ya rüşvet ya şantajla almaya kararlıdır.

"İyi de ne diye ihtiyacın var ki bana?" der sonunda Stavrogin Pyotr'a. "Bu işin bir esrarı mı var, nedir? Ne tür bir tılsım var senin elinde benim için?" Pyotr şaşkınlık verici bir şekilde bir solucanın güneşe tapması gibi Stavrogin'i sevip ona taptığını ve Rusya'da yeni bir çağın ancak Stavrogin yıllardır "saklandığı" anlaşılacak olan o efsanevi "Çareviç İvan" kimliğini üstlendiği zaman başlayacağını, o zaman Pyotr ve Stavgorin-Çareviç'in özel eğitimli askerlerle dünyayı ele geçireceklerini söyler...

Cinler'i ilk okuduğumda, bütün bunlardan hiçbir anlam çıkaramamıştım. Stavgorin bilmecesini edebi bir gelenek olarak kabullenmeye hazırdım, ama bu insan bilmecesinin bütün bir kentin kundaklama, soygun, kolera ve terörist komplolarla geniş ölçekli ele geçirilmesiyle ne alakası vardı? Dahası, Stefan Trofimoviç neden vardı – neden onun yaşadıkları romanın üçte birini kaplıyordu? Stavrogin'e kapılanların tam da Stefan Trofimoviç'in öğrencileri olması neden önemliydi? Bunu bir süre düşündüm, ama çok uzun süre değil. Bunun da eleştirmenlerin "aksak roman" dediği türden bir roman olduğuna karar verdim.

Daha sonra öğrendiğime göre, *Cinler*'in birçok yorumu teknik aksaklıklar fikrine dayanıyordu. Sözgelimi Joseph Frank, Stavrogin'in eski taslaklardan alınma iki tutarsız, uz-

laşmaz karakterin sorunlu bir bileşimi olduğu gibi bir kuram geliştiriyor. 1860'ların genç bir aristokratı olan ilk karakter, 1840 kuşağıyla *Babalar ve Oğullar* tarzı bir ideolojik çatışmaya giriyor, ama ahlaki yozlaşmaya düşüyor, kendi nihilizmini aşıyor ve bir "yeni insan" oluyor; ikincisi de eski, *Yevgeni Onegin*'e özgü Byron tipi bir genç aristokrat, ahlaki bir yozlaşmayı zaten yaşamış ya da yaşamak üzere, ama sonra, Dostoyevski'den aktarırsak, "ansızın beynini patlatıyor – (deli olduğu söylenen, bilmece gibi bir kişilik)." Frank'a göre, Dostoyevski, "çok büyük baskı altında" çalıştığı için, bu iki kahramanı Stavrogin'de bir araya getirmek zorundaydı. Stefan Trofimoviç, "1840'ların liberal bir idealisti" ve böylece, "1820 ve 1830'larla ilişkisi olan Byron tipi bir ruhsal atadır" – bu ilişki gerçekten hiç anlam taşımamaya mahkûmdur.

Frank'ın yorumunda benim en sevdiğim kısım, "olay örgüsü yapısında içkin olan anakronizmi telafi etmek" çabasıyla, Dostoyevski'nin Stavrogin'i Onegin tipi "bir *çağdaş* gelişme" olarak sunmak zorunda olmasıdır. Stavrogin'in bir adım ileri götürülmüş Onegin olarak görülmesi, Puşkin'in o zarif dokunuşundan yoksun, düellolara neden olan, kimsenin aşkına karşılık veremeyen bir makine olan bir Onegin olarak görülmesinde ikna edici bir şeyler var. Sanki Stavrogin'in kendisi *Yevgeni Onegin*'i okumuş ve artık onu neyin beklediği konusunda hayallere kapılmıyor gibi.

Diğer yandan, Stavrogin ile Stefan Trofimoviç arasındaki ilişkinin anakronist olduğunu söylemek, esrarı çözmüyor. Denize koşan domuz sürünün başında olması gereken kişi neden Stavrogin değil de Stefan Trofimoviç? Frank yanıtı yine teknik bir aksaklıkta buluyor: yani, Stavrogin'in on iki yaşındaki bir kızı baştan çıkardığını itiraf ettiği sahnenin çıkarılmasında. Frank bu sahneyi Raskolnikov'un tefeciyi öldürmesi tarzı "bir büyük ahlaki-felsefi deney" olarak görüyor. Dostoyevski deli gibi üçüncü kitabı bitirmeye uğraşırken, editör-

ler ona itiraf kısmının yayımlanamayacak nitelikte olduğunu söylediler; bu yüzden "planının özgün simetrisini bozmak" ve Stavrogin'in ahlaki sorumluluk rolünü Stefan Trofimoviç'e devretmek zorunda kaldı. Başka deyişle, Stefan Trofimoviç'in bilmecemsi bir tavırla cinlerin lideri olduğunu öne sürmesinin gerçek açıklaması, o sözlerin aslında Stefan Trofimoviç'in ağzından çıkmaması gerektiğidir; aslında Stavrogin'e aittiler, ama itiraf çıkarılınca yer değiştirmeleri gerekti.[17]

* * *

Peki *Cinler* gerçekten de mahvedilmiş bir roman, sakatlanmış taslakların ortak herhangi bir anlamdan yoksun bir halde yığılması mı sadece? Değil. Yüksek lisans bana bunu öğretti. Bana hem kuram hem de uygulamayla öğretti.

Bu vahyin kuramsal kısmı, Stanford Fransızca bölümünde görevli olan René Girard'dan geldi. 1960'larda, Girard çok yaygın bir etki kazanan ve Nietzsche'nin özerkliği insani özdoyumun temeli olarak görmesi fikrine karşı dile getirdiği, "mimetik arzu" kuramını ortaya attı. Aslında, diyor Girard, insani özerklik ya da otantiklik diye bir şey yok. Yaşamdaki eylemlerimizi yöneten bütün arzular, yanlış bir şekilde bizde olmayan özerkliği atfettiğimiz bir Ötekinden ya öğrenilir ya da taklit edilir. ("Yanlış bir şekilde", çünkü Öteki aynı zaman-

17. Başka eleştirmenler Dostoyevski'nin kendisinin de itiraftan hoşnut olmadığını düşünüyor. *Cinler*'in çalışma defterlerini yayıma hazırlayanlardan Edward Wasiolek, ilk yayımlanmış versiyonla ilgili planlarıyla daha sonraki versiyonların yayımlanması arasında bir yerde, "Dostoyevski, 'Stavrogin'in İtirafı'nın tümüyle yanlış olduğunu anladı" diyor; itirafı yapan Stavrogin "hâlâ pişmanlık ve gurur gibi heveslerle mücadele ediyor ve başarısız oluyor," buna karşılık "son versiyondaki Stavrogin ahlaki mücadelenin ötesinde ve sadece olası bir özdenetim kaybı onun soğuk dinginliğini tehdit ediyor." Wasiolek ayrıca Stavrogin'in diğer roman karakterlerinin taslaklarındaki oluşumunun da teslim sürelerinin ve kitap yayımcılığının olumsal gereklerini değil, edebi yaratımın kaçınılmaz deneme-yanılmalarını gösterdiğini öne sürüyor: Dostoyevski "gerçek Stavrogin'e kaçınarak, dolanarak ve yanlış sapaklarla direniyor," yani defterlerin kendileri de "büyük ölçüde yanlış Stavrogin'lerin bir kaydı" olarak duruyor.

da bir insandır ve bu yüzden bizden daha fazla özerklik sahibi değildir.) Ötekinin algılanan arzusu nesneye bir saygınlık yükler, onu arzulanır kılar. Bu nedenle, arzu genellikle Ötekiyle değil daha çok onun belirttiği nesneyle ilgilidir; hep "metafiziktir", sahip olmaktan çok olmakla ilgilidir. Amaç nesneyi ele geçirmek değil, Öteki *olmaktır*. (Bu nedenle, reklamların çoğu satılan nesnenin erdemlerinden çok o nesnenin güzel ve özerk görünen biri tarafından seçilmesi üzerinde durur: Tüketici belli bir votka markasına değil, onu seçen kişi olmaya can atar.) Mimetik arzu bulaşıcı olduğundan, tek bir kişi genellikle arzu eden ve sonra da o şiddet yüklü mimetik rekabet bağlarına giren bir sürü farklı özne arasında aracı olur.

Daha sonraki on yıllarda, Girard mimetik bulaşmayı antropolojik bir kuram haline getirdi, toplumsal şiddetin tarihsel ve coğrafi açıdan değişik dışavurumlarını açıklamak için kullandı. Ama mimetik kuramı ilk kez edebiyatla ilgili bir kitapta sundu. *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* adlı ilk kitabında, Girard mimetik arzuyu "Batı romanının" temel içeriği olarak koyutluyor. *Don Quijote*'nin aslında görünüşteki nesnelerin (Dulcinea, Mambrino'nun altın başlığı vb.) hiçbirini istemediği anlaşılır; onun istediği aracısıyla bir olmaktır: Gaul'lü Amadís'le. Sadece Gaul'lü Amadís'i taklit edecek güzel bir kadına ihtiyaç duyduğu için Dulcinea'yı icat eder. Bununla özdeş bir yanılsama mekanizmasına göre, Raskolnikov tefecinin parasını istediğini sadece düşünür –aslında, Nietzsche'nin Üstüninsan'ı olmak ister. Emma Bovary, Léon olmak istediğini sadece düşünür – aslında bir aşk romanı kahramanı olmak ister. Julien Sorel tutkularının güzel kadınlara ve parlak terfilere yöneldiğini sadece düşünür – aslında istediği şey Napoléon'a has bir otantik varlık ideali elde etmektir.

Roman kahramanının mimetik arzusu hiçbir zaman gerçek nesnesine yönelmediğinden, o da zaten yanıltıcı olduğundan, te-

melde mazoşist, vahşi ve özyıkıcı bir arzudur. "Büyük" romanlar, Girard'a göre, mimetik arzunun yanıltıcı ve tehlikeli niteliğini sergileyerek sona eren romanlardır. Bu sergileme bir humma ya da bir ceza kolonisi olabilir, intihar ya da giyotin olabilir, "ölüm yatağında din değiştirme" biçiminde de olabilir: Kahraman bencilliğini aşar ve romanı o noktaya dek getiren değerleri reddeder. Don Quijote hummaya kapılır, gerçekten şövalye olmadığını anlar ve bir Hıristiyan gibi ölür; Madam Bovary arsenik içer; Raskolnikov teslim olur; Julien Mathilde'yi reddeder ve giyotine gider. "Büyük romanlar hep aşılmış olan bir saplantıdan çıkar" diye yazıyor Girard. "Kahraman kendisini istemediği bir rekabette bulur; nefretin dayattığı 'farkları' reddeder."

Din değiştirme anlatısına yönelik vurgunun da belli ettiği gibi, mimetik arzu temelde Hıristiyanlığa özgü bir kuramdır. Tıpkı "sahte peygamberlerin yarının dünyasında *insanların birbirlerine karşı tanrı olacaklarını* ilan etmesi" gibi, mimetik arzu da beraberinde başka bir insana tanrı olarak tapınmayı, kötü sonuçlar doğurabilecek bir şeyi getirir. Aslında gerçekten tanrı olan tek ve sadece tek bir insan vardır, o da Yüce İsa'dır. Mimetik arzuyu sadece İsa'yı eylemlerimize model alarak olumlu bir güç gibi kurtarabiliriz.

Mimetik arzunun roman biçiminin temel içeriği olduğuna ya da insanların mimetik arzularının sadece İsa'yı taklit ederek verimli bir yola sokulabileceğine pek ikna olmasam da, Girard'ın kuramı bazı romancıların, özellikle de Stendhal ve Dostoyevski gibi Hıristiyan düşüncesine ve bir Hıristiyan yaşamı uygulamaya derinden bağlı olanların eserlerini büyük ölçüde açıklıyor.[18] Çözüm *Cinler* örneğinde özellikle ikna edici. Girard, Stavrogin'i –adı Yunanca *stavros* (haç) ve Rusça

18. Mimetik arzunun "Hıristiyan olmayan" romancıların eserlerinde bile evrensel, merkezi bir öneme sahip olduğunu savunan Girard, Stendhal'i bir ateist sayar – oysa Stendhal'in iki büyük romanı bir ilahiyat okulunda başlar (*Kırmızı ve Siyah*) ya da bir manastır da sona erer (*Parma Manastırı*). Dahası, Stendhal'in Katolik Kilisesi'ni kişisel ve ateşli bir şekilde reddetmesi de Hıristiyanlıkla bir bağlanma biçimidir.

rog (boynuz) bileşimiyle Deccal'i ima eder– arzunun başlıca aracısının bir emsal davası olarak niteler: kendisi hiçbir arzuya sahip olmayan biridir. "Artık Ötekiler onu arzuladığı için mi arzu duymuyor yoksa Ötekiler onu artık arzu duymadığı için mi arzuluyor, belli değildir"; her koşulda, Stavrogin ölümcül bir çevrime düşmüştür:

> Artık kendisi bir aracıya sahip olmadığından, arzu ve nefretin çekim kutbu olur (...) *Cinler*'deki bütün karakterler onun kölesi olur (...) Kirillov, Şatov, Pyotr ve *Cinler*'deki bütün kadınlar Stavrogin'in tuhaf gücüne karşı koyamaz ve ona onun varlıklarında oynadığı rolü neredeyse birbirine benzer sözlerle açıklarlar. Stavrogin onların "ışığıdır", onu "güneşi" bekler gibi beklerler; onun karşısında "Kadir-i Mutlak'ın karşısındaymış gibi" hissederler; onunla "bizzat Tanrı'yla" konuşuyormuş gibi konuşurlar.

Stavrogin, diye devam eder Girard, "genç, iyi görünümlü, zengin, güçlü, zeki ve soyludur", ama Dostoyevski "ona karşı gizli bir yakınlık duyduğu için değil", emsalin "kendi kişiliğinde metafizik başarı için gerekli bütün koşulları birleştirmesi gerektiği" için – erkek ve kadınların "onun ayaklarına kapanıp teslim olması için" hiçbir çaba harcamaması gerekir. Stavrogin intihar edince "bir anda kaprislerin en korkuncuna indirgenir"; Dostoyevski "metafizik girişimin 'başarısı'nın" bedelini böyle gösterir. Ve mimetik arzunun en saf doruk noktası özkıyım olduğundan, Stavrogin'in ölümüne "topluluğun da yarı intiharı" eşlik eder: Kirillov kendini vurur; Şatov, Liza ve Marya dolaylı olarak kendi ölümlerine sebep olurlar; Stefan Trofimoviç de bir delilik nöbetinde kendi kendini yok eder.

Girard'ın yorumu Stavrogin'in ruhsal boşluğu için, başkalarının yanında olması ve onu felsefelerine katmaları için duyduğu umutsuz manyaklığı açıklar. Stavrogin'in, "İyi

de ne diye ihtiyacın var ki bana?" sorusunu yanıtlar. Şeytani cin girme metaforunu açıklar ve mimetik bulaşma fikriyle, bütün kent üzerindeki toplu etkiyi de açıklar. Ayrıca sonunda Stefan Trofimoviç'in romandaki rolünü de açıklar: Stavrogin'in cisimlendirdiği boşluğu yaratan şey Stefan Trofimoviç'in "Rus liberalizmi", özdoyuma değer vermesi, tanrıcılığı, serbest düşünürlüğü ve frankofilliğidir. "Stefan Trofimoviç bütün cinlerin babasıdır. Pyotr Verhovenski'nin babasıdır; Şatov'un, Darya'nın, Liza'nın ve özellikle de Stavrogin'in babasıdır, çünkü hepsini o eğitmiştir" diye yazar Girard. "*Cinler*'deki her şey Stefan Trofimoviç'le başlar ve Stavrogin'le sona erer."

Tuhaf olan şey, benim o "şeytani" yüksek lisans yıllarım sırasında, Stefan Trofimoviç rolünü Girard'ın oynamış olması: canavarları doğuran eğitmen-baba. Bizim, sınıf arkadaşlarımın ve benim yakalandığımız şey sadece mimetik hastalık değildi, mimetik hastalık *düşüncesiydi* ve bunu ondan öğrenmiştik.

On beş ayımı bir roman yazmaya çabalayarak geçirdikten sonra Stanford'a döndüğümde, bölüm dinamiğini tümüyle değişmiş buldum. İki yıllık öğrenci alınmıştı bölüme. Luba'nın ve benim sınıfımdaki iki öğrenciden –Shakespeare'in Çince çevirilerini inceleyen ve doktorasını dört yılda tamamlayan aşırı derecede verimli bir Tayvanlı çocukla okulu bırakıp Kanada'ya taşınmadan önce kısa bir süreliğine güvenilmez çevirmenleri inceleyen Romanyalı bir kız– farklı bir şekilde, bu öğrenciler bir topluluk oluşturmuş, birlikte ders alıyor, birbirlerinin yazdıklarını okuyor, konuşmalara gidiyor, çalışmalarını gecenin geç saatlerine kadar tartışıyorlardı.

"Bunlar çok... coşkulu" dedi Luba bu öğrenciler için. Kısa süre önce üniversitedeki erkek arkadaşıyla tekrar bir araya gelmiş ve kampüsten taşınmıştı. Benim erkek arkadaşımla ilişkim de, bunun tersine, giderek gerginleşiyordu. Kendimi

evde ya da Luba'yla daha az vakit geçirir, vaktimin çoğunu yeni sınıf arkadaşlarımla okulda geçirirken buldum.

Ortamı harekete geçiren Matey'di, Hırvatistan'dan gelmiş, hızlı hızlı konuşan bu felsefe mezunu, Stavrogin'in "maskemsi" güzelliğini –kısık ışıl ışıl gözler, çıkık çene kemikleri, kapkara saçlar– uzun bacaklı, mükemmel oranlı bir fiziksel zarafetle birleştirmişti, öyle ki bedeni her zaman aynı anda hem aşırı rahat hem de kusursuzca yaratılmış görünürdü. Onu ilk gördüğümde –Joseph Frank'ın Dostoyevski seminerinin açılış toplantısıydı, sonra ikimiz de dersi almamaya karar vermiştik – benim üzerimde bıraktığı toplam etki sersemletici olmuştu. Ama Matey'le vakit geçirdikçe, ilk kez saf karizmayla, gerçekle karşı karşıya olduğumu daha canlı bir şekilde anladım. Doğadan gelen bir güçtü bu, hava ya da elektrik gibi. Onu tanımak insanın vereceği fiziksel tepkiyi etkilemiyordu.

Cazibe gibi karizma da büyük ölçüde dilde bulunur. Son üç yılını Zagreb'de bir radyo istasyonu için çalışarak geçiren Matey'in derin, büyüleyici, hemen tanınan bir sesi ve bir yandan tartışma başlatırken diğer yandan olayları yoluna sokan, hem herkesi uzlaştıran hem de gönülleri fetheden, herkes üzerinde bu fikir paylaşımı sırasında büyük, üniversiteye özgü ve bir bakıma samimi bir gelişme kaydedildiğini hissi bırakan bir belagat yeteneği vardı.

En az iki tane aşırı zeki ve çekici kadının Matey'e âşık olduğunu biliyordum. İkisi de Matey'in arkadaşı olan başka erkeklerle çıkıyorlardı. O da o sırada kadınlarla bol bol kurlaşıyordu. Kurlaşma herkesin heyecan verici bulduğu bir nezaketle gizleniyordu, sonra bir gün kimse bundan heyecan duymamaya başladı. Çiftlerden biri ayrıldı; oğlan Harvard'a nakil yaptırdı ve daha önce canlı ve çekici biri olan kız, kampüste hayalet gibi dolaşmaya başladı, gözleri hep kan çanağıydı, sürekli kedilerinden bahsediyordu.

Diğeri de benim karşılaştırmalı edebiyat sınıf arkadaşım Keren'di. O ve erkek arkadaşı, dilbilimci Ilan, Matey'in yanından hiç ayrılmazlardı. Üçü bir arabayı paylaşıyordu, hatta bir ara bütün bir yazı Berlin'de beraber geçirmişlerdi. Keren ve Matey iş arkadaşıydı ve birlikte bir sürü vakit geçiriyorlardı, ama Ilan ve Matey'in bazen Keren'i almadan basketbol seyretmeye gittiği de oluyordu. Matey, tıpkı Stavrogin gibi, iki cins üzerinde de büyüleyici bir etki bırakıyordu.

Keren ile Ilan'ın Matey'e rağmen nasıl birlikteliği sürdürebildiğini anlamak zordu. Bir kere, üstü örtülü bir şekilde sordum bunu Keren'e; bana yakın gelecek için Ilan'la birbirlerine bağlı olduklarını, ama ikisinin de birbirleri için ruhlarının gece gündüz, sürekli aradığı kişi olmayabileceğini anlayıp kabul ettiğini söyledi. "Biliyorsun, beraber çalıştığın insanlarla birdenbire çok yoğun şeyler yaşayabilirsin" dedi.

Matey de bu arada oda arkadaşı Daniel'i, neredeyse felç haline sokmuştu. Daniel ve Matey, günde iki paket sigara içme alışkanlıkları temelinde, ev işlerini birbirlerine devrediyorlardı. Matematikçi olan Daniel, çok grotesk bir şekilde olmasa da aşırı kiloluydu ve başkalarına aktarmak için çok sıkıntı çektiği, hatta bu çabayı saldırganlık derecesine vardırdığı derin, açıklanması güç bir dokunaklı hali olmasa hoş ve eğlenceli biri sayılabilirdi. Kendisinden çok daha perişan kişileri kendine çekme becerisi vardı, sonra bunlar onun cinleri haline geliyordu. Onlar arasındaki Bobby adlı bir evsiz, sonunda Daniel'in evine yerleşti ve taşınmayı reddetti; onu balkondan aşağı sarkmış, etrafa küfür ederken görmek mümkündü her zaman. Bu arada Daniel de en küçük kararlar konusunda bile kalbini önce Matey'e açmadan karar veremez hale gelmişti ve Matey onu sabırla dinleyip sonra da Daniel'e herhangi bir şey öneremeyeceğini, çünkü kendisinin, Matey'in Daniel'in ontolojik hastalığını tedavi etmekte çaresiz kaldığını uzun uzun açıklıyordu.

Benimle Matey'in yanında birkaç kez karşılaştıktan sonda Daniel çok ayrıntılı ve bunaltıcı itiraflarla dolu, çoğu da sağlıkla ilgili olan uzun e-mektuplar göndermeye başladığı zaman şaşırmıştım. "Sanırım hiçbir kadınla seks yapmadım" diye yazdı bir keresinde. "Ayrıca, neredeyse bir aydır çamaşır yıkamadım ve bütün iç çamaşırlarım kirli." Uzun bir süre bu uzun mektubu nasıl yanıtlayacağımı ve bunun gerekip gerekmediğini kendi içimde tartıştıktan sonra, ona gidip yeni iç çamaşırı almasını önerdim. Daniel bu parlak öneri için bana teşekkür etmek üzere tıka basa dolu bir sayfa mektup gönderdi. Benimle ilgili düşlerini anlatmaya başladı. Bu düşlerde ben kaçınılmaz olarak yerden birkaç metre yüksekte uçan, hayırsever bir figür olarak görünüyordum.

Arkadaşlarım arasında Matey'den etkilenmeyen bir tek Luba oldu. "Biraz bağımlılık yapıcı bir yanı vardı gerçekten" dedi daha sonraları. "Ben de hissettim. Kütüphanenin önündeki o bankta oturduğumu ve bir türlü kalkıp gidemediğimi hatırlıyorum. O konuşmaya başlayınca kalkıp gitmekte zorlanıyordu insan. Ama sonra, saatler geçmiş oluyordu ve aslında neler söyledi diye düşününce, hiçbir şey gelmiyordu insanın aklına."

Her şeye rağmen bizler zamanımızın büyük kısmını bu şekilde, gecenin geç vakitlerine dek kütüphanede okuyarak, düzenli olarak dışarıda toplanıp kahve içip Matey'in sigaralarını tüttürerek geçiriyorduk. Kütüphane yaşamlarımızın ruhsal merkezi haline gelmişti. Hepimiz onu düşlüyorduk – yoğun, dolambaçlı düşlerle. Örneğin Keren benim kütüphanenin cuma günleri erken kapatılmasına, yüksek lisans öğrencilerinin ayrıcalıklarının sınırlanmasına ve tez çalışması yapılan bölmelerin aşırı kalabalık olmasına karşı bir "protesto belgeseli" çektiğimi görmüştü düşünde; Keren'in "aslında artık Tel Aviv'de göbek dansçısı olan" Anat adlı lise arkadaşıyla birlikte dijital olarak çektiğim bu keskin toplumsal

eleştiri, kütüphane bodrumunda gösterilmişti ve şiddetli bir devrimi ateşleyerek kütüphane bekçilerinden birinin ağır şekilde dövülmesine yol açmıştı.

Durup düşünürsek, kütüphane bekçisinin dövülmesi büyük olasılıkla girişte oturup kimlik kartı ve çanta kontrolü yapan üç yüz kiloluk bekçi Miguel'in hikâyesiyle alakalı olduğunu anlarız. Miguel, (organizmaları azami hoşnutsuzlukla asgari beden kütlesini birleştirmek üzere tasarlanmış görünümleriyle) az çok Dostoyevskivari bir kalıba uyan diğer kütüphane çalışanlarının arasında farklı duruyordu: bütün molalarını dışarıda bir ağacın altında oturup balalayka çalarak geçiren ak sakallı, dev bir Noel Baba gibi. Ama Matey, Miguel'in ona, kütüphanenin ıssız olduğu bir gece geç bir vakitte, tedavisi imkânsız bir kansere yakalandığını ve dört ay içinde öleceğini itiraf ettiğini söyledi.

Bu hikâye ne Miguel'in sağlıklı fiziğiyle ne de onun neşeli halleriyle uyuşuyordu. "Gerçekten kanser olduysa, neden hâlâ kütüphanede çanta kontrolü yapıyor?" diye sordu biri.

"Ne yapsın istiyorsun," dedi Matey, "kalan yüz seksen gününü Disneyland'da mı geçirsin?"

Ama dört ay geçti, altı ay, bir yıl geçti. Miguel hâlâ çanta kontrol ediyordu ve belki de bir uyarı sayılmalıydı bu.

Matey'le benim sabahın üçüne dek uyumama alışkanlığımız olduğu anlaşıldı ve ben kütüphane gece yarısı kapandıktan sonra sık sık onun evine gitme alışkanlığı kazandım. Daniel banyo küvetinde matematik problemleri çözüyor olurdu; bazen uyuya kalırdı, horladığını duyardık. Oturma odasında otururduk, Matey oraya beş altı şişe bira saklamış olurdu ve geçmişini anlatmaya başlardı.

Bir gece, yedi yıldır hiç cinsel ilişkiye girmediğini söyleyerek beni şaşırttı; yedi yıl önce, büyük, korkutucu bir zihin açıklığı dönemine girdiğini ve Slovenyalı bir diskco-

keyi takıntı haline getirmiş bir kıza âşık olduğunu söyledi. Kızı umutsuzca, onu DJ'den ayırmaya kesin kararlı olarak takip etmiş, bu süreçte kendi kendini yok edip etmeyeceğine aldırmamıştı. Kızı bir süre için de olsa elde etmişti, ama birbirlerine tam anlamıyla deliye çevirmişlerdi. Kız Lyubliyana'ya kaçmıştı. O da peşinden gitmişti. Kız bir otelin en üst katına koşup kendini bir pencereden atmaya çalışmıştı. Hem onu hem kendisini yok etmenin kıyısına geldiğini anlayan Matey de Venedik'e uçmuş, bir pansiyona kapanmış ve Nietzsche'nin yazdığı bütün kitapları okumaya karar vermişti. Bu zihin açıklığı halinde, Nietzsche'nin söylemeye çalıştığı her şeyi hemen anlamakla kalmamıştı; aynı zamanda Nietzsche'nin hata yaptığı yerleri de kolayca saptamıştı. Nietzsche'nin yaptığı hataları ele alan bir felsefi çalışma yazmaya başlamış, ama pansiyonun bankosunda asılı duran anahtarların ona verdiği bir mesajla kafası karışmıştı. Venedik'te o anahtarlarla saplantılı bir halde üç hafta daha geçirmişti ve sonunda parasız kalarak Zagreb'e dönmüştü, orada ona manik depresif teşhisi konmuştu. Lityum kullanmayı reddetmişti. Beyninin ona bir mesaj, yaşamını nasıl geçirdiğiyle ilgili önemli bir mesaj aktarmaya çalıştığını ve bu mesajı kendi başına çözmesi gerektiğini söylemişti.

Bu itiraftan birkaç gece sonra, her zamankinden daha sarhoş olduğumuz bir vakit Matey'le ben kendimizi yatakta bulduk. Ertesi sabah hiç görmediğim kadar karanlık bir ruh haline girmiş, neredeyse gözle görünür bir şekilde kararmış biri vardı karşımda. Sanki ruhunu çalmıştım.

Lokomotif gibi sigara içen, sıkı içki içen Matey'in ciddi bir Katolik ailesinden geldiğini öğrenen herkes şaşırırdı. On beş yıla yayılmış sekiz kız ve erkek kardeşin en büyüğüydü.

"Vay be, baban o kadar süre annenin tepesinden inmemiş yani!" diye bağırdı Matey'in peşinden hiç ayrılmayan tuhaf

karakterlerden biri olan, ılıman bir Tourette sendromuna yakalandığını sandığım Portekizli bir matematikçi.

"Bu işin nasıl yapıldığını bilmene çok sevindim" dedi Matey.

Matey'in ailesinin en beklenmedik yanı büyük amcası Pavao'nun başından geçenlerdi. Pavao hem kardinaldi hem de yirmi yıl boyunca Zagreb başpiskoposluğu yapmıştı. Büyük amca Pavao'nun varlığına tam inanmıyorduk – sonra bir gün öldü ve *The New York Times* Pavao'nun, namı diğer "Hırvatistan Kayası'nın" anısına, komünizmden sonra Hırvat Kilisesi'ni canlandırdığı ve Balkan savaşları sırasında hoşgörüyü vazettiğini anlatan bir ölüm ilanı yayımladı.

Solcu bir Katolik entelektüel olma yolunda ilerleyen Matey, Girard'ı üniversitede okumuştu ve Stanford'da hepimizi Girard'ın dostlarından birinin verdiği toplumsal düşünce dersini almaya ikna etmişti. Harika bir dersti bu, o yüzden Girard'ın kendisi de emekliliğini bir kenara bırakıp mimetik kuram üzerine bir edebiyat dersi vermeye geldiği zaman, hepimiz yazıldık.

Girard'ın kuramı hepimizi büyülemişti ama, aynı zamanda da sinirlendirmişti. Matey direnç göstermemizin sadece romantik bireyci yanılsamalarımızın gücünü ve mimetik kuramın doğruluğunu ortaya koyduğunu söyledi. Onun Girardcılığı onun erişilmezliğinin göstergesi ve simgesi oldu, yani hepimizi gücendiren yanı: Hep geç gelir, erken giderdi, neredeyse boş bir evde oturuyordu, her akşam altı on beşte o bunaltıcı yemekhanede yemekte ısrar ederdi. Bu tür davranışlar Girardcı bir aracı, "çileciliği arzu uğruna evrenselleştiren, sanayileştiren" çelik iradeli bir narsist için tutarlıydı; bu şekilde davranan Matey, böylece süregiden bir tartışma halindeki yanını destekliyor, hepimizin kendi bencil arzularımızın kölesi olduğumuzu kanıtlıyordu.

Beraber geçirdiğimiz geceden sonra, Matey benden uzak durmaya başladı. Nedenini sorduğum zaman, benim onu

saplantı haline getirmemin –o sırada benim de, diğerleri gibi, onu saplantı haline getirdiğim doğruydu– bir hastalık göstergesi olduğunu söyledi. "Senin metafizik eksikliğini tedavi edemem" dedi bana sinirle. "Senin için yapabileceğim bir şey yok. Tek yapabileceğim şey seni üzmek." Durup ceplerini karıştırmaya, sigara aramaya koyuldu. "Benim senden farklı olduğumu sanıyorsun; bende sende eksik olan bir şey olduğunu sanıyorsun. Ama aramızda bir fark yok. Birbirimize çok benziyoruz – tümüyle aynıyız."

Matey sık sık birbirimize benzediğimizi öne sürerdi ve bu bana çok gülünç gelirdi. Neyimiz aynıydı? O lise yıllarını bodrumlarda bomba korkusuyla kahve içerek, Max Scheler okuyarak, hayvanat bahçesi idaresinin bir üyesi olduğuna ve Avrupa'da yaşayan bütün devekuşlarının yaşama koşullarını incelemesi gerektiğine inanarak geçirmişti. İyi olmanın tek yolunun İsa'yı taklit etmekten geçtiğine, Kant'ın kategorik emrinin İsa'nın Dağdaki Vaaz'ının ["İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın" – Matta'ya Göre İncil 7:12] sulandırılmış biçimi olduğuna, insanın yaşamı bireye ait olmadığı için intiharın ahlakdışı olduğuna inanıyordu. Aynı olduğumuzu, deneyim ve inançlarımızın farklı olduğunu söylerken ne demek istiyordu?

Son çözümlemede, Girardcılığın can yakıcı yanı da buydu: sevgiyi tümüyle değersiz kılıyordu. Benim çok değer verdiğim sevginin tehdit ettiği merak ve yakınlık, insan doğasının kusurlarından ibaretti. Kişisel çıkar ve atalet hapishanesinden tek çıkış yolu olarak gördüğüm bol bol hata yapma dürtüsü, bencilliğin bir biçimi gibi görünüyordu. "*Cinler*'deki karakterler kendilerini kurban olarak sunar ve Stavrogin'e kendileri için en değerli şeyleri verirler" diye yazıyordu Girard ve bu tür bir fedakârlığı utanç verici, boşuna ve cömert olmanın tersi bir şey sayıyordu.

Dahası, Girardcı girişim bana bütünüyle ikiyüzlü görün-

meye başlamıştı. Eğer Girard insanın durumu konusunda haklıysa, tek uygun eylem seçeneği, hepimizin, *hemen şimdi* yaptığımız şeyi bırakmamızdı. Eğer romanlar aslında onun söylediği şeyi konu ediyorsa, o zaman üretimlerinin kesilmesi gerekirdi. Bize gereken şey sadece tek bir romandı ve hepimiz onu okuyup tıpkı Aziz Augustinus gibi, anlatının temel öncüllerinin –sevgi ve tutku– acıdan başka bir şey getirmeyeceğini anlardık. Arzularımızı reddederek, kendimizi ruhsal tefekküre verirdik. Akademisyen olma programımızı bir yana bırakırdık: Bilgi, öğrenme ve fark kavramının serap olduğu anlaşılan bir dünyada akademisyenlere ne gerek vardı?

Bizim ortamda hava iyice gerilmişti. Keren düşünde Türklerin dünyayı ele geçirdiğini ve kendisinin de buna suç ortağı olduğunu gördü: Kudüs'te insanlarla korkuları hakkında röportaj yapmak gibi bir iş bulmuştu ve şimdi Türkler bu bilgiyi insanları korkutup boyun eğdirmek için kullanıyorlardı.

Girard'ın dersine gelenlerden biri olan Fishkin de düşünde, Osmanlıların Balkanlar'ı işgali yüzünden çıkan bir kavgada Matey'i dövmüştü. Fishkin Matey'in suratına yumruk atmıştı ve burnu kan içinde kalan Matey tekrar tekrar "Unutamayız" diyordu.

Ben de Matey'le benim Konya'daki Gül Bahçesi'nde olduğumuzu, hacı kafilelerinin arasında sıkışıp kaldığımızı gördüm düşümde. Matey, Mevlana mozolesinin içine girmek istiyor, bu da beni açıklanması güç bir tedirginlikle dolduruyordu. Onu vazgeçirmeye çalıştım, ama beni kalabalıkta atlattı. Peşinden koşarak basamakları çıktım, ama içeri giremedim – başörtüm yoktu. Bekçiden turistler için sakladıkları başörtülerinden birini vermesini istedim. Aptalca bir tavırla, bu isteği pek diplomatik olmayan bir şekilde dile getirerek, oraya Rumi'ye sevgimi göstermek için değil, sadece arkadaşımı bulmak için girmek istediğimi belli ettim. Bekçi sinir-

lendi. "Eğer içeri gerçekten girmek istiyorsan" dedi gözlerime bakmaktan kaçınarak, "bana tek bir şey söyle: Baba Tanrı ile Kutsal Ruh arasındaki farkı biliyor musun?"

Bildiğimi söyledim.

"Ya? O zaman giremezsin!"

"Ama – ama aslında farkı bilmiyorum. Yani, teslisin iki kısmı olduklarını biliyorum, ama teslis Tanrı'yla aynı olunca... Ama bu konu Katolikler için bile büyük bir sırmış diyorlar. Zaten, eğer beni içeri almazsanız" dedim, "kesinlikle içeri birini göndermeniz gerek arkadaşımı getirmesi için, çünkü o Baba Tanrı ile Kutsal Ruh arasındaki farkı cidden *bilir*."

"Beni alakadar etmez" dedi bekçi kapının önüne geçerek. Arkasını görmeye çalıştım, ama tek görebildiğim yeşil örtülü sanduka oldu.

Matey yazı Hırvatistan'da geçirdi, ben de onu düşünmeyi bırakabildim. Aslında, birbirimiz için yaratıldığımıza derin derin inanan, Max adlı yakın bir arkadaşıyla çıkmaya başlamıştım.

"Bence bu tam bir yanılsama" dedim Max'a bu görüşlerini açıkladığı zaman. "Ben senin metafizik eksikliğini tedavi edemem." Ama karşımda duran şeye yüz çevirmeyi canım hiç istemiyordu ve karşımdaki şeyin de sevgi olduğu anlaşıldı.

Yine de, eylül ayında okul başlayınca, Matey'le ben kendimizi kampüsteki bekâr öğrenciler yurdunda bulduk ve nasıl olduysa hemen eski alışkanlıklarımıza, yani haftada birkaç akşam görüşmeye, gece geç saatlere kadar oturmaya, Proust konuşmaya (ikimiz de ilk kez okuyorduk) ve birbirimize duygusal açıklamalar yapmaya döndük. "Peki ne olacağız?" diye sorduğumu hatırlıyorum.

"Sen yazar olacaksın" dedi.

"Peki ya sen?"

"Benim için kaygılanma sen."

Bu arada benim Matey'in Onegin tarzı Byronculuğuna yem olduğum fikri aramızda bir şakaya dönüşmüştü. Bir keresinde onun evinden çıkarken, Keren'in unuttuğu bir eşarbı alıp arka cebine soktu.

"Tamam, gidelim haydi" dedi. Gülmeye başladım. "Ne oldu? Gülünç bir şey mi var bende?"

"Hayır – şık ve Byronvari görünüyorsun!"

Ama bir gece olay yeniden yaşandı. İnsan sorunundan bahsediyorduk: "Eğer birinin saçını okşuyorsan, bu bir yakınlık göstergesi midir, yakınlığın kendisi mi?" Geceyi birlikte geçirdik ve hatta bu kez olayların yolunda gidebileceğini bile düşündüm – sadece bunu Max'a anlatmak için uygun bir yol bulmam gerekecekti. Fakat ertesi sabah, bayat İngiliz çörekleri yerken, Matey bana Slovenya'da gördüğü bir Chartreuse tarikati manastırına katılmayı düşündüğünü söyledi, manastırın keşişleri birtakım otlar yetiştiriyordu. Ona inanmaz gözlerle bakarken, aklıma gelen ilk şeyi söyledim: "İyi de onlar sessizlik yemini eder, sen iki dakika bile sessiz kalamazsın!"

"Konu da bu zaten" dedi hemen. "Benim için zor olmalı."

Elimdeki yarım çöreği atıp evden çıktım, biri mideme vurmuş gibi hissediyordum kendimi, bir uçurumun dibine çarpmışım ve gerçek olan her şeyle bağlantımı yitirmişim gibi hissediyordum.

"Tuhaf dostluklar vardır" diye yazıyor Dostoyevski *Cinler*'de Stepan Trofimoviç ile Varvara Petrovna arasındaki ilişkiyi anlatırken. "İki dost hemen her an birbirini yemeye hazırdır, hayatları boyunca böyle yaşarlar ama yine de ayrılamazlar. Ayrılma olanaksız gibidir: kapris yapıp ilk çekip giden kişi ilk hastalanıp ölen kişi olacaktır." Kısacık bir ifadeyle bazı dostluklardaki şeytani gerilimi, onların o tuhaf kaderciliğini dile getiren muhteşem bir bölüm.

Aynı çerçevede, Proust "yıllar sonra," çok yakın dostların,

sanki anlaşmış gibi, "birbirlerini görmek için zorunlu yolculuğu yapmayı hatta caddenin karşısına geçmeyi kestiği, haberleşmeyi bile kestiği ve bu dünyada bir daha iletişim kurmayacaklarını bildiği" bir vaktin gelip çattığını yazıyor. Bu satırlar yaşlılıkla ilgili bir yerde geçiyor – ölümün sona doğru yaşama nasıl sinsice sızdığını, hâlâ hayatta olan insanı kozasının içine nasıl aldığını anlattığı bir yerde. Ama kim bilir bu olayların gerçekten olduğunu? Belki de ölüm o dostları hiç ayırmamıştır. Belki de birbirlerini görmekten onlar vazgeçer, sırf ölümü içeri almak için.

Matey'i son kez gördüğümde San Francisco'da, eylül ayının güzel bir öğleden sonrasıydı. On sekiz yaşındaki kardeşi Luka Hırvatistan'dan gelmişti ve üçümüz birlikte hayvanat bahçesine gittik. Matey'in biraz aşırı bir nezaket gösterdiğini hatırlıyorum – arabaya binip inerken her seferinde kapımı tutardı, ama o gün ayrıca kapıyı arkamdan kapattı. Luka Matey'in daha genç ve akıl almaz derecede daha sıska bir kopyası çıkmıştı, onun gibi kısık, hafifçe çekik gözlere sahipti. Sanki geçmişten çıkıp gelen, benim için sonsuza dek kayıp olan bir Matey'le buluşmuştuk. Hayvanat bahçesinde uzun süre penguenleri, Madagaskar'ın çeşit çeşit fincan gözlü yaratıklarını ve Matey'in en sevdiği primatları seyrettik: "İnsan, fazlasıyla insan" diye iç çekti uzun suratlı patas maymununun önünde. Luka daha önce hiç karıncayiyen görmemişti ve onu neredeyse ürkütücü bir dikkatle seyretti. Son olarak da koalaları ziyaret ettik. "Kör, çaresiz, üstelik bozuk paradan küçük, küçücük olan embriyonun annesinin kesesine giden yolu bulması gerekir" diye okudum oradaki levhadan ve Matey'in yapacağı şakaya daha o söylemeden gülmeye başladık birlikte: "Bu dünyada hayat bu işte."

Hayvanat bahçesi gezisinden kısa bir süre sonra, karşılaştırmalı edebiyat öğrencileri ve fakülte için bölümde bir öğle yemeği verildi. Benim katılamadığım bu öğle yemeğinde,

Matey danışmanımın yanına oturmuş ve ona yanlış ve açıklanması güç bir şekilde, bir önceki yılın zar zor verdiğim sözlü sınavlarında başarısız olduğum için danışmanımı suçladığımı söylemiş. (Sınav korkunç bir dönemin doruk noktasında, rekor derecedeki sıcaklarda olmuştu ve ben on dokuzuncu yüzyıl romanındaki komplo kuramları üzerine çok tuhaf bulunan bir konuşma yapmıştım.)

Bugüne dek Matey'in neden, üstelik hiç tanımadığı danışmanıma böyle bir şey söylediğini anlayabilmiş değilim; onların ilk konuşmalarıydı bu ve daha sonra hem danışmanım hem Luba anlattı bana. Matey'e sert bir e-mektup yazdım. Yanıtlamadı. Birkaç hafta sonra Keren'le aynı liseye gitmiş bir İsrailli dilbilimciyle çıktığını duydum; Keren de sınavlarını vermişti ama depresyona girdiği ve aşırı kilo aldığı söyleniyordu; evsiz Bobby de Daniel'in yatak odasına iyice yerleşmişti ve orayı bir bisiklet tamirhanesi olarak kullanıyordu.

Hepimiz San Francisco'da yaşıyorduk o sırada. Keren ve Ilan, Noe Valley'de Matey ve Daniel'le aynı evi paylaşıyordu. Ben Twin Peaks'e taşınmıştım, rüzgâr gece gündüz uluyor, sokakta sanki bir yere telaş ediyormuş gibi dev bulutlar koşturuyor, bazen dramatik şehir manzaraları yaratıyordu. Oraya taşındığım için herkes dalga geçmişti benimle – Ilan Uğultulu Tepeler diyordu oraya– ama aldırmıyordum. Zaten Matey'le görüşmeyi kestikten sonra, onları pek göremez olmuştum.

O bahar Keren bana bir e-mektup gönderip hamile olduğunu söyledi. Birkaç ay sonra da, Ilan'la birlikte Matey için verdikleri bir veda partisine davet etti: Anlaşılan Matey kesin olarak Hırvatistan'a dönüyordu. "İkinizin görüşmediğini biliyorum, ama seni çağırmamak da saçma olacaktı" diye yazmıştı Keren. Partiye gitmedim.

Keren'i neredeyse bir yıl sonra gördüm. Bebekleri olunca Ilan'la birlikte Stanford'a dönmüşlerdi ve kütüphaneyi kullan-

mak için öğle yemeği vaktinde kampüse gittiğim bir gün karşılaştım onunla. Onun evinden Kaliforniya Bulvarı'ndaki bir Fransız *café*'sine, hiç gitmediğimiz türden bir burjuva kurumuna gittik yürüyerek. Stanford'da peş peşe geçen o ezici denebilecek mükemmellikte günlerden biriydi, montaj hattında üretilmiş kadar tekdüze olan o günlerden biri. Açık havada bir masanın başına oturduk. Sohbet döndü dolaştı, bir süre önce Fransız Akademisi'ne seçilmiş olan René Girard'a geldi.

"Onun için iyi oldu, sanırım" dedim.

"Evet" dedi Keren coşkusuz bir şekilde, salatasını karıştırırken. "Ama bir yandan Matey'in başına gelenler düşünülürse, grotesk ve ayıp bir şeymiş gibi geliyor bu bana." Ne demek istediğini sorup sormamayı düşünürken, Keren'in diş çıkaran kızı Malka sıkıntılı sesler çıkarmaya başladı. Keren bir parmağını dalgın dalgın onun ağzına soktu. Malka Keren'in parmağını keyifle emerken, elli yaşlarında tanımadığımız bir kadın geldi yanımıza, neşeyle bağırdı: "Ne güzel bir bebek! Kimin bu?" Hiç yanıt beklemeden, suratıma dikti gözlerini: "Senin mi?"

Dünyada ne kadar tuhaf insanlar var, diye düşündüm. *Benim* bebeğimin ağzında neden *Keren'in* parmağı olsun?

Keren annesi olduğunu söyledi, o zaman kadın ona dimdik baktı. Orta yaşlı kadın bir süre sonra sokaktan aşağı, yine neşe içinde yürüyüp gitti. Merak tereddüdüme galip geldi: "Peki, Matey ne yapıyor bu sıralar?"

Matey'in arada geçen zaman içinde Stanford'dan atıldığını öğrendim. Önce içkiyi, sonra da sigarayı bırakmıştı. Bütün eşyalarını satmış ya da dağıtmış, Zagreb'deki bir teoloji programına yazılmıştı. Bu programın sonunda da Adriyatik'in küçük adalarından birindeki bir manastıra girmişti. Keren ile Ilan ondan bir kere haber almışlardı, adanın manzarasını anlatan bir e-mektup.

"Güzel bir yer olduğunu söylüyor" dedi Keren.

Matey'e başkalarının hayatında yıkıcı bir öğe olduğunu söylediğim o çok eski sohbetimizi hatırladım. Buna karşı çıkmayarak beni şaşırtmıştı. "Ne yapabilirim?" diye sormuş, bunu gerçekten soruyormuş gibi davranmıştı.

İşte şimdi bir şey yapmıştı – bir roman kahramanı gibi, ölüme benzer bir dönüşüm yaşamış, anlatıyı reddetmişti. *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*'te bunu mükemmel şekilde açıklayan bir bölüm vardı, romanlardaki *vaniteux* ile dindeki çileci arasındaki gizli yakınlık üzerine bir bölüm. Julien Sorel'in romantik ve politik yaşamında öylesine parlak yükselikliklere ulaşmasını sağlayan o "tuhaf ruh gücü" diyor Girard, Tanrı'nın adamının dünyevi arzulara direnmesini sağlayan güçle tam olarak aynıdır. Biri reddettiği şeyi elde etmek için samimiyetsizce reddeder, diğeriyse Tanrı'ya yakın olmak için samimiyetle reddeder, ama hareket özdeştir. Şeytani Stavrogin ile meleksi Mışkin'i de aynı yakınlık bağlar: "Stavrogin gibi Mışkin de serbest arzuların mıknatısı gibidir; *Budala*'daki bütün karakterleri temsil eder" diye yazıyor Girard. "Prens'in ve Stavrogin'in yazarın taslaklarında neden aynı çıkış noktasına sahip olduğunu anlayabiliriz."

Kütüphaneye vardığım zaman hâlâ sersemlemiş bir haldeydim. Sürprizlerle dolu bir gündü: En az dört yıl önce kanserden ölmüş olması gereken Miguel, kocaman cüssesiyle girişte oturuyordu. "Uzun zaman oldu görüşmeyeli" dedi neşeyle.

"Harika" dedim saçma bir şekilde, çantamda bana gerekli kitaplar listesini ararken. Rafların başına varınca PG 3776. B7 mi önce geliyordu PG 3776.B27 mi bilemeden, sersem sersem sayılara bakakaldım. Sonunda kendimi aşağı kata inmiş, bir bilgisayarın başına oturmuş, Matey'e anlamsız bir mektup yazarken buldum. Bir manastırda olduğunu öğrenmenin beni çok etkilediğini yazdım ona, iyi şanslar dilediğimi yazdım. Ertesi gün, şaşırtıcı bir şekilde, bir yanıt geldi. "Sevgili Elif," diyordu Matey,

İyi dileklerin için teşekkür ederim. Hepiniz için kendime dilediğim şeyleri dilerim ben de. Manastırda yaşamaya başlayalı dört ay oldu. Çıplak ayaklı Karmelciler tarikatına katıldım. Tam adları şöyle: Karmel Dağı'ndaki Kutsal Bakire Meryem'in Kardeşleri Tarikatı. Manastırda masaları yerleştirmek ve yemek salonunu temizlemekten sorumluyum. Birkaç gün öncesine kadar çıraktım, ama şimdi yemekhane görevlisi oldum. Gördüğün gibi, her zamanki gibi, hızlı ilerliyorum...

Yemekhane görevlisi – hayretle başımı salladım. Manastırdaki Fabrizio muydu, yoksa ilahiyat fakültesindeki Julien mi? Matey'in kardinal olduğunu görecek kadar yaşar mıydık?

Ertesi yıl, Fishkin internette Karmelcilerin sitesini aradı ve Matey'in başka iki adayla birlikte yemin ederken çekilmiş birkaç fotoğrafını buldu: Adaylardan biri on iki yaşında bir çocuk gibiydi, diğerinin de kafası kazınmıştı ve ağır bir madeni haç takmıştı, pişman olmuş bir mahkûma benziyordu. Fotoğraflardan birinde duygusuz görünümlü bir rahip Matey'in eğik başından aşağı kara bir cübbe geçiriyordu; bir başkasında da üç aday güneşin altında durmuştu, Matey o her zamanki, sinirli havasıyla gözlerini kısıyordu.

Fakat son fotoğrafta Matey'de daha önce hiç görmediğim bir hal vardı, gözleri dikkat doluydu, ağzı biraz çocuksu bir ifadeyle kıvrılmıştı. O kadar yakından çekilmişti ki resim, içim burkularak, boynundaki o neredeyse unuttuğum doğum izini gördüm. Çocukken kendisini banyoya kilitlediğini anlatmıştı Matey bana, aynaya bakıp umutsuzca kendi yüzüyle babasının yüzü arasındaki farkları ararmış, ama bunu anlattığı sırada bile çarpıcı bir şekilde ona benziyordu; her seferinde farklar bulur ve tahtını sonsuza dek kaybetmiş bir prens olduğu düşüncesiyle gözyaşlarına boğulurmuş.

Floransa'daki üçüncü günümde, kendimi Dostoyevski'den kurtarıp Santa Croce'ye, Dante'nin anıt mezarına gitme fır-

satı buldum. Stendhal'in mezarlığı ziyaret edip Alfieri, Machiavelli, Michelangelo ve Galileo'nun mezarları karşısında şu sözleri söylediği 1817 yılında bu anıt mezar yapılmamıştı daha: "Ne büyük insanlar! Ne hayranlık verici bir topluluk! Üstelik Toscana onların arasına Dante, Boccaccio ve Petrarca'yı bile ekleyebilir..." Mezarlıktan sonra Volterrano'nun dört Sibylla freskini gören Stendhal tam anlamıyla büyülenmişti:

> Floransa'da olmak, mezarlarını gördüğüm büyük insanlara yakın olmak düşüncesiyle zaten bir coşku içindeydim. Yüce bir güzelliği içime sindirmeye çalışırken, onu yakından gördüm – hatta ona dokundum. İnsanın göksel duygular yaşadığı bir noktaya vardım (...) Santa Croce'den ayrılırken, kalbim deli gibi çarpıyordu (...) ruhum tükenmiş bir haldeydi, yürürken yere düşmekten korkuyordum.

1980'lerin ortasında, İtalyan bilimcileri, Floransa'nın Santa Maria Nuova hastanesindeki psikiyatri koğuşuna gelen 106 turist arasında yapılan bir çalışmaya dayanarak, yeni bir psikopatoloji tanımladılar: *la sindrome di Stendhal*, yani güzel sanat eserlerinin yol açtığı ve belirtileri arasında "işitme ve renk duyusu kaybı, halüsinasyonlar, güçsüzlük, panik ve delirmek, hatta ölmek korkusunun" yer aldığı bir hal. Yaşları yirmi beş ile kırk arasında değişen Avrupalı bekâr erkekler özellikle yatkındı bu hale. Hastanede ortalama yatarak tedavi süresi dört gündü.

Şövalye ve bilimcilerin mezarlarının üzerinden, çevremdeki turistlerle –yarı robotlaşmış zombilere dönüşmüş, dijital kameralarının ekranlarıyla hipnotize olup kendini kaybetmiş insanlarla– birlikte yürürken bekâr, Avrupalı, yirmi beş ila kırk arasındaki kategoride yer alan erkeklere dikkatle bakıp Stendhal sendromunun belirtilerini aradım.

Girard'ın da hoşuna gidecek bir tesadüfle, Brezilyalı bir

nörolog kısa bir süre önce Dostoyevski'de de Stendhal sendromları görüldüğünü teşhis etti. Teşhis hem "neredeyse tümü Floransa'da yazılmış olan *Budala* romanında görülen izlenimlere" hem de bir önceki yıl Basel'deyken Holbein'ın *Ölü İsa* resmini gören Dostoyevski'nin resme verdiği tepkiler konusunda Anna'nın anlattıklarına dayanıyordu. Önvaroluşçuluğun bu büyük romancısı resmin önünde, yere çivilenmiş gibi on beş yirmi dakika durmuştu. "Heyecanlanan yüzünde bir tür dehşet vardı" diye yazıyor Anna, "sara nöbetinin ilk anlarında birçok kez gördüğüm bir şeydi bu."

Dostoyevski *Budala*'da, Prens Mışkin'i, Rogojin'in evinde, *Ölü İsa*'nın bir röprodüksiyonuyla karşı karşıya getiriyor. Mışkin de Doğanın ta kendisi olarak gördüğü şeyin, "paha biçilmez bir Varlığın, bütün doğaya ve yasalarına bedel bir Varlığın dev bir makine biçimini almış en modern konstrüksiyon tarafından donuk ve duyarsız bir tavırla yakalanmış, ezilmiş, yutulmuş olması" karşısında şaşkınlık içinde kalmıştır. Joseph Frank'ın da belirttiği gibi, "Dostoyevski'nin Tanrı-İnsan İsa inancına, bu acı çekmiş ve çürüyen insan görüntüsünden daha büyük bir darbe indirilemezdi."

Dostoyevski'nin Floransa'daki evinin yerini bana Stanford'dan eski bir sınıf arkadaşım, bir süredir Via Guicciardini'de yaşayan şair Yevgeni Ostaşevski gösterdi: Maison Idiot onun koşu yolunun sabit noktalarından biriydi. Yevgeni ve karısı Oya, İtalya'dan kesin olarak ayrılmaya hazırlanıyorlardı artık ve Santa Croce ziyaretinden sonra, o akşam, Max ve ben onların evlerini boşaltmalarına bir iki saat yardım ettik. Birkaç bavulu eski elbise ve ayakkabılarla doldurduktan sonra, birkaç sokak ötedeki madeni bir kutuya, Kiliseye bağışlamak üzere taşıdık. "Bunu bir gün bir başpiskopos giyecek" dedi Yevgeni, mandalina renkli deri bir ceketi bir torbaya tıkıştırırken. Sokaklarda hava ağır ve sıcaktı. Sapsız bir bavul taşıyan Max, bavulu sıkı sıkı

göğsüne dayamıştı. Akşam yemeğinden sonra bolca Chianti içtik ve şarap, sıcağın ve yorgunluğun etkisiyle hemen çarptı beni. O akşamla ilgili karışık hatıralarım arasında Yevgeni'nin eğer yeniden, şimdi, hemen 2009'da üniversiteye gidecek olsa, İslam köktenciliği alanında çalışacağını söylediğini hatırlıyorum hayal meyal: günümüz dünyasının en zengin ve en önemli kültür fenomeni buydu ona göre.

"Gerçekten mi?" diye sordum. "Yani edebiyatı seçmez miydin?"

Bana boş boş baktı. "Yani sen edebiyatı mı seçerdin? Bugün bildiklerine rağmen mi?"

Bir düşündüm. "Evet" dedim. "İslam köktenciliğini incelemek için çok sığım. Yani... eğer konu güzel değilse..."

"Bu da güzel bir konu sayılır – güzel yanları var." Terörist istihbarat ağlarının matematik açısından güzel karmaşıklığıyla ilgili bir şeyler anlattı. Tavanı seyretmeye başladığımı fark ettim, tek başına duran bir burnu andıran bir leke vardı. "... Dostoyevski gibi" diyordu o sırada Yevgeni, kendimi toparladım. "Bu kesinlikle aynı şey."

Konuşmanın konusunu yeniden yakalamaya çabaladım. "*Cinler*'i mi kastediyorsun?"

"*Cinler* gibi. 'Eğer inanırsa, inandığı şeye inanmaz, eğer inanmazsa, inanmadığına inanmaz,'" dedi Yevgeni, romanda Kirillov'un söylediği bir sözü aktararak. "Ve sadece *Cinler* de değil ..."

İslam köktenciliği Büyük Engizisyoncu ve Yeraltı İnsanı'ydı, varoluşçuların "tatsız özgürlük" dediği şeydi, kıyıya itilmiş insanların, sırf bilime nispet olsun diye yeniden icat ettiği akıldışılıktı. Hayatımı İslam köktenciliğini incelemeye adadığımı hayal etmeye çalıştım, ama yapamadım. Heyhat, önem veriyorsam, önem verdiğime önem vermiyordum ve önem vermiyorsam da önem vermediğime önem vermiyordum.

Evden çıkarken, Max'la bana *DJ Spinoza'nın Hayatı ve Fikirleri* adlı yeni kitabını verdi Yevgeni. Hemen, benim hâlâ

Stanford'da olduğum ve Yevgeni'nin kısa süre önce okuldan ayrıldığı bir dönemde tanıdığım, Yevgeni'nin *alter ego*'su olan DJ Spinoza'yı hatırladım. San Francisco'da daracık bir evde verilen partiyi hatırladım, evde iki Alman kalıyordu, birisinin tuhaf bir burun halkası vardı, ona hep burnunu silmek zorundaymış gibi bir görünüm veriyordu. Bir kızın ciddi ciddi uzanıp onu bir peçeteyle silmeye çalıştığını gördüm, ama o şey bir burun halkasıydı ve bu yüzden de metaldi.

Mutfak tezgâhının başında Matey'i içki doldururken gördüm. "Bana da bir tane versene" dedim. Plastik bir bardakta biraz cin tonik karıştırıp bana uzattı. Arka merdivenlerin ağzında durmuş, sessizce içerken, iri yarı, aşırı sarhoş bir Rus yüzünde tehditkâr bir ifadeyle üzerimize geldi. Sanki üzerinden yürüyüp geçecekmiş gibi dosdoğru Matey'in üzerine yürüdü, göbeğiyle ona çarpmak üzereyken durdu.

"DJ Spinoza'yı tanıyor musun?" diye sordu kabaca.

Matey omuz silkti, hafifçe kenara çekildi; şiddetle sonuçlanabilecek durumlardan kaçınmak gibi, herhalde uzun yıllar çalışarak elde edilmiş, kedimsi bir yeteneği vardı.

"DJ Spinoza'yı tanıyor musun?" diye kükredi sarhoş.

"Hayır" dedi Matey sertçe. "*Spinoza*'yı tanıyorum."

Yevgeni ile Oya'nın evinden çıktıktan sonra Max'la birlikte Arno'dan geçip Yevgeni'nin bir arkadaşı sayesinde bulduğumuz kiralık eve doğru yürüdük – Via Cigna Vecchia üzerinde eski bir binanın en üst katında, ufak tefek, tavanı eğimli bir daireydi burası. Daracık ikiz yatağa yuvarlandık ve neredeyse hemen uyuduk. Düşümde DJ Spinoza'yı gördüm. Baş harflerinin açılımı "Don Juan Spinoza" olmuştu düşümde.

Sabahın üçünde anlaşılmaz bir şekilde uyanıp gözlerimi açtım, bir bardak su almak için mutfağa gittim. Pencerenin önünde ayın aydınlattığı bir çatılar denizi uzanıyordu. Denizin ortasında rokete benzeyen kuleleriyle göğü delen, so-

luk ışıklar saçan bir uzay gemisi gibi Santa Croce yükseliyordu. Stendhal'in bu kilise için söylediklerini hatırladım: "Çatısındaki sade marangoz işçiliği, tamamlanmamış cephesi, bütün bunlar ruhuma dolup taşıyor. Ah! Keşke unutabilsem! (...) Bir keşiş geldi yanıma; fiziksel dehşete yakın bir tiksintiye kapılmayıp dostça duygular beslediğimi fark ettim ona karşı."[19] Stendhal keşişlere pek aldırmazdı genellikle, ama bu istisnaydı: onun açtığı kilise kapısından geçerek girdiği yerde, Volterrano'nun Sibylla'larını görmüştü.

Aklıma Çehov'un "Kara Keşiş" öyküsü geldi. Öykü genç bir akademisyenin ünlü bir bahçebilimci olan eski öğretmeninin çiftliğine, meyveliklerin kırağı tehdidi altında olduğu bir gece gelmesiyle başlar. Genç akademisyen –adı Kovrin'dir, felsefe ve psikoloji alanlarında çalışmaktadır– bahçebilimcinin kızı Tanya'ya âşık olur. Nişanlanırlar. Bir gün, Kovrin Tanya'ya bin yıl önce Suriye ya da Arabistan çöllerinde ortaya çıkan bir kara keşiş efsanesini anlatır. Keşiş bir gölün üzerinde uçan başka bir keşiş biçiminde bir serap yapmış ve bu serap uzaklardaki bir balıkçının önünde belirmişti. "O seraptan başka bir serap çıktı," dedi Kovrin, "böylece kara keşişin görüntüsü atmosferin bir katından diğerine dek sonsuzca tekrarlanmaya başladı" Afrika, İspanya, Hindistan ve Kuzey Kutbu'ndan Mars'a, Güneyhaçı'na dek.

Bu efsaneye göre –Kovrin onu nerede duyduğunu hatırlamaz– serap dünyaya, keşişin çölde ilk kez yürüdüğü günden tam bin yıl sonra dönecekti. "Şimdi anlaşılan bin yıl dolmak üzere ... kara keşiş her an gelebilir."

Gerçekten de, kara keşiş Kovrin'in karşısına hemen ertesi gün çıkar ve Kovrin'in dâhi bir akademisyen olduğunu, ebedi doğrunun seçkin hizmetkârlarından biri olduğunu bildirir. Kovrin halüsinasyon gördüğünü fark eder. "Ne olmuş?" der

19. Pléiade edisyonundaki bir nota göre, Stendhal'in unutmak istediği şey "Katolik dinine ait bütün hatalar ve suçlardı."

keşiş. "Çok çalışıp kendini yorduğun için hastalandın, bu da sağlığını bir fikre feda ettiğini gösterir, zaten hayatını da feda edeceğin gün yaklaştı." İnsanlığın parlak geleceğine katkıda bulunma çağrısının etkisinde kalan Kovrin, kendini tümüyle çalışmalarına ve keşişin ziyaretlerine verir, bu da onu vecdin, akademisyenliğin ve sinircenin doruklarına çıkarır.

Tanya kocasını korkunç bir halde bulur: Keşişle konuşmaktadır, açık açık delirmiştir. Onu alıp babasının evine götürür, orada çalışmasına engel olup onu tekrar sağlığına kavuşturmaya çalışırlar. Ama kara keşiş Kovrin'e bir şeyler anlatmaya çalışmaktadır ve o bir şeylerde de hayatının bütün anlamı vardır. "Neden, neden iyileştirdin beni?" diye sorar Tanya'ya lanetler savurarak. Bahçebilimci kederden ölür.

Kovrin önemli bir profesörlük teklifi alır, ama kabul edemez: kan tükürmeye başlamıştır. Sonunda verem kanamasından ölmek üzereyken, kara keşiş tekrar görünür, "ona bir deha olduğunu, ölmesinin tek nedeninin üzerindeki zayıf insan bedeninin dengesini kaybetmesi ve artık onun dehasını saklamaya uygun bir kap olmaması olduğunu" fısıldar.

"Kara Keşiş", gotik tonları, megalomaninin klinik açıdan kesin bir resmini vermesi ve çağrıştırdığı yorumların çeşitliliği açısından, Çehov'un öyküleri arasında sıra dışı bir yerde durur. Çehov, onu bu öykünün gerçek anlamını açıklaması için zorlayan okurlara, öykünün esin kaynağının, bir fırtınanın ortasında ona doğru yürüyen kara bir keşiş gördüğü bir düş olduğunu söyledi. Bilinçli olarak uydurulmuş öyküler neden kendilerine bahane olarak değişik düşlerden başka bir şey bulamıyorlar?

"Kara Keşiş" öyküsünün bir mesajı da akademik uzmanlığın bir delilik biçimi olduğudur. Delilik sadece Kovrin'i değil bahçebilimciyi de etkiler, onun da görünüşte "huzurlu ve kişisel olmayan" –farklı bitkileri bir arada ekmek, Rusya'ya has Antonovski elması gibi– konular üzerine makaleleri her seferinde başka bahçebilimcilere karşı zehirli sataşmalar ha-

line gelir. Sonsuzca çoğalan keşiş, akademik mimesis salgınının bir amblemi olarak okunabilir: tutku, gerçek "Stendhal sendromu", bir keşiş olarak görünür, çünkü, Girard'dan aktarırsak, mimetik rekabetin "çarpıtılmış mistisizmindeki her öğe (...) Hıristiyan gerçeğinde ışıltılı bir karşılığa sahiptir."

Kara keşişte, belli belirsiz bir şekilde bedensel dirilişin filozofu, ölümü ortadan kaldıran kişi olan Fyodorov da görülür. Fyodorov da tıpkı kara keşiş gibi insanlık için ileride görkemli bir gelecek görüyordu. Ölümlülüğün zincirlerinden kurtulan insanlar, ölümün bir zamanlar her şeye kadir olan eliyle kozmosun dört bir yanına dağıttığı geçmiş kuşakların elle tutulması imkansız tozlarını bir araya getirmek üzere harekete geçeceklerdi. Dünya bir uzay gemisi haline gelecek, yörüngesinden çıkacak ve "foton, termal ya da elektrik enerjisiyle" uzayda yolculuğa çıkacaktı. Dirilenler ordusu evreni ele geçirecek, onu bir sanat eserine dönüştürecekti.

Hıristiyan gizemci Fyodorov, projesinde kesinlikle İsa'yı taklit ediyordu. İnsanların kardeşliğini bozan o yapay düşmanlıkları ortadan kesin olarak kaldıracak tek şey, İsa'nın ölüler arasından çıkıp göğe yükselmesinin toplu, evrensel bir şekilde canlandırılmasıydı. Hep birlikte "kozmik tarım" yapmak amacını güden yeni, sınıfsız bir toplum ortaya çıkacaktı böylece: bir mükemmel bahçıvanlar birliği.

Artık uzay gemisi kalkmaya hazır, Sibylla'lar tavandan aşağı bakıyor ve Çehov'un kara keşişi kısa bir süre ışıldıyor havada, gözden kaybolup başka bir yerde –Newark'ta, Jüpiter'de, denizin dibinde– belirmeden önce. Haberin olacak DJ Spinoza, vazgeçmediğimi bildireceğim sana. Eğer bugün yeniden başlayabilseydim, yine edebiyatı seçerdim. Dünyada ya da evrende yanıt diye bir şeyler varsa eğer, bence onları bulacağımız yer yine burasıdır.

Adı geçen eserler

Ecinniler'de adı geçen edebiyat eserlerinin bir kısmı, burada, yazarlarının doğum tarihine göre sıralanmıştır.[20]

Ecinniler'de başvuru ve alıntı kaynağı olarak birçok farklı edisyon ve çeviri kullanılmış olsa da, kimse yüksek edebiyatın evrenselliğiyle ilgili bir kitabı, bu tür bir evrenselliğin bağlı olduğu çevirmenlerin bir kısmının olsun yaratıcılık ve başarılarını dile getirmeden, yazamaz. Peter Constantine, Rosemary Edmonds, James Falen, Constance Garnett, Robert A. Maguire, Vladimir Nabokov, Burton Raffell, John E. Woods ve en çok da, muhteşem çevirileriyle İngilizce okuyanlara Dostoyevski'den benzersiz bir *Demons* sunmuş olan Richard Pevear ve Larisa Volokhonsky'ye sonsuz teşekkür borçluyum.

Mir Ali Şir Nevai (Alişer Navoi) (1441-1501), *Layli and Majnun* (*Leyli vü Mecnun*; 1484); *Farhod and Shirin* (*Ferhad ü Şirin*; 1484); *The Seven Planets* (*Seb'a-i Seyyare*; 1484); *The Language of Birds* (*Lisanü't-Tayr*; 1498); *The Judgment of Two Languages* (*Muhakemetü'l-Lügateyn*; 1499). [*Leylî vü Mecnûn*, çev. Ülkü Çelik Şavk; *Ferhad ü Şirin*, çev. Gönül Alpay; *Lisânü't-Tayr*, çev. Mustafa Canpolat; *Muhakemetü'l-Lügateyn*, çev. İshak Refet Işıt-

20. Kitapların bulunabilen Türkçe çevirileri belirtilmiştir. Kitapta geçen *Kuran* alıntıları Süleyman Ateş çevirisinden (*Kur'an-ı Kerim Meali*, yy, 1975), *Kitabı Mukaddes* alıntısı ise *Kutsal Kitap*'tan (*Yeni çeviri*, Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2001) yapılmıştır (yay.n.)

man; *Muhakemetü'l-Lügateyn*, çev. Sema Barutçu - Fatma Özönder].

Zahiruddin Muhammad Babur (1483-1530), *The Baburnama* (yak. 1529). [*Baburnâme*, çev. Reşit Rahmeti Arat].

Miguel de Cervantes (1547-1616), *Don Quixote* (1605, 1615). [*Don Quijote*, çev. Bertan Onaran; *Don Quijote*, çev. Roza Hakmen].

William Cowper (1731-1800), *The Task* (1785).

Samuel Taylor Coleridge (1772-1834), "Kubla Khan) (1797). ["Kubilay Han", çev. Selahattin Özpalabıyıklar].

Stendhal (Marie-Henri Beyle) (1783-1842), *Rome, Naples, and Florence* (1826); *The Red and the Black* (1830); *The Charterhouse of Parma* (1836). [*Kırmızı ve Siyah*, çev. Şerif Hulûsi; *Parma Manastırı*, çev. Samih Tiryakioğlu]

İvan Lajeçnikov (1792-1869), *The House of Ice* (1835). [*Buz Sarayı*, çev. Nihal Yalaza Taluy].

Aleksandr Puşkin (1799-1837), *Eugene Onegin* (1833); "The Queen of Spades" (1834); *Journey to Arzrum* (1835); *The Bronze Horseman* (1837). [*Yevgeniy Onegin*, çev. Ahmet Necdet-Kanşaubiy Miziev; *Yevgeni Onegin ve Bronz Atlı*, çev. Azer Yaran; *Erzurum Yolculuğu*, çev. Zeki Baştımar; *Bütün Öyküler, Bütün Romanlar*, çev. Ataol Behramoğlu].

Nikolay Gogol (1809-52), *Dead Souls* (1842); "The Overcoat" (1842). [*Ölü Canlar*, çev. Erol Güney-Melih Cevdet Anday; *Ölü Canlar*, çev. Günay Kızılırmak Çetao; *Ölü Canlar*, çev. Nazan Altay; *Bir Delinin Anı Defteri (Palto-Burun, Petersburg Öyküleri ve Fayton)*, çev. Mazlum Beyhan].

İvan Gonçarov (1812-1891), *Oblomov* (1859). [*Oblomov*, çev. Erol Güney-Sabahattin Eyüboğlu; *Oblomov*, çev. Sabri Gürses].

Fyodor Dostoyevski (1821-81), *The Idiot* (1868-69); *Demons* (1872). [*Budala*, çev. Mazlum Beyhan; *Ecinniler*, çev. A. Muhip Dıranas - Servet Lünel; *Ecinniler*, çev. İsmail Yerguz; *Cinler*, çev. Ergin Altay].

Lev Tolstoy (1828-1910), *Anna Karenina* (1875-77); *The Kreutzer Sonata* (1889); *The Living Corpse* (1900). [*Anna Karenina*, çev. Ergin Altay; *Kroyçer Sonat*, çev. Ergin Altay].

Henry James (1843-1916), *The Portrait of a Lady* (1881). [*Bir Kadının Portresi*, çev. Necla Aytür - Ünal Aytür].

Arthur Conan Doyle (1859-1930), *Sherlock Holmes* öyküleri (1892-1927). [Çok sayıda yayınevinden çıkmış öykü derlemeleri var.].

Anton Çehov (1860-1904), "The Black Monk" (1894); "Lady with Lapdog" (1899); *Uncle Vanya* (1899). [*Bütün Eserleri*, çev. Mehmet Özgül].

Thomas Mann (1875-1955), *The Magic Mountain* (1924). [*Büyülü Dağ*, çev. İris Kantemir].

Osip Mandelştam (1891-1938), "Just for joy, take from my palms" (1920); "When Psyche –life– descends to the shades" (1920).

Vladimir Mayakovski (1893-1930), "Homeward!" (1925); "At the Top of My Voice" (1930). ["Eve!" ve "Var Gücümle Bağıra Çağıra", çev. Sabri Gürses].

İzak Babel (1894-1940), *1920 Diary*; "How It Was Done in Odessa" (1923); *Red Cavalry* (1926); "In the Basement" (1931); "Guy de Maupassant" (1932). [*Odesa Öyküleri*, çev. Ragıp Zarakolu; *Çocukluğumdan Öyküler*, çev. Ragıp Zarakolu; *Kızıl Süvariler*, çev. Zeyyat Özalpsan].

Abdullah Kadiri [Abdulla Quadiriy] (1894-1938), *Past Days* (*Ötken Künler* [Geçmiş Günler], 1922-25).

Jorge Luis Borges (1899-1986), "Tlön, Uqbar, Orbis Tertius" (1940); "The Analytical Language of John Wilkins"

(1952). ["Tlön, Uqbar, Orbis Tertius", çev. Fatih Özgüven].

Daniil Harms (1905-42), "Pushkin and Gogol" (1934).

Alexander Solzhenitsyn (1918-2008), *Cancer Ward* (1968). [*Kanser Koğuşu*, çev. Özay Süsoy - Gönül Suveren].

Valentin Pikul (1928-1990), *Word and Deed* (1975).

Başvurulan eserler

Aşağıda ikincil kaynakların kısmi bir listesi yer alıyor. Kitapların basım tarihleri ve yerleri kullanılan edisyonlara aittir. Bazı durumlarda, ilk basım tarihi parantez içinde verilmektedir.

Allworth, Edward, *The Modern Uzbeks*, Stanford, 1990.

Amancio, Edson José, "Dostoevsky and Stendhal's Syndrome", *Academia Brasileira de Neurologia* 63(4), 2005.

Anemone, Anthony, "The Monsters of Peter the Great: The Culture of the St. Petersburg Kunstkamera in the Eighteenth Century", *Slavic and East European Journal* 44(4), 2000.

Anisimov, Evgeny, *Anna Ioannovna*, Moskova, 2002.

Arendt, Hannah, *The Human Condition*, Chicago, 1998 (1958). [*İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener].

Bakhtin, Mikhail, *The Dialogic Imagination: Four Essays*, ed. Michael Holquist, Austin, 1982. [*Karnavaldan Romana*, çev. Cem Soydemir].

Bertensson, Sergei, "The History of Tolstoy's Posthumous Play", *American Slavic and East European Review* 14(2), 1955.

Bethea, David M., ed. *Puškin Today*, Bloomington, 1993.

Chekhov, Anton, *Chekhov's Life and Thought: Selected Letters and Commentary*, ed. Simon Karlinsky, Evanston, 1997.

Chertkov, Vladimir, *O poslednikh dniakh L.N. Tolstogo*, Moskova, 1911.

Critchlow, James, *Nationalism in Uzbekistan: a Soviet Republic's Road to Sovereignty*, Boulder, 1991.

Derrida, Jacques, *Acts of Literature*, ed. Derek Attridge, New York, 1992. [*Edebiyat Edimleri*, çev. Ali Utku]

Dostoevsky, Fyodor, *The Notebooks for The Possessed*, ed. Edward Wasiolek, Chicago, 1968.

Eikhenbaum, Boris, *Tolstoy in the Seventies,* Ann Arbor, 1974 (1960).

Fierman, William, *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*, Berlin, 1992.

Foucault, Michel, *The Order of Things*, New York, 2002 (1966). [*Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay].

"What is an Author?", Paul Rabinow, ed. *The Foucault Reader*, New York, 1984 (1969).

Frank, Joseph, *Dostoevsky: The Miraculous Years, 1865-1871*, Princeton, 1995.

Freidin, Gregory, ed. *The Enigma of Isaac Babel: Biography, History, Context*, Stanford, 2009.

"Isaac Babel", George Slade, ed., *European Writers: The Twentieth Century*, New York, 1990.

Girard, René, *Deceit, Desire, and the Novel: Self and Other in Literary Structure*, Baltimore, 1976 (1961). [*Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, çev. Arzu Etensel İldem].

Violence and the Sacred, Baltimore, 1993 (1972). [*Şiddet ve Kutsal*, çev. Necmiye Alpay].

Golburt, Luba, "The Historical Novel and the Verisimilitude of Attractions" (yayımlanmamış tez bölümü), Stanford, 2006.

Goldner, Orville ve **George Turner,** *The Making of King Kong*, South Brunswick, 1985.

Greenleaf, Monika, *Pushkin and Romantic Fashion: Fragment, Elegy, Orient, Irony*, Stanford, 1994.

Grenoble, Lenore A, *Language Policy in the Soviet Union*, Dordrecht, 2003.

Iampolski, Mikhail ve **Alexander Zholkovsky,** *Бабель / Babel*, Moskova, 1994.

Leatherbarrow, W. J., "Misreading Myshkin and Stavrogin: The Presentation of the Hero in Dostoevskii's *Idiot* and *Besy*", *Slavonic and East European Review* 78(1), 2000.

Mandelker, Amy, *Framing Anna Karenina*, Columbus, 1993.

Mandelstam, Nadezhda, *Hope Against Hope*, New York, 1970.

Nabokov, Vladimir, Commentary to *Eugene Onegin*, Princeton, 1964.

Pelham, Brett W., vb. "Why Susie Sells Seashells by the Seashore: Implicit Egotism and Major Life Decisions", *Journal of Personality and Social Psychology* 85(5), 2002.

Pirozhkova, Antonina, *At His Side: The Last Years of Isaac Babel*, South Royalton, 1996.

Pogosian, Elena, "Svad'ba shutov v Ledianom dome kak fakt ofitsial'noi kul'tury", *Toronto Slavic Quarterly* 15, 2001.

Povartsov, Sergei, "Isaak Babel': Portret na fone Lubianki", *Voprosi literatury* 3, 1994.

Rayfield, Donald, *Anton Chekhov*, New York, 1998.

Reyfman, Irina, *Vasilii Trediakovsky: The Fool of the "New" Russian Literature*, Stanford, 1991.

Robb, Graham, *Balzac: A Biography*, New York, 1996.

Scheler, Max, *Person and Self-Value: Three Essays*, ed. M.S. Frings, Dordrecht, 1987.

Shklovsky, Viktor, *The Knight's Move*, Normal, 2005 (1923).

The Theory of Prose, Normal, 1990 (1925).
"Isaac Babel: A Critical Romance" (1924), Edward J. Brown, ed., *Major Soviet Writers: Essays in Criticism*, Oxford, 1977.

Siddiqi, Asif A, "Imagining the Cosmos: Utopians, Mystics, and the Popular Culture of Spaceflight in Revolutionary Russia", *Osiris* 23(1), 2008.

Thackston, Wheeler, M. *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor* için önsöz, New York, 2002.

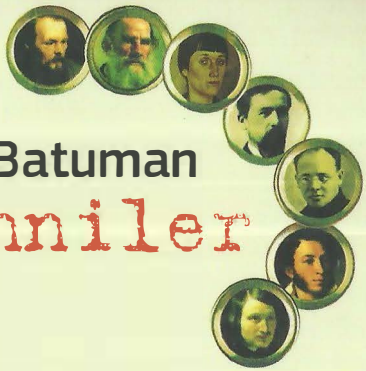
Troyat, Henri, *Tolstoy*, New York, 2001 (1965).

Volkov, Solomon, *St. Petersburg: A Cultural History*, New York, 1995.

Wachtel, Andrew, "Resurrection à la Russe: Tolstoy's *The Living Corpse* as Cultural Paradigm", *PMLA* 107(2), 1992.

Zholkovsky, Alexander, "How a Russian Maupassant Was Made in Odessa and Yasnaya Polyana: Isaak Babel' and the Tolstoy Legacy", *Slavic Review* 53(33), 1994.

DK DOĞAN KİTAP

Elif Batuman

ecinniler

Çeviren: Sabri Gürses

"Cervantes'ten bugüne, romanın yöntemi genel olarak taklit olmuştur: Karakterler anlamlı buldukları kitaplardaki karakterlere benzemeye çalışırlar. Ama peki ya farklı bir şey denerseniz – ya taklit yerine incelemeyi, eğretileme yerine düzdeğişmeceyi yeğlerseniz? Peki ya ortalıkta Gaul'lü Amadís *adlı romanın kahramanıymış gibi yaparak dolanmak yerine, yaşamınızı* Amadís*'in asıl yazarının esrarını incelemeye adar, İspanyolca ve Portekizce öğrenir, bütün akademik uzmanların izini sürer, Gaul'ün nerede olduğunu bulursanız (çoğu uzman Galler ya da Breton diye inanıyor) – peki ya bütün bunları kendi başınıza yapar, kurgusal bir karakter uydurmazsanız? Peki ya siz bir kitap yazdıysanız ve baştan sona doğruysa?*
İşte bu kitabın yaslandığı fikir budur."

Elif Batuman, Amerika'da "2010'un En İyi Kitapları" listelerinde yer alan ilk kitabı *Ecinniler*'de, özyaşamöyküsü, gezi günlüğü, deneme, eleştiri ve inceleme formlarını incelikle iç içe geçirerek, Türkiye, Amerika, Rusya ve Özbekistan'da "Rusça kitaplar ve onları okuyanlar"la yaşadığı maceraları anlatıyor.
Dostoyevski, Puşkin, Tolstoy, Çehov, Ahmatova, Gogol, Babel ve başka Rus yazarları, ayrıca King Kong, Ali Şir Nevai ve başka pek çok şey üzerine, hem eğlendirici hem de öğretici bir kitap.

Elif Batuman New York'ta doğdu, New Jersey'de büyüdü, Stanford Üniversitesi'nde karşılaştırmalı edebiyat doktorası yaptı. Şu sıralarda Koç Üniversitesi'nin konuk yazarı olarak İstanbul'da yaşıyor ve *The New Yorker*'da yazıyor. Yazılarıyla Rona Jaffe Vakfı Yazarlar Ödülü ile Whiting Yazarlar Ödülü'nü kazanan Batuman, Şubat 2010'da çıkan ilk kitabı *Ecinniler: Rusça Kitaplar ve Onları Okuyanlarla Maceralar* ile 2010'da National Book Critics Circle's Award finalistleri arasında yer aldı, 2011 yılında da *Paris Review* dergisinin ilk kez verilen Terry Southern Mizah Ödülü'nü kazandı.

http://www.elif.batuman.net

ISBN 978-605-09-0187-0

18 TL

9 786050 901870
Sertifika No: 11940